

ISSN (Print) 2789-4320
ISSN (Online) 2789-4339

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4>

ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN
OF L.N. GUMILYOV ENU

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫҢДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ

№4 • 2024

2010 жылдан бастап шығады
Founded in 2010
Издается с 2010 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2024
Astana, 2024

Бас редактор:

Б.Т. Аймурзина, э.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары:

Б.А. Алибекова, э.ғ.к., қауымдаст. профессор, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы:

Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Мухияева Д.М.	PhD, қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Аманова Г.Д.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Есенова Г.Ж.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, Қазақстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Таубаев А.А.	э.ғ.д., профессор, Esil University ректоры, Астана, Қазақстан
Адамбекова А.А.	э.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Жусупова А.К.	э.ғ.к., доцент, проф., Халықаралық бизнес университетінің (UIB), Алматы, Қазақстан
Курманалина А.К.	э.ғ.к., проф., Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан
Искаков Б.М.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., «Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан
Умирзаков С.Ы.	э.ғ.д., проф., НАРХОЗ университеті, Алматы, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.ғ.д., проф., Новосибирск мемлекеттік техникалық университеті, Новосибирск, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Никифорова Е.В.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий атындағы Университет, Ұлы Тырново, Болгария
Шинкевич А.	т.ғ.д., э.ғ.д., проф., Қазан ұлттық зерттеу технологиялық университетінің логистика және менеджмент кафедрасының меңгерушісі, Қазан, Ресей
Филимонов В.	PhD, доцент, Суррей университеті, Гилдфорд, Ұлыбритания
Мустафа Солак	PhD, проф., Анкара университеті, Анкара, Түркия
Христуаскас Чесловас	Профессор, э.ғ.д., Витаутас Ұлы университеті, Каунас, Литва
Петров А.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Фэн Вэй	PhD, проф., Солтүстік-Батыс ауылшаруашылық университеті, Сиань, Қытай

Редакцияның мекенжайы: **010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтпаев к-сі, 2**

Тел.: **(7172) 709-500, (ішкі 32-600)**. E-mail: **vest_econom@enu.kz**

Жауапты хатшы: **Мусина К.П.** Техникалық хатшы: **А.К. Жамметова**

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 19.02.2021 ж.

№ KZ26VPY00032638 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief B. Aimurzina.

Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief B.A. Alibekova, *Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof. L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan*

Editorial board

- Maidyrova A.B.** Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M. Candidate of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mukhiyayeva D. PhD, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Sembieva L.M. Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Tolysbayev B.S. Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Shalbolova U.Zh. Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kurmanov N.A. PhD, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Amanova G.D. Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Yessenova G.Zh. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Educational Programs of the Private Institution «Center for Pedagogical Excellence» AEO NIS, Astana, Kazakhstan
Doszhan R.D. PhD, Assoc. Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Taubayev A.A. Doctor of Economic Sciences, Prof., Rector of Esil University, Astana, Kazakhstan
Adambekova A.A. Doctor of Economic Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Zhussupova A.K. Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., Professor, Department of Finance and Accounting, University of International Business (UIB), Almaty, Kazakhstan
Kurmanalina A.K. Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
Iskakov B.M. Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., «Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan
Umirzakov S.I. Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice Provost for Academic Affairs, NARXOZ University, Almaty, Kazakhstan
Lavrovskii B.L. Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University, Novosibirsk, Russia
Madiyarova D.M. Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Nikiforova E.V. Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
Petrova M. PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tyrnovo, Bulgaria
Shinkevich Alexey Doctor of Economic Sciences, Prof., Kazan National Research Technological University, Kazan, Russian Federation
Filimonau Viachaslau PhD, Assoc.Prof., University of Surrey, Guildford, United Kingdom
Solak Mustafa PhD, Professor, Head of the Department of Management, Ankara University, Ankara, Turkey
Christauskas Česlovas Professor, Doctor of Economic Sciences, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania
Petrov Aleksandr Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russian Federation
Feng Wei PhD, Prof., Tianjin University, Tianjin, China

Editorial address: **L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan, 010008.**

Tel.: (7172) 709-500 (ext. 32- 600). E-mail: vest_econom@enu.kz.

Executive Secretary: **Mussina K.P.** Technical secretary: **A.Zhakhmetova**

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate № KZ26VPY00032638 dated 19.02.2021. Periodicity: 4 times a year.

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Astana, Kazakhstan 010008;

Tel.: +7(7172) 709-500, (ext. 32-600)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор Б.Т.Аймурзина
д.э.н., профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Зам. главного редактора Б.А. Алибекова,
к.э.н., ассоц.профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

Майдырова А.Б.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Муталиева Л.М.	к.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Мухияева Д.М.	PhD., ассоц.проф, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Аманова Г.Д.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоц. проф., «Центр педагогического мастерства» АОО НИИШ, Астана, Казахстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Таубаев А.А.	д.э.н., проф., ректор Esil University, Астана, Казахстан
Адамбекова А.А.	д.э.н., проф., КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Жусупова А.К.	к.э.н., ассоц. проф., проф., Университет международного бизнеса (UIB), Алматы, Казахстан
Курманалина А.К.	к.э.н., проф., Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Искаков Б.М.	к.э.н., ассоц. проф., университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан
Умирзаков С.Ы.	д.э.н., проф., Университет НАРХОЗ, Алматы, Казахстан
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф., Новосибирский государственный технический университет, Новосибирск, Россия
Мадиярова Д.М.	д.э.н., проф., РУДН, Москва, Россия
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Петрова М.	PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария
Шинкевич А.	д.т.н., д.э.н., проф., Казанский национальный исследовательский технологический университет, Казань, Россия
Филимонов В.	PhD, доцент, Университета графства Суррей, Гилфорд, Великобритания
Мустафа Солак	PhD, профессор, Университет Анкары, Анкара, Турция
Христаускас Чесловас	д.э.н., проф., Университет Витаутаса Великого, Каунас, Литва
Петров А.	д.э.н., проф., Финансовый Университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Фэн Вэй	PhD, проф., Северо-Западный аграрный университет, Сиянь, КНР

Адрес редакции: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, каб., г. Астана, Казахстан, 010008
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 32-600). E-mail: vest_econom@enu.kz.

Ответственный секретарь: **К.П. Мусина**. Технический секретарь: **А.К. Жахметова**

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на учет № KZ26VPY00032638 от 19.02.2021 г. Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. тел.: +7(7172)709-500 (вн. 32-600)

©Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИКА

А.О.Сыздықова, Ж.К.Жетибаев. Шағын және орта кәсіпорындарда цифрландыру мен инновацияның маңызы.....	
А.О.Сыздықова, Ж.К.Жетибаев. Значение цифровизации и инноваций в малых и средних предприятиях.....	
A.Syzdykova, Zh.Zhetibayev. The importance of digitalization and innovation in small and medium enterprises.....	8
Б.С.Тусупбаева, Б.М.Искаков, М.К.Тузубекова. Мемлекеттің инновациялық дамуындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің рөлі: кластерлік тәсіл.....	
Б.С.Тусупбаева, Б.М.Искаков, М.К.Тузубекова. Роль социального предпринимательства в инновационном развитии государства: кластерный подход	
B.S.Tusupbaeva, B.M.Iskakov, M.K.Tuzubekova. The role of social entrepreneurship in the innovative development of the state: the cluster approach.....	23
С.Б. Касымова, М.К. Мақыш, А.Е. Муханова Устойчивое развитие сельских территорий Кызылординской области в контексте стратегии государственного развития.....	
С.Б. Касымова, М.К.Мақыш, А.Е. Муханова. Мемлекеттік даму стратегиясы контекстінде Қызылорда облысының ауылдық аумақтарын тұрақты дамыту	
S.B.Kassymova, M.K.Makysh, A.E.Mukhanova. Sustainable rural development of the Kyzylorda region in the context of the State development strategy.....	41
Р.К.Карлибаева, Г.К.Карлибаева. Education in digital transformation, along with its opportunities and challenges to rising economies.....	
Р.Х.Карлибаева, Г.Х.Карлибаева. Цифрлық трансформациядағы білім беру: экономиканың дамуындағы мүмкіндіктер мен қиындықтар.....	
Р.Х.Карлибаева, Г.Х.Карлибаева. Образование в цифровой трансформации, его возможности и вызовы для растущей экономики.....	58

МЕНЕДЖМЕНТ/ MANAGEMENT

Б.Т.Череева, У.Е.Шукеев, Г.И.Абаева. Методы оценки эффективности государственной собственности.....	
Б.Т. Череева, Ө.Е. Шукеев, Г.И. Абаева. Мемлекеттік меншіктің тиімділігін бағалау әдістері.....	
B.T.Chereyeva, U.E.Shukeev, G.I. Abayeva. Methods of assessing the effectiveness of state ownership.....	77
Ж.Н. Тажиева, Э.Е. Баймуханбетова, А.К. Кожакметова. Цифровизация и технологические тенденции в маркетинге: перспективы для Казахстана.....	
Ж.Н. Тажиева, Э.Е. Баймуханбетова, А.К. Кожакметова. Маркетингтегі цифрландыру және технологиялық үрдістер: Қазақстан үшін перспективалар.....	
Zh.N.Tazhiyeva, E.E.Baimukhanbetova, A.K.Kozhakhmetova. Digitalization and technological trends in marketing: prospects for Kazakhstan.....	91
А.Б. Баймбетова, А.Е.Есенәлі, А.А. Кулбаева. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдар мен бизнес-құрылымдардың өзара әрекеттестігі	
A.B.Baimbetova, A.E.Yessenali, A.A.Kulbayeva. Interaction between Government Bodies and Business Structures in the Republic of Kazakhstan.....	

А.Б. Баймбетова, А.Е.Есенәлі, А.А. Кулбаева. *Взаимодействие государственных органов и бизнес-структур в Республике Казахстан*..... 106

A.N.Rakayeva, A.N.Rakayeva. *Optimizing Business Processes with AI, BPMN 2.0, and Workflow Management Systems*.....

А.Н. Ракаева, А.Н. Ракаева. *Оптимизация бизнес-процессов с помощью искусственного интеллекта, BPMN 2.0 и систем управления рабочими процессами*.....

А.Н. Ракаева, А.Н. Ракаева. *AI, BPMN 2.0 және жұмыс үрдісін басқару жүйелері мен бизнес процестерді оңтайландыру*..... 129

Han Nai Chao A.A. Adambekova. *Features of managing oil projects in the USA, China, Iraq, Kazakhstan and their impact on the economies of the countries*.....

Найчао Хань, А.А.Адамбекова. *Особенности управления нефтяными проектами США, Китая, Ирака и Казахстана и их влияние на экономику стран*.....

Найчао Хань, А.А.Адамбекова. *АҚШ, Қытай, Ирак және Қазақстандағы мұнай жобаларын басқару ерекшеліктері және олардың басқа елдердің экономикасына әсері*..... 143

ҚАРЖЫ /FINANCE/ ФИНАНСЫ

Г.Е.Касенова, Г.И. Супугалиева, А.С.Асилова. *Жаһандану дәуіріндегі қаржы нарығының цифрлық трансформациясының алғы шарттары*.....

Г.Е.Касенова, Г.И. Супугалиева, А.С.Асилова. *Предпосылки цифровой трансформации финансового рынка в эпоху глобализации*.....

G.E.Kassenova, G.I.Supugalieva, A.S.Assilova. *Prerequisites for the digital transformation of the financial market in the era of globalization*..... 162

А.Ю. Дальке, Э.А. Рузиева, М. Нургалиева. *Предпосылки создания единых критериев для системно значимых банков на уровне ЕАЭС: кластеризационный подход*.....

A.Yu. Dalke, E.A. Ruziyeva, A.M. Nurgaliyeva. *Backgrounds for creating unified criteria for systemically important banks at the EAEU level: clustering approach*.....

А.Ю. Дальке, Э.А. Рузиева, А.М.Нургалиева. *ЕАЭО деңгейінде жүйелік маңызы бар банктер үшін бірыңғай критерийлер құрудың алғышарттары: кластерлеу тәсілі*..... 178

М.Б. Аубакирова, С.Б. Мақыш. *Қаржы даму институттарының қаржыландыру тетігінің Қазақстандағы кәсіпкерлікке тигізетін ықпалы*.....

М.Б. Аубакирова, С.Б. Мақыш. *Влияние механизма финансирования финансовых институтов развития на предпринимательство в Казахстане*.....

M.B.Aubakirova, S.B.Makysh. *The impact of the financing mechanism of financial development institutions on the entrepreneurship in Kazakhstan*..... 195

R.S.Sarbassova, B.T.Aimurzina, Saban Celik. *Methods for Financial Recovery of Agricultural Enterprises in Kazakhstan*.....

Р.С.Сарбасова, Б.Т.Аймурзина, Сабан Челик. *Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қаржылық сауықтыру әдістері*.....

Р.С.Сарбасова, Б.Т.Аймурзина, Сабан Челик. *Методы финансового оздоровления агроформирований в Казахстане*..... 209

G.A.Turmakhanbetova, A.B.Tulaganov, A.Butkenova. *Addressing Regional Disparities and Enhancing Efficiency in Kazakhstan's Budget System*.....

Г.А. Тұрмаханбетова, А.Б.Тулаганов, А.Буткенова. *Аймақтық теңсіздіктерді жою және Қазақстанның бюджет жүйесінің тиімділігін арттыру*.....

Г.А. Тұрмаханбетова, А.Б.Тулаганов, А.Буткенова. *Устранение региональных диспропорций и повышение эффективности бюджетной системы Казахстана*..... 224

ТУРИЗМ/ TOURISM/ТУРИЗМ

- A.Sh. Berdibekova, V.V.Biryukov, L.M.Mutaliyeva.** *The Effectiveness of investments in the tourism Industry of the Republic of Kazakhstan*.....
- А.Ш.Бердибекова, В.В.Бирюков, Л.М. Муталиева.** *Қазақстан Республикасының туристік салаға салынған инвестициясының тиімділігі*.....
- А.Ш.Бердибекова, В.В.Бирюков, Л.М. Муталиева.** *Результативность инвестиций в туристскую отрасль Республики Казахстан*..... 240
- Мусина К.П., Омарова К.А., Тукибаева К.Б.** *Анализ тенденций развития лечебно-оздоровительного туризма в Республике Казахстан*.....
- Мусина К.П., Омарова К.А., Тукибаева К.Б.** *Қазақстан Республикасында медициналық-сауықтыру туризмінің даму үрдістерін талдау*.....
- Mussina K.P., Omarova K.A., Tukibayeva K.B.** *Analysis of trends in the development of medical and health tourism in the Republic of Kazakhstan*..... 254
- Р.Б.Исмаилова, А.А.Амандосов, С.Кузекбаева, А.Калабаев.** *Теоретические и методологические основы психологии управления в ресторанном и гостиничном бизнесе*....
- Р.Б. Исмаилова, А.А.Амандосов, С.Кузекбаева, А.Калабаев.** *Мейрамхана және қонақ үй бизнесіндегі басқару психологиясының теориялық және әдістемелік негіздері*.....
- R.B.Ismailova, A.A.amosov, S.Kuzekbaeva, A.Kalabaev.** *Theoretical and methodological foundations of management psychology in the restaurant and hotel business*..... 275

ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ/ ACCOUNTING AND AUDIT/ УЧЕТ И АУДИТ

- G.Amanova, G.Tussibayeva, G.Sagindykova.** *SWOT and PEST analysis as a marketing audit tool for a company*.....
- Г.Д Аманова, Г.С.Тусибаева, Г.М.Сагиндыкова.** *SWOT және PEST талдауы компанияның маркетингтік аудит құралы ретінде*
- Г.Д Аманова, Г.С.Тусибаева, Г.М.Сагиндыкова.** *SWOT и PEST-анализ как инструмент маркетингового аудита компании*..... 284
- T.B. Mukushev, B.A. Alibekova, E.Zh. Syzdykova.** *Problems and prospects of audit of the efficiency of state policy in the field of development of small and medium entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan*.....
- Т.Б. Мукушев, Б.А. Алибекова, Э.Ж. Сыздыкова.** *Проблемы и перспективы аудита эффективности государственной политики в области развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан*
- Т.Б. Мукушев, Б.А. Алибекова, Э.Ж. Сыздыкова.** *Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділік аудитінің мәселелері мен перспективалары*..... 300

GTAMP 06.81.12
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-8-22>

Шағын және орта кәсіпорындарда цифрландыру мен инновацияның маңызы

А.О. Сыздықова*¹, Ж.К. Жетібаев²

^{1,2} Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

(E-mail: ¹aziza.syzdykova@ayu.edu.kz, zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz)

Аңдатпа. Шағын және орта кәсіпорындар (ШОК) – әлемдік экономиканың негізін құрайтын және халықты жұмыспен қамтуда маңызды рөл атқаратын құрылымдар. Қазіргі жылдам өзгеретін және цифрланатын әлемде ШОК субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін цифрлық трансформация мен инновацияға инвестиция салуы өте маңызды. Бұл мақалада шағын және орта бизнестегі цифрландыру мен инновацияның маңыздылығы және осы процестердің бизнеске әсері қарастырылады. Цифрландыру бизнеске цифрлық технологияларды қолдану арқылы бизнес-процестерін өзгертуге және тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, бұлттық есептеулер, жасанды интеллект, заттардың интернеті және үлкен деректерді талдау сияқты технологиялар ШОК-дарға операциялық шығындарды азайтуға, тұтынушылар тәжірибесін жақсартуға және икемді бизнес үлгілерін дамытуға мүмкіндік береді. Инновациялар ШОК үшін бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізудің тағы бір маңызды факторы болып табылады. Бұл мақаланың мақсаты ШОК үшін цифрландыру және инновациялық процестерді сәтті басқаруға қажетті стратегиялар мен тәжірибелерді талқылау болып табылады. Бұл тұрғыда цифрландыру мен инновацияның ШОК-дарға тигізетін әсері, осы процестерді жүзеге асыруда кездесетін қиындықтар мен табысты стратегияларға назар аударылады. Сонымен қатар мақалада ШОК дамуының негізгі параметрлері талданды. Кәсіпорындарының 2013-2023 жылдарға арналған инновациялық қызметінің көрсеткіштеріне бағалау жүргізілді. Нәтижесінде ШОК-дардың цифрландыру мен инновацияны қабылдауы ұзақ мерзімді табыс пен тұрақты өсу үшін өте маңызды.

Түйінді сөздер: Шағын және орта бизнес, цифрландыру, инновация, кәсіпорын, бәсекелестік артықшылық

Received 09.07.2024. Revised 10.12.2024. Accepted 22.12.2024. Available online 31.12.2024

Кіріспе

Соңғы жиырма жылда әлемдік экономика құрылымындағы түбегейлі өзгерістер әлемдік өндіріс пен сауданың сипатын және салалар мен ұлттық экономикалардың ұйымдастырылуын өзгертті. Әлемдік нарықтағы тұрақты өзгерістер шағын және орта кәсіпорындар арасында әртүрлі аспектілерге-цифрландыру, инновация, кәсіпорындарды дамыту, адам ресурстары, стратегия және т.б. факторларға негізделген күшті бәсекелестерді тудыруда. Сондықтан қызмет барысында инновация және олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажет. Кәсіпорындарды цифрландыру инновациялық процестердегі және олардың нарықтағы дамуындағы негізгі қажеттілік болып табылады. Болашақта жекелеген кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі көбінесе цифрлық технологиялардың өндірістік процестерде қаншалықты тез қолданылатынына байланысты болады [1]. Цифрлық түрлендіру өз кезегінде, кәсіпорынның бұл үшін ресурстары бар-жоғына байланысты. Көптеген экономистер цифрлық технологиялардың болашақта өндірістік процестер үшін маңыздылығы арта түсетінімен келіседі [2]. Демек, өндіріс процестері уақыт өте капиталды көп қажет ететін және технологиялық қарқынды болады. Бұл үдеріс тек дамыған елдерде ғана емес, сонымен қатар жаһандық деңгейде деп болжауға болады. Нарықта жаңа кәсіпорындардың пайда болуымен жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпорындарға бәсекелестік қысым күшейеді. Цифрлық технологияның пайда болуы қазіргі уақытта миллиардтаған пайдаланушыларға қызмет көрсететін Google және Facebook сияқты компаниялардың пайда болуына әкелді. Олардың инновациялық бизнес үлгілері жаһандық бизнестегі әртүрлі концепцияларды білдіреді, олардан шағын және орта кәсіпорындар да пайда көреді. Индустрия 4.0 цифрлық технологияларды пайдаланатын жаңа ұйымдар мен іскерлік белсенділік нысандарының пайда болуына әкеледі. Сандық тауарларды тарату платформаларын одан әрі дамыту (Amazon, Alibaba) шағын бизнеске жаһандық нарықтарға жылдам және оңай қол жеткізуді қамтамасыз етеді. 2020-2021 жылғы пандемия шағын және орта кәсіпорындардың көпшілігі үшін сынақ болды, өйткені қысқа уақыт ішінде цифрлық жүйеге көшу және өз қызметкерлерін ұйымдағы инновацияларға бейімдеу қажет болды. Кейбір компаниялар бейімделе алмай, нарықтағы бәсекеге қабілетті позициясын жоғалтты, сондықтан олар нарықтан ығысып жатты. Шағын және орта бизнесті цифрландыру олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырып қана қоймай, қоғамға да пайда әкеледі. Заманауи цифрлық технологиялар клиенттер үшін жұмыс сапасын жақсартуға, монотонды процестерді оңтайландыруға, қаржылық көрсеткіштерді жақсартуға, бизнестің ашықтығын арттыруға және басқару шешімдерін қабылдау тиімділігін қамтамасыз етуге көмектеседі. Шағын және орта бизнестегі цифрландырудың жетістігі көбінесе ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы қызметкерлердің құзыретімен анықталады. Аймақтық экономикалық өсу мен инновацияның негізгі драйвері ретінде шағын және орта бизнесті (ШОБ) цифрландыру инклюзивті және тұрақты экономиканы дамытуда да шешуші рөл атқарады. Әлем цифрландыруды жалғастыруда, цифрландыру үкіметтердің дамуына және олардың саясатының цифрландыру үрдісіне көп әсер етеді. Бұл мақаланың мақсаты ШОБ үшін цифрландыру және инновациялық процестерді сәтті басқаруға

қажетті стратегиялар мен тәжірибелерді талқылау болып табылады. Сонымен қатар, мақалада цифрландыру мен инновацияның ШОБ үшін ұсынатын мүмкіндіктері мен қиындықтары да қарастырылады. Мақалада ең алдымен Қазақстан Республикасындағы ШОБ дамуының негізгі параметрлері талданады. Цифрландыру мен инновацияның ШОБ үшін ұсынатын мүмкіндіктері мен қиындықтары да қарастырылады. Сонымен қатар, мақалада жаһандық кеңістіктегі Қазақстанның инновациялық даму дәрежесі талқыланады.

Әдеби шолу

«Цифрландыру» термині клиенттік интерфейстерге, қызметтерге және өнімдерге, сондай-ақ коммуникациялар мен ақпараттық технологияларды пайдалануға енгізілген түбегейлі түзетулер нәтижесінде бизнес үлгілерінің қалай өзгеретінін сипаттау үшін қолданылады [3]. Цифрландыру - бұл компанияларға нені алу және сату, қалай нарыққа шығару, тауарларды қалай тиімді жасау және тасымалдау және тұтынушылармен қалай әрекеттесу керектігін үйрететін процесс. Сенсорлық технологияның жетістіктері, өндірістік машина қосылымдары, шеттік есептеулер, деректерді сақтау, аутентификация және шифрлау барлығы өнеркәсіптік цифрландырудың техникалық негізін құрды. Мысалы, өндіріс бөліміндегі цифрландыру элементтерді цифрлық түрде жобалауды, өнімді өндіруден бұрын компоненттерді электронды түрде жасауды, сынауды және өнім, оның тұтынушылары және өндіруші ұйым арасындағы салауатты байланысты сақтауды қамтиды [4].

Цифрлық трансформация бизнес модельдеріне және олардың өнімділігіне түбегейлі өзгерістер әкелетін жаңа, төртінші өнеркәсіптік революцияны білдіреді [5]. Индустрия 4.0 деп аталатын индустрияландырудың төртінші толқыны әртүрлі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) ғана емес, сонымен қатар машиналар, өнімдер, құрылғылар және онлайн-контент сияқты өндірістік нысандарды өзара байланыстыру, әрекеттерді автономды түрде іске қосу арқылы өндірісті цифрландырумен сипатталады [6]. Цифрлық трансформацияға итермелеу жаңа технологиялардың инновациялар мен бәсекелестік артықшылықтарды ынталандыру үшін үлкен әлеуеті бар деген сеніммен негізделген [7]. Цифрлық революция кәсіпорындардың шекарасын жеткізуге тізбегі мен құн тізбегі жүйесінен құнды желілік жүйелерге дейін кеңейтеді, желілердің жаңа түрлерінің дамуына ықпал етеді және цифрлық инновациялық экожүйені қалыптастырады [8].

Кәсіпорындардың көлемі мен түріне қарамастан, бәсекелестік артықшылықтарды жасауға технологияның әсері қазіргі кездегідей күшті болған емес. 2020 жылы нарықтық капиталдандыру бойынша қоғамдық алғашқы он компанияның жетеуі ішінде бес технологиялық компания (Apple, Microsoft, Alphabet, Facebook және Tencent) және екі тұтынушыға қызмет көрсететін компания (Amazon және Alibaba Group) болды [9]. Төртінші өнеркәсіптік революция компанияларға өздерінің ағымдағы стратегияларына күмән келтіруге және жаңа бизнес мүмкіндіктерін зерттеуге қысым жасады [10]. Стартаптар мен ШОБ субъектілері белсенді тұтынушылардың жаңа түрінің – мыңжылдықтар мен Z буынының қажеттіліктеріне бағдарлану үшін өздерінің стратегиялық ниеті мен мүмкіндіктерін тұрақты түрде өзгертуі керек, олар

қосылған, қамтитын және тұтынушыларға әсер етеді. Жаңа өнімдерді, қызметтерді және процестерді дамыту кәсіпкерлік кәсіпорындарды құруда, өмір сүруде және өсуде маңызды рөл атқарады [11]. Компаниялардың цифрлық технологияларды қалай пайдаланатыны олардың инновациялық мүмкіндіктері мен өсуі үшін маңыздырақ [12]. Төртінші өнеркәсіптік революция жаңа өнімдер мен қызметтерді, тұтынушыларға қызмет көрсетудің жақсы тәсілдерін, құн тізбегі бойынша жақсартылған интеграцияны және инновациялық бизнес үлгілерін қабылдаудың үлкен мүмкіндіктерін ұсына алады [13]. Жасанды интеллект, интернет заттары және блокчейн сияқты деректерді жинауға, сақтауға және өңдеуге мүмкіндік беретін цифрлық технологиялар ШОБ үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Бұл мүмкіндіктерге нарыққа шығу, жаһандық құн тізбегіне және халықаралық саудаға қатысу және т.б. кіреді. Сонымен қатар компаниялар жеткізу тізбегі үлгілерін түрлендіру үшін цифрлық технологияны пайдаланады және тұтынушыларға құндылықты қамтамасыз етудің жаңа жолдарын анықтайды [14].

ШОБ-тың цифрландыру арқылы сыртқы байланыстарды орнату және қолдаудың алуан түрлі мүмкіндіктері бар. Фирмалардың инновациялық байланыстары әртүрлі серіктестерді қамтиды, мысалы, тұтынушылармен және жеткізушілермен жеткізу тізбегі байланыстары, бәсекелестермен, университеттермен, ҒЗТКЖ зертханаларымен және кеңесшілермен байланыстар және т.б. Сонымен қатар шағын фирмалар стратегияны жүзеге асыруға деген көзқарастарымен және әсіресе цифрландыруға ресурстарды тарту қабілетімен ерекшеленеді [15]. Жаңа өнімдерді немесе процестерді іске қосу нақты инновациялық стратегияға және ішкі-сыртқы білім көздерінің әртүрлі түрлеріне байланысты. Қорыта келгенде цифрландыру – жақын және алыс болашақта қоғам мен кәсіпорындарға әсер ететін маңызды оқиғалардың бірі. Әрбір дерлік сектор төртінші өнеркәсіптік революция деп аталатын «Industry 4.0» дәуірінде цифрлық бейімделуі керек. Цифрлық технологиялар компанияның нарықтық күшін арттыратын және қолдайтын құнды құру тәсілі ретінде үлкен әлеуетке ие. Нәтижесінде цифрландыру ұзақ мерзімді өсуді қамтамасыз етеді [4].

Зерттеу әдісі

Мақалада цифрландыру және инновациялар бойынша қолданыстағы әдебиеттер қарастырылды. Әртүрлі дереккөздер, соның ішінде академиялық журналдар, кітаптар, конференция материалдары және салалық есептер зерттелді. Бұл тұрғыда цифрландыру мен инновацияның ШОБ-ке тигізетін әсері, осы процестерді жүзеге асыруда кездесетін қиындықтар мен табысты стратегияларға назар аударылады. Әдебиеттерге шолу зерттеудің теориялық негізін құрады. Сонымен қатар мақалада ШОБ дамуының негізгі параметрлері талданды. Қазақстан Республикасының Ұлттық Статистика Бюросының мәліметтері, жаһандық кеңістіктегі Қазақстанның инновациялық даму дәрежесінің Жаһандық Инновациялық Индексінің Мониторингі есептері ұсынылды. Қазақстан республикасы кәсіпорындарының 2013-2023 жылдарға арналған инновациялық қызметінің көрсеткіштеріне бағалау жүргізілді. Мақаланы дайындау үшін жалпы ғылыми талдау әдістері қолданылды. Сондай-ақ мақалада салыстырмалы экономикалық талдау әдістері, жүйелік тәсіл, сондай-ақ сараптамалық бағалау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Жаһандық экономиканың серпінді дамуы жағдайында табыс параметрлерінің бірі ел экономикасының инновациялық деңгейі болып табылады. 2023 жылы Швейцария әлемнің жетекші инновациялық экономикасы ретінде танылды. Жаһандық инновациялар индексінің 2023 рейтингінде Швейцария 67.6 ұпаймен көш бастап тұр. Швейцарияның «инвестициялық – инновациялық өнім» параметрі бойынша көрсеткіштері оң динамикаға ие. Сонымен қатар Швеция, АҚШ, Ұлыбритания және Сингапур үздіктердің қатарында (1-кесте). Ал Қазақстан 2023 жылы Жаһандық инновациялық индексте 81-ші орында тұр.

Кесте 1. Жаһандық инновациялар индексінің 2023 рейтингі

№	Елдер	Ұпай	ҒЗТКЖ шығындары (ЖІӨ-дегі үлесі, %).
1	Швейцария	67.6	3,36
2	Швеция	64.2	3,42
3	АҚШ	63.5	3,46
4	Ұлыбритания	62.4	2,91
5	Сингапур	61.5	2,18
6	Финляндия	61.2	2,99
7	Нидерланды	60.4	2,31
8	Германия	58.8	3,14
9	Дания	58.7	2,81
10	Оңтүстік Корея	58.6	4,93
81	Қазақстан	18.17	0,13

Ескерту: [16] негізінде авторлар құрастырған.

Жаһандық инновациялар индексі әлемдік экономикаларды инновациялық әлеуетіне қарай бағалайды. 2-кестеде Қазақстанның соңғы жеті жылдағы позициясының серпіні көрсетілген. Қазақстанның рейтингтегі статистикалық сенімділік аралығы 74-83-орындар арасында. Қазақстан 2023 жылғы инновациялық кірістерге қарағанда инновациялық нәтижелер бойынша нашар көрсеткішке ие, инновациялық кірістер бойынша 68-ші орында. Бұл позиция өткен жылмен салыстырғанда 3 саты төмен. Ал инновациялық өнім бойынша 87-ші орында. Бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда жоғары.

Кесте 2. Қазақстанның жаһандық инновациялық индексінің рейтингі (2017-2023)

Жылдар	Рейтингтегі орны		
	Жаһандық инновациялар индексінің позициясы	Инновациялық кірістер	Инновациялық нәтижелер
2017	78	64	93

2018	74	55	91
2019	79	64	92
2020	77	60	94
2021	79	61	101
2022	83	65	97
2023	81	68	87

Ескерту: [16] негізінде авторлар құрастырған.

Төмендегі 3-кестеде 2023 жылғы жаһандық инновация индексындағы Қазақстанның күшті және әлсіз жақтарының шолуы берілген. Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар саласындағы университеттер мен өндірістің ынтымақтастығы бойынша көрсеткіштің өте нашар екеніне назар аудару қажет. 2023 жылы Қазақстан осы көрсеткіш бойынша әлемнің 132 елінің ішінде 117-ші орында, кластерлік даму жағдайы – 118-ші, ҒЗТКЖ-ға жалпы шығындар бойынша 100-ші, бағдарламалық қамтамасыз ету шығындары бойынша – 124-ші орынды иеленді.

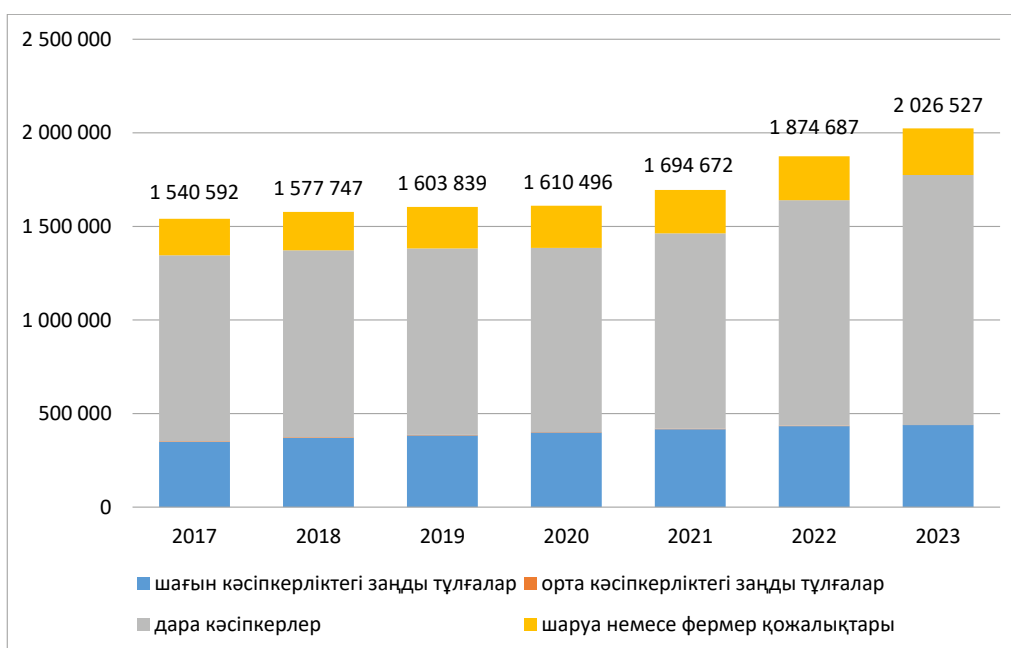
Кесте 3. Қазақстандағы инновацияның күшті және әлсіз жақтары

Күшті жақтары		Әлсіз жақтары	
Орын	Көрсеткіш атауы	Орын	Көрсеткіш атауы
8	Үкіметтің онлайн қызметі	124	Бағдарламалық қамтамасыз ету шығындары
10	Шығу тегі бойынша пайдалы модельдер	118	Кластердің даму жағдайы
12	Оқушы-мұғалім қатынасы, орта	117	Университет пен саланың ҒЗТКЖ ынтымақтастығы
15	Электронды қатысу	100	ҒЗТКЖ-ға жалпы шығындар
18	Жұмыстан босату құны	99	Алынған венчурлық капитал
32	Жоғары дәрежелі жұмыс істейтін әйелдер	98	Венчурлық капиталды алушылар, мәмілелер
33	Шығарылатын электр энергиясы	95	Венчурлық инвесторлар, мәмілелер
33	QS университетінің рейтингі, үздік 3	88	Шетелдер қаржыландыратын ҒЗТКЖ-ға жалпы шығыстар
35	Үшінші оқуға түсу	48	Unicorn ¹ құны
36	Жоғары технологиялық экспорт	40	Жаһандық ҒЗТКЖ инвесторлары

Дереккөз: [16] негізінде авторлар құрастырған

¹Unicorn – құны 1 миллиард доллар немесе одан да көп болатын жеке стартап-компания.

Мемлекеттің инновациялық дамуы шағын және орта бизнес секторының қатысу дәрежесіне тікелей байланысты. Осы сектор есебінен ЖІӨ үлесін арттыру технологиялық, инновациялық өндіріске бағытталады. Қазақстанда ШОБ саласындағы инновациялық дамуды қарастырмас бұрын жалпы саланың даму көрсеткіштеріне тоқталып өткен жөн. Қазақстанда шағын және орта бизнес субъектілерінің саны оң динамикаға ие (1-сурет). Тіркелген субъектілер құрылымында ең көп үлесті дара кәсіпкерлер құрайды, олардың үлесі 65,95%. Ұйымдастырудың бұл түрі кәсіпкерлер арасында танымал. Елімізде кәсіпкерлік саласының дамуын қолдау үшін арнайы салық режимдері жасалған. Кәсіпкерлікті дамыту және осы сектор субъектілерінің ЖІӨ-дегі көлемін дамыған елдер деңгейінде қамтамасыз ету бағыты белгіленген.

Сурет 1 ШОБ субъектілерінің өсу динамикасы, бірлік

Ескерту: [17] негізінде авторлар құрастырған

Салалық тұрғыдан кәсіпкерлік әлеует саудада шоғырланған. ШОБ өнімінің көлемі тұрақты және 2023 жылы ЖІӨ-нің 36,5%-ын құрайды. 2023 жылы ШОБ субъектілері өндірген өнімнің 21,54%-ы өнеркәсіпте, 6,61%-ы ауыл шаруашылығында өндірілді. Кәсіби және ғылыми салаларда өндірілген өнім көлемі 2022 жылмен салыстырмалы түрде жоғарылаған (4-кесте).

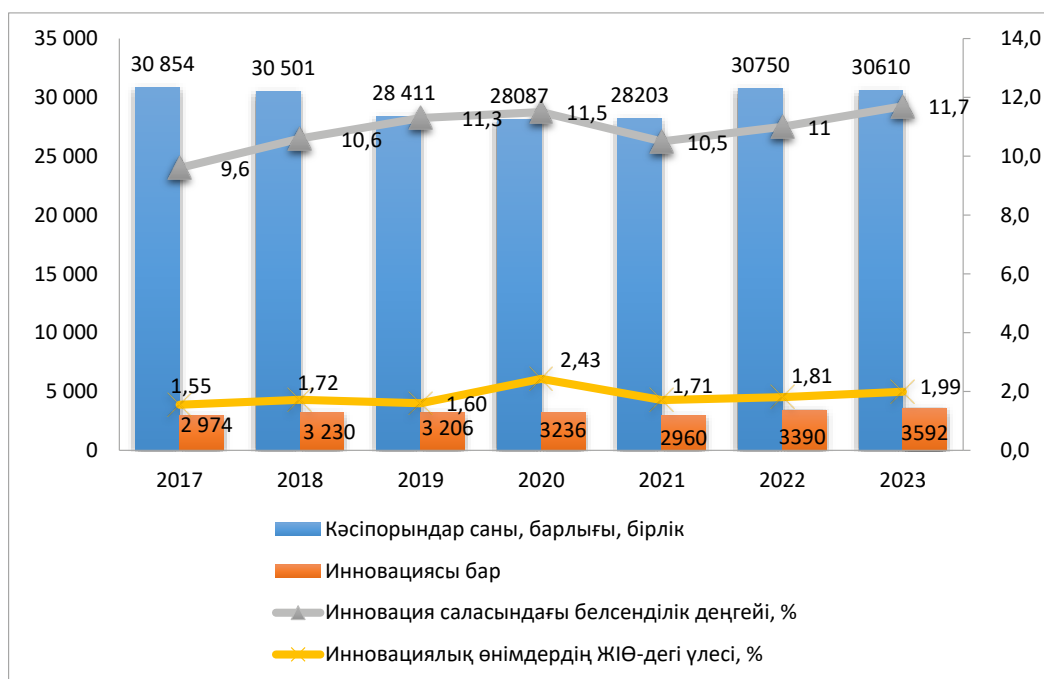
Кесте 4. Экономикалық қызмет түрлері бөлінісінде ШОК субъектілері қызметінің негізгі көрсеткіштері

Салалар	ШОК жұмыспен қамтылғандар саны, адам		ШОК субъектілерінің өнім шығарылымы, млн. теңге	
	2022	2023	2022	2023
Барлығы	4 109 741	4 326 316	59 221 488	68 710 494

Ауыл, орман және балық шаруашылығы	459 144	482 598	4 747 512	4 544 410
Өнеркәсіп	425 003	443 828	12 415 717	14 801 050
Құрылыс	332 254	336 427	7 976 247	9 655 745
Көтерме және бөлшек саудада сату; автомобильдерді және мотоцикл- дерді жөндеу	1 238 249	1 322 721	16 886 625	16 758 355
Көлік және жинақтау	204 880	217 022	3 523 749	4 595 622
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	166 122	172 845	2 415 762	3 123 186
Көрсетілетін қызметтердің өзге де түрлерін ұсыну	1 284 089	1 350 875	11 255 876	15 232 126

Ескерту: [17] негізінде авторлар құрастырған

Шағын және орта бизнес дамуының сандық параметрлерінің, өндіріс көлемінің салалар бойынша мониторингі серпінді дамуды көрсетуге мүмкіндік береді, бірақ инновациялық экономикаға трансформациялық көшуді қамтамасыз етпейді. Қазақстанның 2017-2023 жылдарға арналған инновациялық қызмет көрсеткіштері 2-суретте берілген. Мәліметтер көрсеткендей, инновациялары бар кәсіпкерлік субъектілерінің саны артып келеді. Дегенмен, инновациялық өнімдердің ЖІӨ-дегі үлесі 2% шегінде ауытқиды, 2023 жылы ол 1,99%-ды құраған.

Сурет 2 Кәсіпорындардың 2013-2023 жылдарға арналған инновациялық белсенділігінің көрсеткіштері

Ескерту: [17] негізінде авторлар құрастырған

ШОБ компанияларындағы цифрлық трансформация процесінде туындайтын негізгі мәселе – бұл көшуді сауатты жоспарлау үшін қажетті уақыт пен білімнің (ұсынымдарының) болмауы. Жедел цифрландыру осы сегменттегі компаниялар үшін бірқатар тәуекелдерді тудырады:

- сәйкес емес сандық құралдарды таңдау;
- цифрлық дағдыларды жетілдіруге уақыттың болмауы;
- қорғаныс пен қауіпсіздіктің тиімді құралдарының болмауы;
- толық орнатудың және жаңа құралдардың әлеуетін түсінудің болмауы.

Сондай-ақ сандық технологияларды пайдалануға дайындығының жеткіліксіздігінен ШОБ субъектілерінің алаяқтарға осалдығы да елеулі тәуекел болып табылады. Мысалы пандемия кезінде көптеген елдер алаяқтық пен фишингтік науқандардың рекордтық санын көрді. Алаяқтықтан ШОБ шығындары өте жоғары болуы мүмкін және көбінесе мұндай компаниялардың қолда бар резервтерінен айтарлықтай асып түседі.

Тұжырымдар

Цифрлық экономикада инновация мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуде басты рөл атқарады. Жоғары технологиялық инновациялар жеке кәсіпкерлік субъектілерінің де, жалпы елдің де бәсекеге қабілеттілігіне ықпал етеді. Қазақстанның ЖІӨ құрылымындағы инновациялық өнім үлесінің 2023 жылы 1,99% құрайтын елеусіз деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Елдің жаһандық артықшылығының кепілі – инновациялық экономика. Қазақстанның ресурсқа негізделген экономикадан инновациялық-бағдарлы экономикаға көшуі шағын және орта бизнесті белсендіру арқылы мүмкін. Тұтынушыларға назар аудару мен операциялық артықшылықтарды жүзеге асыру үшін ШОБ субъектілері ескірген инфрақұрылымын заттар интернетіне дайын жүйелермен жаңғырту үшін цифрландыру жобаларын қадағалайды. Бұл негізгі өндірісте, жоспарлауда және жобалау процестерінде белгілі бір цифрлық технологияны енгізуді қамтиды. Шағын және орта бизнестің үлкен ұйымдарға қарағанда көптеген артықшылықтары бар, өйткені олар икемді, серпінді, бірлескен, бейімделгіш және бюрократиялық емес. Табысты цифрлық трансформация процесіне қол жеткізу үшін олар өндірістік технологиядан бастап басқарушылық қабылдауға дейін ұйымдық нысандары мен бизнесті құру ортасын өзгертуі керек. Бір жағынан, ШОБ субъектілері цифрландырудың салдары туралы ішінара ғана біледі. Нәтижесінде, олардың құны мен күрделілігі туралы қате түсініктерге байланысты цифрландыру шешімдерінің ықтимал экономикалық пайдасын нақты сандық бағалау қиын. Дегенмен ШОБ ірі кәсіпорындарға қарағанда шығындарға анағұрлым сезімтал болғандықтан, дұрыс емес бағалау көбінесе орындау технологияларының дұрыс емес басымдықтары мен таңдауына әкеледі, бұл компаниялардың құн тізбегіне қауіп төндіреді. Сондықтан ШОБ субъектілеріне қабылдау әлеуетін өлшеу және цифрлық технологияларға назар аудару үшін қолайлы әдіс қажет.

Шағын және орта бизнесті цифрландыру стратегиялық маңызды шешім болып табылады, өйткені оны жүзеге асырудың әсері өте маңызды. ШОБ компанияларының трансформациясына цифрлық технологияларды дұрыс қолдану арқылы қол жеткізуге

болады. Расында да, жаһандану дәуірінде тиімді және бәсекеге қабілетті кәсіпорындарды өз жұмысында заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын және интеграциялық процестерге және халықаралық нарықтарға шығуға дайын кәсіпорын деп атауға болады. ШОБ өкілдерінің цифрлық құзыреттіліктері болса, бұл мәселені шешуге болады. Цифрлық құзыреттіліктерді алу үшін білім беру ұйымдары кәсіпкерлік студенттердің заманауи цифрлық құзыреттерін дамыта алатын оқу бағдарламаларын жүзеге асыруы керек. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және олардың өмірдің барлық салаларына енуі білім беру жүйесіне икемді цифрлық білім беру ортасын құру бойынша жаңа міндеттер қояды.

Қорытынды

Цифрландыру және инновациялар бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі факторларының бірі болып табылады, бірақ бұл кәсіпорын толығымен немесе дерлік цифрландырылған кезде ғана болады. Толық цифрланған кәсіпорын келесі жағдайларда пайда болады:

– Икемді және жақсы қорғалған инфрақұрылымы бар және қауіпсіздік тұрғысынан теңдестірілген технологияларды біріктіруді және бизнес мәселелерін шешу үшін икемділік қажеттілігін қамтиды;

– Деректерді жинау ұйымның цифрлық жетілуінің міндетті шарты болып табылады. Бұл процесс өнімдер мен қызметтерді жақсарту үшін оларды пайдалану арқылы жинақталған, бірақ жеткіліксіз пайдаланылған деректерден түсетін кірістерді біріктіру, белсендіру және қамтамасыз етумен байланысты;

– Қызметкерлердің цифрлық құзыреттіліктеріне назар аудару үшін оқыту бағдарламаларын талап ететін және қайта даярлау мен біліктілігін арттыру мүмкіндіктеріне жылдам қол жеткізуді қамтамасыз ететін цифрлық дағдыларды, таланттарды ашуды және желіні құруды қамтамасыз ету;

– Сыртқы зерттеу құрылымдары мен технологиялық инкубаторлары бар жобалар арқылы экожүйені құру;

– Адамның мүмкіндіктері мен технологияларын біріктіретін, ресурстарды бөлу тәсілін оңтайландыратын интеллектуалды жұмыс процестерінің болуы;

– Ұйымның барлық бөлімшелері үшін қолжетімді пайдаланушылардың 360 градусық көрінісіне негізделген бірыңғай тұтынушы тәсілі;

– Компанияның үнемі өзгертін ортаның тұрақты сәйкестігін қамтамасыз ету және жаңа қаржылық ағындарды ашу үшін бейімделген бизнес үлгілерін енгізу.

Процесс инновацияларына мүмкіндік берумен қатар, компанияның цифрлық инфрақұрылымына инвестициялау желілерге қол жеткізуді жеңілдетіп, білімнің интеграциясына ықпал ете алады, бұл ШОБ субъектілеріне серіктестермен және жеткізушілермен байланысуға, бірлесіп жұмыс істеуге және деректерін бөлісуге мүмкіндік береді. Цифрлық трансформация ұсынатын мүмкіндіктерді тереңірек түсіну пайда болғанымен, көптеген ШОБ субъектілерінің бағдары әлі де жоқ және цифрландыруға басымдық бере алмайды.

Егер ұйым ұзақ мерзімді перспективалар мен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз еткісі келсе, цифрлық трансформацияның маңыздылығы арта түсуде. Цифрландыру шағын ұйымдарда да, жалпы экономикада да ұзақ мерзімді стратегиялар мен ішкі ұйымдастырушылық мүмкіндіктердің жемісі болуы керек. Шын мәнінде, экожүйелік тәсілсіз цифрландыру болмайды. Цифрландыру ұйымдағы инновациялармен қатар жүреді. Компания бәсекеге қабілетті болған кезде, жақсы жағдайда болады, өйткені ол ұзақ мерзімді өсу үшін сәйкес мүмкіндіктерін және инновацияларды жақсартады, көбірек жұмыс орындарын ашады және ұйымның әл-ауқатын арттырады. Сондықтан цифрлық бәсекеге қабілеттілік – ілгерілеудің жолы.

Мемлекеттің инновациялық дамуы шағын және орта бизнес секторының қатысу дәрежесіне тікелей байланысты. Осы сектор есебінен ЖІӨ үлесін арттыру технологиялық, инновациялық өндіріске бағытталады. Сол себепті елімізде ҒЗТКЖ-ға инвестициялау тәсілдері мен бағыттарын қайта қарау, ресурстық шектеулер жағдайында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды қолдаудың басым бағыттарын таңдау қажеттілігін көрсетеді.

Қаржыландыру көзі: Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды (грант №АР19680610).

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы: авторларда мүдделер қайшылығы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі.

Сыздықова Азиза Оралбайқызы – әдебиеттерге шолу жасау, статистикалық ақпараттарды жинау, жиналған мәліметтерге талдау жасау, жұмыс қорытындыларына интерпретация жасау, мақаланың құрылымына сыни қайта қаралым жасау, мақаланы рәсімдеу, орыс және ағылшын тілдеріне аудару.

Жетибаев Жантүре Копжасарович – әдебиеттер тізімі жинағының қорытынды нұсқасын бекіту, жиналған мәліметтерге талдау жасау, мақаланың мазмұнын сыни қайта қарау, мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға бекіту.

Әдебиеттер тізімі

1. Попов Е.В., Семячков К.А. Проблемы экономической безопасности цифрового общества в условиях глобализации // Экономика региона. – 2018. – Т. 14. – №. 4. – С. 1088-1101.
2. Демьянова О.В., Диммиева А.Р. Цифровизация как точка роста промышленного предприятия // Социально-экономические и правовые основы инновационного развития. – 2018. – С. 33-43.
3. Isensee C. et al. The relationship between organizational culture, sustainability, and digitalization in SMEs: A systematic review // Journal of Cleaner Production. – 2020. – Т. 275. – С. 1-16.
4. Voza D., Szewieczek A., Grabara D. Environmental sustainability in digitalized SMEs: Comparative study from Poland and Serbia // Serbian Journal of Management. – 2022. – Т. 17. – №. 1. – С. 15-31.
5. Lorenz R. et al. Digitization of manufacturing: the role of external search // International Journal of Operations & Production Management. – 2020. – Т. 40. – №. 7/8. – С. 1129-1152.
6. Sarbu M. The impact of industry 4.0 on innovation performance: Insights from German manufacturing and service firms // Technovation. – 2022. – Т. 113. – С.20-43.

7. Solberg E., Traavik L. E. M., Wong S. I. Digital mindsets: Recognizing and leveraging individual beliefs for digital transformation //California management review. – 2020. – Т. 62. – №. 4. – С. 105-124.
8. Xu Y. et al. Digital Innovation Ecosystem: Research Context, Research Hotspot and Research Trends-Knowledge Mapping Analysis Using Citespace //J. Electron. Inf. Sci. – 2020. – Т. 5. – С. 72-80.
9. PwC, 2020. Global Top 100 companies by market capitalization. Update to 30 June 2020. Retrieved 28th of July 2020 from. <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/publications/assets/global-top-100-companies-june-2020-update.pdf>.
10. Rachinger M. et al. Digitalization and its influence on business model innovation //Journal of manufacturing technology management. – 2018. – Т. 30. – №. 8. – С. 1143-1160.
11. Neumeyer X., Santos S. C., Morris M. H. Overcoming barriers to technology adoption when fostering entrepreneurship among the poor: The role of technology and digital literacy //IEEE Transactions on Engineering Management. – 2020. – Т. 68. – №. 6. – С. 1605-1618.
12. Scuotto V. et al. A microfoundational perspective on SMEs' growth in the digital transformation era //Journal of Business Research. – 2021. – Т. 129. – С. 382-392.
13. Müller J. M., Buliga O., Voigt K. I. Fortune favors the prepared: How SMEs approach business model innovations in Industry 4.0 //Technological forecasting and social change. – 2018. – Т. 132. – С. 2-17.
14. Hahn G. J. Industry 4.0: a supply chain innovation perspective //International Journal of Production Research. – 2020. – Т. 58. – №. 5. – С. 1425-1441.
15. Hervás-Oliver J. L., Sempere-Ripoll F., Boronat-Moll C. Technological innovation typologies and open innovation in SMEs: Beyond internal and external sources of knowledge //Technological Forecasting and Social Change. – 2021. – Т. 162. – С. 1-19.
16. Kazakhstan ranking in the Global Innovation Index 2023. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/kazakhstan> (қаралған күні: 16.06.2024)
17. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. [Электрон. ресурс] -URL: <https://stat.gov.kz> (қаралған күні: 16.06.2024).

А.О. Сыздықова*¹, Ж.К. Жетибаев²

^{1,2}*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан*

Значение цифровизации и инноваций в малых и средних предприятиях

Аннотация. Малые и средние предприятия (МСП) представляют собой структуры, которые составляют основу мировой экономики и играют важную роль в создании рабочих мест. В современном быстро меняющемся и цифровизирующемся мире для МСП крайне важно инвестировать в цифровую трансформацию и инновации, чтобы обеспечить свою конкурентоспособность и устойчивость. В данной статье рассматривается важность цифровизации и инноваций в МСП, а также влияние этих процессов на бизнес. Цифровизация позволяет предприятиям трансформировать свои бизнес-процессы и повысить их эффективность за счет использования цифровых технологий. В частности, такие технологии, как облачные вычисления, искусственный интеллект, Интернет вещей и анализ больших

данных, позволяют МСП сокращать операционные расходы, улучшать качество обслуживания клиентов и разрабатывать более гибкие бизнес-модели. Инновации являются еще одним решающим фактором, позволяющим МСП получить конкурентное преимущество. Цель этой статьи – обсудить стратегии и практики, необходимые для успешного управления процессами цифровизации и инноваций для МСП. В этом контексте основное внимание уделяется влиянию цифровизации и инноваций на МСП, проблемам, с которыми сталкиваются при реализации этих процессов, и успешным стратегиям. Также в статье проанализированы основные параметры развития МСП. Проведена оценка показателей инновационной деятельности предприятий на 2013-2023 годы. В результате внедрение цифровизации и инноваций МСП имеет важное значение для долгосрочного успеха и устойчивого роста.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, цифровизация, инновация, предпринимательство, конкурентное преимущество.

A. Syzdykova*¹, Zh. Zhetibayev²

^{1,2}*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan*

The importance of digitalization and innovation in small and medium enterprises

Abstract. Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) are structures that form the backbone of the global economy and play an important role in creating employment. In today's rapidly changing and digitalizing world, it is critical for SMEs to invest in digital transformation and innovation to ensure their competitiveness and sustainability. This article examines the importance of digitalization and innovation in SMEs and the effects of these processes on businesses. Digitalization enables businesses to transform their business processes and increase their efficiency by using digital technologies. In particular, technologies such as cloud computing, artificial intelligence, the internet of things and big data analytics enable SMEs to reduce operational costs, improve customer experiences and develop more flexible business models. Innovation is another critical factor for SMEs to gain competitive advantage. The purpose of this article is to discuss the strategies and practices needed to successfully manage digitization and innovation processes for SMEs. In this context, attention is paid to the impact of digitalization and innovation on SMEs, the challenges encountered in implementing these processes, and successful strategies. The article also analyzes the main parameters of SME development. An assessment of the indicators of innovative activity of enterprises for 2013-2023 was carried out. As a result, the adoption of digitalization and innovation by SMEs is crucial for long-term success and sustainable growth.

Keywords: Small and medium business, digitization, innovation, enterprise, competitive advantage

References

1. Popov E.V., Semjachkov K.A. Problemy jekonomicheskoy bezopasnosti cifrovogo obshhestva v uslovijah globalizacii [Problems of economic security of digital society in the context of globalization], Jekonomika regiona [Regional Economics], – 2018. – V. 14. – №. 4. – P. 1088-1101. [in Russian]

2. Dem'janova O.V., Dimmieva A.R. Cifrovizacija kak tochka rosta promyshlennogo predpriyatija [Digitalization as a growth point for an industrial enterprise], Social'no-jekonomicheskie i pravovye osnovy innovacionnogo razvitija [Socio-economic and legal foundations of innovative development], – 2018. – P. 33-43. [in Russian]
3. Isensee C. et al. The relationship between organizational culture, sustainability, and digitalization in SMEs: A systematic review //Journal of Cleaner Production. – 2020. – V. 275. – P. 1-16.
4. Voza D., Szewieczek A., Grabara D. Environmental sustainability in digitalized SMEs: Comparative study from Poland and Serbia //Serbian Journal of Management. – 2022. – V. 17. – №. 1. – P. 15-31.
5. Lorenz R. et al. Digitization of manufacturing: the role of external search //International Journal of Operations & Production Management. – 2020. – V. 40. – №. 7/8. – P. 1129-1152.
6. Sarbu M. The impact of industry 4.0 on innovation performance: Insights from German manufacturing and service firms //Technovation. – 2022. – V. 113. – P. 20-43.
7. Solberg E., Traavik L.E. M., Wong S. I. Digital mindsets: Recognizing and leveraging individual beliefs for digital transformation //California management review. – 2020. – V. 62. – №. 4. – P. 105-124.
8. Xu Y. et al. Digital Innovation Ecosystem: Research Context, Research Hotspot and Research Trends-Knowledge Mapping Analysis Using Citespace //J. Electron. Inf. Sci. – 2020. – V. 5. – P. 72-80.
9. PwC, 2020. Global Top 100 companies by market capitalization. Update to 30 June 2020. Retrieved 28th of July 2020 from. <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/publications/assets/global-top-100-companies-june-2020-update.pdf>.
10. Rachinger M. et al. Digitalization and its influence on business model innovation //Journal of manufacturing technology management. – 2018. – V. 30. – №. 8. – P. 1143-1160.
11. Neumeyer X., Santos S. C., Morris M. H. Overcoming barriers to technology adoption when fostering entrepreneurship among the poor: The role of technology and digital literacy //IEEE Transactions on Engineering Management. – 2020. – V. 68. – №. 6. – P. 1605-1618.
12. Scuotto V. et al. A microfoundational perspective on SMEs' growth in the digital transformation era //Journal of Business Research. – 2021. – V. 129. – P. 382-392.
13. Müller J. M., Buliga O., Voigt K. I. Fortune favors the prepared: How SMEs approach business model innovations in Industry 4.0 //Technological forecasting and social change. – 2018. – V. 132. – P. 2-17.
14. Hahn G. J. Industry 4.0: a supply chain innovation perspective //International Journal of Production Research. – 2020. – V. 58. – №. 5. – P. 1425-1441.
15. Hervas-Oliver J. L., Sempere-Ripoll F., Boronat-Moll C. Technological innovation typologies and open innovation in SMEs: Beyond internal and external sources of knowledge //Technological Forecasting and Social Change. – 2021. – V. 162. – P. 1-19.
16. Kazakhstan ranking in the Global Innovation Index 2023. [Electronic resource] - Available at: <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/kazakhstan> (accessed 16.06.2024).
17. Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ultyk statistika byurosy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz> (accessed 16.06.2024) [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Сыздықова А.О. – хат-хабар авторы, PhD, «Экономика, қаржы және есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Б.Саттарханов к., 29. 161200, Түркістан, Қазақстан.

Жетибаев Ж.К. – PhD, «Экономика, қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Б.Саттарханов к., 29. 161200, Түркістан, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Сыздықова А.О. – автор для корреспонденции, PhD, доцент кафедры «Экономика, финансы и учет», Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, ул.Б.Саттарханова, 29. 161200, Туркестан, Казахстан.

Жетибаев Ж.К. – PhD, старший преподаватель кафедры «Экономика, финансы и учет», Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, ул.Б.Саттарханова, 29. 161200, Туркестан, Казахстан.

Information about authors:

Syzdykova A.O. – corresponding author, PhD, Associate Professor of Department of Economics, Finance and Accounting, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, B.Sattarkhanov st., 29. 161200, Turkistan, Kazakhstan.

Zhetibayev Zh.K. – PhD, Lecturer of the Department of "Economics, Finance and Accounting", Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, B.Sattarkhanov st., 29. 161200, Turkistan, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

GTAMP 06.52.17
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-23-40>

Мемлекеттің инновациялық дамуындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің рөлі: кластерлік тәсіл

Б.С. Тусупбаева¹, Б.М. Искаков^{2*}, М.К. Тузубекова³

^{1,3} «Туран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹darinaika167@mail.ru, ²iskakov82@mail.ru, ³t-madina@yandex.ru)

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттің инновациялық дамуындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің маңызы мен рөлі қарастырылады. Авторлармен әлеуметтік кәсіпкерлік қоғамның әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталған тиімді бизнес үлгісі ретінде сипатталып, оның инновациялық экожүйені дамытудағы ықпалы талданылды.

Ғылыми жұмыстың негізгі мақсаты кластерлік тәсілді қолдану арқылы әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың әдістері мен механизмдерінің дамуын анықтау. Бұл тәсіл әлеуметтік кәсіпорындар, мемлекеттік органдар, ғылыми-зерттеу институттары мен жеке сектор арасындағы серіктестікті күшейтуге бағытталған. Мақалада әлеуметтік кәсіпкерлікке негізделген кластерлердің аймақтық және ұлттық деңгейдегі инновациялық әлеуетті арттырудағы рөлі көрсетілген.

Авторлар теориялық, салыстырмалы және жүйелік талдау әдістерін қолдана отырып әлеуметтік кәсіпкерлікке бағытталған кластерлік тәсілдің халықаралық және отандық тәжірибелерін салыстыру арқылы олардың тиімділігін анықтады.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдауға арналған мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын, оның ішінде кластерлік тәсілдің әлеуетін іске асыру үшін қажетті құралдарды сипаттайды. Зерттеу нәтижелері инновациялық даму стратегиялары мен әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде әлеуметтік кәсіпкерлікті интеграциялаудың тиімді жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: Әлеуметтік кәсіпкерлік, инновациялық даму, кластерлік тәсіл, инновациялық экожүйе, мемлекеттік саясат, мемлекет пен бизнестің серіктестігі, инновациялық кластерлер.

Кіріспе

Қазіргі таңда әлемдік экономикадағы өзгерістер мен жаһандық сын-қатерлер мемлекеттердің инновациялық даму стратегияларын қайта қарауға ықпал етуде. Инновациялардың тұрақты экономикалық өсу мен әлеуметтік прогреске қол жеткізудегі маңыздылығы айқын. Бұл тұрғыда әлеуметтік кәсіпкерлік – қоғамның әлеуметтік және экономикалық мәселелерін шешудің инновациялық тәсілдерін ұсынатын тиімді құрал ретінде ерекше орын алады.

Әлеуметтік кәсіпкерлік қызметінің басты ерекшелігі – әлеуметтік мақсаттарды бизнестің негізгі қозғаушы күші ретінде қарастыру. Бұл модель қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті азайту, жұмыссыздықты төмендету және тұрақты дамуға үлес қосу үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Әлеуметтік кәсіпкерліктің бұл әлеуетін толық іске асыру үшін мемлекет, бизнес және ғылыми қауымдастық арасында тығыз ынтымақтастық қажет.

Кластерлік тәсіл әлеуметтік кәсіпкерлік пен инновациялық даму процестерін интеграциялаудың тиімді механизмі ретінде танылып отыр. Бұл тәсіл әлеуметтік кәсіпорындарды біріктіріп, олардың ресурстарды, білім мен технологияларды бөлісуі арқылы инновациялық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді.

Ғылыми және саяси ортада көптеген жылдар бойы адамға бағытталған экономика моделіне көшу қажеттілігі талқылануда. «Адам үшін мемлекет» құру мемлекеттің, бизнестің және қоғамның мүдделері мен күш-жігерін үйлестірмей мүмкін емес. Мұндай ынтымақтастықтың бір формасы – әлеуметтік кәсіпкерлік. Бұл сапалы жаңа құбылыс, сондықтан оның анықтамасына әлі бірыңғай тәсіл қалыптаспаған.

Бір жағынан, бұл таза экономикалық феномен ретінде кәсіпкерлік туралы әңгіме, ол мынадай сипаттамаларға ие:

- пайдаға бағытталу;
- технологиялық инновацияларды енгізу;
- даралық көзқарас және коммерциялық қызметке тән басқа да қасиеттер.

Екінші жағынан, кәсіпкердің әлеуметтік қызметінің өзектілігі арта түсуде. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік кәсіпорындарды көбінесе коммерциялық емес және қайырымдылық ұйымдармен салыстырады. Шетелдік және отандық авторлардың көптеген зерттеулері коммерциялық, коммерциялық емес және қайырымдылық ұйымдардың негізгі айырмашылықтарын көрсетуге арналған.

Мақалада әлеуметтік кәсіпкерлікті зерттеудің басты мақсаты негізінен қызметтің ерекше формасы ретінде түсініледі, оның басты ерекшеліктері болып мыналар табылады:

- әлеуметтік миссияға (әлеуметтік мәселелерді шешуге) бағдарлану, бұл кез келген кәсіпкердің басты міндеті;
- қызметінің нәтижелері үшін жоғары жауапкершілікті көрсету;
- идеяларды, қабілеттерді, ресурстар мен әлеуметтік байланыстарды жұмылдыру мүмкіндігі;
- маңызды әлеуметтік мәселелерді шешу кезінде қаржылық тұрақтылықтың негізі ретінде кәсіпкерлік стратегияларды пайдалану;

– әлеуметтік мақсаттарды көздейтін өміршең әлеуметтік-экономикалық құрылымдар мен институттарды құру;

– әлеуметтік кәсіпкерлікті әртүрлі ұйым түрлерінің экономикалық, білім беру, ғылыми-зерттеу, қайырымдылық және рухани қызметтерінің ортақтығы ретінде түсіну;

– әлеуметтік құндылықтарды құру үшін инновацияларды енгізу және оқыту.

Айта кету керек, кез келген инновацияны енгізу – кез келген ұйым дамуының ажырамас элементі және негізгі көзі болып табылады. Әлеуметтік кәсіпорындар шешуге тырысатын әлеуметтік маңызы бар мәселелер дәстүрлі тәсілдер аясында шешілмейді, сондықтан тек сапалы жаңа идеяларды ғана емес, сонымен қатар қоғам қойған міндеттерге толығымен сәйкес келетін құрылымдарды қажет етеді.

Әдеби шолу

Институционалдық ортада елеулі өзгерістер орын алуда, бұл болашақта институттардың өзгеруіне алып келеді. Сонымен қатар, модельдің өзі эволюцияланады: Й. Шумпетер зерттеулеріне сай бейімделуші тұлғасынан әлеуметтік-экономикалық «миссионер» моделіне көшу қалыптасуда [1].

Зерттеудің әлеуметтік кәсіпкерлік саласын дамытудың басында коммерциялық емес ұйымдардың кәсіпкерлік ойлаудан қалай пайда көретіні және коммерциялық емес ұйымдардағы дәстүрлі құндылықтар тез өзгертін ортада бизнес құндылықтарына тап болған кезде туындайтын мәселелерді қалай шешуге болатындығы белгілі. П. Сундар [2] әлеуметтік кәсіпкерлер мен әлеуметтік кәсіпкерліктің өзгеріс агенттері ретіндегі рөлін атап өтті және инновацияға негізделген инновациялық ұйымдардың өзгермелі қоғамда баламалы билік құрылымдарын қалай құратыны туралы мысалдар келтірді. Сонымен қатар, Э. Де Леу [3] кәсіпкерлікке негізделген мұндай өзгерістер процестері қоғамдастықты біртіндеп институционализациялау арқылы күш алады деп сендірді және А. Фаулер [4] коммерциялық кәсіпкерлік пен қоғамдық әл-ауқат тұрғысынан үкіметтік емес даму ұйымдарындағы әлеуметтік кәсіпкерлік және азаматтық инновациялар идеяларын проблемалаған. Бұл салаға қосқан үлестер көбінесе әртүрлі контекстегі жағдайлық зерттеулер болды, бірақ сайып келгенде, әлеуметтік кәсіпкерлік құбылысының жаңа шеңберін жасауға тырысты.

Әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы зерттеулер қазіргі кезеңде өзекті болып табылады және үлкен сұранысқа ие. Ашық университет, Бирмингем Университеті, Кембридж университеті, Дельфт технологиялық университеті-бұл әлеуметтік кәсіпкерлікті зерттеумен айналысатын ғылыми ұйымдар. Авторлар арасында М. Ниссенс, П. Трейси, Дж. Фергюсон, Дж. Дефорни, Дж. Майра, б. р. Смит, Р. Спира, ч. Триведи, Д.Вестли және т. Куни [2]. Ғалымдардың көпшілігі зерттеулерді, деректерді қалай түсіндіру керектігі туралы ықтимал сұрақтар мен ұсыныстарды жеткізетін нұсқауларға айналдыру керек деп келіскенімен [5], әдебиеттерге шолу әлеуметтік кәсіпкерлікті зерттеу саласы ерекше назар аударуға тұрарлық деп болжайды.

Әлеуметтік инновациялар кеңістігі цифрландыру және кластерлеу арқылы экономикалық кеңістікке ұқсас трансформацияларға бағынады. Экономиканы кластерлеу

– жоғары технологиялық салаларға қатысты қолданылатын инновациялық аймақтық саясаттың құралы деп саналады. Кең мағынада экономикалық кластер белгілі бір ресурстарды біріктіретін және қатысушыларының (формальды тәуелсіз ұйымдар) нақты құзыреттерін нығайтатын салалық ұйымаралық желіні білдіреді. Құқықтық тәуелсіздігін сақтай отырып, кластерге кіретін фирмалар ортақ мәселелерді шешуге қатысады, аймақтың аумағын (немесе бірнеше аймақтарды) «байланыстырады», осылайша аймақтың өмір сүру деңгейі мен бәсекеге қабілеттілігіне елеулі әсер етеді.

Осы тұрғыда кластер әлеуметтік саясаттың қолайлы құралы болып көрінеді. Алайда, шетелде әлеуметтік кәсіпкерлер кластерінің мысалдары жоқ. Әрбір өнеркәсіптік кластер орналасқан аумаққа әлеуметтік әсер етуі керек деп есептеледі. Өндіріс саласындағы экономикалық әсер синергетикалық әсерге айналып, мультипликаторды іске қосу керек.

Қазақстанда, керісінше, жоғары технологиялық салалардың кластерлері көбінесе тиімсіз болып табылады, бірақ сонымен қатар әлеуметтік саладағы бірегей кластер бар. 2015 жылы Омбы облысында алғашқы «Әлеуметтік инновациялар кластері» құрылды. Кластер екі алаң жүйесін білдіреді: әлеуметтік кәсіпкер мектебі және әлеуметтік кәсіпкерлікпен айналысатын 18 ұйымды біріктіретін ұйымаралық желі.

Кластер құрылымының негізгі ерекшеліктері:

- кластерге кіретін барлық ұйымдардың коммерциялық емес сипаты;
- өндірістік кәсіпорындардың болмауы;
- тірек кәсіпорынның болмауы;
- мемлекеттік қолдаудың күшеюі;
- ғылыми-зерттеу базасының әлсіздігі;
- нақты әлеуметтік миссияның болуы және т.б.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақалада зерттеу жүргізу үшін келесі әдістер мен материалдар пайдаланылды:

Әлеуметтік кәсіпкерлік және кластерлік даму тақырыбындағы отандық және шетелдік ғылыми еңбектер және Қазақстанның инновациялық даму стратегиялары мен әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламалары қарастырылды.

Зерттеу әдістері болып:

Теориялық талдау әдісінде әлеуметтік кәсіпкерлік және кластерлік тәсіл теориясының концептуалды негіздерін қарастыру үшін әдебиетке шолу жасалды. Бұл әдіс арқылы зерттеу мәселесін жан-жақты түсіну қамтамасыз етілді.

Салыстырмалы талдау әдісінде әлеуметтік кәсіпкерлікке бағытталған кластерлік тәсілдің халықаралық және отандық тәжірибелерін салыстыру арқылы олардың тиімділігін анықтау қарастырылды.

Жүйелік талдау әдісінде әлеуметтік кәсіпкерлік қызметінің әртүрлі элементтері мен олардың өзара байланыстарын зерттеуге мүмкіндік беретіні анықталды. Бұл талдау арқылы әлеуметтік кәсіпкерлік экожүйесінің құрылымын және оның дамуындағы негізгі факторларды түсінуге болады.

Әлеуметтік кәсіпкерлік жүйесі келесі негізгі элементтерден тұрады:

Әлеуметтік кәсіпкерлер:

Қоғамның әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталған бастамашы тұлғалар немесе ұйымдар.

Олардың мақсаты – қоғамға пайда әкелетін қызметтер мен өнімдер жасау.

– Мемлекет:

Құқықтық және реттеуші базаны қамтамасыз етеді.

Субсидиялар, жеңілдетілген салық салу және гранттар арқылы әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдайды.

– Жеке сектор:

Әлеуметтік кәсіпорындарға инвестиция немесе демеушілік көмек көрсетеді.

Қоғамдық жауапкершілік аясында серіктестік орнатады.

Ғылыми-зерттеу және білім беру ұйымдары:

Әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуға қажетті білім мен инновациялық шешімдер ұсынады.

Кәсіпкерлердің кәсіби біліктілігін арттыруды қамтамасыз етеді.

– Қоғам:

Әлеуметтік кәсіпорындардың қызметін қолдайтын немесе тұтынушы ретінде қатысатын негізгі топ.

Әлеуметтік кәсіпкерлік жүйесіндегі өзара байланыстарға мемлекет пен әлеуметтік кәсіпкерлердің байланысын жатқызуға болады.

Осы кезде мемлекет қолдау көрсетіп, әлеуметтік кәсіпкерлердің қызметіне оңтайлы жағдай жасайды.

Әлеуметтік кәсіпкерлер қоғамдағы мәселелерді шешуде мемлекеттің күшін толықтырады.

Әлеуметтік кәсіпкерлер мен жеке сектордың байланысы:

Жеке сектор әлеуметтік кәсіпорындардың жобаларын қаржыландыру арқылы әлеуметтік мәселелерді шешуге үлес қосады.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің кластерлік тәсілін зерттеудің келесі бір түрі, ол SWOT-талдау.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің кластерлік тәсіл арқылы дамуының күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіптерін бағалаумен айналысады.

Кесте 1 Әлеуметтік кәсіпкерліктің SWOT-талдауы

«Күшті жақтар (Strengths)»	«Әлсіз жақтар (Weaknesses)»	«Мүмкіндіктер (Opportunities)»	«Қауіптер (Threats)»
Әлеуметтік мәселелерді шешуі	Қаржыландырудың шектеулі болуы	Мемлекеттік қолдау бағдарламаларын дамыту	Экономикалық тұрақсыздық
Қоғамның тұрақты дамуына үлес қосуы	Құқықтық және реттеуші базаның жеткіліксіздігі	Инновациялық кластерлер құру арқылы ресурстарды біріктіру	Инфрақұрылымдық қолдаудың болмауы

Инновацияларға бейімділігі	Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы төмен хабардарлық	Халықаралық тәжірибені енгізу	Қоғамның сенімсіздігі немесе қызығушылығының төмендеуі
Мемлекет пен бизнес арасындағы ынтымақтастықты нығайту	Кәсіпкерлердің басқарушылық дағдыларының жетіспеушілігі	Жастар мен қоғам белсенділігін арттыру	Бәсекелестіктің артуы

Ескерту: [6] негізінде авторлармен құрастырған

Экономиканың басқа салаларындағыдай, кластердің экономикалық нәтижелері өз дәрежесіне көтеріле алмай келе жатыр, бірақ кластерге қатысушы ұйымдардың бірлескен қызметінің әлеуметтік әсерін бағалауға болады. Осылайша, әлеуметтік сала өзінің «мәңгілік» мәселелерімен инновациялар экономикасының саласы ретінде қарастырылуы мүмкін. Өндірісте ғана емес, әлеуметтік секторда да қызметті құрылымдау мен ұйымдастырудың жаңа механизмдері, мәселелерді түсінудің жаңа тәсілдері қажет. Әлеуметтік кәсіпкерліктің экономиканың дамуына қосқан үлесі әлі анықталуы керек, бірақ бұл қызметтің болашақта қандай пайда әкелетіні қазірдің өзінде айқын.

Кесте 2 Әлеуметтік инновациялардың тиімділігін өлшеу және бағалау

Көрсеткіш	Сипаттама	Маңыздылығы
Әлеуметтік әсер	Өмір сүру сапасын жақсарту, қоғамдық мәселелерді шешу	Жоғары
Экономикалық тиімділік	Шығын мен нәтиже қатынасы	Орта
Шешімдердің тұрақтылығы	Шешімдердің уақыт өте келе өз әсерін сақтау қабілеті	Жоғары

Ескерту: [7] негізінде авторлар құрастырған

Әлеуметтік инновациялардың тиімділігін өлшеу және бағалау – олардың қоғамдағы нақты әсерін анықтау үшін қажетті маңызды процесс. Бұл процесс инновациялардың қаншалықты тиімді екенін, олардың әлеуметтік мәселелерді шешуге қосқан үлесін, сондай-ақ олардың ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік инновациялардың тиімділігін өлшеу үшін арнайы көрсеткіштер қолданылады. Олар бірнеше негізгі бағыттарды қамтиды:

Әлеуметтік әсер:

– Қанша адамға көмектесті және қоғамдағы қандай өзгерістерге қол жеткізілді (мысалы, жұмыссыздық деңгейін төмендету, экологиялық жағдайды жақсарту) деген сұрақтарға жауап іздейді

Қамту деңгейі:

– Инновацияның қаншалықты кең ауқымды адамдарды немесе аймақтарды қамтығаны.

Сапалық көрсеткіштері болып қызмет алушылардың өмір сапасының жақсаруы мен қоғамның әлеуметтік инновацияға қанағаттану деңгейін анықтайды.

Әлеуметтік инновациялардың тиімділігін бағалаудың әртүрлі әдістері бар:

Көпөлшемді талдау:

– Әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және мәдени әсерлерді талдау арқылы жан-жақты баға беру.

SROI (Social Return on Investment):

– Әлеуметтік қайтарымдылықты қаржылық тұрғыдан өлшеу. Мысалы, инвестицияланған 1 теңге қаншалықты әлеуметтік пайда әкелді.

Нәтижелер мен талқылау

Әлеуметтік инновациялардың тиімділігін өлшеу мен бағалау олардың қоғамдағы маңыздылығын және ұзақ мерзімді әсерін анықтауға көмектеседі. Бұл үдеріс инновациялардың сапасын арттыруға, ресурстарды тиімді пайдалануға және жаңа әлеуметтік шешімдерді табуға негіз болады. Әлеуметтік инновациялардың нәтижелерін дұрыс бағалау арқылы олардың тұрақтылығын қамтамасыз ету және қоғамға тигізетін оң әсерін арттыруға болады.

Кесте 3 Кластерді қолдаудағы мемлекеттік органдардың рөлі

Қаржыландыру Әлеуметтік инновациялық жобаларға гранттар, несиелер және салық жеңілдіктерін бөлу.	Инфрақұрылым Кластерді дамыту үшін коворкинг алаңдарын, акселераторларды және басқа да инфрақұрылымдық нысандарды құру.
Нормативтік құқықтық база Әлеуметтік инновацияларды дамыту үшін қолайлы нормативтік-құқықтық ортаны қалыптастыру	Экожүйе Әртүрлі кластер мүшелерінің өзара әрекеттесуін ынталандыру.

Ескерту: [8] негізінде авторлар құрастырған

Кластерлер – бұл бір салада немесе өңірде жұмыс істейтін ұйымдардың, кәсіпорындардың, ғылыми-зерттеу орталықтарының және басқа субъектілердің кооперациясы. Мемлекеттік органдар кластерлердің қалыптасуында және олардың тиімді жұмыс істеуінде маңызды рөл атқарады, себебі олар экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал етеді.

Мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары.

Құқықтық және институционалдық қолдау:

– Мемлекеттік органдар кластерлерді дамыту үшін заңнамалық базаны құрады.

– Мысалы, арнайы экономикалық аймақтар немесе кластерлік саясатты қолдайтын нормативтік-құқықтық актілер қабылданады.

Қаржылық қолдау:

– Мемлекет субсидиялар, гранттар және жеңілдетілген несиелер беру арқылы кластерлердің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

– Инфрақұрылымды дамытуға мемлекеттік инвестициялар бөлінеді.

Инфрақұрылымдық қолдау:

– Мемлекеттік органдар кластерлерді қажетті инфрақұрылыммен қамтамасыз етеді: индустриялық аймақтар, логистикалық орталықтар, зертханалар және т.б.

– Мысалы, Қазақстанда арнайы экономикалық аймақтарда инфрақұрылым кластерлік жобаларды дамыту үшін пайдаланылады.

Ғылыми-зерттеу және инновациялық қолдау:

– Мемлекет ғылыми зерттеулерді қолдау үшін университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарын кластерлермен байланыстырады.

– Инновациялық жобаларды қаржыландыру, патенттерді рәсімдеу және коммерцияландыру үшін мемлекеттік бағдарламалар енгізіледі.

Білім беру және кадрларды даярлау:

– Мемлекеттік органдар кластерлерге қажетті кадрларды даярлау үшін кәсіби білім беру бағдарламаларын ұйымдастырады.

– ЖОО-лар мен колледждерде кластерлердің сұранысына сәйкес мамандықтар ашылады.

Мемлекеттік органдардың ынталандырушы рөлі:

– Серіктестік құру: Мемлекет бизнес пен ғылыми ұйымдарды біріктіріп, тиімді серіктестік орнатады.

– Координация: Мемлекеттік органдар кластердің барлық қатысушыларының жұмысын үйлестіреді, олардың арасындағы байланысты нығайтады.

– Мониторинг және бағалау: Мемлекет кластерлік жобалардың тиімділігін бақылап, олардың нәтижелерін бағалайды.

Мемлекет пен жеке сектор арасындағы ынтымақтастық бірінші кезекте мемлекеттік органдар мен жеке сектордың ынтымақтастығы кластерлерді дамытуда басты рөл атқарады. Мұндай серіктестік:

– Жеке сектордың инвестиция тартуын жеңілдетеді;

– Мемлекеттік саясаттың тиімді орындалуын қамтамасыз етеді;

– Ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін ресурстарды біріктіреді.

Қазақстанда мемлекеттік органдар кластерлік саясатты дамытуда маңызды рөл атқарады:

– «Индустрияландыру картасы» бағдарламасы аясында аймақтық кластерлерді қолдау жүзеге асырылады.

– «Астана» халықаралық қаржы орталығы (АХҚО): қаржылық және инвестициялық кластер ретінде мемлекет қолдауымен құрылды.

– Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА): өндірістік және логистикалық кластерлерді дамыту үшін жеңілдіктер беріледі [9].

Мемлекеттік қолдаудың тиімділігі болып:

– Экономиканың бәсекеге қабілеттілігі артады.

- Жаңа жұмыс орындары құрылады.
- Өңірлік және салалық даму жақсарады.
- Инновациялар енгізіліп, экспорттық әлеует артады.

Мемлекеттік органдар кластерлердің құрылуы мен дамуына жан-жақты қолдау көрсетіп, олардың тиімді жұмыс істеуі үшін қажетті жағдайлар жасайды. Кластерлік саясат экономиканың тұрақтылығын арттырып, аймақтардың әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді. Мемлекет пен жеке сектордың тиімді серіктестігі арқылы кластерлердің әлеуметтік және экономикалық әсерін барынша арттыруға болады [10].

Әлеуметтік кәсіпкерлік дамыған елдерде қоғамның өзекті мәселелерін шешу және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету мақсатында кеңінен таралған. Бұл елдерде әлеуметтік кәсіпкерлік мемлекеттік қолдау, құқықтық база, инновациялық шешімдер және ресурстардың қолжетімділігі есебінен дамып келеді.

Әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілер қызметінің статистикалық деректерінің жеткіліксіздігі және біржақтылығы даму факторларының әсерінің тереңдігін жан-жақты бағалауға мүмкіндік бермейді. Ақпараттың жетіспеушілігі факторлардың әсерін бағалауға кедергі келтіреді. Сонымен бірге, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы зерттеулер, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлер қауымдастығының деректері негізінде факторлар мен нәтижелер жиынтығы қалыптасты: белгі-нәтиже (у) – Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындардың саны және фактор-белгілер (х).

x_1 – жұмыспен қамтуды қажет ететін ерекше қажеттіліктері бар адамдардың саны, мың адам; x_2 – жұмыссыздық деңгейі, %; x_3 – халықтың кедейлік деңгейі, %; x_4 – жалпы ішкі өнімдегі әлеуметтік қорғауға арналған шығындардың үлес салмағы, %; x_5 – жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім, АҚШ долларымен; x_6 – тұтыну бағаларының индексі, %; x_7 – инновацияларды енгізетін ұйымдардың үлесі, %.

Факторларды үш топқа бөлейік:

Демографиялық топ (x_1), Әлеуметтік топ (x_2, x_3, x_4), Экономикалық топ (x_5, x_6, x_7)

Демографиялық және әлеуметтік факторлар топтары әлеуметтік саланың мемлекеттік әлеуметтік қорғау саясатының байланыстарын ескереді. Ал экономикалық факторлар тобы қоғамның дамуындағы экономикалық әл-ауқатты көрсетеді. Таңдалған факторлар топтары әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуын анықтайтын детерминанттарды сипаттайды.

Кесте 4 Талдау үшін деректер

Жылдар	у	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
2020	183	536,8	0,5	4,8	13,9	8316	18,1	1,19
2021	187	549,5	0,9	5,9	13,8	5941	13,5	1,08
2022	204	554,9	1,0	5,7	14,5	4989	11,8	1,54
2023	211	552,61,1	1,1	6,0	15,0	5586	10,1	0,62

Ескерту: [11] негізінде авторлар құрастырған

Экономика-математикалық құралдарды факторлардың өзара байланысын анықтап, корреляциялық-регрессиялық тәуелділікті көрсететін $y=f(x)$ моделін құру үшін қолданамыз (5-ші кесте).

Кесте 5 Корреляциялық-регрессиялық талдау

Фактор	Корреляция коэффициенті	Айнымалылар арасындағы тәуелділік	Есептелген мәндердің нақты мәндерден орташа ауытқуы
X1	0.875	$y = 125.47724 + 0.59092 * X1$	5.0 %
X2	0.617	$y = 148.19792 + 45.10417 * X2$	5.2 %
X3	0.519	$y = 193.78265 + 1.93445 * X3$	6.0 %
X4	0.854	$y = 24.74258 + 11.84124 * X4$	5.5 %
X5	0.594	$y = 214.79118 + 0.00500 * X5$	5.9 %
X6	-0.565	$y = 193.22662 - 0.44005 * X6$	4.9 %
X7	0.251	$y = 170.21434 + 12.73321 * X7$	5.7 %

Ескерту: [11] негізінде авторлар құрастырған

Қазақстан кәсіпорындарында ерекше қажеттіліктері бар адамдардың еңбегі пайдаланылады, бірақ барлық кәсіпорындар мұндай адамдарды жұмысқа қабылдамайды. Халықтың кедейлік деңгейі мен жұмыссыздық деңгейі басты фактор болып табылмайды. Қазақстанда бағалау қиын жасырын жұмыссыздық бар, сонымен қатар орташа жалақы деңгейі халықтың нақты жалақысынан өзгеше болуы мүмкін.

Дамыған елдерде әлеуметтік кәсіпкерліктің пайда болу себептері.

Әлеуметтік мәселелердің болуы:

– Кедейліктің азаюы, теңсіздікті төмендету, экологиялық мәселелер және инклюзия сияқты әлеуметтік міндеттерді шешу қажеттілігі.

Мемлекеттік және коммерциялық сектордың шектеулері:

– Мемлекеттік ресурстардың шектеулілігі және жеке сектордың әлеуметтік мәселелерге жеткілікті назар аудармауы.

Инновацияларға қажеттілік:

– Дәстүрлі тәсілдерден тыс жаңа шешімдер мен әдістерді қолдану.

Жеке тұлғалардың белсенділігі:

– Белсенді азаматтық қоғам мен әлеуметтік жауапкершілікті арттыруға бағытталған азаматтардың қызығушылығы [11].

Дамыған елдердегі әлеуметтік кәсіпкерліктің ерекшеліктері.

Шағын және орта бизнес ғана талап ете алатын әлеуметтік кәсіпорын мәртебесі көптеген елдерде бекітілген, бірақ әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерінің жағдайын құқықтық реттеудің басқа жолдары төмендегі кестеде көрсетілген.

Кесте 6 Әлеуметтік кәсіпкерлік модельдері

Модель	Осы модельді іске асырушы елдер	Модельдің сипаттамасы
Модель I Әлеуметтік кәсіпорындар статусы	Бельгия, Ресей, Италия, Оңтүстік Корея, Словения, Финляндия, Вьетнам, Қазақстан және т.б.	– мойындау жүйесі/сертификаттау жүйесі ұйымдар; – белгілі бір мүдделер объектісі (тек коммерциялық ұйымдар; коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар); – сәйкес келу критерийлері, статус; – арнайы атқарушы орган тағайындауға жауапты орган және әлеуметтік мәртебе, кәсіпорындар – статуска ие ұйымдардың тізімі; – мемлекеттік қолдау жүйесі
Модель II Арнайы ұйымдық-құқықтық нысан	Германия, Италия, Испания, АҚШ, Ұлыбритания және т.б.	– заңды тұлғаның түрі; – әлеуметтік белгілерін ескере отырып кәсіпорындардың қызметтік құқықтық режимі; – мемлекеттік қолдау жүйесі; – әрекеттер арасындағы берік байланыс заңды тұлға және мүдделер жүзеге асыруды шешуге бағытталған әлеуметтік мәселелер мен халықтың өмір сүру сапасын арттырудағы мемлекеттің саясаты

Ескерту: [12] негізінде авторлар құрастырған

Германияда, Америка Құрама Штаттарында, Ұлыбритания заңнамаларында әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы қызметті жүзеге асыру үшін заңды тұлғалардың арнайы ұйымдық-құқықтық нысандары қалыптасқан.

1. Институционалдық қолдау:

– Дамыған елдерде әлеуметтік кәсіпкерлік үшін арнайы құқықтық құрылымдар мен бағдарламалар бар.

– Мысалы, Ұлыбританияда «Community Interest Company (CIC)» құрылымы арнайы әлеуметтік мақсаттарды жүзеге асыру үшін жасалған.

2. Қаржыландыру және инвестиция:

– Әлеуметтік инвестициялар, гранттар және қайырымдылық қорлар арқылы қаржыландырылады.

– Дамыған елдерде венчурлық капитал мен жеке инвестициялар арқылы әлеуметтік жобалар қолдау табады.

3. Инновациялық шешімдер:

– Әлеуметтік кәсіпкерлер жасыл технологиялар, цифрлық платформалар және инклюзивті бизнес модельдерді белсенді қолданады.

– Мысалы, Германияда Auticon компаниясы аутистік спектрі бар адамдарды IT саласына тарту арқылы инклюзияны дамытады [13].

4. Мемлекеттік серіктестік:

– Әлеуметтік кәсіпкерлер мен мемлекеттік органдар арасында тығыз серіктестік орнайды.

– Бұл серіктестік мемлекеттік саясатты жүзеге асыру мен әлеуметтік жобалардың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Дамыған елдердегі мысалдар.

Ұлыбритания:

– Social Bite: кірістерінің 100%-ын қайырымдылыққа бағыттайтын дәмханалар желісі. Баспанасыз адамдарды жұмысқа орналастыруға көмектеседі.

– Big Issue: үйсіздерге арналған газеттерді сату арқылы жұмысқа орналасу мүмкіндігін береді.

АҚШ:

– TOMS Shoes: "One for One" моделі арқылы әр сатылған аяқ киім үшін мұқтаж адамға бір жұп аяқ киім береді.

– Ashoka Foundation: Әлеуметтік кәсіпкерлерді қаржыландырып, оларға жаһандық деңгейде қолдау көрсетеді.

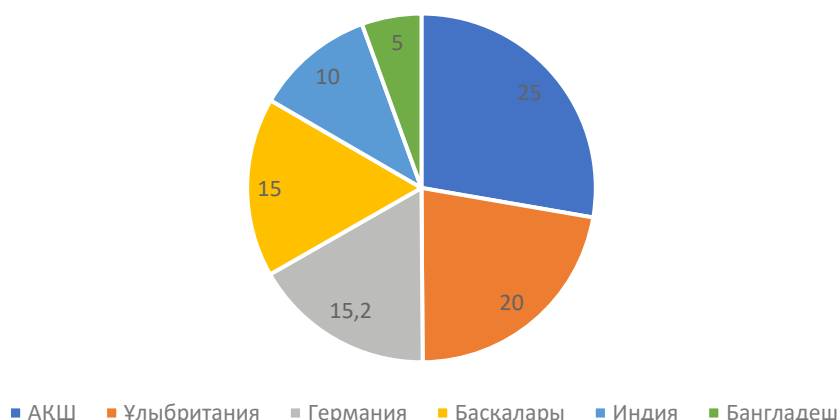
Германия:

– Auticon: аутистік спектрі бар адамдарға жұмыс орындарын ұсынатын IT-компания.

– Dialogue in the Dark: көру мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмыспен қамтылуын және олардың әлеуетін арттыруды қолдайтын жоба.

Финляндия:

– Әлеуметтік кәсіпкерлік көбінесе білім беру мен денсаулық сақтау саласында қолданылады. Мектептердегі инновациялық бағдарламалар мен инклюзивті білім беру бастамалары – негізгі бағыттар.

Сурет 1 Әлеуметтік кәсіпкерліктің елдер бойынша бөлінуі, 2023 жыл

Ескерту: [14] негізінде авторлар құрастырған

Мемлекеттік және құқықтық қолдау.

1. Арнайы заңнамалық құрылымдар:

– Ұлыбританиядағы Community Interest Company (CIC) моделі әлеуметтік кәсіпкерлерге салықтық жеңілдіктер береді.

– Германияда әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған бағдарламалар бар.

2. Гранттар мен субсидиялар:

– Дамыған елдерде мемлекет әлеуметтік жобаларды қаржыландыру үшін арнайы гранттар мен субсидиялар береді.

– Мысалы, Еуропалық Одақ әлеуметтік инновацияларды қолдау үшін жыл сайын миллиардтаған еуро бөледі.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің даму тенденциялары

1. Цифрлық платформалар:

– Әлеуметтік кәсіпкерлер цифрлық технологияларды кеңінен қолданады (мысалы, краудфандинг платформалары).

2. Жасыл экономика:

– Экологиялық проблемаларды шешуге бағытталған бизнес-модельдер, мысалы, қайта өңдеу, баламалы энергия көздерін пайдалану.

3. Инклюзивті бизнес:

– Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды қоғамға интеграциялау [15].

Дамыған елдердегі әлеуметтік кәсіпкерлік әлеуметтік және экономикалық проблемаларды шешуде маңызды құрал болып табылады. Бұл модель мемлекеттік қолдаудың, инновациялардың және қаржыландырудың арқасында тұрақты дамып келеді. Дамыған елдердің тәжірибесі басқа мемлекеттер үшін үлгі бола алады және олардың әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудағы перспективаларын айқындайды.

Қорытынды

Мемлекеттің инновациялық дамуында әлеуметтік кәсіпкерліктің рөлі ерекше маңызға ие. Әлеуметтік кәсіпкерлік тек экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етумен шектелмей, қоғамның өзекті әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталған инновациялық тәсілдер ұсынады. Бұл бағыт қоғамның тұрақты дамуына ықпал етіп, мемлекет пен бизнестің, сондай-ақ азаматтық қоғамның өзара тиімді ынтымақтастығын нығайтуға жағдай жасайды.

Мақалада ұсынылған кластерлік тәсіл әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Кластерлерді құру арқылы әлеуметтік кәсіпорындар, ғылыми-зерттеу ұйымдары, бизнес және мемлекеттік органдар арасында серіктестік орнап, ресурстарды тиімді пайдалану, инновациялық шешімдерді енгізу және экономикалық өсуге қол жеткізу мүмкін болады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей:

Әлеуметтік кәсіпкерлік пен инновациялық кластерлерді біріктіру мемлекетке аймақтық және ұлттық деңгейде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Мемлекет тарапынан кластерлік тәсілді қолдау және ынталандыру саясаты әлеуметтік кәсіпкерліктің қаржылық тұрақтылығын арттырып, инновацияларға бейімделуіне ықпал етеді.

Қоғамның әлеуметтік кәсіпкерлікке деген қызығушылығын арттыру және оның артықшылықтарын насихаттау маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Ал енді зерттелінген тақырыпқа сай келесі ұсыныстарды көрсетуге болады:

- Мемлекет әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдау үшін институционалдық және құқықтық базаны жетілдіруі қажет.

- Әлеуметтік кәсіпорындарды кластерлік құрылымдарға біріктіру арқылы олардың инновациялық әлеуетін арттыру қажет.

- Әлеуметтік кәсіпкерлікке арналған мемлекеттік және жеке инвестицияларды көбейту үшін қаржылық ынталандыру тетіктерін енгізу ұсынылады.

Қорытындылай келе, әлеуметтік кәсіпкерлік мемлекеттің инновациялық дамуының негізгі қозғаушы күшіне айнала алады. Кластерлік тәсіл осы үдерісте тиімді құрал ретінде пайдаланылып, қоғамның тұрақты дамуына және әлеуметтік мәселелерді шешуге қосымша мүмкіндік ашады.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала жеке қаражат есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы жоқ

Авторлардың қосқан үлесі:

Бауыржан Искаков – негізгі автор, зерттеудің ұйымдастырушысы болып табылады, қорытындыларды тұжырымдап, ұжымдық жобаны жүзеге асырудың нәтижелерін жинақтайды.

Ботагоз Түсупбаева – статистикалық мәліметтерді жинау, өңдеу және талдау, кестелер мен графиктер құрастыру.

Мадина Тузубекова – мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға бекіту.

Әдебиеттер тізімі

1. Шумпетер, Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – Москва : Директ-Медиа, 2007. – 400 с. – Режим доступа: по подписке. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=26860> (қаралу күні: 30.10.2024)

2. Pierre A., von Friedrichs J., Vincent J. Review of Social Entrepreneurship Research: Book chapter // In: Lundström A., Zhou C., von Friedrichs Y., Sundin E. (Eds.) Social Entrepreneurship. International Entrepreneurship Studies. – Springer, 2014. – № 29. – P. 43-69.

3. De Leeuw E. Healthy cities: urban social entrepreneurship for health // Health Promotion International. – 1999. – № 14(3). – P. 261–269.

4. Fowler A. NGDOS as a historic moment: beyond helping social entrepreneurship or civic innovation? // Third World Quarterly. – 2000. – № 21(4). – P. 637–654.

5. Edmondson A. C., McManus S. E. Methodological fit in research management // Academy of Management Review. – 2007. – № 32(4). – P.1155–1179.

6. Проблемы социального предпринимательства должны более широко освещаться в СМИ. Vteme.kz. [Электронный ресурс] - URL: http://vteme.kz/news/problemy_socialnogo_predprinimatelstva_dolzny_bolee_shiroko_osveshatsja_v_smi/2017-09-19-217 (қаралу күні: 01.11.2024).
7. Dees J.G., Emerson J. Enterprising nonprofits: A toolkit for social entrepreneurs. - New York: John Wiley & Sons, 2001. – 330 p.
8. Центр дневного пребывания для пожилых людей «Asar». Ru-ru.facebook.com. [Электронный ресурс] - URL: <https://ru-ru.facebook.com/centerasar> (қаралу күні: 30.10.2024).
9. АО «Фонд развития предпринимательства «Даму». [Электронный ресурс] - URL: <https://www.damu.kz/programmi/programmy-dlya-nachinayushchikh-predprinimateley/crowdfunding> (қаралу күні: 01.11.2024).
10. Айтбаева А. С миру по нитке: как собрать деньги через краудфандинг. The-village.kz. [Электронный ресурс] - URL: <https://www.the-village.kz/village/business/opyt/1321-crowdfunding> (қаралу күні: 19.10.2024)
11. Айтбай И. Результаты исследования «Возможности и перспективы развития социального предпринимательства в Казахстане». [Электронный ресурс] - URL: <http://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf> (қаралу күні: 30.10.2024).
12. Peredo A. M., McLean M. Social entrepreneurship: a critical review of the concept // World Business Journal.-2006.- № 41(1). – P.56–65.
13. Nyssens M., Defourny J. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences // Journal of Social Entrepreneurship. – 2010. – Vol.11. – P.32-53.
14. Hemingway C., Maclagan P. Personal values of managers as drivers of corporate social responsibility //Journal of Business Ethics. – 2023. – №50. – P.33–44.
15. Bidet E., Eum H., Ryu J. Diversity of Social Enterprise Models in South Korea // Voluntas. – 2018. – №29. – P.1261-1273.

B.S.Tusupbaeva¹, B.M.Iskakov², M.K.Tuzubekova³

^{1,3}University "Turan-Astana", Astana, Kazakhstan

The role of social entrepreneurship in the innovative development of the state: the cluster approach

Abstract. The article discusses the importance and role of social entrepreneurship in the innovative development of the state. The authors described social entrepreneurship as an effective business model aimed at solving social problems of society and analyzed its impact on the development of an innovative ecosystem. The main goal of the scientific work is to determine the development of methods and mechanisms for the development of social entrepreneurship using a cluster approach. This approach aims to strengthen partnerships between social enterprises, government agencies, research institutes and the private sector. The article highlights the role of clusters based on social entrepreneurship in increasing innovative potential at the regional and national levels.

The authors have the task of determining their effectiveness by comparing international and domestic practices of a cluster approach focused on social entrepreneurship using theoretical, comparative and system analysis methods. Describes the main directions of state policy to support social entrepreneurship, including the tools necessary to realize the potential of the cluster approach. The results of the study suggest effective ways to integrate social entrepreneurship in ensuring innovative development strategies and socio-economic stability.

Keywords: Social Entrepreneurship, innovative development, cluster approach, innovation ecosystem, public policy, partnership between the state and business, innovation clusters.

Б.С. Тусупбаева¹, Б.М. Искаков^{2*}, М.К. Тузубекова³

^{1,3}Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

Роль социального предпринимательства в инновационном развитии государства: кластерный подход

Аннотация. В статье рассматривается значение и роль социального предпринимательства в инновационном развитии государства. Авторами было описано социальное предпринимательство как эффективная бизнес-модель, направленная на решение социальных проблем общества, проанализировано его влияние на развитие инновационной экосистемы. Основной целью научной работы является выявление развития методов и механизмов развития социального предпринимательства с использованием кластерного подхода. Этот подход направлен на усиление партнерства между социальными предприятиями, государственными органами, научно-исследовательскими институтами и частным сектором. В статье показана роль кластеров, основанных на социальном предпринимательстве, в наращивании инновационного потенциала на региональном и национальном уровнях.

Авторы ставят задачу определить их эффективность путем сопоставления международного и отечественного опыта кластерного подхода, ориентированного на социальное предпринимательство, с использованием методов теоретического, сравнительного и системного анализа. Характеризуют основные направления государственной политики поддержки социального предпринимательства, в том числе инструменты, необходимые для реализации потенциала кластерного подхода. Результаты исследования предлагают эффективные пути интеграции социального предпринимательства в Стратегию инновационного развития и обеспечения социально-экономической стабильности.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, инновационное развитие, кластерный подход, инновационная экосистема, государственная политика, партнерство государства и бизнеса, инновационные кластеры.

References

1. Shumpeter, J. A. Teoriya jekonomicheskogo razvitija /J.A. Shumpeter. (Direkt-Media, Moskva, 2007, 400 p. – Rezhim dostupa: po podpiske. – Available at: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=26860> (accessed: 30.10.2024)
2. Pierre A., von Friedrichs J., Vincent J. Review of Social Entrepreneurship Research: Book chapter, In: Lundström A., Zhou C., von Friedrichs Y., Sundin E. (Eds.) Social Entrepreneurship. International Entrepreneurship Studies. – Springer, 29, 43-69 (2014).
3. De Leeuw E. Healthy cities: urban social entrepreneurship for health, Health Promotion International, 14(3), 261–269 (1999).
4. Fowler A. NGDOS as a historic moment: beyond helping social entrepreneurship or civic innovation? Third World Quarterly, 21(4), 637–654 (2000).
5. Edmondson A. C., McManus S. E. Methodological fit in research management, Academy of Management Review, 32(4), 1155–1179, (2007).
6. Problemy social'nogo predprinimatel'stva dolzhny bolee shiroko osveshhat'sja v SMI. [Social entrepreneurship issues should be covered more widely in the media] Vteme.kz. Available at: http://vteme.kz/news/problemy_socialnogo_predprinimatelstva_dolzhny_bolee_shiroko_osveshhatsja_v_smi/2017-09-19-217 (accessed: 01.11.2024). [in Russian]
7. Dees J.G., Emerson J. Enterprising nonprofits: A toolkit for social entrepreneurs, New York: John Wiley & Sons, 2001. – 330 r.
8. Centr dnevnogo prebyvanija dlja pozhiyh ljudej «Asar». [Day care center for the elderly "Asar"] Ru-ru.facebook.com. Available at: <https://ru-ru.facebook.com/centerasar> (accessed: 30.10.2024). [in Russian]
9. АО «Fond razvitija predprinimatel'stva «Damu». [JSC "Entrepreneurship Development Fund "Damu"] Available at: <https://www.damu.kz/programmi/programmy-dlya-nachinayushchikh-predprinimateley/crowdfunding> (accessed: 01.11.2024). [in Russian]
10. Ajtbaeva A. S miru po nitke: kak sobrat' den'gi cherez kraudfanding. [From the world on a string: how to raise money through crowdfunding] The-village.kz. Available at: <https://www.the-village.kz/village/business/opyt/1321-crowdfunding> (accessed: 19.10.2024). [in Russian]
11. Ajtbaj I. Rezul'taty issledovaniya «Vozmozhnosti i perspektivy razvitija social'nogo predprinimatel'stva v Kazahstane». [Results of the study "Opportunities and prospects for the development of social entrepreneurship in Kazakhstan"] Available at: <http://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf> (accessed: 30.10.2024). [in Russian]
12. Peredo A. M., McLean M. Social entrepreneurship: a critical review of the concept, World Business Journal, 41(1), 56–65, (2006).
13. Nyssens M., Defourny J. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences, Journal of Social Entrepreneurship, 11, 32-53, (2010).
14. Hemingway C., Maclagan P. Personal values of managers as drivers of corporate social responsibility, Journal of Business Ethics, 33–44, (2023).
15. Bidet E., Eum H., Ryu J. Diversity of Social Enterprise Models in South Korea, Voluntas, 29, 1261-1273, (2018).

Авторлар туралы мәлімет:

Ботагоз Түсупбаева – экономика ғылымдарының магистрі, «Тұран-Астана» Университеті, бизнес әкімшілендіру кафедрасының докторанты, Астана, 010000, Қазақстан.

Бауыржан Искаков – негізгі автор, экономика ғылымдарының кандидаты, бизнес әкімшілік кафедрасының профессоры, «Тұран-Астана» университеті Астана, 010000, Қазақстан.

Мадина Тузубекова – экономика ғылымдарының кандидаты, бизнес әкімшілік кафедрасының профессоры, «Тұран-Астана» университеті, Астана, 010000, Қазақстан.

Information about the authors:

Botakoz Tusupbaeva – Master of Economics, Doctoral student of the Department of Business Administration, “Turan-Astana” University, Astana, 010000, Kazakhstan

Bauyrzhan Iskakov – corresponding author, candidate of economic sciences, associate professor of the Department of “Business Administration”, “Turan-Astana” University, Astana, 010000, Kazakhstan

Madina Tuzubekova – candidate of economic sciences, associate professor of the Department of “Business Administration”, “Turan-Astana” University, Astana, 010000, Kazakhstan

Информация об авторах:

Ботагоз Тусупбаева – магистр экономических наук, докторант кафедры «Бизнес-администрирование», Университет «Туран-Астана», Астана, 010000, Казахстан.

Бауыржан Искаков – основной автор, кандидат экономических наук, профессор кафедры «Бизнес-администрирование», Университет «Туран-Астана», Астана, 010000, Казахстан.

Мадина Тузубекова – кандидат экономических наук, профессор кафедры «Бизнес-администрирование», Университет «Туран-Астана», Астана, 010000, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.52.17

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-41-57>

Научная статья

Устойчивое развитие сельских территорий Кызылординской области в контексте стратегии государственного развития

С.Б. Касымова^{1*}, М.К. Мақыш², А.Е. Муханова³

^{1,2}Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, Астана, Казахстан

³Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

(E-mail: ¹*sanim_81@list.ru, ¹makysh86@mail.ru, ²aia_mukanova@mail.ru)

Аннотация: В статье анализируется и рассматривается устойчивость сельских территорий Кызылординской области в контексте концепции развития сельских территорий Республики Казахстан. Авторским коллективом дается определение и характеристика устойчивого развития сельских территорий, которые, в первую очередь, направлены на обеспечение более высокого роста благосостояния сельского населения Кызылординской области. На сегодняшний день нужно признать, что качество жизни в сельской местности существенно отстает от качества жизни городских территорий.

Для решения данного вопроса правительством Республики Казахстан в рамках устойчивого развития сельских территорий разработаны и приняты важные, имеющие стратегическое значение такие программы, как Концепция развития сельских территорий на 2023-2027 годы, Программа по повышению доходов сельского населения «Ауыл аманаты», для повышения кадрового потенциала принята программа «С дипломом – в село», с целью обеспечения собственным жильем сельского населения принята и успешно реализуется ипотечная программа «Асыл мекен» и многие другие. Указанные выше программы направлены главным образом на улучшение качества жизни и благосостояние сельского населения Республики Казахстан.

Авторским коллективом дается оценка и состояние устойчивого развития сельских территорий Кызылординской области, где выявлены наиболее актуальные проблемы региона и дальнейшие пути их решения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, трудовые ресурсы, качество жизни, благосостояние населения, производительность труда, концепция развития, сельское население.

Введение

Развитию сельских территорий Казахстана отведено немаловажное значение при достижении 17 целей устойчивого развития. Более чем тридцатилетний опыт ведения хозяйства в сельской местности Казахстана еще раз подтверждает несостоятельность принятых подходов по комплексному решению проблем продовольственной безопасности страны и других социально-экономических проблем развития сельских территорий. В этой связи, конечно же, встает вопрос устойчивого развития сельских территорий Республики Казахстан, которые, обладая богатым ресурсным потенциалом, могли бы в свою очередь обеспечить непрерывное устойчивое многоотраслевое производство. Но к сожалению, проведенный анализ ситуации социально-экономического и экологического устойчивого развития сельских территорий Кызылординской области позволил выявить ряд проблем и задач, которые требуют радикальных мер. Экологическая неблагоприятная обстановка, связанная с высыханием Аральского моря и вследствие этого негативное антропогенное воздействие на окружающую среду, отток населения из сельской местности, уменьшение естественного прироста населения, снижение реальных доходов населения сельской местности - это одни из самых важных проблем, которые присутствуют в селах Кызылординской области. Перечисленные проблемы сельских территорий Кызылординской области напрямую оказывают влияние на показатели доли производства в структуре общего производства продукции Кызылординской отрасли.

Целью научного исследования является выявление и соизмерение экономических инструментов, которые окажут положительное влияние в достижении целей устойчивого развития сельских территорий Кызылординской области в контексте концепции развития сельских территорий.

Для достижения указанной цели были поставлены следующие задачи:

- определить особенности развития сельских территорий Кызылординской области;
- выявить факторы, сдерживающие достижение целей устойчивого развития сельских территорий в контексте Концепции развития сельских территории на 2023-2027 годы;
- провести эколого-экономический и социальный анализ состояния сельских районов Кызылординской области;
- определить основные инструменты, стимулирующие устойчивое развитие сельской местности Кызылординской области;
- выявить степень влияния реализации общепринятых целей устойчивого развития на сельские территории Кызылординской области.

Вышеуказанные цели и задачи в рамках реализуемых стратегических задач по достижению целей устойчивого развития, позволят поднять на более высокий уровень социально-экономическое и экологическое развитие, сохраняя при этом все принципы и подходы по реализации и достижению целей устойчивого развития в рамках Концепции развития сельских территорий Казахстана.

Методы исследования

В ходе написания научного исследования использовались следующие методы, такие, как аналитические, статистические данные Кызылординской области за последние годы, методы системного и комплексного анализа и синтеза.

Вопросам устойчивого развития территорий посвящено много научных работ и трудов как известных зарубежных, так и отечественных научных исследователей. Основополагающим важным документом, предопределившим исследование в данном направлении, явилась Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы [1]. Практические данные, использованные при оценке и анализе устойчивого состояния сельских территорий Кызылординской области, были взяты из Бюро Национальной статистики РК [2]. Теоретико-практической базой для выявления сущности проблем социально-экономического роста сельских территорий РК послужили научные публикации следующих ученых: А.И. Голубевой [3], Р.С. Беспяевой [4].

Влияние инфраструктурного развития как одного из важных факторов внутренней оценки уровня устойчивого состояния села излагается в работе ученого Б.С. Мырзалиева [5]. Степень влияния экологических факторов на устойчивое состояние казахстанского села, которые негативно сказываются на снижении урожайности и производительности труда сельского хозяйства излагаются в научном труде А. Токбергеновой [6]. Для выявления «точек роста» села, в которых имеются конкурентные преимущества по сравнению с другими сельскими местностями страны, нашли отражение в научной статье А. Макеновой [7], К.Касен [8]. Изучение указанных выше научных трудов ученых указывает на недостаточную изученность и решаемость выявленных проблем сельских территорий, которая указывает на неустойчивое состояние сельских территорий Кызылординской области.

Результаты и обсуждение

Выявленные в процессе анализа данные свидетельствуют о значительной дифференциации сельской местности Кызылординской области. Итоги исследования выявили ряд системных проблем, которые присущи всем сельским территориям Республики Казахстан. А именно: высокий уровень безработицы, отток сельской молодежи в городскую среду, низкий уровень доходов сельского населения по сравнению с городским, отсутствие элементарных человеческих благ, плохое инфраструктурное обеспечение, проблемы экологического характера и так далее. Все вышеперечисленное указывает на неустойчивое состояние сельских территорий Кызылординской области. В рамках принятых стратегических программ авторским коллективом выявлены стратегические «точки» роста, которые, по нашему мнению, определяют будущее развитие сельской местности Кызылординской области.

В целом научным сообществом вопросам устойчивого развития в масштабе территорий в последние годы уделено большое значение, но вместе с тем нужно признать, что недостаточно на высоком уровне изучен вопрос устойчивого развития сельских территорий. Таким образом, невысокая степень изучения вопросов устойчивого развития сельской местности Кызылординской области предопределила актуальность и выбор темы данного научного направления.

Развитие сельской экономики за годы независимости пережило структурный кризис, связанный с трансформацией форм собственности и переводом деятельности всех сфер жизни на рыночные принципы [1]. Создание сбалансированных условий для сельских территорий Республики Казахстан является очень важным вопросом не только в социально-экономическом развитии, но и в вопросах, связанных с устойчивым развитием регионов Казахстана. На современном этапе развития территория Казахстана занимает площадь 2724902 кв. км, из них земли сельскохозяйственных территорий занимают более 38%.

Под устойчивым развитием территорий, при котором обеспечивается долгосрочный социально-экономический рост регионов, обязательным условием которого является сохранение окружающей среды для будущего поколения. В контексте данного определения хотелось бы более подробно остановиться на состоянии социально-экономического развития сельских территорий Кызылординской области. Данный регион характеризуется депрессивным развитием. Одной из главных проблем исследуемого региона является экологическая проблема Приаралья, которая в значительной степени предопределяет социально-экономические и экологические проблемы сельских территорий Кызылординской области. Численность населения области на во втором полугодии 2024 года составила чуть более 845 тысяч человек, в том числе около 398 тысяч человек или 47% городского населения и около 448 тысяч человек сельского населения или 53% от общей численности населения.

Ниже в рисунке 1 приведены данные о численности сельского населения Кызылординской области за последние годы. Так, анализ населения выявил следующие тенденции в динамике. В период с 2013 года по 2020 год данные таблицы указывают на активное увеличение численности сельского населения. Если в 2013 году население составило 208100 человек, то уже в 2020 году мы видим рост, который составил 220096 человек. Увеличение составило 11996 человек или 5,7%.

Рисунок 1. Численность сельского населения Кызылординской области, человек.

Примечание: составлено на основании данных [2].

Проблемы социального характера, которые проявляются в низком уровне занятости и доходности жителей сел и деревень, их недостаточном социальном обеспечении, разрушении социальной инфраструктуры, стали причиной обезлюдения сельских территорий [3].

Заметное снижение населения сельских территорий Кызылординской области произошло в период 2020-2021 годы. Это, конечно же, объясняется всемирной пандемией, которая сопровождалась сокращением рождаемости и увеличением смертности населения. Так, за указанный период сельское население области сократилось в 2020 году с 220096 человек до 213781 человек, что в абсолютном измерении составило 6315 человек. В последующие годы по данным таблицы можно заметить увеличение численности населения сельских территорий области, которая в 2023 году достигла 217485 человек, но, как демонстрируют данные таблицы, показатель 2023 года не смог достигнуть уровня 2020 года.

Таблица 1. Численность выбывших из сельской местности Кызылординской области за 2019-2023 гг.

Регионы	2019 г.	2020 г.	2021г.	2022 г.	2023 г.	Отклонение 2023/2022 %
Кызылординская область, человек	26465	17085	13455	14605	16951	16,0
Кызылорда г.а.	1551	1726	1453	1448	1866	28,8
Аральский	1679	1128	952	1137	1329	16,8
Жалагашский	2694	1476	1175	1171	1255	7,1
Жанакорганский	5069	2926	2130	2310	2778	20,2
Казалинский	3439	2019	1731	1874	2282	21,7
Кармакшинский	4037	3015	2145	2531	2705	6,8
Сырдарьинский	2421	1370	1260	1287	1351	4,9
Шиелийский	5575	3425	2609	2847	3385	18,8

Примечание: составлено на основании данных [2].

Из данных таблицы 1 можно заметить, что в Кызылординской области численность населения, выбывшего из сельской местности по всем районам за последние годы, увеличилось. Среди сельских районов области наибольшее выбытие в 2022-2023 годах заметно в Казалинском районе 21,7%, Жанакорганском районе - 20,2% и в Шиелийском районе с показателем 18,8%. Наименьшее выбытие сельского населения заметно в Сырдарьинском районе 4,9%. Анализ показал, что причины выбытия населения из сельской местности Кызылординской области связаны в первую очередь со значительным отставанием качества жизни в сельской местности от городского, ограниченность доступа к базовым благам и низкое инфраструктурное развитие сел Кызылординской области, также явились одной из основных причин убытия населения

из сельской местности. Отток населения продолжается в основном в областной центр области и в промышленно развитые регионы страны, где качество жизни населения намного лучше, чем в Кызылординской области.

Развитие сельских территорий и жизнедеятельность сельского населения зависят от состояния экономики региона, прежде всего от размера валового регионального продукта (ВВП) [4].

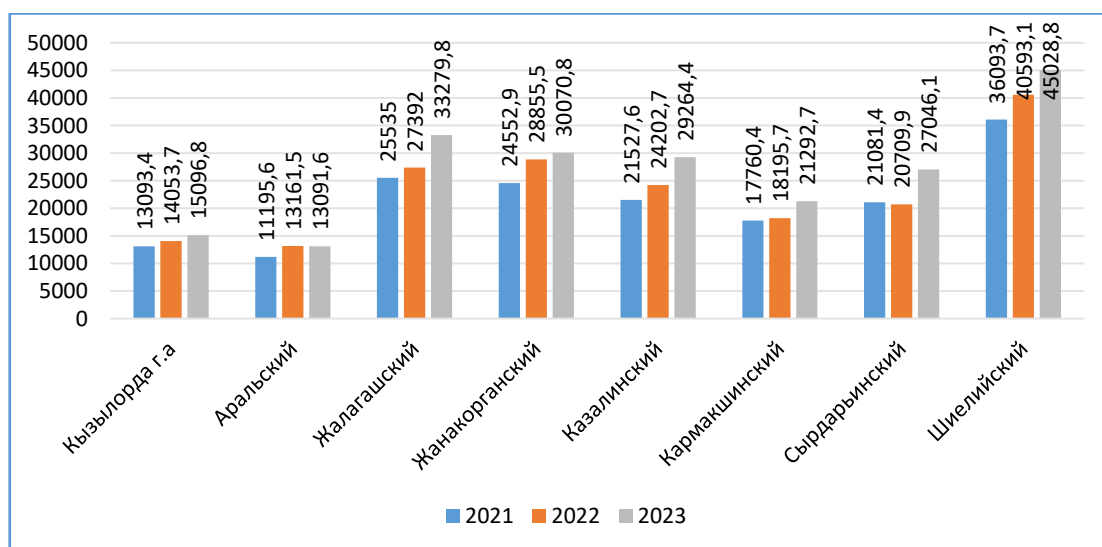

Рисунок 2. Валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства во всех категориях хозяйств, млн тенге.

Примечание: составлено на основании данных [2].

Далее был проанализирован не менее важный макроэкономический показатель, как валовой выпуск продукции сельского хозяйства. Выше на рисунке 2 приведены данные в разрезе районов за 2021-2023 годы по валовому выпуску продукции сельского хозяйства. В целом анализ показал положительную динамику развития по данному показателю во всех районах области. Конечно, данная динамика развития, по нашему мнению, окажет, несомненно, высокое положительное влияние на качество жизни сельского населения Кызылординской области. Обладая большой свободной территорией земель, нужно признать, что не все земельные территории пригодны для нужд сельского хозяйства, так как имеющиеся земли области сильно бедны и засолены. Здесь нужно отметить и то, что Кызылординская область является рисосеющим регионом. А эта культура выращивается благодаря потреблению большого количества воды и удобрений, которые используются большими партиями. Вследствие этого, нужно признать, что земельные ресурсы Кызылординского Приаралья сильно деградированы.

Кроме того, в последние годы рисоводческие хозяйства области испытывают большие проблемы с обеспечением воды, которые напрямую повлияли на производительность труда сельских территорий. Но несмотря на указанные проблемы, как мы видим из

данных рисунка 1, по всем районам Кызылординской области заметно увеличение валового выпуска продукции сельского хозяйства.

Ниже в таблице 2 приведен анализ по основным индикаторам рынка труда сельского населения Кызылординской области в 2023 году.

Таблица 2. Основные индикаторы рынка труда сельского населения Кызылординской области в 2023 году

	Все население	В том числе		Население в трудоспособном возрасте	В том числе	
		мужчины	женщины		мужчины	женщины
Рабочая сила, человек	184210	101503	82707	183176	101258	81918
Доля рабочей силы в численности населения, в процентах	62,9	67,8	57,8	74,6	78	70,7
Занятое население, человек	175356	96692	78664	174322	96447	77875
Уровень занятости, в процентах к:						
населению в возрасте 15 лет и старше	59,9	64,6	55	71	74,3	67,3
численности рабочей силы	95,2	95,3	95,1	95,2	95,2	95,1
Безработное население, человек	8854	4811	4043	8854	4811	4043
Уровень безработицы, в процентах	4,8	4,7	4,9	4,8	4,8	4,9
Уровень молодежной безработицы, % (в возрасте 15-34 лет)	3,8	3,1	4,8	3,8	3,1	4,8
Уровень долгосрочной безработицы, в процентах	1,5	1,4	1,5	1,5	1,4	1,5
Лица, не входящие в состав рабочей силы, человек	108504	48118	60386	62372	28493	33879
Доля лиц, не входящих в состав рабочей силы в численности населения, в процентах	37,1	32,2	42,2	25,4	22	29,3

Примечание: составлено на основании данных [2].

Как показывает анализ, население в трудоспособном возрасте в 2023 году составило 183176 человек, тогда как по области данный показатель в анализируемом периоде 458300 человек или около 40% от общего числа. Всего рабочая сила в 2023 году по

Кызылординской области составила 347200 человек, среди них рабочая сила в сельской местности составила 184210 человек или 53% от общего числа. Уровень безработицы в сельской местности составил 4,8 %, что соответствует среднему уровню по области. Здесь нужно признать, что решение вопросов обеспечения населения занятостью является очень важным и по настоящее время. Связано это, в первую очередь, по нашему мнению, с ограниченностью решения, связанного с социально-экономическими и инфраструктурными факторами. Несмотря на активно реализуемые стратегические государственные программы укрепления занятости сельских территорий, в Кызылординской области до сих пор сохраняется большой отток населения в городскую среду. По данным таблицы 2 можно увидеть, что сохраняется высокий уровень безработицы у населения в возрасте 15-34 года, который составил 3,8% в 2023 году. Проблема молодежной безработицы, по нашему мнению, остро стоит в целом по стране. И здесь можно делать вывод, что увеличение численности безработного населения в сельской местности в определенной степени напрямую будет влиять на устойчивое состояние сел Кызылординской области.

Одним из важных моментов устойчивого развития населенных пунктов Кызылординской области является всеобщая обеспеченность недорогим жильем и основными услугами (ЦУР 11). Ниже в таблице приведены данные по вводу жилья в эксплуатацию в сельской местности Кызылординской области на 1000 человек населения.

Таблица 3. Ввод в эксплуатацию жилья на 1000 человек населения

Регионы	Общая площадь жилых зданий, кв.м/на 1000 человек	В процентах к соответствующему периоду прошлого года	Полезная площадь жилых зданий, кв.м./на 1000 человек	В процентах к соответствующему периоду прошлого года
Кызылординская область	765,9	103,7	748,3	102,1
Кызылорда г.а.	1082,6	100,1	1057,8	98,5
Аральский	340,1	106,6	340,1	106,6
Жалагашский	486,1	103,8	486,1	103,8
Жанакорганский	719,2	122,4	645,9	109,9
Казалинский	525,8	103,2	525,8	103,2
Кармакшинский	664,3	113,8	664,3	113,8
Сырдарьинский	534,7	101,9	534,7	101,9
Шиелийский	681,9	101,7	681,9	105,3

Примечание: составлено на основании данных [2].

Если в городской местности общая площадь жилых зданий на 1000 человек составила 1082,6 кв. метра, то в сельской местности данный показатель в среднем по области составил 564,5 кв. метров (таблица 3). Здесь разница по данному показателю выше

почти в 2 раза. Можно утверждать, что ввод в эксплуатацию жилых зданий в основном связан с городской местностью. Основной причиной низкого показателя ввода в эксплуатацию жилья в сельской местности является, по нашему мнению, отсутствие в селах инфраструктурного обеспечения, инженерных коммуникаций, высокий уровень безработного населения, а также низкий уровень доходов и покупательской способности оказывают негативное влияние на данный показатель. В связи с этим можно утверждать, что большая часть жилья в сельской местности морально и физически устарела.

Другим немаловажным фактором, характеризующим устойчивое состояние сел Кызылординской области, является ввод в эксплуатацию объектов образования и здравоохранения. Это две такие важные социальные сферы, которые требуют комплексного развития. Никому не секрет, что уровень развития образования и здравоохранения в сельской местности значительно уступает городскому. Слабая материально-техническая база объектов инфраструктуры данных сфер, дефицит квалифицированных врачей и педагогов, низкий уровень оснащения информационно-коммуникационными технологиями, отсутствие широкополосного интернета, низкая успеваемость обучающихся сельской местности, аварийное состояние или непригодность медицинских объектов являются главными причинами неустойчивого состояния указанных объектов в сельской местности. Еще одним доказательством того, что уровень образования в сельской местности уступает городскому, являются результаты международного исследования PISA-2018, который в своем отчете указал на существенный разрыв по качеству получаемого образования между сельскими и городскими обучающимися. По сведениям Министерства просвещения Республики Казахстан, дефицит ученических мест по стране составляет 85 тысяч единиц и к 2025 году данная цифра будет возрастать и составит 320 тысяч единиц.

На современном этапе экономического развития конечные результаты функционирования сельскохозяйственного производства, уровень и качество жизни сельского населения во многом зависят не только непосредственно от эффективности работы предприятий и организаций материального производства, но и от уровня развития инфраструктуры [5].

Ниже в таблице 4 приведены данные по вводу в эксплуатацию образовательных и медицинских учреждений в сельской местности Кызылординской области в 2022 году.

Таблица 4. Ввод в эксплуатацию объектов образования и здравоохранения в 2022 году

Регионы	Всего					
	Общеобразовательных школ		Дошкольных организаций		Амбулаторно-поликлинических организаций	
	количество, единиц	ученических мест	количество, единиц	мест	количество, единиц	посещений в смену
Кызылординская область	6	2100	2	70	2	50
Кызылорда г.а.	-	400	-	-	1	25

Аральский	1	200	2	70	1	25
Жанакорганский	3	855	-	-	-	-
Казалинский	1	250	-	-	-	-
Кармакшинский	-	20	-	-	-	-
Шиелийский	1	375				

Примечание: составлено на основании данных [2].

Данные таблицы 4 указывают на то, что по области в 2022 году введено в эксплуатацию 6 школ на 2100 ученических мест, построено всего 2 дошкольных учреждения в Аральском районе Кызылординской области, также введено в эксплуатацию 2 единицы амбулаторно-поликлинической организации, из которых только 1 единица расположена в сельской местности. Очевидно, данные таблицы указывают на низкие показатели ввода в эксплуатацию объектов здравоохранения и образования. Всем известно, что в Казахстане идет полным ходом реализация национального проекта «Модернизация сельского здравоохранения». В рамках данного проекта в 2024 году в сельских территориях Кызылординской области запланировано строительство 27 различных объектов здравоохранения на сумму около 11 млрд тенге. Реализация данных проектов, несомненно, улучшит качество жизни населения сельской местности.

Согласно расчетам Всемирной Метеорологической Организации, глобальные климатические изменения затронули и нашу страну. Данные изменения, по мнению экспертов, будут только усиливаться во всем мире в ближайшие 20 лет. По прогнозам экспертов Казахстан ожидает дефицит воды к 2040 году и составит 50% от общего потребления. Уже к 2050 году наше государство реально может оказаться в списке стран катастрофического водного стресса. Вышеописанные проблемы затронули и Кызылординскую область. Это высыхание Аральского моря, засуха и обмеление русла реки Сырдарья и так далее. Опустынивание больших территорий, деградация земель в результате нерационального использования земельных ресурсов привели к серьезным экологическим проблемам, которые оказывают прямое влияние на здоровье населения области, уменьшение урожайности сельскохозяйственных культур ввиду нехватки поливной воды - все эти и многие другие накопившиеся проблемы Кызылординской области повлияли на устойчивое состояние всего региона.

Из-за отсутствия передовых технологий обработки почв, а также ввиду нехватки качественного посевного материала, современной уборочной техники уровень урожайности в Казахстане, даже по сравнению с Экономическим союзом (ЕАЭС), остается в целом низким. Казахская продукция часто не выдерживает конкуренции, например, с российскими производителями [6].

Учитывая тот фактор, что большая доля сельского населения занята в сельскохозяйственной отрасли, при котором стоит отметить, что большая часть земель Кызылординской области сильно деградирована и не годна в использовании для нужд сельского хозяйства.

Ниже в таблице 5 приведены данные по затратам на природоохранные мероприятия по Кызылординской области.

Таблица 5. Затраты на природоохранные мероприятия по Кызылординской области в период с 2017-2021 годы

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021
Всего	4266409,0	3086699,0	34534401	16131739	4767423
в том числе: текущие затраты по охране природы	2401904,0	2639628,0	2853868	2863434	3300927
из них: по охране водных ресурсов и рационального использования	271364,0	249650,0	258751	248378	257555
по охране атмосферного воздуха	609776,0	542628,0	317795	442200	361160
по охране земли от загрязнения отходами	1161092,0	1512760,0	1528372	1384760	2106737
по рекультивации земель	199710,0	151653,0	120788	278768	103136

Примечание: составлено на основании данных [2].

В цели устойчивого развития 6 «Обеспечение наличия и рационального использования водных ресурсов и санитарии для всех» сказано, что к 2030 году следует повысить качество воды путем уменьшения загрязнения, ликвидации сброса отходов, минимизации выбросов опасных загрязняющих веществ и материалов, значительное увеличение масштабов рециркуляции и безопасного повторного использования сточных вод.

Ведение целенаправленных эффективных мер на борьбу с опустыниванием, восстановлением деградированных земель и почв, включая земли, затронутые опустыниванием, засухами и наводнениями, до 2030 года являются целями устойчивого развития (ЦУР 15). Из данных таблицы 5 можно увидеть, что на начало 2022 года по области затрачено 4767423 тысяч тенге. Из них большая часть средств (2106737 тысяч тенге) была выделена на охрану земель от загрязнения отходами. Жители сельского населения Кызылординской области не обеспечены централизованной системой сбора отходов, соответственно, отсутствует услуга вывоза отходов, вследствие чего появляются стихийные свалки. Учитывая, что большая территория земель Кызылординской области сильно деградирована и не пригодна для использования в хозяйстве, данные таблицы 5 указывают на то, что выделение средств на данные расходы сократились почти в 2 раза и составили на начало 2022 года 103136 тысяч тенге. Выделение средств на охрану атмосферного воздуха также сократилось с 609776 тысяч тенге в 2017 году до 361160 тысяч тенге в 2021 году. На нужды охраны водных ресурсов и рационального водопользования в 2017 году было выделено 271364 тысяч тенге, то в 2021 году финансирование по данным затратам было сокращено до 257555 тысяч тенге. В условиях процесса изменения глобального климата и влияния климатических катастроф считаем, что выделенные средства не в полной степени дают возможность решать экологические проблемы Кызылординской области.

Другой не менее важный вопрос, который стоит затронуть, - это деятельность органов местного самоуправления. Несомненно, с учетом мирового опыта можно утверждать, что организация эффективного самоуправления будет являться важным фактором в достижении целей устойчивого развития в сельской местности. Как известно, в Казахстане решение вопросов местного значения отводится местным органам управления, которые решают широкий круг социально-экономических задач. В данном случае устойчивое состояние сельских территорий Кызылординской области в будущем будет зависеть именно от принятия качественных и эффективных решений органов управления. В Казахстане насчитывается 2,2 тысяч сельских округов и 48 городов районного значения. Как показывает практика, многие сельские округа в стране не способны самостоятельно и эффективно решать возложенные на них функции. Причиной тому является, в первую очередь, нехватка финансовых или материальных ресурсов. Вследствие этого сельские округа просто вынуждены просить материальную помощь у государства для решения важных социально-экономических проблем сельской местности.

Важно отметить, что эффективная реализация мер по развитию сельских районов должна основываться на использовании сравнительных преимуществ сельских районов для выявления и продвижения «зон роста», определения приоритетов и поддержки методов развития, совершенствования методов финансирования и производства, что станет основой финансовой независимости регионов и сельской местности [7].

Отсутствие финансовой самостоятельности органов местного самоуправления также является одним из факторов низкой устойчивости сельских территорий не только в области, но и в Казахстане в целом.

Развитая экономика ведет к повышению уровня жизни населения, поэтому в настоящее время очень важно знать слабые и сильные стороны экономики отраслей в сельской местности [8].

Важно отметить, что реализация целей устойчивого развития должна осуществляться на основе выявления сильных конкурентных преимуществ сельских территорий с выявлением приоритетных направлений для устойчивого роста. Указанные меры в достаточной степени позволят увеличить бюджет районных и сельских округов.

Сегодня важно рассматривать сельские территории с иного ракурса, направив весь спектр данного внимания на формирование представления о них как об открытой, целостной территориальной системе, в которой слаженность, регулярность и подконтрольность происходящих внутренних процессов гарантируют постепенное восстановление уровня социально-экономического развития данных территорий и в дальнейшем их переход к устойчивому развитию [9].

Заключение

Проведенное научное исследование показало, что наряду с теоретико-методологическим представлением об оценке устойчивого развития сельских территорий, вопросы конкретной территориальной локализации изучены не на должном уровне. Принятие и реализация правительством Казахстана стратегической программы по развитию села в рамках Концепции развития сельских территорий на 2023-2027 годы

предопределяет социально-экономическое развитие села, формирование комфортной среды путем развития инженерной, транспортной, социальной инфраструктуры и так далее.

В рамках данной концепции можно выделить основные направления ее реализации, которые позволят поднять сельские территории на более устойчивый уровень развития, а именно:

- строительство комфортных школ и медицинских учреждений;
- полное обеспечение бесперебойным водоснабжением и электроснабжением всех сельских населенных пунктов области;
- повышение качества внутрипоселковых дорог;
- строительство и ввод в эксплуатацию новых объектов социальной сферы;
- современные участковые пункты полиции;
- видеонаблюдение;
- активизация промышленного производства;
- развитие сельского предпринимательства.

Приведенные выше направления преследуют цель создания и улучшения качества жизни сельского населения. В рамках Концепции развития сельских территорий на 2023-2027 годы в данном научном исследовании приведены данные последних лет, которые позволили проанализировать и дать оценку текущего состояния развития сельских территорий Кызылординской области.

В ходе экономического анализа устойчивого состояния сельской местности Кызылординской области выявлена необходимость всесторонней диверсификации сельской экономики, которая позволит отойти от крайне неустойчивого состояния и поднять на более конкурентоспособный уровень сельские территории области.

Благодарность, конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов:

Касымова С.Б. – основной автор, является организатором исследования, формулирует выводы и обобщает итоги реализации коллективного проекта.

Макыш М.К. – сбор, обработка и анализ статистических данных, составление графиков, таблиц.

Муханова А.Е. – окончательное утверждение версии для публикации.

Список литературы

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 270 «Об утверждении Концепции развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027годы» - [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (дата обращения: 25.11.2024).

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика регионов РК - [Электронный ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/region> (дата обращения: 25.11.2024 г.).

3. Голубева А.И., Дугин А.Н., Дорохова В.И., Суховская А.М. Проблемы развития сельских территорий и аграрной экономики региона//Вестник АПК Верхневолжья. – 2014. - № 4. - С. 3-10.
4. Беспяева Р.С., Қарабасова Р.А., Нұрмұхаметов Н.Н., Бугубаева Р.О. Қазақстанның органикалық ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы (өңірлік аспект)//Экономика: стратегия и практика. - 2022. - 17(4). – С. 92-111. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-92-111>
5. Мырзалиев Б.С., Сабыр Н.С., Мурат А. Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту-әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды факторы// Экономика: стратегия и практика. – 2020. - №1(15). – С. 29-44. https://doi.org/10.51176/JESP/issue_1_T3
6. Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova Sh. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan//Pol. J. Environ. Stud. – 2018 (№5). - Vol. 27. – P. 1923-1933. DOI: 10.15244/pjoes/78617
7. Makenova A., Oralbayeva A., Kizimbayeva A. Sustainable development of rural areas of Kazakhstan: current state//Bulletin the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2024. – №411(Vol.5) – P. 374-388. <https://doi.org/10.32014/2024.2518-1467.847>
8. Касен Ү.Н., Каирова Ш.Г. Павлодар облысы ауылдық жерлерін дамытудың экономикалық-географиялық аспектілері//Вестник КазНУ. Серия географическая. – 2021. - 62(3). – С. 4 -12. <https://doi.org/10.26577/JGEM.2021.v62.i3.01>
9. Калафатов Э.А. Понятие «сельские территории» в аспекте стратегии устойчивого развития// Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции. – 2022. - №2. – С. 183-193.

С.Б. Касымова^{*1}, М.К. Мақыш², А.Е. Муханова³

^{1,2}Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан

³Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда, Қазақстан

Мемлекеттік даму стратегиясы контекстінде Қызылорда облысының ауылдық аумақтарын тұрақты дамыту

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамыту тұжырымдамасы тұрғысынан Қызылорда облысының ауылдық аумақтарының тұрақтылығы талданады және қаралады. Авторлық ұжым бірінші кезекте Қызылорда облысының ауыл халқының әлауқатының неғұрлым жоғары өсуін қамтамасыз етуге бағытталған ауылдық аумақтардың тұрақты дамуының анықтамасы мен сипаттамасын береді. Бүгінгі таңда ауылдық жерлерде өмір сүру сапасы қалалық аумақтардың өмір сүру сапасынан едәуір артта қалғанын мойындау керек.

Осы мәселені шешу үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту шеңберінде ауылдық аумақтарды дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы, ауыл халқының табысын арттыру жөніндегі «Ауыл аманаты» бағдарламасы сияқты стратегиялық маңызы бар бағдарламаларды әзірлеп, қабылдады, кадрлық әлеуетті арттыру үшін «Дипломмен – ауылға» бағдарламасы қабылданды, ауыл тұрғындары үшін жеке тұрғын үймен қамтамасыз ету «Асыл мекен» ипотекалық бағдарламасы және басқа да көптеген бағдарламалар қабылданып, табысты жүзеге асырылуда. Жоғарыда көрсетілген бағдарламалар негізінен Қазақстан Республикасы Ауыл халқының өмір сүру сапасы мен әлауқатын жақсартуға бағытталған.

Авторлық ұжым Қызылорда облысының ауылдық аумақтарының тұрақты дамуына баға береді, онда өңірдің неғұрлым өзекті мәселелері және оларды шешудің жолдары анықталды.

Түйінді сөздер: тұрақты даму, еңбек ресурстары, өмір сапасы, халықтың әл-ауқаты, еңбек өнімділігі, даму тұжырымдамасы, ауыл халқы.

S.B.Kassymova*¹, M.K.Makysh², A.E.Mukhanova³

^{1,2}*K.Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan*

³*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan*

Sustainable rural development of the Kyzylorda region in the context of the State development strategy

Abstract. The article analyzes and examines the sustainability of rural areas of the Kyzylorda region, in the context of the concept of rural development of the Republic of Kazakhstan. The team of authors defines and characterizes the sustainable development of rural areas, which are primarily aimed at ensuring a higher increase in the well-being of the rural population of the Kyzylorda region. Today, it must be recognized that the quality of life in rural areas lags significantly behind the quality of life in urban areas.

To address this issue, the Government of the Republic of Kazakhstan, within the framework of sustainable rural development, has developed and adopted important, strategically important programs such as the Concept of Rural Development for 2023-2027, the AuylAmanaty program to increase rural incomes, the program "With a diploma to the village" was adopted to increase human resources, in order to The Assyl Meken mortgage program and many others have been adopted and successfully implemented to provide their own housing for the rural population. The above-mentioned programs are mainly aimed at improving the quality of life and well-being of the rural population of the Republic of Kazakhstan.

The team of authors assesses the state of sustainable development of rural areas of the Kyzylorda region, where the most pressing problems of the region and further ways to solve them are identified.

Keywords: sustainable development, human resources, quality of life, welfare of the population, labor productivity, development concept, rural population.

References

1. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 270 «Ob utverzhdenii Konceptii razvitija sel'skih territorij Respubliki Kazahstan na 2023-2027gody», [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 270 "On approval of the Concept of Rural Development of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027"]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (accessed: 25.11.2024)

2. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika regionov RK, [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of the regions of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/region> (accessed: 25.11.2024)

3. Golubeva A.I., Dugin A.N., Dorohova V.I., Suhovskaja A.M. Problemy razvitiya sel'skih territorij i agrarnoj jekonomiki regiona [Problems of rural development and the agricultural economy of the region] Vestnik APK Verhnevolzh'ja. [Bulletin of the agroindustrial complex of the Upper Volga region]. 4. 3-10(2014). [in Russian]

4. Bespaeva R.S., Қарabasova R.A., Нұрмұхаметов N.N., Бугубаева R.O. Қазақстанның органикалық ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы (өңірлік аспект) [Sustainable development of organic agriculture in Kazakhstan (regional aspect)] Jekonomika: strategija i praktika [Economics: strategy and practice]. 17(4). 92-111(2022), <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-92-111> [in Kazakh]

5. Myrzaliev B.S., Sabyr N.S., Murat A. Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту-әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды факторы [Sustainable development of rural areas is the most important factor in ensuring social security] Jekonomika: strategija i praktika [Economics: strategy and practice]. 1(15). 29-44(2020), https://doi.org/10.51176/JESP/issue_1_T3 [in Kazakh]

6. Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova Sh. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan//Pol. J. Environ. Stud, 5, 27, 1923-1933(2018), DOI: 10.15244/pjoes/78617

7. Makenova A., Oralbayeva A., Kizimbayeva A. Sustainable development of rural areas of Kazakhstan: current state//Bulletin the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, 411(5), 374-388(2024), <https://doi.org/10.32014/2024.2518-1467.847>

8. Kasen Y.N., Kairova Sh.G. Pavlodar oblysy ауылдық зherлерін дамытудың jekonomикалық-географиялық аспектілері [Economic and geographical aspects of development of rural areas in Pavlodar region] Vestnik KazNU. Serija geograficheskaja [Bulletin of the KazNU. The series is geographical]. 62(3). 4-12(2021), <https://doi.org/10.26577/JGEM.2021.v62.i3.01> [in Kazakh]

9. Kalafatov Je.A. Ponjatie «sel'skie territorii» v aspekte strategii ustojchivogo razvitiya [The concept of "rural territories" in the aspect of sustainable development strategy] Nauchnyj vestnik: Finansy, banki, investicii [Scientific bulletin: Finance, banks, investments]. 2. 183-193(2022). [in Russian]

Сведения об авторах:

Касымова С.Б. – автор для корреспонденции, магистр, старший преподаватель, Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, ул. К.Мухамедханова, 37а, 010000, Астана, Казахстан.

Мақыш М.К. – доктор PhD, ассоц. профессор, Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, К.Мухамедханова, 37а, 010000, Астана, Казахстан.

Муханова А.Е. – кандидат экономических наук, и.о. ассоц. профессора, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, ул. Айтеке би, 29а, 120014, Кызылорда, Казахстан.

Авторлар туралы мәлімет:

Касымова С.Б. – негізгі автор, магистр, аға оқытушы, Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, К.Мұхамедханов көшесі, 37а, 010000, Астана, Қазақстан.

Мақыш М.К. – PhD докторы, қауымд. профессор, Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, К.Мұхамедханов көшесі, 37а, 010000, Астана, Қазақстан.

Муханова А.Е. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор м.а., Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би көшесі, 29а, 120014, Қызылорда, Қазақстан.

Information about authors:

Kassymova S.B. – corresponding author, Master's degree, Senior Lecturer, K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, K.Mukhamedkhanov str., 37a, 010000, Astana, Kazakhstan

Makysh M.K. – Doctor of PhD, Associate Professor, K.Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, K.Mukhamedkhanov str., 37a, 010000, Astana, Kazakhstan

Mukhanova A.E. – Candidate of Economic Sciences, Acting Associated Professor, KorkytAta Kyzylorda State University, 120014 Aiteke bi str., 29 a, Kyzylorda, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI: 06.77.59
Research article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-58-76>

Education in digital transformation, along with its opportunities and challenges to rising economies

R.K. Karlibaeva*¹, G.K. Karlibaeva²

^{1,2} Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan

(E-mail: ¹r.karlibaeva@tsue.uz, ²karlibaeva.gulya@gmail.com)

Abstract. Significant progress has been made in the field of fake ideas in recent times. OpenAI has pioneered in this area, regularly initiating research. The ChatGPT dialect show has attracted considerable attention due to its remarkable ability to process ordinary dialects. The potential of this innovation to upgrade education, especially in developing countries, requires a comprehensive investigation of its expected impact. The essential objective of this study is to conduct a thorough assessment of OpenAI, particularly ChatGPT, in connection to the educational environment of developing countries. Utilizing the basic record examination strategy, this reflection explores key aspects of ChatGPT, including its ability to offer adaptive and personalized learning, providing high-quality instruction, and support dialect, among other benefits. This research offers a comprehensive consideration of the key interest and limitations associated with this innovation. Its objective is to upgrade our understanding of the potential affect it may have on education in developing countries, accomplished through a broad assessment of ChatGPT.

Keywords: digital education, artificial intelligence, ChatGPT, benefits, challenges, rising economics, students' motivation, general academic performance, changing education with technology.

Received 15.11.2024. Revised 13.12.2024. Accepted 23.12. 2024. Available online 31.12.2024

Introduction

Given its potential to revolutionize current educating and learning practices, the application of artificial intelligence (AI) has attracted significant interest recently. By providing personalized feedback and granting students access to a wealth of educational resources, AI technology can enhance the learning experience. Additionally, AI-powered systems can offer real-time feedback and insights into student learning, allowing instructors to adjust their teaching methods and improve student outcomes. AI can also assist instructors in grading and assessing student work, freeing up their time to focus on other important aspects of education. The creation of insightful learning systems is one of the foremost energizing employments of AI in education. By giving each student personalized feedback and content depending on their strengths and weaknesses, these frameworks can personalize learning. The learning process can be made more compelling and locks in by utilizing ITSs that can alter to each student's learning preferences, pace, and style. The creation of chatbots and virtual collaborators that can help students in real-time and react to their enquiries represents another area where AI has appeared guarantee. These innovations offer immediate, personalized support, eliminating the need for learners to wait for responses from teachers or guides.

ChatGPT, a momentous creation by OpenAI, has the potential to make a significant impact on the education sector in developing markets, where access to quality educational resources is often limited. OpenAI, an innovation company specializing in AI, has in a general, sense reshaped our interaction with innovation. Among its surprising progressions, ChatGPT, a huge dialect shows with multifaceted capabilities such as replying inquiries and producing content, stands out. In later times, there has been a developing interest in the potential applications of OpenAI and ChatGPT, especially within the education in developing economies like Brazil, India, and China. This intrigued has been driven by the prospect of leveraging these innovations to upgrade educating and learning.

In spite of reactions and bans in certain communities and districts, huge dialect models are immovably settled in within the AI scene, as emphasized by Gjergji Kasneci. These models present a significant advancement in AI, with the fundamental innovation serving as a pivotal element for progress. Gjergji Kasneci explores the potential benefits and challenges of utilizing huge dialect models in education, considering both students and educator points of view. They fight that viably coordination expansive dialect models into educational settings requires the advancement of mastery and data proficiency among teachers and students, empowering them to comprehend the technology's capabilities, restrictions, and potential vulnerabilities - impressive challenge that must be tended to. Besides, Gjergji Kasneci declare that a clear methodology inside educational frameworks and an educational approach that prioritizes basic considering and fact-checking aptitudes are imperative prerequisites for saddling the total potential of large dialect models in learning and educating. This is often non-negotiable, as such integration cannot happen without these principal components. In conclusion, Gjergji Kasneci emphasize that AI arrangement in education faces challenges that amplify past its space, including concerns around inclination in yields, the require for continuous human supervision, and the potential for abuse.

In any case, Gjergji Kasneci set that on the off chance that these challenges are explored keenly, they can offer important bits of knowledge and learning openings, presenting students early in their scholastic ventures to the subtleties of social predispositions, basic considering, and the dangers related with AI applications. Teo Susnjak conducted an examination of ChatGPT's capacity to perform high-level cognitive assignments and produce human-like content. This examination, as detailed by Teo Susnjak, has raised worries around the potential for scholarly untrustworthiness, especially amid online examinations, where ChatGPT's adeptness at basic considering and content era with negligible input may posture moral concerns. Teo Susnjak too recommends that a return to invigilated and verbal examinations may be portion of the arrangement. In any case, indeed as made strides proctoring procedures and AI-text yield finders are considered as potential cures, accomplishing immaculate arrangements in this domain remains questionable.

Randy Delight Magno Ventayen sheds light on the developing utilization of ChatGPT in the scholarly community, particularly for complex cognitive assignments, however underscores concern almost its potential for empowering scholarly untruthfulness, as students may utilize it to form papers and other scholarly assignments. Randy Bliss Magno Ventayen highlights the basic issue of shielding scholastic astuteness, especially in higher education situations where such assignments are commonplace. To dive more profound into this matter, Randy Delight Magno Ventayen inspected ChatGPT-generated yield utilizing Turnitin and a rewording instrument to gage its similarity record. Comes about from term paper titles distributed by Pangasinan State College uncovered that ChatGPT's yield met the institution's required similitude file, showing a potential risk to scholastic judgment.

In light of these dialogs and concerns, this ponders points to supply a comprehensive examination of the points of interest and disadvantages related with the use of OpenAI's ChatGPT within the education division of developing markets. The objective is to evaluate how ChatGPT can emphatically affect education in developing locales whereas too digging into the potential restrictions and dangers it may involve. This ponder is of most extreme significance since developing markets confront one-of-a-kind challenges, counting restricted get to quality education, and ChatGPT presents potential arrangements to bridge this instructive separate. In any case, it is basic to guarantee that its utilization does not compromise the keenness of academic interests.

Problem statement, the purpose of the study

The acronym "Chat Generative-Pretrained Transformer" commonly alluded to as "ChatGPT" speaks to a noteworthy turning point within the domain of characteristic dialect handling. Created by OpenAI, this progressed dialect show has experienced broad preparing on an endless corpus of content information, empowering it to create content reactions that closely mimic human dialect. Established within the Transformer design, particularly outlined for successive information handling, ChatGPT stands as an essential advancement. The essential mission of ChatGPT is to upgrade the era of human-like content over different applications, extending from client benefit to dialect interpretation and substance creation. Its flexibility permits it to create a wide range of content yields, from basic reactions to complex, well-structured compositions,

depending on the complexity of the input inquiry. As García-Peñalvo has watched, the year 2022 checked a noteworthy mechanical advancement, characterized by its eccentrics, frequently alluded to as a “black swan”. This development gathered gigantic consideration in both traditional and advanced media, putting AI back within the highlight. García-Peñalvo contends that the ChatGPT wonder has revived dialogs approximately the positive and negative impacts of AI on society, giving significant prove to back this claim.

García-Peñalvo encourage notes that responses to the dispatch of ChatGPT have been assorted, extending from eagerness among early adopters and trailblazers to worries associated to those delineated in science fiction, such as the Eliminator establishment. These responses are basically impacted by the model’s openness and ease of utilize, and they especially center around its potential suggestions in education and scholarly educate, given its capacity to create content that closely takes after human-authored substance. Agreeing to García-Peñalvo, we are at the cusp of a mechanical change, where ChatGPT has advanced from being an oddity to possibly getting to be a troublesome development. The victory of this innovation as a troublesome drive pivots on a large number of components. In any case, endeavors to deny or deny it utilize are impossible to obstruct the progressing wave of advancement in this space. Hence, it is basic to altogether comprehend the capabilities, focal points, and downsides of expansive dialect models like ChatGPT, especially within the setting of instruction.

John Cotton agrees that the application of AI in education has gotten to be a central point of intrigued, reflecting the broader talk encompassing the utilize of ChatGPT in scholastic settings. Besides, M. Qadir raises moral concerns related to the utilize of generative AI in education, counting the potential for unscrupulous students’ behavior and the uprooting of human occupations due to innovative robotization. The open discharge of ChatGPT, with its exceptional capabilities, has pushed AI-driven content era into the cutting edge of scholarly and instructive talk. These creators highlight the complex challenges postured by ChatGPT and comparative innovations for educational professionals, legislators, and researchers. In expansion, they give bits of knowledge into the authentic setting of technology’s relationship with perusing, cognition, and instruction, underscoring the require for a more profound examination into the execution and confinements of modern dialect era program. Minister advocates for a move within the instructive approach, proposing that rather than centering exclusively on instructing composing mechanics, teachers ought to emphasize progressed composing aptitudes that advance basic considering. This viewpoint reflects the potential effect of expansive dialect models like ChatGPT on conventional composing instruction.

The prof. Jr.L. Kung has assessed ChatGPT’s execution on the Joined together States Restorative Permitting Exam, illustrating its capacity to attain or approach passing scores over all three appraisals without specialized preparing. They moreover note the tall concordance and shrewd nature of ChatGPT’s clarifications, implying at its potential utility in restorative instruction and clinical decision-making. J.Pavlik digs into the transformative potential of generative AI, especially ChatGPT, within the field of news coverage and media yield. By collaborating with ChatGPT to

deliver a paper, J.Pavlik outlines the platform's capabilities and impediments, shedding light on the suggestions of generative AI for news coverage and media instruction. A. Azaria highlights the adequacy of huge dialect models like ChatGPT in different spaces, counting instruction and conversational operators. Whereas examining ChatGPT's inclination toward digit utilize, A. Azaria draws consideration to the relationship between digit consistency in ChatGPT-generated content and human inclinations for certain numbers. The article investigates both the focal points and imperatives of ChatGPT's conversational specialist plan. Cotton et al. propose that ChatGPT's integration into higher education may abdicate benefits such as expanded students' engagement, collaboration, and openness. In any case, they too express concerns related to scholarly keenness and literary theft. M. Qadir underscores the centrality of remaining side by side of innovative progressions in designing instruction and traces the potential focal points of consolidating generative AI advances like ChatGPT. In any case, both M. Qadir and J. Cotton caution against neglecting the technology's confinements, counting predispositions in preparing information and the hazard of propagating untrue data. [1]

Research methods

This consider utilizes the basic record explanatory strategy, wherein it surveys person records such as daily papers and blogs, nearby definitive sources like created diaries and books. The objective is to assess the potential focal points of joining ChatGPT into the instruction division of developing economies whereas too scrutinizing any related disadvantages and dangers. The inquire about points to address two key questions: to begin with, what are the potential benefits of actualizing ChatGPT within the education segment of developing economies, and moment, are there any drawbacks and risks related with the utilization of ChatGPT within the education of rising economies? The essential center of this paper lies within the crossing point of ChatGPT and instruction, with an accentuation on analyzing studies that investigate the part of AI inside instructive settings. The inquire about commenced with a comprehensive rummage around for works relating to the utilization of AI in instructive settings and ChatGPT. Amid the starting stage of archive collection, a add up to of 57 articles were recognized from four major scholastic websites: Web of Science, Google Researcher, ResearchGate, and Scopus. The articles considered were fundamentally those distributed from 2005 forward, adjusting with the topic's significance to advanced change and the expanding unmistakable quality of ChatGPT in later years. Subsequently, an auxiliary circular of screening was performed to isolate articles particularly examining the utilize of ChatGPT in instructive settings. This screening prepares come about within the determination of 25 distributions to be included within the consider and subjected to ensuing investigation (allude to Figure 1 for subtle elements).

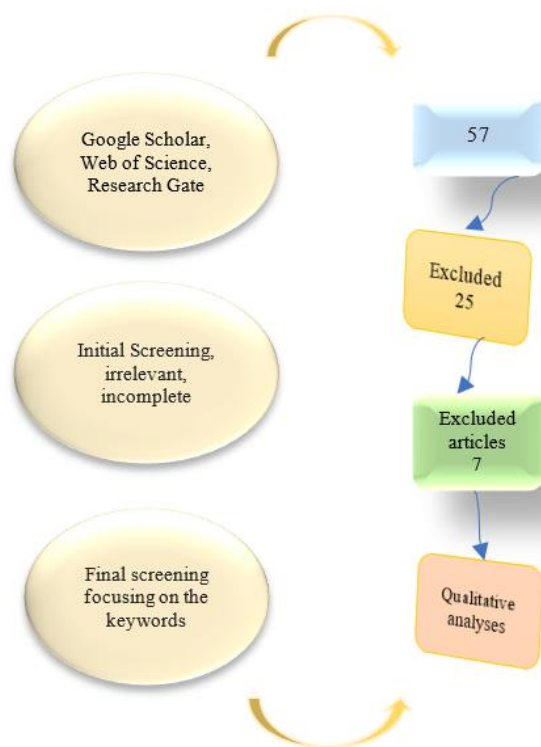

Figure 1. The steps that were used to determine which articles were included and which were omitted. (Source: author's analysis).

Note: compiled by the authors based on sources [2]

All through the report investigation handle, articles were chosen based on their significance to the investigate address or the subject beneath examination. Be that as it may, it is critical to note that not all recognized articles were joined into the survey. A few variables, counting the centrality, comprehensiveness, and recency of the articles, impacted the choice to prohibit certain papers. These chosen papers constituted the essential sources of data utilized to determine the discoveries examined inside this inquire about. The discoveries were synthesized utilizing the data gathered from these chosen distributions.[3] Taking after the completion of the examination, a topical information examination strategy was embraced to classify the recognized issues into unmistakable topics.[4] These topics overwhelmingly spun around the preferences and impediments that ChatGPT presents inside the education segment of developing economies. For a nitty gritty breakdown of the steps included within the distribution of articles from different legitimate websites, it would be ideal if you allude to Figure 1, which gives a comprehensive outline of the complete prepare.[5] In expansion, Figure 2 offers bits of knowledge into the dispersion of considers over diverse definitive destinations, with Google Researcher contributing 11 articles, 5 articles by Scopus, 4 articles by Web of Science, and 5 articles by ResearchGate.

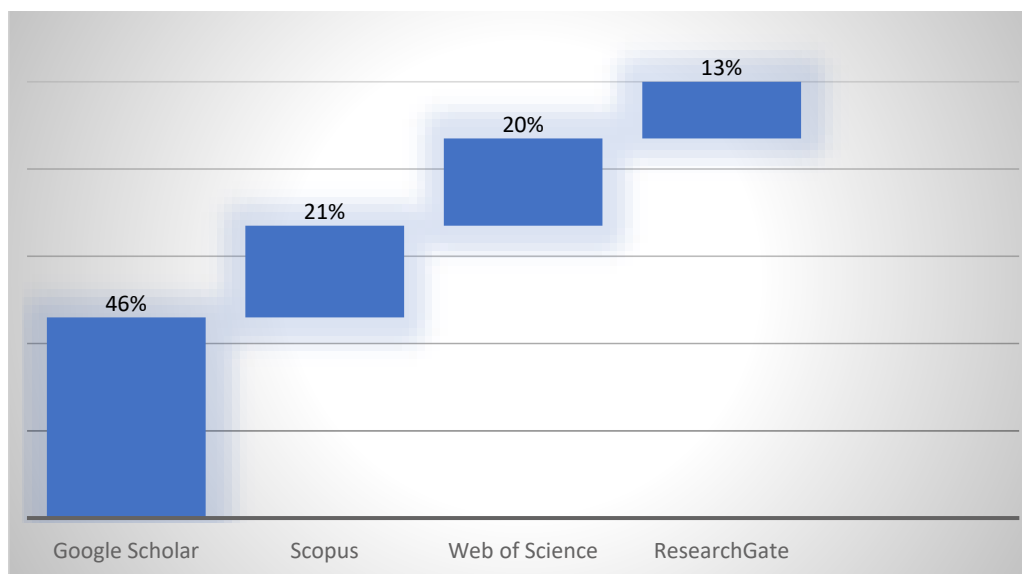

Figure 2. Articles used from various sites

Note: compiled by the authors based on sources [6, 7]

The dispersion of papers on a few websites such as Google Researcher, Scopus, and Investigate Door is sketched out in Figure 2 over. Figure 1 traces the steps that were utilized to decide which articles were included and which were excluded.

Articles were chosen for the archive investigation based on their potential value in replying the investigate address. Be that as it may, not all of the recovered papers were utilized within the examination. Now and then articles weren't included since they weren't fundamental or weren't up-to-date.

Keywords Utilized within the Think about

The search strings and expressions that were utilized within the research are displayed within the figure underneath (Figure 3). The list isn't comprehensive, but it does its best to paint a sense of how the study's terms were utilized.

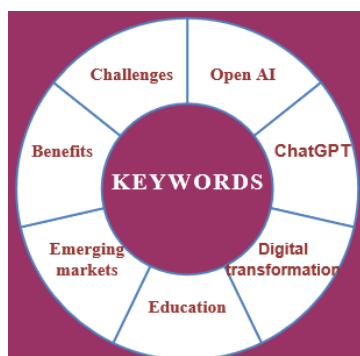

Figure 3. Keywords used in the study

Note: compiled by the authors based on sources [6, 9]

The keywords and expressions that were looked for all through this examination are outlined within the chart over (Figure 3). The list isn't comprehensive, but it does its best to donate a thought of how the concepts that were utilized within the ponder were utilized. These watchwords were utilized within the screening prepare and looking for the important articles among other components just like the period of distribution and significance of the article in replying the investigate questions.

Discussion and results

There may be a few benefits to be picked up from actualizing ChatGPT by OpenAI within the educational division of developing markets. The educational industry in rising economies is gone up against with a few impediments, such as restricted assets, a need of get to quality education, and the prerequisite to oblige a wide assortment of students' learning prerequisites. The wide dialect show known as ChatGPT which was created by OpenAI can totally change how education is given in these zones. By offering customized and readily accessible education, ChatGPT has the potential to bridge the achievement gap between students and high-quality education. ChatGPT can give students with quick answers to their inquiries much appreciated to its capacity to get it and respond to normal dialect. This empowers students to memorize at their claim pace and from anyplace by giving them the flexibility to consider in their possess time. In expansion, ChatGPT can help teachers by providing them with advantageous materials and smart data that can offer assistance them progress their teaching strategies. The execution of ChatGPT in educational settings has the potential to altogether upgrade the learning comes about and encounters of students, especially in rising economies with limited get to instruction of an adequate standard. A few of the reasons incorporate the reality that it can reply student questions, give personalized input, and create instructive substance. ChatGPT's capacity to function at scale is advantageous in developing economies with restricted assets and huge lesson sizes, and its capacity to get it common dialect and tailor reactions to person understudies can bridge holes in information and understanding. In expansion, ChatGPT can give get to high-quality instructive assets and information. However, it's critical to recognize that this apparatus has restrictions as will be outlined within the areas underneath. These qualities will be broken down into their parts within the taking after sections.

Figure 4 shows the benefits of Open AI's ChatGPT for education in developing countries. These benefits include personalized learning that is flexible and tailored to individual needs. ChatGPT can also help more people access good education and provide language support, among other things.

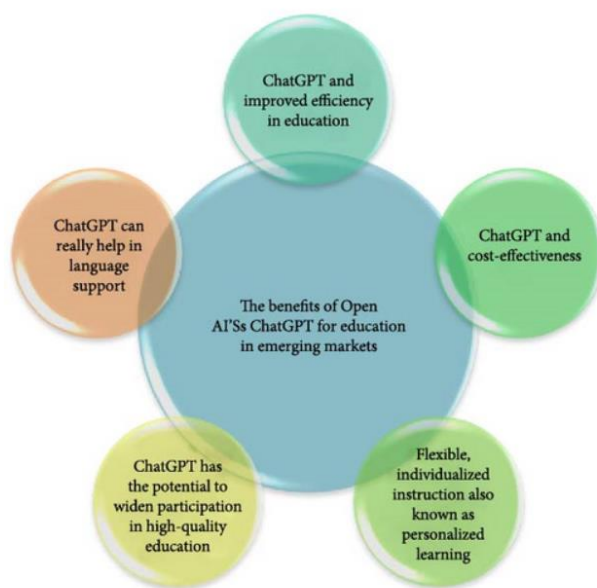

Figure 4. The benefits of Open AI'Ss ChatGPT for education in emerging markets

Note: compiled by the authors based on sources [2]

Adaptable, Customized Teaching Also Called Personal Learning

ChatGPT can be used to give personalized learning experiences for each student. Personalized learning is a teaching approach that takes into account each student's individual skills, interests, and needs. This helps create a special learning experience that is tailored just for them. Students and teachers work together to create personalized lesson plans that will be used in class. ChatGPT can answer questions, give explanations, and help students as they learn. This allows it to offer personalized learning, making studying easier and more effective. ChatGPT can provide tailored learning experiences in developing countries because of its language skills and the extensive amount of information it has been trained on. ChatGPT can understand questions and respond in a way that feels natural, thanks to its ability to process language. This allows it to have conversations with users, and these talks can be changed to fit what the user needs and likes. This can be very useful for developing countries that don't have as many educational resources as richer countries. As ChatGPT interacts with more users, it can better understand how they learn and give them more personalized suggestions. ChatGPT is an AI that can look at what users' type, including their answers to questions, the way they use language, and what they say. By looking at this information, ChatGPT can understand how users like to learn, what they prefer, and what they need. Another important thing is that ChatGPT's learning methods allow it to adjust to what each user needs and likes. You can easily use ChatGPT by talking to it in a simple chat format. This makes it easy to use for people in developing countries who may not have regular educational tools or technology. By using these features, ChatGPT can change the way people in developing countries access and get an education. This could help everyone, no matter where they live or how much money they have, to learn and get better.

ChatGPT could help more people access good education.

Emerging markets often lack enough resources for education, which includes not having enough trained teachers. ChatGPT can help close the knowledge gap by giving students access to good educational information and resources. It also offers support and guidance on many different subjects. Recent advancements in AI and natural language processing have opened up new ways for learning and education. People can learn through conversation with ChatGPT because it has advanced language skills that help it understand questions and respond like a human. For example, someone in a growing market might ask ChatGPT a question about a certain topic, and it would give a helpful and accurate answer. This might help fix the lack of educational resources. On the other hand, this depends on having important things like internet, electricity, and electronic devices. People in developing countries who don't have access to regular educational tools or technology might find it easy to use ChatGPT. This is because they can access it through a simple chat feature, as mentioned before. For example, someone in a developing country with limited internet access could use a basic smartphone to access ChatGPT and get a good education. ChatGPT can change how people in developing countries get and learn information. It can offer good education to anyone, no matter where they are or how much money they have, by using its language skills, big set of training information, ability to change, and ease of access. ChatGPT could be a powerful tool to help reduce the knowledge gap and make sure people in developing countries can access good education, if it is improved and used effectively.

ChatGPT can offer language assistance

The vital aspect that can be exceptionally instrumental for the education division in rising economies is the truth that ChatGPT offers interpretation in genuine time. ChatGPT is competent of deciphering content from one dialect to another in real-time, clients can take part in educational discussions within the dialect that's most normal to them, indeed in spite of the fact that the dialect of the asset or the educators may be distinctive. To illustrate this, an individual living in a developing country who developed up talking Shona or French as them to begin with dialect might utilize ChatGPT to translate an English-language course reading into their mother tongue, which would make it simpler for them to comprehend and hold the data contained inside the book. As was highlighted prior, ChatGPT can customize itself to the particular necessities and slants of each client much appreciated to its machine learning calculations. This comprises phonetic inclinations and capabilities, which empower the arrangement of individualized phonetic offer assistance to people in rising markets. For occurrence, an individual in a rising showcase who is having inconvenience understanding a particular theme in English seem inquire ChatGPT for help, and it would give clarifications and additional assets in their local dialect, so helping them in way better comprehending the subject matter. What we are watching is that ChatGPT has the potential to usher in a unused time of dialect bolster within the instructive division of rising economies since of its capability to be utilized in a few dialects, translation in real-time, capacity to be personalized, and common openness, it could be a culminate device for those who may not have get to materials or instructors who are familiar in their unique dialect. ChatGPT offers the capacity to grant a fabulous instruction to anybody, in any case of dialect deterrents, by tackling

these aptitudes. This would help to bridge the information crevice and empower get to quality education for all people in developing nations.

ChatGPT and better learning at universities

The utilization of instruments like ChatGPT that are fueled by AI can help to streamline the educational process. This, in turn liberates up more time for educators to center on other basic obligations. This may lead to more steady and exact evaluating and assessment of the student's work. In rising countries, as laid out some time recently, the educational segment is habitually gone up against with considerable deterrents, such as inadequately assets, destitute framework, and a need of gifted educators. This will lead to wasteful aspects within the conveyance of instruction, which can result in less people being able to get to quality instructive openings. Be that as it may, later improvements in AI and NLP have cleared the way for unused strategies of instruction conveyance which can upgrade proficiency and empower get to quality education for everybody. People in developing markets can get computerized help from ChatGPT, which empowers them to get answers to questions and get to data without the required for a prepared teacher or any other instructive asset. ChatGPT can do this since it can give computerized help. This has the potential to help in bringing down the weight put on rare assets and upgrading the educational industries in general level of efficiency. For case, a person in a creating advert who is having trouble with a particular theme might inquire ChatGPT for help, and it would give a reaction that's exact and related, in this manner upgrading the individual's understanding of the fabric and expanding the adequacy of their learning.

Also, the computer programs that run ChatGPT allow it to adjust to what each user needs and prefers. This personalized way of learning can help make the education system better by reducing the time and resources needed to provide a good education. For example, someone in a growing country who is struggling with a certain subject can ask ChatGPT for help. It will give them explanations and extra resources that match their needs. This would make their learning better and use fewer resources. Another advantage is that ChatGPT can be used anytime, day or night. This means that people in developing countries can get education and help whenever they need it. This makes education better by allowing people to take less time off work or other duties to achieve their learning goals and by making the learning setup easier and more flexible. A person in a developing country who works long hours might use ChatGPT in the evenings to learn and understand a specific topic better, which can help them learn more effectively. ChatGPT could really change how education is given in developing countries. This could lead to better productivity and make it easier for everyone to access higher-quality education. ChatGPT helps people in developing countries by offering support, personalized learning, and being available anytime. It is a great tool for those who may not have regular school resources. ChatGPT can help make education better in developing countries by using its skills. This can help reduce the differences in knowledge and make sure everyone can access good education.

ChatGPT and Saving Money

As demonstrated, all through this think about, due to moo money related assets, there's limited get to instruction of an adequate standard in improvement. In rising markets, the instruction division is confronting a few issues, such as restricted assets, expansive course sizes, and inadequately educator planning in nations. Since of the developing request for high-

quality instruction, there's a squeezing got to discover arrangements that minimize the money related burden related with tending to these issues. Through its capacity to convey low-cost and individualized learning encounters, ChatGPT has the potential to revolutionize the instruction division in rising economies, with understudies having the opportunity to get individualized instruction through one-on-one coaching sessions made accessible through ChatGPT. The demonstrate can communicate with understudies in ordinary dialect, reacting to their request, giving clarifications, and proposing more assets based on the student's capabilities and necessities. An understudy who is having trouble with a certain subject in arithmetic, for occurrence, can inquire for help with ChatGPT and get individualized, step-by-step clarifications and cases that will help them in way better comprehending the issue.

Students in creating economies, who may not have prepared get too high-caliber teachers or assets, can advantage hugely from this, making it a particularly critical opportunity. Once more, ChatGPT can moreover be utilized within the reviewing of assignments and the arrangement of input to understudies on the work that they have completed. The demonstrate can comprehend the bigger setting of the task, assess the student's work, and provide composed criticism that's particularly catered to the student's ranges of quality and powerlessness. This could spare educators' time and cut down on the taken a toll of reviewing and giving criticism, making it more open for understudies in creating markets. Understudies can to utilize ChatGPT to get ready for standardized examinations using this apparatus. Understudies will be able to upgrade their scores with the assistance of the show, which can give individualized practice questions and input.

Teachers and students in developing markets may advantage from a diminishment within the taken a toll of test planning as a result of this, making it simpler for them to take an interest. As a result of all this, we will see that ChatGPT has the potential to alter the instruction division in creating districts by advertising low-cost and individualized learning encounters. The capacity of the show to associated with understudies in their local dialect, give input in real-time, and review assignments can contribute to a diminishment within the taken a toll of instruction whereas at the same time improving the quality of learning. ChatGPT has the potential to be a game-changer for understudies in immature countries who are looking for get to fabulous education since of its adaptability and cost-effectiveness. In any case, a few limitations have to be considered, indeed in spite of the fact that actualizing OpenAI's ChatGPT within the instruction segment of rising markets may result in numerous positive results as will be examined within the taking after segment.

Difficulties in Implementing ChatGPT in Educational Institutions in Emerging Markets

There are a number of advantages to using OpenAI's ChatGPT in emerging economies' educational systems, but there are drawbacks as well. The following Figure 3 lists a few of these restrictions.

Some of the obstacles to ChatGPT's adoption at educational institutions in emerging markets are listed in Figure 5. A significant likelihood of prejudice, a lack of empathy, and the fact that GPT only functions in connected environments are a few of the difficulties. The type of training data that ChatGPT and other AI-powered apps are exposed to determines their objectivity, which is a crucial factor that has been clarified in earlier studies. If the training data is biased, the answers

produced by these models have the potential to reflect the biases present in the training data. This inherent danger has significant ramifications, particularly in situations where students -might not have the critical thinking skills necessary to distinguish and assess the information they are given. For instance, an AI model may unintentionally provide replies that support the continuation of harmful preconceptions or prejudices if it is trained using biased terminology.

This situation presents the concerning possibility that educational chatbots may spread false information or reinforce negative stereotypes, which might have a negative impact on students' moral and cognitive development. Furthermore, it is possible that the model will give certain information categories a disproportionate amount of weight compared to others. This bias may result in an unbalanced portrayal of various viewpoints and experiences, leading to educational chatbots that provide information that is either inaccurate or incomplete. As it stands, such a situation would surely throw a dark shadow over the educational environment and hinder pupils' overall development.

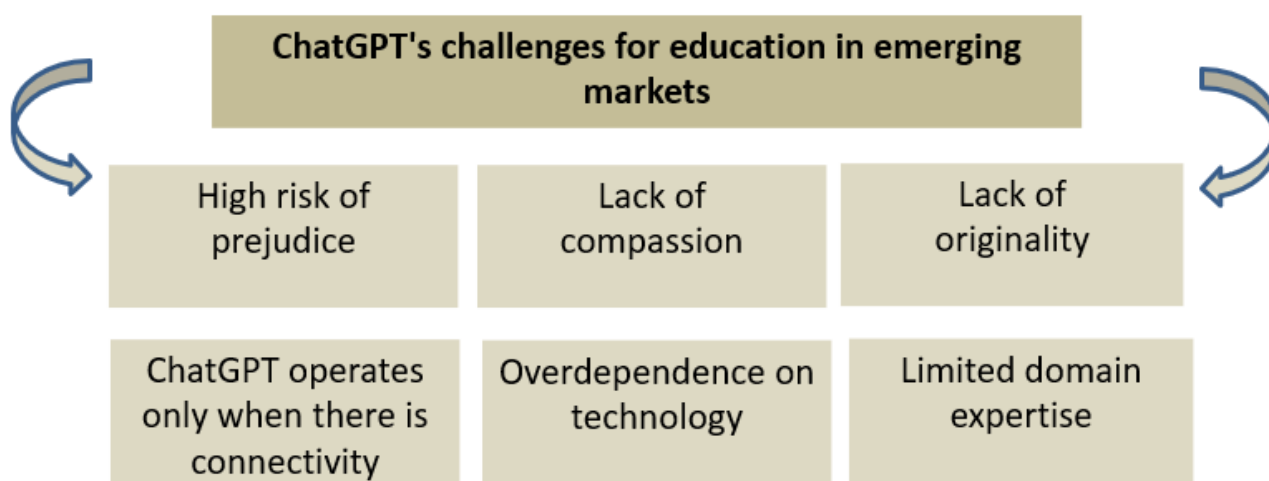

Figure 5. ChatGPT's inadequacies in emerging-market educational institutions

Note: compiled by the authors.

This situation presents the concerning possibility that educational chatbots may spread false information or reinforce negative stereotypes, which might have a negative impact on students' moral and cognitive development. Furthermore, it is possible that the model will give certain information categories a disproportionate amount of weight compared to others. This bias may result in an unbalanced portrayal of various viewpoints and experiences, leading to educational chatbots that provide information that is either inaccurate or incomplete. As it stands, such a situation would surely throw a dark shadow over the educational environment and hinder pupils' overall development.

One of ChatGPT's shortcomings is its lack of empathy. ChatGPT must to share information and respond to inquiries devoid of compassion and understanding. This can be particularly distressing for students who need emotional support or who are struggling in a particular topic.

In order for people to understand and relate to the feelings and experiences of those around them, effective teaching and learning strategies are crucial. Again, because ChatGPT lacks empathy, it cannot provide the social connection and psychological support that children need to thrive and accomplish their goals. ChatGPT frequently suffers from a lack of empathy, which can lead to a loss of a personal connection with students.

Building personal relationships with children requires empathy. As a result, kids are less likely to feel valued and inspired by the chatbot, which might negatively affect students' motivation, involvement, and general academic performance. For example, if a student is struggling in a certain subject, that GPT could be able to provide factual information, but it might not be able to build a rapport with the student that encourages and drives them to pursue further education. To understand each learner's unique needs and experiences and to react to them correctly, empathy is also crucial. ChatGPT's chatbots might not be able to offer students support tailored to the particulars of their issues because of its lack of empathy. For example, if a student has a learning disability that makes it difficult for them to understand a certain subject, the GPT may not be able to understand this requirement or provide a supportive response. Instead of fostering critical thinking and problem-solving abilities, the use of ChatGPT in the educational sector in emerging economies may instead increase reliance on technology. This is due to the fact that ChatGPT was created with user communication in mind. It's likely that ChatGPT lacks a thorough understanding of all subjects, especially specialist ones, despite having been trained on a wide range of topics. The model may not be able to provide accurate or useful information in situations such as these. The limited domain knowledge that chatbots possess is the other biggest barrier to their use in the educational environment. This may result in chatbots providing students with inaccurate or incomplete information, which could impair their capacity to learn and degree of engagement with their coursework. It's probable that ChatGPT is unable to understand the cultural sensitivity and subtleties that exist in many nations and regions; as a result, the chatbot may give inappropriate or insulting answers. Once more, even if ChatGPT has been trained on vast volumes of text data, its understanding of certain topics or regions may be limited. This means that the chatbot can give inaccurate information or responses that aren't supported by solid facts or established expertise. Once more, it's possible that ChatGPT lacks comprehensive knowledge of a certain topic or subject, which could lead to students receiving incomplete answers to their questions. For students, this can be a cause of misunderstanding or annoyance as well as a barrier to learning and participation.

ChatGPT might be able to provide responses to queries, but it might not be able to generate original concepts or come up with original solutions. This could reduce the program's ability to help students who need more innovative or creative solutions. Education sectors in emerging nations are increasingly looking to technology-based solutions to address issues such a lack of qualified teachers, scarce resources, and restricted access to technology. It is anticipated that this trend will continue. Furthermore, ChatGPT cannot be altered to accommodate every student's unique needs and preferences. This may result in a one-size-fits-all method of instruction that ignores the individual needs and learning preferences of every learner.

In no way is ChatGPT meant to encourage problem-solving or creative thinking. This can limit pupils' ability to think creatively, hinder their ability to generate new ideas and solutions, and

inhibit their ability to think creatively. The fact that ChatGPT only works in places with Internet access is another issue; many individuals in developing countries are impoverished and lack dependable Internet access. Additionally, a large number of people in developing countries' rural areas are not linked to the national electrical grid. The advantages of ChatGPT will only be available to users in environments with dependable internet access.

An overview of the areas that are most affected by poverty and yet have difficulty obtaining contemporary amenities like electricity is given in Figures 4 and 5. As seen in the figure, ChatGPT will not make much of an impact on education in these regions, especially Africa and parts of Asia, where the population is poor, lacks internet access, and finds it difficult to use gadgets like laptops and cellphones. Figure 6 shows the proportion of the whole population living in extreme poverty.

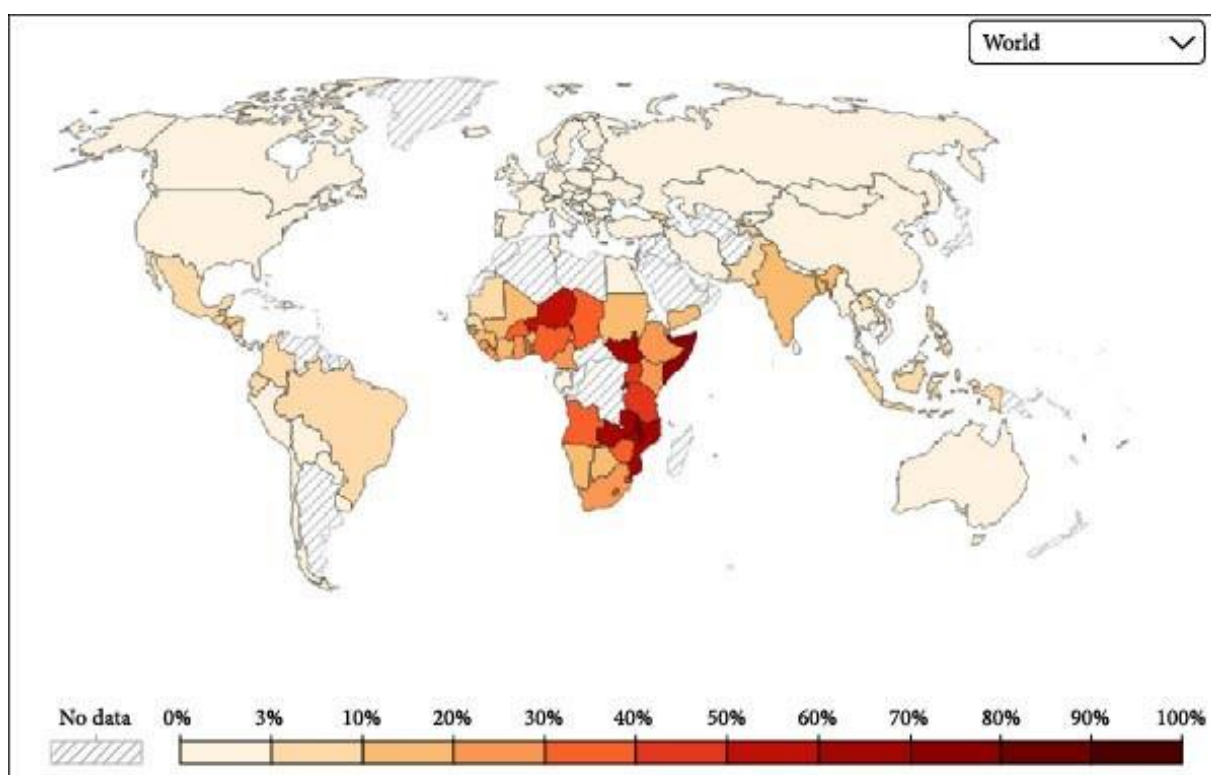

Figure 6. Share of population living in extreme poverty, our world in data

Note: compiled by the authors based on sources [5]

Changing Education with Technology. Changing Education, as depicted by Turkish experts Aydın Balyer and Ömer Öz, is the comprehensive appropriation of different mechanical apparatuses and procedures pointed at upgrading the results of instructing and learning over all aspects of the instructive framework. This enveloping move involves the integration of advanced assets, online stages, and directions program, all of which contribute to an made strides instructive encounter for both understudies and teachers. Outstanding cases of instructive innovation include online instruction, virtual classrooms, electronic books, and instructive applications. By and by, higher instruction is within the middle of a noteworthy change, essentially driven by

the joining of innovation into the guidelines prepare. This change, ordered by the need to outfit understudies with a more locks in, personalized, and viable learning environment for their arrangement within the advanced time, has significant suggestions not as it were for students' learning strategies but moreover for instructors' instructing approaches.

The digitization of higher education brings considerable focal points, because it awards students the opportunity to get to educational assets at their comfort and from any area. Progressed innovations like ChatGPT have altogether affected the educational division, especially in emerging markets. A noticeable advantage of these advances lies in their potential to break down obstructions to learning confronted by different groups of learners. To illustrate, students dwelling in remote country ranges may experience troubles in getting to quality education due to constrained assets and framework. Essentially, students with disabilities may discover it challenging to go to ordinary brick-and-mortar schools ill-equipped to cater to their special needs. In expansion, people locked in in full-time business may battle to adjust their work commitments with conventional tutoring. In any case, the multiplication of online instruction stages fueled by innovations such as ChatGPT has made quality instruction available to all, independent of location or individual circumstances. Online learning offers understudies the adaptability to memorize at their claim pace and from any area, empowering them to harmonize their learning interests with other duties, counting work and family commitments, without compromising their individual or proficient lives. Besides, the execution of instruments and directions computer program enables teachers to tailor the instructive involvement to the individual needs and interface of each understudy. Inquire about conducted underscores that personalized instruction within the classroom contributes to increased inspiration and engagement among understudies.

Conclusions and suggestions

Both OpenAI and ChatGPT are significant developments in the field of artificial intelligence and might significantly affect the education sector in poor nations. This study set out to investigate how OpenAI and ChatGPT might affect the educational system in developing nations. The results indicate that these technologies have the potential to improve student learning outcomes and expand access to information, according to a critical document analytical method that evaluated and interpreted individual records, newspapers, blogs, and books written by hard evidence authors. But care must be taken, and the advantages and disadvantages of technology, including moral issues, must be carefully examined.

According to this study, even if AI has the potential to revolutionize education in developing countries, it is imperative that people engage technology sensibly and with a thorough awareness of its implications. AI's benefits for education should be maximized, while its drawbacks - such as data privacy issues, unequal access to technology, and the requirement that teachers upgrade their knowledge - should be minimized. Future suggestions call for more investigation to fully comprehend how AI technologies affect schooling in developing countries. Making sure that the advantages of these technologies are efficiently utilized while reducing their drawbacks is crucial. The ultimate objective should be to employ AI to give everyone access to more effective and equal educational opportunities.

Acknowledgment: The work was prepared at own expense

Conflict of interest: The authors declare no conflict of interest.

Authors' contribution.

R.K. Karlibaeva – theoretical substantiation, interpretation of results, data collection and processing, goal setting, literature review.

G.K. Karlibaeva – preparation of conclusions and final provisions

References

1. Balyer A. and Öz Ö., Academicians' views on digital transformation in education //International Online Journal of Education and Teaching. – 2018. - V.5, -no.4.- P.809–830.
2. Alam A. and Mohanty A., Business models, business strategies, and innovations in EdTech companies: integration of learning analytics and artificial intelligence in higher education, 2022 IEEE 6th Conference on Information and Communication Technology (CICT). - 2022. - IEEE, P.1–6.
3. OpenAI. Available [Electronic resource] - URL: <https://openai.com> (2023). (accessed 15.10.2024).
4. ChatGPT Sets Record for Fastest-Growing User Base - Analyst Note. Available [Electronic resource] - URL: <https://www.reuters.com/technology/chatgpt-sets-record-fastest-growing-user-base-analyst-note-2023-02-01> (2023). (accessed 15.10.2024).
5. Mhlanga, D. Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT Towards Lifelong Learning. SSRN 2023 (2023).
6. Baidoo-Anu, D.; Owusu Ansah, L. Education in the Era of Generative Artificial Intelligence (AI): Understanding the Potential Benefits of ChatGPT in Promoting Teaching and Learning. SSRN 2023
7. Mhlanga D., Open AI in education, the responsible and ethical use of ChatGPT towards lifelong learning, FinTech and Artificial Intelligence for Sustainable Development. Sustainable Development Goals Series, 2023, Palgrave Macmillan, Cham, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-37776-1_17.
8. Mhlanga D., Kahraman C., and Haktanir E., Digital transformation in education: relevant paradigms and theories of teaching and learning in the industry 4.0, Intelligent Systems in Digital Transformation. Lecture Notes in Networks and Systems, 2023, 549, Springer, Cham, DOI:https://doi.org/10.1007/978-3-031-16598-6_19.
9. Pavlik, J. V. Collaborating with ChatGPT: considering the implications of generative artificial intelligence for journalism and media education. //Journalism & Mass Communication Educator 2023. - №78(1). – P.84–93. DOI: <https://doi.org/10.1177/10776958221149577>

Р.Х.Карлибаева*¹, Г.Х.Карлибаева²

^{1,2}*Ташкентский государственный экономический университет, Ташкент, Узбекистан*

Образование в цифровой трансформации, его возможности и вызовы для растущей экономики

Аннотация. Заметные успехи были достигнуты в области фейковых идей за последнее время. OpenAI стал первопроходцем в этой области, регулярно инициируя исследования. Диалектное

шоу ChatGPT привлекло большое внимание благодаря своим замечательным возможностям обработки обычных диалектов. Потенциал этого нововведения для модернизации обучения, особенно в развивающихся странах, требует всестороннего исследования его ожидаемого воздействия. Основная цель этого исследования — провести всестороннюю оценку OpenAI, особенно ChatGPT, в связи с образовательной средой развивающихся стран. Используя базовую стратегию проверки записей, это размышление рассматривает точки интереса ChatGPT, включая его способность к адаптивному и персонализированному обучению, его способность предоставлять высококачественное обучение и его организацию поддержки предложения диалектов среди других преимуществ. Это исследование дает полное рассмотрение точек интереса и недостатков, связанных с этим нововведением. Его цель - улучшить наше понимание потенциального влияния, которое оно может оказать на обучение в развивающихся странах, достигнутое посредством широкой оценки ChatGPT.

Ключевые слова: цифровое образование, искусственный интеллект, ChatGPT, преимущества, проблемы, растущая экономика, мотивация студентов, общая успеваемость, изменение образования с помощью технологий.

Р.Х.Карлибаева*¹, Г.Х.Карлибаева²

^{1,2}Ташкент мемлекеттік экономика университеті, Ташкент, Өзбекстан

Цифрлық трансформациядағы білім беру: экономиканың дамуындағы мүмкіндіктер мен қиындықтар

Аңдатпа. Соңғы уақытта жалған түсініктердің көбеюі орын алып отыр. Бұл салада OpenAI алғашқылардың бірі ретінде аталып, зерттеле бастады. ChatGPT диалекті шоуы қалыпты диалектілерді өңдеу мүмкіндіктерінің арқасында көбірек назарға алынды. Бұл инновацияның, әсіресе дамушы елдерде оқытуды жаңарту әлеуеті, оның күтілетін әсерін жан-жақты зерттеуді талап етеді. Зерттеудің негізгі мақсаты - OpenAI-ге, әсіресе ChatGPT-ге дамушы елдердің білімдік ортасына байланысты кешенді бағалауды жүргізу. Жазбаларды тексерудің негізгі стратегиясын пайдалана отырып, бұл ой саралауы ChatGPT-тің қызықты тұстарын қарастырады, оның бейімделу мен дербестікке жету мүмкіндігін, басқа басымдықтардың ішінен жоғары сапалы үйрену мен диалектілік ұсыныстарды ұйымдастыруды қолдайды. Сол сияқты мақалада осы инновацияға қатысты қызығушылықтар мен кемшіліктердің толық сараптамасы жасалады. Оның мақсаты - ChatGPT-тің кешенді бағалауымен жеткен әлеуетті ықпалдылық арқылы дамушы елдердің білім кеңістігіне деген түсінігімізді арттыру.

Түйін сөздер: цифрлық білім, жасанды интеллект, ChatGPT, артықшылықтар, қиындықтар, өсу экономикасы, студенттердің мотивациясы, жалпы академиялық үлгерім, технология арқылы білім беруді өзгерту.

Information about the authors

Karlibaeva Raya Khojabayevna – Doctor of Economics, professor, Tashkent State University, Faculty International, co-educational program 1000661, Karimov, 49, Tashkent, Uzbekistan.

Karlibaeva Gulshat Khojabayevna – PhD, Ass.professor, Tashkent State University of Economics, Pendidikan International Joint Degree Faculty, 1000661, Karimov, 49, Tashkent, Uzbekistan

Сведения об авторах:

Карлибаева Рая Хожобаевна – д.э.н., профессор, Ташкентский государственный экономический университет, факультет международного совместного обучения Пендидикан, 1000661, проспект Каримова, 49, Ташкент, Узбекистан.

Карлибаева Гулшат Хожобаевна – к.э.н., доцент, Ташкентский государственный экономический университет, факультет международного совместного обучения Пендидикан, 1000661, проспект Каримова, 49, Ташкент, Узбекистан.

Авторлар туралы мәлімет:

Карлибаева Рая Хожобай қызы – э.ғ.д., Ташкент мемлекеттік экономика университетінің профессоры, халықаралық бірлескен білім беру бағдарламасы факультеті, 1000661, Каримов даңғ., 49. Ташкент, Өзбекстан.

Карлибаева Гулшат Хожобай қызы – PhD, Ташкент мемлекеттік экономика университетінің доценті, Pendidikan халықаралық бірлескен дәрежесі бағдарламасы факультеті, 1000661, Каримов даңғ., 49. Ташкент, Өзбекстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.56.45

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-77-90>

Научная статья

Методы оценки эффективности государственной собственности

Б.Т. Череева*¹, У.Е. Шукеев², Г.И. Абаева³

^{1,2}Esil University, Астана, Казахстан

³КРУ им. А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан

(E-mail: ¹b_chereyeva@mail.ru, ¹u.shukeev@gmail.com, ²abayeva.g@mail.ru)

Аннотация. В данной научной публикации рассматриваются методы оценки эффективности государственной собственности. Государственная собственность является важным инструментом экономического развития и обеспечения общественного благосостояния. Однако определение и измерение эффективности государственной собственности представляет сложность из-за ее особенностей и социально-экономического контекста. Целью данной публикации является обзор методов оценки эффективности государственной собственности с учетом их специфичности. В статье рассматриваются как качественные, так и количественные методы оценки эффективности государственной собственности. Авторами раскрываются теоретические аспекты государственной собственности и ее функциональная роль в экономике, а также подходы к оценке эффективности государственных объектов собственности. Осуществляется обзор различных методов оценки эффективности, таких, как экономический анализ, финансовые показатели, социальные и экологические критерии, которые могут быть применимы также и в отношении объектов государственной собственности. В статье представлены статистические данные по государственным предприятиям Казахстана, их структура по формам и в региональном разрезе. Вместе с тем представлен функционально-стоимостный анализ оценки деятельности государственных коммунальных предприятий с учетом специфики их деятельности, которая требует как экономического, так и социального эффекта. Ценность проведенного исследования заключается в том, что в результате исследования делается вывод о необходимости комплексного подхода к оценке эффективности государственной собственности, учитывающего экономические, социальные и экологические аспекты. Такой подход, который позволяет принимать информированные решения относительно управления государственным имуществом, содействовать достижению экономического роста и социального развития, имеет практическую значимость.

Ключевые слова: государственная собственность, оценка эффективности, количественные методы, качественные методы, специфические методы, использование государственного имущества, анализ.

Введение

На сегодняшний день эффективность в качестве целевого критерия деятельности государственного сектора исследована недостаточно. С одной стороны, государство выполняет свои основные социальные функции, с другой стороны, в условиях высокой вовлеченности государства в рыночные отношения все чаще предъявляются требования к нему как к полноправному участнику рынка. Поскольку государство на рынке представлено управлением таким ресурсом, как государственная собственность, которая используется для обеспечения государственных функций, сложно полноценно охватывать все сферы деятельности и составлять конкуренцию другим субъектам бизнеса. Согласно данным Реестра предприятий РК, в Казахстане действуют 43554 предприятий частной собственности, соответственно, соотношение доли государственной и частной собственности 35,6% и 64,4%. Если провести сравнение с практикой ведущих стран, то в США доля государственного сектора США в общем объеме национального богатства находится в пределах 20-25% [1]. В США частные корпорации создают более 80% от общего дохода, когда в Казахстане государственный сектор формируют около 60% ВВП страны. Оценка эффективности управления государственной собственностью осложняется тем, что специфика ее деятельности связана преимущественно с некомерческими целями. В этой связи требуют развития вопросы по определению методов, которые наиболее эффективно дадут представление о целесообразности использования государственной собственности. Целью данной публикации является обзор методов оценки эффективности государственной собственности с учетом их специфичности.

Научная новизна исследования состоит в необходимости использования комплексного подхода к оценке эффективности государственной собственности, который позволит принимать информированные решения в отношении управления государственных активов.

Методы исследования

Методы оценки эффективности использования собственности основываются на количественных и качественных методах изучения различных хозяйственных процессов, которые определяют специфику ее осуществления. В ходе исследования в первую очередь была определена роль государственной собственности в экономике, выявлена проблема недостаточности и однобокости методологических подходов в оценке деятельности государственных объектов, так как от направленности использования государственных объектов зависит, какой метод или подход к ее оценке будет более оптимальным. Проведен анализ статистических данных по видам объектов государственной собственности, который показал большое количество государственных учреждений, которые не преследуют получение коммерческой выгоды, тем самым не позволяют оценить их эффективность за счет финансовых показателей. В ходе исследования был представлен функционально-стоимостный анализ, который характеризует социальный эффект от использования объектов государственной собственности.

Результаты и обсуждение

Государственная собственность представляет собой форму собственности, принадлежащую государству. Она может включать предприятия, недвижимость, природные ресурсы, инфраструктуру и другие активы, которые используются в общественных целях [2].

Роль государственной собственности в экономике может быть разнообразной: во-первых, государственная собственность может служить стабильной основой для экономики, обеспечивая государственный контроль над ключевыми отраслями и ресурсами; во-вторых, государственная собственность может быть использована для предоставления публичных услуг, таких, как здравоохранение, образование, транспортная инфраструктура и коммунальные услуги; в-третьих, государственная собственность может использоваться для регулирования рынка, предотвращения монополии, защиты интересов потребителей и обеспечения справедливости; в-четвертых, государственная собственность может служить источником инвестиций в развитие экономики, особенно в тех отраслях, где частный сектор не проявляет достаточный интерес.

Как известно, в экономической науке существует две точки зрения, первая основывается на «принцип саморегулирующего рынка без вмешательства государства», сформулированный А.Смитом [3], вторая строится на теории всеобщего обобществления, предложенной К.Марксом и Ф.Энгельсом. Несмотря на это, необходимость государственного присутствия в экономике находит свое подтверждение временем в период возникновения провалов рынка, финансовых кризисов, пандемии и пр. Государство из-за большого охвата деятельности не всегда приносит положительный эффект от своего присутствия в той или иной сфере, придерживая ее развитие. Напротив, есть сферы, выполняющие услуги для благосостояния общества и требующие полного контроля государства. Следовательно, при оценке эффективности управления государственной собственностью необходимо использовать методы и подходы с учетом ее специфики.

При ведении управленческой деятельности возникает вопрос об эффективности ее осуществления. Как известно, эффективность определяется отношением достигнутого результата к затратам ресурсов, которые были израсходованы на достижение этого результата. Данное понятие эффективности было заложено в рамках New Public Management. В рамках данного подхода эффективность государственного управления может быть рассмотрена с двух сторон: как достижение заданного результата при минимуме затраченных ресурсов или достижение наилучшего результата при заданном объеме ресурсов [4]. Эффективность отражается в трех элементах: продуктивность, экономичность и результативность.

В отношении управления государственной собственностью эффективность целесообразно определять как соотношение результата (эффекта) и поставленной цели. В данном подходе выделяется целевая и исполнительная эффективность. Первая отвечает за степень соответствия цели действительным потребностям, а вторая – насколько результаты соответствуют поставленным целям. Интегрированным показателем будет считаться общая эффективность [5].

В отношении государственного управления эффективность отражается не только с экономической стороны, но и социальной, а также технической. Экономическая эффективность проявляется в эффективности проводимой государственной политики, протекающих процессов и явлений, а именно: в показателях экономического роста, использования объектов государственности и ресурсов, приватизации, инвестициях и пр. Социальная эффективность отражает эффективность государственной социальной политики, решением социальных проблем общества, социальных групп и классов (уровень жизни населения, повышение качества жизни, пр.). Техническая эффективность определяется степенью достижения поставленных целей деятельности, то есть показывает соответствие государственного управления требованиям внешней среды с учетом влияния на состояние общества.

В рамках данных подходов существует множество методов оценки эффективности государственного управления. Рассмотрим некоторые из них, которые отражают эффект от использования государственной собственности.

В своем исследовании Исаева Э.А. предлагает разграничить методы анализа использования имущества на традиционные, нетрадиционные и специфические методы [6]. Традиционные методы характеризуют выработанную многолетней практикой и сохранившие свою актуальность как аналитическая деятельность методы. Нетрадиционные подходы характеризуются как инновационная и осовремененная форма, сочетающая в себе разнообразные методические приемы. Специфические подходы отражают особенность аналитической деятельности в сфере использования имущества, которые рождаются спецификой оценки эффективности и отражают особенность управления в рамках оценки выгоды в денежном выражении. Данная классификация методов позволяет посредством анализа дать оценку состояния имущественного объекта и выгоды от его использования в денежном выражении. Касательно государственного имущества, на наш взгляд, данные методологические подходы недостаточны и однобоки, поскольку эффективность управления государственной собственностью оценивается не только за счет экономической эффективности, то есть финансовых выгод. Поскольку большинство объектов государственной собственности имеют социальный характер деятельности, который не подразумевает получение дохода, тем самым требует иных подходов, где за основу будет выступать результативность показателей, такие, как сокращение уровня безработицы, показатели итогов ЕНТ, сокращение заболеваемости и др.

В Казахстане действуют Правила оценки эффективности управления государственным имуществом, которые были утверждены Приказом №193 от 11 марта 2015 года [7]. Согласно Правилам, оценка эффективности производится оценка деятельности уполномоченных органов соответствующих отраслей по балльной системе с учетом финансовых результатов. Показатели, которые подлежат оценке, в большей степени подходят государственным предприятиям, ведущие деятельность на праве оперативного или хозяйственного управления, что позволяет оценить их финансовую устойчивость и рентабельность. Однако в отношении коммунальных предприятий и органов государственного управления необходимо использовать дополнительные методы, которые могли бы оценить их результативность посредством дополнительных критериев.

Как известно, во время проведения анализа какого-либо процесса проводят оценку как количественных, так и качественных показателей. При оценке эффективности государственной собственности также можно классифицировать методы на качественные и количественные, которые показаны на рисунке 1.

Рисунок 1. Качественные и количественные методы оценки эффективности государственной собственности.

Примечание: составлено на основании данных [8-9].

Поскольку государственные компании являются полноправным участником рынка наравне с коммерческими и прочими организациями, представленные количественные и качественные методы анализа применимы и для оценки их деятельности. Ниже представлены показатели и направленность методов, используемых для оценки эффективности государственной собственности.

Количественные методы оценки эффективности государственной собственности:

- Финансовые показатели. Проведение анализа финансовых показателей, таких, как доходность, рентабельность, инвестиционная привлекательность и стоимость государственной собственности для оценки ее деятельности на рынке.
- Экономический анализ проводится посредством использования экономических моделей и методов для оценки вклада государственной собственности в экономику, включая влияние на ВВП, занятость, инновации и конкурентоспособность.
- Социальные показатели. Проводится оценка социальной политики за счет измерения социальных показателей, таких, как доступность и качество предоставляемых услуг, социальная справедливость, уровень удовлетворенности потребителей.
- Экологические индикаторы. Проводится оценка воздействия государственной собственности на окружающую среду, включая энергоэффективность, использование возобновляемых ресурсов и снижение выбросов.
- Индикаторы управления. Проводится за счет оценки качества управления государственной собственностью, включая прозрачность, эффективность процессов принятия решений и уровень коррупции.

Качественные методы оценки эффективности государственной собственности:

- Экспертные оценки. Подразумевают проведение опроса экспертов, включая академиков, специалистов в области экономики и управления, для получения квалифицированных мнений об эффективности государственной собственности.

– Кейс-стади. Это детальный анализ отдельных случаев использования государственной собственности для определения их успешности и влияния на экономику и общество.

– Сравнительный анализ. Проведение сравнения различных случаев использования государственной собственности в разных странах или секторах для выявления успешных практик и определения факторов, влияющих на эффективность.

При оценке эффективности государственной собственности важно использовать комбинацию качественных и количественных методов, чтобы получить более полную картину и сделать информированные выводы. Такой подход позволит принимать информированные решения относительно управления государственным имуществом и оптимизации его вклада в экономический и социальный рост.

В данном контексте особую значимость принимают специфические методы анализа и оценки эффективности использования государственного имущества, которые характеризуют выгоды в денежном или ином выражении, такие, как [10]: метод анализа издержек и выгод, метод анализа издержек и результативности, метод анализа издержек и полезности, метод анализа издержек и взвешенной результативности. Данные специфические методы отличаются от предложенных Исаевой Э.А. тем, что при оценке объектов учитывается не только денежная выгода, но и социальный эффект, учитывающий полезность, потребность общества и др.;

– метод анализа издержек и выгод, применяющийся в случае, когда выгоды использования имущества поддаются денежной оценке, то есть производится оценка выгод в денежной форме в соотношении с расходами на использование представленного имущества;

– метод анализа издержек и результативности, оценивающий выгоду от использования государственного имущества в натуральных величинах, к примеру, при оценке эффективности аренды имущества выявляется потребность в выделении дополнительных площадей с целью использования на праве оперативного управления или же о наличии имущества, которое нуждается в изъятии;

– метод анализа издержек и полезности, при котором сопоставляются стоимостные издержки и социальный эффект как польза, измеряемая в различные единицы полезности, к примеру, показатели доли учреждений, степень износа, доля аварийных площадей и т.п. в качестве показателей состояния госимущества, напрямую влияют на качество социально значимых услуг;

– метод анализа издержек и взвешенной результативности применяется при необходимости объединения множества полученных результатов от использования и реализации имущества, при оценке полученных выгод в денежном или натуральном выражении, к примеру, при оценке показателей движения основных фондов используется анализ в динамике или дополнительно применяется сравнительный метод анализа.

По состоянию на 01 января 2024 года в Казахстане зарегистрировано 24050 государственных юридических лиц, из которых 6122 являются субъектами государственного предпринимательства [11]. На рисунке 2 представлены формы государственных юридических лиц с указанием их количества.

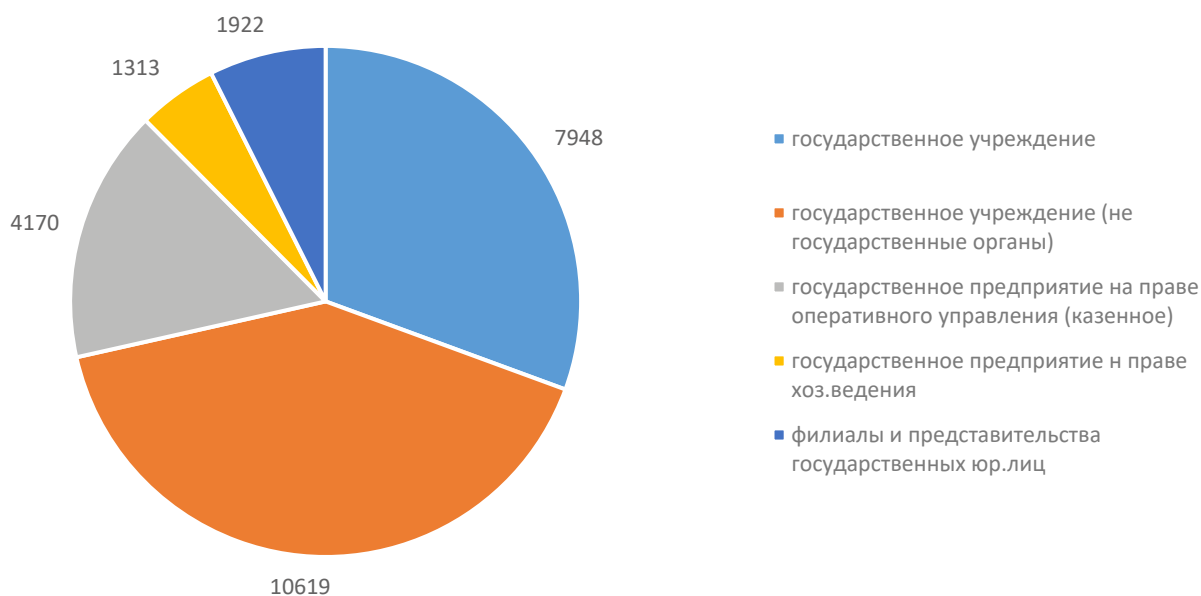

Рисунок 2. Количество объектов государственной собственности по формам юридических лиц в 2023 году, ед.

Примечание: составлено на основании данных [11].

Как видно из рисунка, государственная собственность в Казахстане представлена в форме предприятий на праве оперативного управления (17,3%) и хозяйственного ведения (5,5%), а также государственных учреждений (77,2%).

Из структуры объектов государственной собственности видно, что большую долю составляют государственные учреждения, оценка которых зависит от целевого освоения бюджетных средств. Согласно законодательству, государственные учреждения выполняют управленческие, социально-культурные и иные функции некоммерческого характера, что подразумевает также предоставление услуг на безвозмездном порядке [2]. В Казахстане государственные учреждения представлены в форме коммунальных предприятий. По сравнению с государственными объектами хозяйственного ведения и оперативного управление количество коммунальных предприятий большинство в Казахстане. Многие объекты коммунального хозяйства представлены в сфере образования, здравоохранения и культуры, которые относятся к государственным учреждениям, не являющимся государственными органами. По Казахстану по данной форме коммунальных предприятий действует 9109 объектов. В таблице ниже представлены данные коммунальных предприятий в разрезе регионов по состоянию на 01 января 2024 года.

Таблица 1. Структура коммунальных предприятий в разрезе регионов, ед.

Регион	Государственные учреждения (государственный орган)			Государственные учреждения (негосударственный орган)		
	Комм. областная	Комм. районная	Комм. местного самоу- праве- ния	Комм. областная	Комм. районная	Комм. местного самоу- праве- ния
Абайская	32	99	138	386	46	6
Акмолинская	45	210	239	709	106	1
Актюбинская	38	139	141	550	51	-
Алматинская	39	106	136	507	30	-
г. Алматы	36	-	-	281	-	-
Атырауская	31	85	68	304	30	-
ВКО	35	113	109	494	43	-
Жамбылская	40	137	156	631	70	-
Жетысуская	38	96	117	406	20	-
ЗКО	39	129	145	449	65	-
Карагандинская	44	169	164	541	45	-
Костанайская	45	246	197	625	83	-
Кызылординская	29	82	146	406	41	1
Мангистауская	44	74	47	237	25	-
г. Астана	32	-	-	96	-	-
Павлодарская	39	146	126	444	41	3
СКО	39	134	190	596	62	-
Туркестанская	48	179	181	1082	129	-
Улытауская	28	62	35	127	14	-
г. Шымкент	33	-	-	238	-	-
Итого по республике	754	2206	2335	9109	901	11

Примечание: составлено на основании данных [11].

Как видно из данных таблицы, большое число государственных предприятий – это коммунальные предприятия, которые расположены в регионах. Коммунальные предприятия финансируются из средств бюджета, соответственно, эффект от деятельности данных организаций заключается в целевом освоении бюджетных средств и социальной значимости. Коммунальные предприятия не ведут хозяйственную деятельность, тем самым не преследуют получение коммерческой выгоды. Так как коммунальные предприятия выполняют функции управленческого и социального характера, их доля в формировании ВВП страны незначительна, а полная нагрузка лежит

на объектах хозяйственного и оперативного управления. Следовательно, это требует применения иного подхода к оценке эффективности деятельности коммунальных предприятий.

При оценке эффективности коммунальных предприятий может быть использован функционально-стоимостный анализ, который основывается на методах линейного программирования и экспертных оценок, направленных на снижение расходов бюджетных средств за счет исключения лишних функций [12]. К примеру, неэффективность использования бюджетных средств может быть выражена результатом расчета показателя доли расходов на содержание гособъекта по непригодным для эксплуатации объектам, превышающий нулевое значение. Коэффициент, приближенный к нулю, свидетельствует о нарушении порядка распределения затрат на содержание объекта по источникам финансирования. Оптимальное значение соответствует доле финансирования по приносящей доход деятельности индивидуально для каждого учреждения. Результаты расчета коэффициента использования площади недвижимого имущества оцениваются в зависимости от общей площади. В случае превышения установленных значений необходимо с помощью функционального анализа принять меры по вовлечению имущества в осуществление уставной деятельности экономического субъекта либо изъять неиспользуемое имущество. Данный процесс можно графически показать следующим образом (рисунок 3):

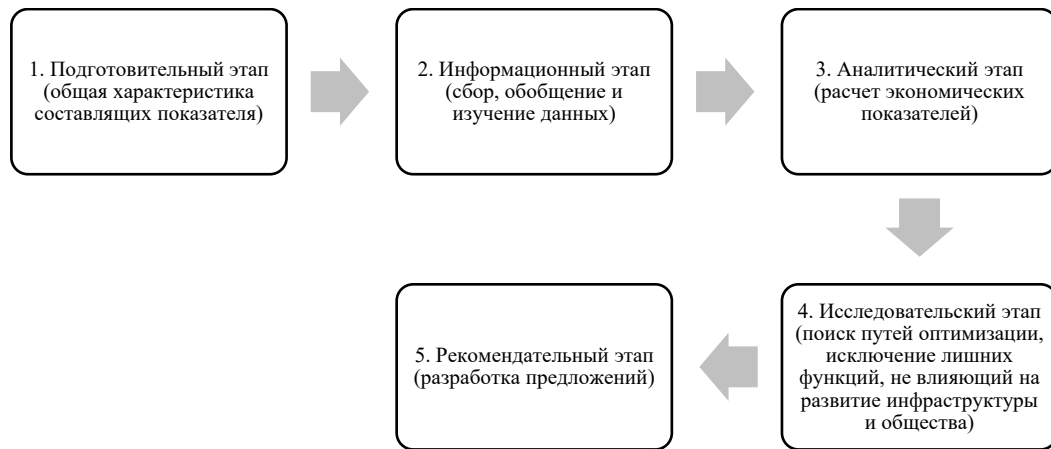

Рисунок 3 Функционально-стоимостный анализ.

Примечание: составлено на основании данных [13].

Данный методологический подход совмещает как экономический, так и социальный эффект от реализации функций государственных объектов собственности, подвергнутых оценке. Производится оценка показателей, характеризующих степень достижения целей развития государственного учреждения (коммунального и республиканского значения), экономичность деятельности учреждения и его значимость для региона или общества.

Заключение

Выводы о необходимости комплексного подхода к оценке эффективности государственной собственности, учитывающего экономические, социальные и экологические аспекты, являются важными для принятия информированных решений относительно управления государственным имуществом и содействия достижению экономического роста и социального развития. Подобный подход учитывает не только финансовые показатели и доходность государственных активов, но также оценивает их социальную значимость, влияние на общество и окружающую среду.

Экономический анализ позволяет измерить вклад государственной собственности в экономический рост, инновации и занятость. Финансовые показатели дают представление о доходности и финансовой устойчивости государственных предприятий и активов. Социальные критерии оценивают доступность и качество предоставляемых услуг, социальную справедливость и уровень удовлетворенности потребителей и сотрудников. Экологические критерии учитывают воздействие государственной собственности на окружающую среду, энергоэффективность и использование возобновляемых ресурсов.

Исключительно финансовая или экономическая оценка государственной собственности может не учесть ее влияние на социальное благополучие и экологическую устойчивость. Поэтому важно применять комплексный подход, учитывающий все аспекты оценки. Это позволит определить сильные и слабые стороны государственной собственности, выявить области для улучшения и предложить рекомендации по ее оптимизации.

Такой подход к оценке эффективности государственной собственности будет способствовать принятию более информированных решений в управлении государственным имуществом, а также поможет достичь более устойчивого экономического роста и социального развития, учитывая потребности общества и защиту окружающей среды.

Таким образом, обобщение теоретических аспектов о применении традиционных и специфических методов позволяют наиболее эффективно и оптимально построить процессы использования и распоряжения государственным имуществом, а также определить степень вовлечения имущества в хозяйственный оборот.

Как известно, эффективность использования государственного имущества определяется соотношением между эффектом, достигнутым в процессе использования имущества и затратами на его получение. В качестве инструментов определения достигнутого эффекта выступают традиционные и специфические методы оценки, которые в совокупности формируют системные процессы достижения целевых показателей. Рассмотренные элементы методики оценки эффективности: ее содержательные аспекты и особенности применения позволяют заинтересованным сторонам сформировать мнение об уровне эксплуатации госимущества. Результаты исследования могут применяться для анализа причин неэффективности использования имущества государством и принятия обоснованных управленческих решений.

Благодарность, конфликт интересов

Статья подготовлена в рамках выполнения гранта Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на тему: ИРН AP14972672 «Совершенствование

эффективности управления объектов государственной собственности в посткризисных условиях». Конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов

Вклад авторов в подготовку научной публикации: **Череева Б.Т.** является основным автором, участие в сборе, анализе и интерпретации результатов, ответственность за написание текста и утверждение окончательного варианта статьи публикации. **Шукеев У.Е.** – вклад в концепцию исследования, участие в сборе и анализе данных. **Абаева Г.И.** – участие в написание текста статьи, вклад в дизайн работы. Все авторы несут ответственность за достоверность представленных данных.

Список литературы

1. Tchilimova T, Sofronova I. On the management efficiency of the state property in state companies. // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe, 2016. - №14(2). – P.100-103. <https://doi.org/10.26794/2404-022X-2021-11-1-51-67>
2. ЗРК «О государственном имуществе» от 01 марта 2011 года №413-IV (с изменениями по состоянию на 24 июля 2023 года) – [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30947363 (дата обращения: 15.08.2023).
3. Смит А. О природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2024. – 160 с.
4. Ковшова Т.П. Стратегический менеджмент: учебное пособие. – Петропавловск: Северо-Казахстанский ун-т им. М. Козыбаева, 2020. - 119 с.
5. Каминский В.С. Эффективность государственного управления: анализ основных методик // Государство, гражданское общество и стабильность, 2019. - №4. – С.13-33. DOI: [https://doi.org/10.14258/ssi\(2019\)4-01](https://doi.org/10.14258/ssi(2019)4-01)
6. Исаев Э. А., Федченко Е. А., Гусарова Л. В., Ванькович И. М. Специфические методы анализа и оценки эффективности использования государственного имущества // Management Sciences in Russia, 2021. - №11(1). С.51-67. DOI: <https://doi.org/10.26794/2404-022X-2021-11-1-51-67>
7. Об утверждении Правил оценки эффективности управления государственным имуществом / Приказ Министра НЭРК от 11 марта 2015 года №193 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010681> (дата обращения: 28.09.2023).
8. Приказ Министра финансов РК «Об утверждении стандартов оценки» от 05 мая 2018 года №519 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016971> (дата обращения: 28.09.2023)
9. Моттаева А.Б., Лукинов В.А. Стратегия управления государственной и муниципальной собственностью: теория и практика. - М.: НИУ МГСУ, 2015. – 360 с.
10. Еремин С. Г. Актуальные вопросы управления государственной и муниципальной собственностью. - М.: Юстицинформ, 2014. - 236 с.
11. Реестр государственного имущества – [Электрон. ресурс] - URL: <https://e-qazyna.kz/ru/> (дата обращения: 29.09.2023).
12. Совершенствование менеджмента государственных органов / под науч. рук. Г.К. Исеновой. – Нур-Султан: Акад. гос. упр. при Президенте РК, 2020. – 161с.
13. Воронкова О.В. Особенности управления государственной собственностью // Components of Scientific and Technological Progress, 2020. - №1. – С.24–27.

Б.Т. Череева*¹, У.Е. Шукеев², Г.И. Абаева³

^{1,2}Esil University, Astana, Kazakhstan

³A. Baitursynov atyndaғы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

Мемлекеттік меншіктің тиімділігін бағалау әдістері

Андатпа. Бұл ғылыми басылымда мемлекеттік меншіктің тиімділігін бағалау әдістері қарастырылады. Мемлекеттік меншік экономикалық дамудың және қоғамдық әл-ауқатты қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Алайда, мемлекеттік меншіктің тиімділігін анықтау және өлшеу оның ерекшеліктері мен әлеуметтік-экономикалық контекстіне байланысты қиындық тудырады. Бұл мақаланың мақсаты мемлекеттік меншіктің тиімділігін олардың ерекшелігін ескере отырып бағалау әдістеріне шолу болып табылады. Мақалада мемлекеттік меншіктің тиімділігін бағалаудың сапалық және сандық әдістері қарастырылады. Авторлар мемлекеттік меншіктің теориялық аспектілерін және оның экономикадағы функционалдық рөлін, сондай-ақ мемлекеттік меншік объектілерінің тиімділігін бағалау тәсілдерін ашады. Мемлекеттік меншік объектілеріне қатысты да қолданылуы мүмкін экономикалық талдау, қаржылық көрсеткіштер, әлеуметтік және экологиялық критерийлер сияқты тиімділікті бағалаудың әдістеріне шолу жасалады. Мақалада Қазақстанның мемлекеттік кәсіпорындары бойынша статистикалық деректер, олардың нысандары бойынша және өңірлік бөліністегі құрылымы көрсетілген. Сонымен қатар, мемлекеттік коммуналдық кәсіпорындардың қызметінің ерекшелігін ескере отырып, қызметті бағалаудың функционалдық-құндық талдауы ұсынылған, бұл экономикалық әсерден басқа, әлеуметтік әсерді де талап етеді. Зерттеу нәтижесінде экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілерді ескере отырып, мемлекеттік меншіктің тиімділігін бағалаудың кешенді тәсілінің қажеттілігі туралы қорытынды жасалады. Мұндай тәсіл мемлекеттік мүлікті басқаруға қатысты ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға және экономикалық өсу мен әлеуметтік дамуға қол жеткізуге ықпал етуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекеттік меншік, тиімділікті бағалау, сандық әдістер, сапалық әдістер, ерекше әдістер, мемлекеттік мүлікті пайдалану, талдау

B.T. Chereyeva*¹, U.E. Shukeev², G.I. Abayeva³

^{1,2}Esil University, Astana, Kazakhstan

³Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan

Methods of assessing the effectiveness of state ownership

Abstract. This scientific publication discusses methods for evaluating the effectiveness of state ownership. State ownership is an important tool for economic development and ensuring public welfare. However, the definition and measurement of the effectiveness of state ownership is difficult due to its characteristics and socio-economic context. The purpose of this publication is to review the methods of assessing the efficiency of state property, taking into account their specificity. The article considers both qualitative and quantitative methods of assessing the efficiency of state property. The authors reveal theoretical aspects of state property and its functional role in the economy, as well as approaches to assessing the efficiency of state property

objects. The authors review various methods of efficiency assessment, such as economic analysis, financial indicators, social and environmental criteria, which can be applied to state property objects as well. The article presents statistical data on state-owned enterprises of Kazakhstan, their structure by forms and in the regional context. At the same time, a functional-cost analysis of the assessment of the activities of state-owned utilities is presented, taking into account the specifics of their activities, which requires in addition to economic and social effect. The study concludes that there is a need for a comprehensive approach to assessing the efficiency of state property, taking into account economic, social and environmental aspects. Such an approach will allow making informed decisions regarding the management of state property and contribute to the achievement of economic growth and social development.

Keywords: state property, efficiency assessment, quantitative methods, qualitative methods, specific methods, use of state property, analysis

References

1. Tchilimova T., Sofronova I. On the management efficiency of the state property in state companies. // *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 100-103(2016). <https://doi.org/10.26794/2404-022X-2021-11-1-51-67>
2. ZRK «O gosudarstvennom imushhestve» ot 01 marta 2011 goda №413-IV (s izmenenijami po sostojaniju na 24 ijulja 2023 goda) [ZRK "On state property" of March 01, 2011 No. 413-IV, 24.07.2023] Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30947363 (accessed: 15.08.2023) [in Russian]
3. Smit A. O prirode i prichinah bogatstva narodov. [On the nature and causes of the wealth of nations] (Moscow, 2024, 160 p) [in Russian]
4. Kovshova T.P. Strategicheskij menedzhment: uchebnoe posobie [Strategic management: a tutorial] (Petrovavlovsk : Severo-Kazhastanskij un-t im. M Kozybaeva, 2020, 119 p.) [in Russian]
5. Kaminskij V.S. Jefferktivnost' gosudarstvennogo upravlenija: analiz osnovnyh metodik [Public administration efficiency: an analysis of the main methods] *Gosudarstvo, grazhdanskoe obshhestvo i stabil'nost' [State, civil society and stability]*. 4.13-33(2019) [https://doi.org/10.14258/ssi\(2019\)4-01](https://doi.org/10.14258/ssi(2019)4-01) [in Russian]
6. Isaev Je. A., Fedchenko E. A., Gusarova L. V., Van'kovich I. M. Specificheskie metody analiza i ocenki jefferktivnosti ispol'zovaniya gosudarstvennogo imushhestva [Specific methods of analysis and assessment of the efficiency of state property use] *Management Sciences in Russia*, 11(1),51-67(2021). <https://doi.org/10.26794/2404-022X-2021-11-1-51-67> [in Russian]
7. Ob utverzhdenii Pravil ocenki jefferktivnosti upravlenija gosudarstvennym imushhestvom / Prikaz Ministra NJeRK ot 11 marta 2015 goda №193 [On approval of the Rules for assessing the effectiveness of state property management / Order of the Minister of NERK dated March 11,193(2015)] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010681> (accessed: 28.09.2023) [in Russian]
8. Prikaz Ministra finansov RK «Ob utverzhdeniju standartov ocenki» ot 05 maja 2018 goda №519 [Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan "On approval of evaluation standards" 519, 05.05.2018] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016971> (accessed: 28.09.2023) [in Russian]
9. Mottaeva A. B., Lukinov V. A. Strategija upravlenija gosudarstvennoj i municipal'noj sobstvennost'ju: teorija i praktika. [Strategy of state and municipal property management: theory and practice] (Moscow, 2015. – 360 p.) [in Russian]

10. Eremin S. G. Aktual'nye voprosy upravlenija gosudarstvennoj i municipal'noj sobstvennost'ju [Current issues of state and municipal property management] (Moscow, 2014, 236 p.) [in Russian]

11. Reestr gosudarstvennogo imushhestva [Register of state property] Available at: <https://e-qazyna.kz/ru/> (accessed: 29.09.2023)

12. Sovershenstvovanie menedzhmenta gosudarstvennyh organov, pod nauch. ruk. G. K. Isenovej [Improving the management of government agencies, under the scientific supervision of G.K. Isenova] (Nur-Sultan, 2020. 161 p.) [in Russian]

13. Voronkova O. V. Osobennosti upravlenija gosudarstvennoj sobstvennost'ju [Features of state property management] Components of Scientific and Technological Progress, 24–27(2020). [in Russian]

Сведения об авторах:

Череева Б.Т. – автор для корреспонденции, PhD, руководитель проекта, ассоциированный профессор Esil University, ул. Жубанова, 7, 010000, Астана, Казахстан.

Шукеев У.Е. – доктор экономических наук, профессор Esil University, ул. Жубанова, 7, 010000, Астана, Казахстан.

Абаева Г.И. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынова, ул. Байтұрсынова, 47, 110000, Костанай, Казахстан.

Череева Б.Т. – хат-хабар авторы, PhD, жоба жетекшісі, Esil University-тің қауымдастырылған профессоры, Жұбанов көш., 7 үй, 010000, Астана, Қазақстан

Шукеев У.Е. – экономика ғылымының докторы, Esil University профессоры, Жұбанов көш., 7 үй, 010000, Астана, Қазақстан.

Абаева Г.И. – экономика ғылымының кандидаты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессоры, Байтұрсынов көш., 47 үй, 110000, Қостанай, Қазақстан.

Chereyeva B.T. – author for correspondence, PhD, project manager, associate professor of Esil University, Zhubanov str., 7, 010000, Astana, Kazakhstan

Shukeev U.E. – doctor of economics, professor of Esil University, Zhubanov str., 7, 010000, Astana, Kazakhstan.

Abayeva G.I. – candidate of economics, associate professor of Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Baitursynov str., 47, 110000, Kostanay, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.81.55

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-91-105>

Научная статья

Цифровизация и технологические тенденции в маркетинге: перспективы для Казахстана

Ж.Н. Тажиева*¹, Э.Е. Баймуханбетова², А.К. Кожакметова³

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Казахстанско-Британский технический университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: zhanzari@gmail.com, ela.68@mail.ru, a.kozhakhmetova@kbtu.kz zhanzari@gmail.com)

Аннотация. В статье исследуется влияние цифровизации и технологических инноваций на маркетинговые стратегии в Казахстане. Рассмотрены ключевые тенденции, включая использование больших данных, искусственного интеллекта, социальных медиа и персонализации, а также их значимость для прогнозирования потребительского поведения и конкурентоспособности бизнеса. Основное внимание уделяется развитию информационно-коммуникационных технологий, росту интернет-пользования и интеграции цифровых инструментов в бизнес-процессы. Анализируются проблемы внедрения маркетинговых инноваций в Казахстане и предлагаются пути их решения, такие, как государственная поддержка, обучение персонала, развитие инновационной экосистемы и партнерство с международными экспертами. Также исследуется влияние внешних факторов, включая изменения в потребительских предпочтениях и социальную ответственность бизнеса. На основе данных о росте использования интернета и объемов услуг в сфере ИКТ сделан прогноз на ближайшие годы, свидетельствующий о положительной динамике. Авторы делают вывод о необходимости гибких стратегий адаптации и внедрения технологий для повышения конкурентоспособности компаний. Работа подчеркивает значимость обучения сотрудников и формирования устойчивых бизнес-практик в условиях глобализации и технологического прогресса.

Ключевые слова: прогнозирование, тенденции маркетинга, изменения и адаптация, стратегии, потребительское поведение, технологии и инновации, конкурентоспособность.

Введение

Современный бизнес-мир сталкивается с высоким неясным и меняющимся, что делает маркетинг сложной и важной частью любой фирмы. В условиях международного взаимодействия, цифровых изменений и изменения покупательских вкусов компаниям надо менять свои подходы, чтобы оставаться в конкурентоспособности на рынке. Поэтому прогнозирование маркетинговых тенденций становится важным способом для управления изменениями и планирования будущего.

Прогнозирование в маркетинге – это процесс анализа существующих рыночных данных и нахождения возможных изменений, которые могут повлиять на спрос, потребительские действия, конкурентоспособность и другие аспекты маркетинга. Главная цель данной статьи состоит в нахождении и анализе основополагающих трендов в маркетинге в условиях цифровизации и технологических прогрессов и создании стратегий адаптации для казахстанских компаний для улучшения их возможностей на быстро меняющемся рынке.

На протяжении многих лет маркетинг пользовался традиционными методами исследования рынка – опросами, фокус-группами и изучением старых данных. Но с увеличением сложности рыночной ситуации традиционные способы прогнозирования часто оказываются неэффективными. Появление больших данных (Big Data), искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения (МО) дало новые возможности для маркетологов. Эти технологии позволяют собирать и анализировать данные быстрее, выявляя скрытые закономерности. Социальные сети играют также значительную роль в прогнозировании трендов.

Социальные медиа типа Facebook, Instagram, TikTok предоставляют возможности для мониторинга потребительских предпочтений в реальном времени. Они дают доступ к большому количеству информации о поведении пользователей, их действий с контентом и реакциях на товары. Используя методы анализа этих данных, компании могут предсказывать изменения в потребительском поведении. Еще одной важной частью прогнозирования трендов является изучение опыта клиентов.

Современные покупатели требуют более высокого качества взаимодействия с марками. Понимание клиентского опыта помогает создавать более личные стратегии. Также важно отметить, что прогнозирование трендов становится нужным инструментом для устойчивого бизнеса. Современные клиенты все больше обращают внимание на экологические аспекты продуктов, поэтому компании должны учитывать это при создании своих стратегий. Успех такого прогнозирования позволяет бизнесу не только следовать тренду, но также устанавливать надежные практики маркетинга.

Литературный обзор

Исследование проводилось на основе работ известнейших авторов, которые представляют широкий обзор современных тенденций и прогнозов в области маркетинга, а также стратегий адаптации и успешной реализации новых подходов, в частности:

Smith, J., Johnson, A. «The Future of Marketing: Trends and Forecasts». В данной статье авторы анализируют последние тенденции в маркетинге и прогнозируют их развитие в будущем. Особое внимание уделяется цифровизации, персонализации и использованию данных для принятия решений [1].

Bashang, Sepideh & K, Puttanna. «The Role of Artificial Intelligence in Digital Marketing: A Review». В этой статье авторы исследуют, как искусственный интеллект и автоматизация изменяют цифровые маркетинговые практики и какие новые возможности они открывают для компаний [2].

Jones, R., Smith, K. В книге «Charting a Path to the Future» рассматривается растущее значение социальной ответственности в маркетинге и как компании могут использовать это в своих стратегиях для привлечения клиентов и укрепления бренда [3].

Lee, C., Kim, D. «Marketing Trends in the Digital Age: A Global Perspective». Эта статья предлагает обзор глобальных тенденций в маркетинге с учетом цифровизации и роста онлайн-платформ для рекламы и продвижения товаров и услуг [4].

Garcia, R. Durán, P. «Adapting to Change: Strategies for Future-Proofing Your Marketing Efforts». В этой статье обсуждаются стратегии адаптации к изменяющимся условиям рынка и как компании могут «запасаться» будущими тенденциями в маркетинге [5].

По мнению выше перечисленных ученых, эффективный маркетинг помогает компаниям создавать положительный образ и репутацию среди потребителей и внешней аудитории. Что также важно для привлечения новых клиентов, приверженности существующих и привлечения инвесторов.

Методология

Прогнозирование будущих тенденций в маркетинге осуществлялось с помощью различных методов, включая метод научной абстракции, который позволил спрогнозировать будущую тенденцию в сфере маркетинга. Проведение статистического анализа современных официальных данных предоставленных на государственных официальных источниках, позволил определить динамику роста или падения показателей информационно-коммуникационных технологий Казахстана. Также путем сравнительного анализа успешных стран и современного состояния Казахстана были определены достоинства и недостатки исследуемых стран. В результате анализа нами были выявлены проблемы и вызовы реализации инструментов маркетинга в Казахстане и предложены наиболее приемлемые пути внедрения успешного опыта в стране. Был проведен мониторинг изменений в потребительском поведении, использование современных технологий и экспертные оценки отраслевых специалистов. На основании анализа современного использования инструментов маркетинга в Казахстане был проведен трендовый прогноз перспективы развития маркетинга в стране, который свидетельствует о наличии всех необходимых составляющих аспектах для инновационного развития в области маркетинга.

Результаты и Обсуждения

По мнению авторов, в ближайшем будущем ожидается ряд ключевых тенденций, которые будут оказывать значительное влияние на стратегии маркетинга компаний. К ним относятся цифровизация и развитие интернет-маркетинга, рост значимости видеоконтента и стриминговых платформ, развитие искусственного интеллекта и автоматизации, а также увеличение значимости эко- и социально-ориентированных маркетинговых стратегий.

Так, в Казахстане показатели основных целей использования сети интернет членами домашних хозяйств в целом имеют динамику роста, рисунок 1.

Рисунок 1 Основные цели использования сети интернет членами домашних хозяйств за 2021-2023 годы.

Примечание: составлено на основании данных [6].

В целом наблюдается постепенное увеличение доли целей использования сети интернет в домашних условиях, а также использование фиксированного и широкополосного интернета. Это свидетельствует о росте технологической оснащенности населения и увеличении доступности коммуникационных средств. Размещение информации или мгновенный обмен сообщениями также продолжает расти и доминирует с остальными

целями. Этот тренд указывает на распространение интернета среди интернет-пользователей, в частности, во многом социальных сетей, куда размещают свои работы и цифровой контент, что создает больше возможностей для онлайн-взаимодействий и развития цифрового маркетинга. Можно отметить, что участие в социальных сетях и получение информации о товарах и услугах показывают такую же динамику роста, которая непосредственно влияет на тенденцию развития цифрового социального маркетинга.

Обеспеченность населения компьютерами также продолжает увеличиваться. Это может свидетельствовать о росте спроса на компьютеры как основные инструменты для доступа к интернету и выполнения различных задач. Исходя из этих выводов, можно сделать вывод о том, что технологическое развитие продолжает оставаться важным фактором для повышения конкурентоспособности РК. Это создает новые возможности для развития цифровой экономики, повышения доступности информации и улучшения качества жизни населения. В связи с этим инвестиции в развитие технологий и цифровую инфраструктуру остаются приоритетными для обеспечения дальнейшего роста и конкурентоспособности на мировом рынке.

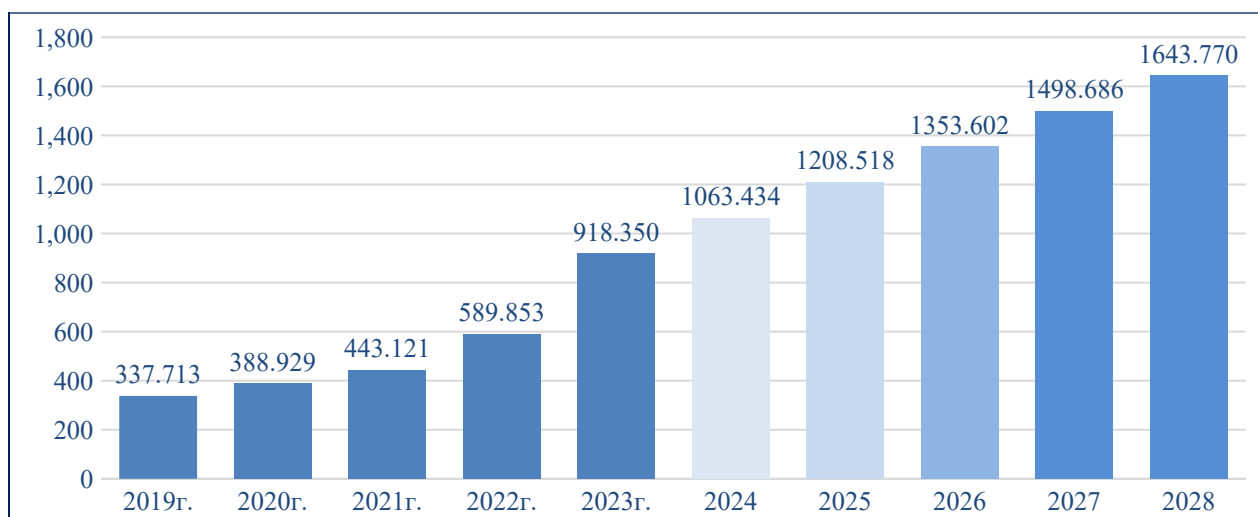

Рисунок 2. Общая сумма затрат на информационно-коммуникационные технологии РК за 2019-2023годы и прогноз на 2024-2028 годы, млрд.тг.

Примечание: составлено на основании данных [7].

Исходя из этих расчетов, можно сделать вывод о том, что объем услуг информационно-коммуникационных технологий продолжает расти с каждым годом, превышая предыдущий год на значительный процент. Это свидетельствует о растущем спросе на ИКТ-услуги и их значительном вкладе в экономический рост и развитие страны.

Для прогнозирования дальнейшего роста объема услуг информационно-коммуникационных технологий используем метод линейной регрессии. Произведем расчеты для определения коэффициентов линейной регрессии:

Рассчитаем средний прирост за один год:

Средний прирост за год = $\frac{\text{Объем услуг в последнем году} - \text{Объем услуг в первом году}}{\text{Число промежуточных лет}}$.

Средний прирост за 4 года = $918,350 - 337,713 / (2023 - 2019) \approx 580,637$ млрд тенге.

Определим коэффициенты линейной регрессии:

Угловой коэффициент (наклон прямой) = Средний прирост за год = $580,637 / 4 = 145,084$ млрд тенге.

Для составления трендового прогноза на ближайшие 5 лет на основе данных прошлого используем метод линейной регрессии. На следующем этапе, используя полученные коэффициенты и величины, составим прогноз на следующие 5 лет:

Угловой коэффициент = $145,084$ млрд тенге/год.

Прогноз на 2024 год = $918,350 + (145,084 \times 2024) = 1063,434$ млрд тенге.

Прогноз на 2025 год = $1063,434 + (145,084 \times 2025) = 1208,518$ млрд тенге.

Прогноз на 2026 год = $1208,518 + (145,084 \times 2026) = 1353,602$ млрд тенге.

Прогноз на 2027 год = $1353,602 + (145,084 \times 2027) = 1498,686$ млрд тенге.

Прогноз на 2028 год = $1498,686 + (145,084 \times 2028) = 1643,770$ млрд тенге.

Как и ожидалось, с линейным ростом, согласно величине, прогноз до 2028 года показывает положительную динамику.

Итак, рассмотрим наглядно на рисунке 2 (светлые столбцы) прогнозные значения объема услуг информационно-коммуникационных технологий на ближайшие 5 лет. Ожидается, что начиная с 2024 года рост с $1063,434$ млрд тенге до $1643,770$ млрд тенге до 2028 года, что означает ежегодный рост объема услуг информационно-коммуникационных технологий в Казахстане. Эти арифметическим прогрессом прогнозы можно использовать для планирования инвестиций, разработки стратегий развития и других целей в сфере информационных технологий в Казахстане.

Однако для развития в Казахстане таких технологий, как цифровизация, видео-контент, искусственный интеллект и т.д., необходимо, чтобы организации активно использовали сеть интернет. По состоянию на 1 августа 2024 года количество зарегистрированных юридических лиц составило 534 756 единиц, в том числе 420 940 действующих юридических лиц [8]. То есть из 420 940 действующих фирм, использующих сеть интернет, по статистике за 2023 год, всего 121 439 организаций, что составляет около 30%.

Каково современное состояние использования фирмами данной сети в стране рассмотрим на рисунке 3.

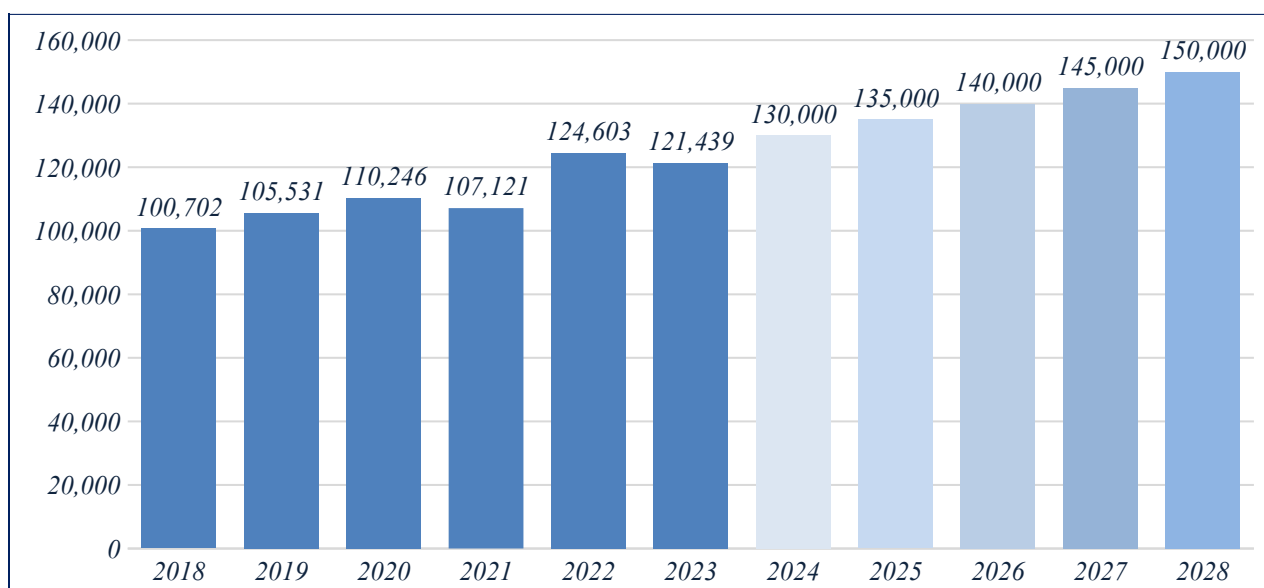

Рисунок 3. Количество организаций, использующих сеть интернет за 2018-2023гг. и прогноз роста на 2024-2028 годы.

Примечание: составлено на основании источника [7].

В 2019 году количество организаций, использующих сеть интернет составило 105531 фирм, что больше на 4,8% по сравнению с 2018 годом, когда их было 100702 фирм, в 2020 году фирм 110246, что на 4,5% больше по сравнению с 2019 годом, но в 2021 году снижение на 2,8% до 107121 фирмы по сравнению с 2020 годом, в 2022 году увеличение на 16,3% до 124603 по сравнению с 2021 годом и в 2023 году увеличения не было по сравнению с предыдущим годом. Из анализа данных о количестве организаций, использующих сеть интернет в период с 2018 по 2023 год можно сделать следующие выводы:

В 2024 году отмечается значительный скачок числа организаций, использующих сеть интернет, что указывает на ускорение процесса цифровизации бизнеса в ответ на изменения во внешней среде или появление новых возможностей в онлайн-сегменте.

Несмотря на изменчивость в других аспектах бизнеса, интерес к использованию интернета как инструмента для улучшения процессов и достижения бизнес-целей остается стабильным и растет со временем.

Исходя из этих выводов, можно заключить, что цифровизация бизнеса продолжает оставаться важным трендом, и организации все больше признают ценность и преимущества, которые предоставляет интернет, что подчеркивает необходимость дальнейшего развития цифровой инфраструктуры и технологий для поддержания конкурентоспособности и роста бизнеса в современной экономике.

Чтобы спрогнозировать тренды на ближайшие пять лет, будем основываться на анализе предшествующих данных и учете различных факторов, включая технологические инновации, экономическую среду и изменения в потребительском спросе.

Исходя из предоставленных данных, можно заметить некоторые колебания в количестве организаций, использующих сеть интернет, за последние несколько лет.

Однако общий тренд к росту в количестве организаций, использующих сеть интернет, прослеживается.

Прогноз на следующие пять лет может быть согласно рисунку 3 светлые столбцы. Прогноз, согласно рисунку 3, с 2024 года основан на нашем предположении, что общий тренд к увеличению использования интернета останется неизменным и может быть усилен дополнительными факторами, такими, как расширение доступа к сети, развитие новых технологий и рост цифровой экономики.

Наблюдается прогноз устойчивого роста количества организаций, которые используют интернет в своей деятельности. Это свидетельствует о распространении цифровых технологий в бизнес-среде и их растущей значимости для организаций.

Для выявления перспектив дальнейшего развития проанализируем, во-первых, влияние внешних факторов на будущие тенденции в маркетинге. Так как на изменения в маркетинговых стратегиях компаний значительно влияют внешние факторы, такие, как технологические инновации, изменения в потребительском поведении, экономические и социокультурные изменения, а также политические и регуляторные факторы.

Во-вторых, для успешной адаптации к будущим тенденциям в маркетинге компании должны разрабатывать гибкие стратегии, инвестировать в профессиональное развитие и обучение сотрудников, а также сотрудничать с индустрией и партнерами для адаптации к изменяющимся условиям рынка.

Резюмируя исследование, нами были предложены пути скорейшего внедрения маркетинговых инноваций в Казахстане, таблица 1.

Таблица 1. Пути внедрения маркетинговых инноваций в Казахстане

№	Наименование путей	Наименования этапов действия путей внедрения
1.	Стимулирование инноваций	Создание стимулов и поощрений для компаний, которые активно внедряют маркетинговые инновации, например, через государственные программы финансирования или налоговые льготы для инновационных проектов.
2.	Обучение и развитие кадров	Поддержка образовательных программ и курсов, направленных на развитие компетенций в области маркетинга и инноваций, в том числе проведение мастер-классов, семинаров и конференций.
3.	Создание инновационной экосистемы	Развитие инновационной экосистемы, включая взаимодействие между бизнесом, академическим сообществом и государственными органами, а также создание инкубаторов и акселераторов для поддержки стартапов в сфере маркетинга.
4.	Партнерство с зарубежными компаниями и экспертами	Сотрудничество с международными компаниями и консультантами, которые имеют опыт в разработке и внедрении маркетинговых инноваций, может помочь переносу передовых практик и технологий в Казахстан.

5.	Проведение пилотных проектов	Запуск пилотных проектов по внедрению маркетинговых инноваций в сотрудничестве с малыми и средними предприятиями, которые могут быстро адаптировать и протестировать новые идеи на практике.
6.	Привлечение инвестиций в инновации	Привлечение инвестиций как на государственном, так и на частном уровне для финансирования маркетинговых инноваций, в том числе через создание инновационных фондов или программ поддержки стартапов.
7.	Продвижение культуры инноваций	Формирование культуры инноваций и толерантного отношения к риску в бизнес-сообществе, что способствует более активному внедрению новых идей и технологий в маркетинге.

Примечание: составлено на основании данных [9, 10, 11].

В условиях постоянных перемен и вызовов на мировом рынке компании в Республике Казахстан должны стремиться к постоянной адаптации и инновациям, чтобы оставаться конкурентоспособными и успешными.

Разработка и реализация стратегии адаптации, по нашему мнению, становится важным шагом для достижения устойчивого роста и развития, в связи с этим разработаны шаги внедрения.

Первый шаг в разработке стратегии адаптации - это тщательный анализ внешней среды, включая политические, экономические, социокультурные и технологические факторы. Это позволит компании понять текущую ситуацию на рынке, выявить потенциальные угрозы и возможности, а также определить ключевые тренды и изменения, которые могут повлиять на их бизнес.

Второй шаг - здесь центральным элементом стратегии адаптации должно быть понимание потребностей и ожиданий клиентов. Компании должны активно взаимодействовать с клиентами, проводить исследования рынка, собирать обратную связь и анализировать данные, чтобы точно определить, какие изменения в их продуктах или услугах могут быть наиболее ценными для клиентов.

В третьем шаге необходимо время от времени компании пересматривать свои бизнес-модели и процессы, чтобы они отражали последние технологические и инновационные тенденции. Внедрение новых технологий и инноваций в производство, маркетинг и управление может помочь компаниям стать более эффективными и конкурентоспособными.

Ключевым шагом успешной адаптации является гибкость. Компании должны разрабатывать гибкие стратегии, которые позволяют им быстро реагировать на изменения на рынке и оперативно принимать решения. Это может включать в себя быстрое внедрение новых продуктов, реагирование на изменения в потребительском спросе или адаптацию маркетинговых стратегий.

Важнейшим шагом является то, что компании должны инвестировать в обучение и развитие своего персонала, чтобы обеспечить, что у них есть необходимые навыки

и знания для успешной адаптации. Обучение персонала по вопросам инноваций, технологического развития и изменений в рыночной среде может помочь компаниям добиться лучших результатов в своей стратегии адаптации.

Эти шаги могут помочь ускорить внедрение маркетинговых инноваций в Казахстане и способствовать развитию более конкурентоспособной и динамичной экономики в стране.

Заключение

В наше время прогнозирование тенденций в маркетинге является неотъемлемой частью стратегического планирования для компаний, стремящихся оставаться конкурентоспособными и адаптироваться к быстро меняющимся условиям на рынке. В статье был проведён анализ текущих и будущих тенденций в маркетинге с акцентом на цифровизацию, развитие видеоконтента, искусственный интеллект и социальную ответственность, что является крайне важным для казахстанских компаний. Эти изменения требуют подготовки как со стороны бизнеса, так и со стороны общества, в частности, в области информационно-коммуникационных технологий, обучения персонала и повышения уровня технологического развития предприятий.

Прогнозирование будущих изменений в маркетинге позволяет не только адаптироваться к новым условиям, но и предвосхищать их. Благодаря этому компании могут занимать лидирующие позиции на рынке, оперативно реагируя на вызовы и используя возможности, предоставляемые технологическим прогрессом. В условиях стремительного роста и усложнения рыночной среды, где традиционные методы исследования зачастую оказываются недостаточными, использование технологий больших данных, искусственного интеллекта и машинного обучения позволяет значительно расширить горизонты маркетингового анализа и сделать прогнозы более точными.

Цифровые платформы, такие как социальные сети, предоставляют неограниченные возможности для маркетологов в мониторинге потребительских предпочтений и тенденций в режиме реального времени. Это открывает новые перспективы для компаний, желающих лучше понимать свою аудиторию и более точно подстраиваться под её запросы. В Казахстане, как показано в исследовании, наблюдается рост технологической оснащённости населения и увеличение использования цифровых инструментов, что указывает на потенциал для дальнейшего развития цифрового маркетинга в стране.

Особое внимание уделяется анализу потребительского опыта. В современных условиях клиенты ожидают более персонализированного и качественного взаимодействия с брендами, что оказывает непосредственное влияние на их лояльность и принятие решений о покупках. Прогнозирование изменений в поведении потребителей помогает компаниям разрабатывать маркетинговые стратегии, которые лучше соответствуют их ожиданиям и требованиям. В Казахстане этот тренд наблюдается через увеличение использования интернета для получения информации о продуктах и услугах, а также для участия в социальных сетях.

Одной из ключевых тенденций в маркетинге становится социальная ответственность бизнеса. Современные потребители всё чаще ориентируются на экологические и социальные аспекты продуктов и услуг, и успешные компании вынуждены учитывать эти факторы при разработке своих маркетинговых стратегий. Это не только позволяет им оставаться актуальными на рынке, но и способствует формированию устойчивых и ответственных бизнес-практик, которые способствуют долгосрочному успеху. В Казахстане данное направление также начинает набирать популярность, что особенно важно в условиях глобализации и роста значимости экологических вопросов.

Рассмотрение внешних факторов, оказывающих влияние на маркетинговые стратегии, является важным аспектом успешного прогнозирования будущих изменений. Экономические, социальные и политические изменения, как и технологический прогресс, оказывают непосредственное влияние на поведение потребителей и рынок в целом. Важно, чтобы компании не только учитывали эти факторы, но и активно реагировали на них, внедряя инновационные технологии и меняя подходы к ведению бизнеса.

Основным инструментом, который компании должны использовать для успешной адаптации к будущим изменениям, является гибкость. В условиях динамичной внешней среды компании должны разрабатывать стратегии, которые позволяют им быстро реагировать на изменения на рынке и оперативно принимать решения. Это может включать в себя внедрение новых технологий, изменение в маркетинговых и управленческих процессах, а также тесное сотрудничество с партнерами и клиентами. Примером такого подхода в Казахстане может служить растущая роль цифровых технологий в маркетинге, что открывает широкие возможности для компаний по внедрению инноваций.

Рост информационно-коммуникационных технологий в Казахстане также открывает новые перспективы для бизнеса. Прогнозы показывают, что в ближайшие годы ожидается стабильный рост объема услуг в этой сфере, что способствует дальнейшему развитию цифровой экономики и повышению конкурентоспособности страны на мировой арене. Компании, которые инвестируют в развитие цифровых инфраструктур, получают преимущество в условиях растущей значимости интернет-маркетинга и технологий.

Один из ключевых выводов, сделанных в ходе исследования, заключается в том, что компании должны инвестировать в обучение и развитие персонала, чтобы соответствовать современным требованиям рынка. В условиях стремительного развития технологий навыки и знания сотрудников становятся важным конкурентным преимуществом для компаний. Таким образом, обучение должно быть нацелено на развитие навыков работы с цифровыми инструментами и технологическими инновациями, что позволит компаниям быстрее адаптироваться к изменениям.

Прогнозируя будущие изменения, компании могут не только реагировать на текущие вызовы, но и создавать новые возможности для роста и развития. Успешное прогнозирование позволяет компаниям формировать стратегические планы, которые учитывают будущие тенденции и изменения, что помогает им сохранять лидирующие позиции на рынке. Это особенно важно в условиях стремительного роста цифровых технологий и изменения потребительских предпочтений.

Таким образом, прогнозирование тенденций в маркетинге играет ключевую роль в стратегическом планировании компаний. В Казахстане наблюдается положительная динамика в развитии цифровых технологий и их интеграции в бизнес-процессы. Компании, которые активно используют цифровые инструменты и вкладываются в развитие своего персонала, смогут не только адаптироваться к изменениям, но и успешно конкурировать на рынке, создавая новые возможности для роста и развития.

Благодарность, конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов

Ж.Н. Тажиева – проведение исследований, систематизация данных, интерпретация результатов исследования и формулировка выводов, окончательное утверждение версии статьи для публикации.

Э.Е. Баймуханбетова – разработка концепции исследования, включая формулирование идеи, исследовательских целей и задач, участие в анализе и обобщении данных литературы, написание и редактирование текста рукописи.

А.К. Кожжахметова – разработка методологии исследования, сбор и систематизация экспериментальных данных, разработка графического материала для статьи.

Список литературы

1. Smith, J., Johnson, A. «The Future of Marketing: Emerging Trends and Technologies» // Journal of Marketing Trends, 2022, 36(2), 45- 62.
2. Bashang, Sepideh & K, Puttanna. «The Role of Artificial Intelligence in Digital Marketing: A Review» // International Research Journal of Economics and Management Studies, 2023. - №2(3). – P.125-133. DOI: <https://doi.org/10.56472/25835238/IRJEMS-V2I3P118>
3. Sheehan, Norman. «Smith & Jones LLP: Charting a path to the future» // Journal Accounting Perspectives, 2010. - №8(2). – P.165-177. DOI: <https://doi.org/10.1506/ap.8.2.4>
4. Kim-Vick, Jihyun & Lee, Hyun-Hwa. «Consumer product search and purchase behaviour using various retail channels: The role of perceived retail usefulness» // International Journal of Consumer Studies. 2008. – P.619 - 627. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2008.00689.x>.
5. Sánchez García, R., & Aparicio Durán, P. «Los hijos de instagram. Marketing editorial. Poesía y construcción de nuevos lectores en la era digital. Contextos Educativos. Revista De Educación» 2020. – P.41-53. DOI: <https://doi.org/10.18172/con.4265>
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Информационно-коммуникационные технологии и связи, Динамические ряды URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/>
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIn-dex/703671?keyword=>
8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Основные показатели количества субъектов в Республике Казахстан (01.08.2024 г.) <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/183436/>
9. Корнева Т.А., Мададова К.Х., Синева Н.Л., & Яшкова Е.В. Значимость внедрения маркетинговых инноваций в современной экономической системе. Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, 2018. №2 (28). С.35-41.

10. Rauhut Kompaniets, Olga. Marketing Innovations Development in Retail Trade //Conference Proceedings, 4th Russian National Scientific and Practical Conference with International Participation Comprehensive Modernization and Innovative Development of the Russian Economy, Tver, Russia, 14.02.2012. – P.155-157.

11. Martín, Lucía & Casado, Ana & González, Alicia. «Marketing socialmente responsable vs marketing centrado en ventas» // Marketing socialmente responsable, 2024. -№1(1).-P.5-13.

Ж.Н. Тажиева*¹, Э.Е. Баймуханбетова², Ә.К. Кожакметова³

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Қазақстан-Британ техникалық университеті, Алматы, Қазақстан

Маркетингтегі цифрландыру және технологиялық үрдістер: Қазақстан үшін перспективалар

Андатпа. Мақалада цифрландыру мен технологиялық инновациялардың Қазақстандағы маркетингтік стратегияларға әсері зерттеледі. Үлкен деректерді, жасанды интеллектті, әлеуметтік медианы және жекелендіруді пайдалануды және олардың тұтынушылық мінез-құлық пен бизнестің бәсекеге қабілеттілігін болжаудағы маңыздылығын қоса алғанда, негізгі тенденциялар қарастырылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытуға, интернетті пайдаланудың өсуіне және цифрлық құралдарды бизнес-процестерге біріктіруге басты назар аударылады. Қазақстанда маркетингтік инновацияларды енгізу проблемалары талданады және оларды мемлекеттік қолдау, персоналды оқыту, инновациялық экожүйені дамыту және халықаралық сарапшылармен әріптестік сияқты шешу жолдары ұсынылады. Сыртқы факторлардың әсері, соның ішінде тұтынушылардың қалауының өзгеруі және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі де зерттеледі. Интернетті пайдалану мен АКТ саласындағы қызметтер көлемінің өсуі туралы мәліметтер негізінде алдағы жылдарға оң динамиканы көрсететін болжам жасалды. Авторлар компаниялардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін технологияларды бейімдеу мен енгізудің икемді стратегияларының қажеттілігі туралы қорытынды жасайды. Жұмыс жаһандану және технологиялық прогресс жағдайында қызметкерлерді оқытудың және тұрақты бизнес-тәжірибелерді қалыптастырудың маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: болжау, маркетинг тенденциялары, өзгерістер мен бейімделу, стратегиялар, тұтынушылардың мінез-құлқы, технологиялар мен инновациялар, бәсекеге қабілеттілік.

Zh.N.Tazhiyeva*¹, E.E.Baimukhanbetova², A.K.Kozhakhmetova³

^{1,2}Kazakh National University named Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

³Kazakh-British Technical University, Almaty, Kazakhstan

Digitalization and technological trends in marketing: prospects for Kazakhstan

Abstract. The article examines the impact of digitalization and technological innovations on marketing strategies in Kazakhstan. Key trends are considered, including the use of big data, artificial intelligence, social media and personalization, as well as their importance for predicting consumer behavior and business competitiveness. The main focus is on the development of information and communication

technologies, the growth of Internet usage and the integration of digital tools into business processes. The article analyzes the problems of introducing marketing innovations in Kazakhstan and suggests ways to solve them, such as government support, staff training, the development of an innovation ecosystem and partnership with international experts. It also examines the impact of external factors, including changes in consumer preferences and business social responsibility. Based on data on the growth of Internet usage and the volume of ICT services, a forecast has been made for the coming years, indicating positive dynamics. The authors conclude that flexible strategies for adapting and implementing technologies are necessary to increase the competitiveness of companies. The work highlights the importance of employee training and the formation of sustainable business practices in the context of globalization and technological progress.

Keywords: forecasting, marketing trends, changes and adaptation, strategies, consumer behavior, technology and innovation, competitiveness.

References

1. Smith, J., Johnson, A. «The Future of Marketing: Emerging Trends and Technologies» // Journal of Marketing Trends, 36(2),45-62(2022).
2. Bashang, Sepideh & K, Puttanna. «The Role of Artificial Intelligence in Digital Marketing: A Review» // International Research Journal of Economics and Management Studies, 2(3), 125-133(2023). DOI: <https://doi.org/10.56472/25835238/IRJEMS-V2I3P118>
3. Sheehan, Norman. «Smith & Jones LLP: Charting a path to the future» // Journal Accounting Perspectives, 8(2),165-177(2010). h DOI: <https://doi.org/10.1506/ap.8.2.4>
4. Kim-Vick, Jihyun & Lee, Hyun-Hwa. «Consumer product search and purchase behaviour using various retail channels: The role of perceived retail usefulness» // International Journal of Consumer Studies. 619 – 627(2008). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2008.00689.x>.
5. Sánchez García, R., & Aparicio Durán, P. «Los hijos de instagram. Marketing editorial. Poesía y construcción de nuevos lectores en la era digital. Contextos Educativos. Revista De Educación» 41–53(2020). DOI: <https://doi.org/10.18172/con.4265>
6. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi, Dinamicheskie rjady [Information and Communication Technologies and Links, Dynamic Series] Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/> [in Russian]
7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] Available at: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex-/703671?keyword=> [in Russian]
8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Osnovnye pokazateli kolichestva sub#ektov v Respublike Kazahstan (na 1 avgusta 2024) [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Key Indicators of the Number of Entities in the Republic of Kazakhstan (01.08.2024)] Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries-/business-statistics/stat-org/publications/183436/> [in Russian]
9. Korneva Tat'jana Alekseevna, Madadova Kamila Halilovna, Sineva Nadezhda Leonidovna, & Jashkova Elena Vjacheslavovna. Znachimost' vnedrenija marketingovyh innovacij v sovremennoj

jeconomicheskoy sisteme. [The Importance of Implementing Marketing Innovations in the Modern Economic System] Innovacionnaja jekonomika: perspektivy razvitija i sovershenstvovaniya [Innovative Economy: Prospects for Development and Improvement], (2 (28)),35-419(2018). [in Russian]

10. Rauhut Kompaniets, Olga. «Marketing Innovations Development in Retail Trade» Conference Proceedings, 4th Russian National Scientific and Practical Conference with International Participation Comprehensive Modernization and Innovative Development of the Russian Economy, Tver, Russia, 2012, 155-157(February 14,2012).

11. Martín, Lucía & Casado, Ana & González, Alicia. «Marketing socialmente responsable vs marketing centrado en ventas» // Marketing socialmente responsable, 1(1),5-13(2020).

Сведения об авторах:

Тажиева Ж.Н. – автор для корреспонденции, PhD докторант, Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан.

Баймуханбетова Э.Е. – к.э.н., ст.преподаватель, Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан.

Кожяхметова А.К. – ассистент профессора, PhD, Бизнес-школа, Казахстанско-Британский технический университет, улица Төле би, 59, 050000, Алматы, Казахстан.

Тажиева Ж.Н. – хат-хабар авторы, PhD докторант, Экономика және Бизнес Жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050000, Алматы, Қазақстан.

Баймуханбетова Э.Е. – э.к., аға оқытушы, Экономика және Бизнес Жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050000, Алматы, Қазақстан.

Кожяхметова А.К. – профессор ассистенті, PhD, Бизнес мектебі, Қазақстан-Британ техникалық университеті, Төле би көшесі 59, 050000, Алматы, Қазақстан.

Tazhiyeva Zh.N. – corresponding author, candidate PhD, Higher School of Economics and Business, Kazakh National university named after. Al-Farabi, al-Farabi avenue 71, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Baimukhanbetova E.E. – c.e.s., Senior lecturer, Higher School of Economics and Business, Kazakh National university named after. al-Farabi, Al-Farabi avenue 71, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Kozhakhmetova A.K. – Assistant Professor, PhD, Business School, Kazakh-British Technical University, Tole bi street 59, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

GTAMP 06.52.01
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-106-128>

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдар мен бизнес-құрылымдардың өзара әрекеттестігі

А.Б. Баймбетова*¹ , А.Е. Есенәлі² , А.А. Кулбаева³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

³Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

(E-mail: abatyrganovna@mail.ru, alinayessenali@gmail.com, aigerim.kulbayeva@iuth.edu.kz)

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудағы критерийі бойынша Қазақстан Республикасындағы аймақтық мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлікпен айналысатын құрылымдардың өзара әрекеттесуін бағалау жағдайы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – кәсіпкерлік құрылымдар мен мемлекет арасындағы өзара әрекеттестік механизмінің мәні мен мазмұны туралы теориялық және практикалық идеяларды дамыту. Аралас экономиканы басқарудың өркениетті принциптерін енгізудің қолданыстағы әдістері мен тәжірибесін зерделеуде институционалдық, праксеологиялық, тарихи-салыстырмалы әдістермен қатар құқықтық және тұрмыстық институттарды индуктивті талдау әдістері қолданылды. Әріптестікті дамыту стратегиясының құрылымдық құрамдас бөліктерінің құрамы мен сипаттамаларын, мемлекет пен кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын іске асыру тетігінің құрамдас бөліктерін, бірлескен кәсіпкерлікті және кәсіпкерлікті дамыту механизмін іске асыру нәтижелерінің өзара байланысын зерттеу негізінде жергілікті билік органдарының жұмысын бағалау критерийлері айқындалды. Сонымен қатар, аймақтық деңгейдегі бизнес пен үкіметтің өзара әрекеттесу матрицасы да құрастырылып, мемлекеттік органдар мен бизнес құрылымдарының өзара әрекеттесу үлгілері, билік пен бизнес құрылымдарының өзара әрекеттесу алгоритмі зерттелді. Зерттеуге сыбайлас жемқорлық оқиғаларының саны мен сипатын, сондай-ақ бейресми операциялардың ауқымын егжей-тегжейлі сипаттайтын ресми статистиканың сандық және сапалық талдауы кірді. Бұл талдаулар көлеңкелі сұлбаларды анықтауға негіз болды.

Түйін сөздер: мемлекеттік органдар, бизнес құрылымдар, кәсіпкерлік, механизмдік жүйелеу, мемлекеттік реттеу, экономикалық мүдделер, кәсіпкерліктің өзара әрекеттесу бағыттары.

Received 11.11.2024. Revised 18.12.2024. Accepted 20.12.2024. Available online 31.12.2024

Кіріспе

Тәуелсіздік алған республикаларда, оның ішінде Қазақстанда, жаңа мемлекеттілік қалыптаса бастады. Бұл процесс екі маңызды бағытта жүзеге асырылды, демократиялық басқару жүйесіне көшу және нарықтық экономикаға өту. Осындай ауқымды өзгерістер мемлекеттік басқару, құқықтық жүйе, экономика, білім беру және басқа да негізгі институттардың қайта құрылуымен қатар жүрді. Бір жағынан, қазіргі заманғы басқару әдістері мен тиімділігі дәлелденген табысты компаниялардың тәжірибесі саяси және экономикалық дамыған елдерден белсенді түрде іске асырылды. Екінші жағынан, реципиент елдерде дәстүрлі өмір салтына байланысты қарым-қатынастар сақталды [1]. Қазақстандағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) және басқа да ынтымақтастық нысандарының дамуы бірнеше кезеңнен өткен тарихи үдеріске негізделген. Бұл өсу мемлекеттік және жеке сектор арасындағы серіктестікті дамытуға бағытталған саясаттың нәтижесінде жүзеге асырылды. Бастапқы кезең 1990-жылдардың соңы мен 2000-жылдары Қазақстанда тәуелсіздік алғаннан кейін біртіндеп енгізілді. Алғашқы жобалар инфрақұрылым мен энергетика саласында жүзеге асырылды. Бұл кезеңде заңнамалық негіздер қалыптасып, пилоттық жобалар қолға алынды. Заңнаманы жетілдіру кезеңі 2010–2015 жылдар

(МЖӘ) туралы заңның қабылдануы 2015 жылы ынтымақтастықтың қарқынды дамуына ықпал етті. Осы кезеңде денсаулық сақтау, білім беру, көлік және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы салаларында жаңа жобалар іске қосылды. Қарқынды даму кезеңі 2016 жылдан бері мемлекеттік бағдарламалардың мысалы, «Нұрлы жол», «Жаңа индустриализация» іске асырылуы (МЖӘ) нысандарының күрт өсуіне әкелді. Түрлі өңірлік жобалар мен әлеуметтік нысандар саласында жеке сектордың үлесі артты. Қазақстандағы (МЖӘ) және ынтымақтастық нысандарының дамуы инвестициялық ахуалдың жақсаруы мен жеке сектордың белсенділігіне негізделді [2]. Заманауи технологиялар мен басқару тәсілдерін енгізу мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыруға ықпал етті. Бұл өсудің тарихи үдерісі елдің экономикалық дамуына, аймақтар арасындағы теңгерімділікке және халықтың өмір сүру сапасының жақсаруына әсер етті. Қазақстан экономикасының тұрақты дамуының маңызды тетігіне айналды. Бұл механизм мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтып қана қоймай, жеке сектордың инновациялар мен тәжірибесін мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыруға бағыттады. Алдағы уақытта МЖӘ-нің жаңа салаларда қолданылуы елдің экономикалық және әлеуметтік дамуына одан әрі серпін береді.

Әдебиеттерге шолу

Қазақстан үшін халықтың әл-ауқатын қамтамасыз ету және аумақтардың кешенді әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін жағдай жасау мәселелері өзекті болып табылады. Қазақстан азаматтарының өмір сүру деңгейі мен сапасы дамыған елдер деңгейінен айтарлықтай артта қалды. Осылайша, 2021 жылы Қазақстан Legatum Institute ұлттық әл-ауқат рейтингінде (The Legatum Prosperity Index) Беларусь (66-орын) пен Ресейді (70-

орын) басып озып, 167 елдің арасында 64-орынға ие болды [3]. Сонымен қатар, әлеуметтік теңсіздіктің жоғары деңгейі Қазақстандағы әлеуметтік процестердің дамуына кері әсерін тигізуде. Атап айтқанда, 2021 жылғы Адам дамуы туралы есеп деректері Қазақстан Адам даму индексі (АДИ), яғни денсаулық пен ұзақ өмір сүруді, білімге қолжетімділікті, сондай-ақ стандартты бағалауды қамтамасыз ететін кешенді көрсеткіш бойынша 189 елдің ішінде 50-орынға ие болғанын көрсетеді. Қазақстан бойынша халықтың өмір сүру деңгейі адам дамуының индексіне сәйкес 0,811 балл құрады [4]. Өмір сапасы индексі бойынша Қазақстан 83 елдің ішінде 72 орынды иеленді [5].

Трансформация кезеңіне енген постсоциалистік экономикасы бар мемлекеттер үшін басты қауіп бейтарап саясаткерлердің шешімдері «ортақ пайда» тұрғысынан емес, тек үлестес компанияның мүдделерімен немесе саяси маңызы бар әртүрлі ведомстволық бағыныстағы бюрократиямен айқындалуы мүмкін. Бұл жағдайда үкімет прогрессивті реформалар жүргізу мүмкіндігінен айырылады. Бұдан бейресми институттар мен олардың қоғамдық өмірге қатысты пайдакүнемдік уәждерінің саяси және әлеуметтік-экономикалық үрдістерде маңызды рөл атқаруларын тоқтатуды мақсатты түрде ығыстыру қажеттілігі туындайды.

Қазақстан нарықтық тетікті дамытуға сүйене отырып, өзінің әлеуметтік-экономикалық саясатын құрды және өз азаматтарына патерналистік қамқорлығын көрсетті. Бұл ретте нарықтың реттеуші рөліне деген сенім мемлекеттің назарында қалды. Мұның барлығы қоғамдық дамуда, әсіресе жаңа әлеуметтік-экономикалық қатынастардың қалыптасуы кезінде бақылауға келмейтін салдарға әкелетін жағдайлардан аулақ болуға мүмкіндік береді.

Бизнесті жүргізу әлеуметтік жауапкершілігі жүктелген жағдайда әрекет етілуіне болмайды. Отандық бизнесті мемлекет тарапынан дамыту үшін көптеген іс-әрекеттер мен жағдайлар атқарды, осыған орай біршама жеңілдіктер беріліп, үлкен ұйымдастырушылық және қаржылық резервтері бар бизнес секторынан әлеуметтік инвестицияларды кеңейту түріндегі қадамдар күтеді [6].

Соңғы жылдары ірі компаниялардың елдің экономикалық дамуына ықпалының күшеюі бизнесті мемлекеттің инновациялық саясатын қалыптастыруға тарту мен өндірісті жаңғыртуға және инновациялық технологияларды енгізуді кеңейтуге бағытталған өзара келісілген іс-шараларды жүзеге асыру қажеттілігін негіздейді. Осы себепті аталған өзекті міндетті зерделеудің айрықша ерекшеліктерінің бірі - мемлекет пен бизнес-құрылымдар арасындағы өзара қарым-қатынастардың қолда бар тәжірибесін зерделеу, осы қатынастардың ұйымдастырушылық және әлеуметтік-экономикалық құрамдас бөліктерін талдау. Бұл, бір жағынан, мемлекет тарапынан кәсіпкерлерді серіктестікке қатысуға ынталандыратын тиісті жағдайларды, екінші жағынан, елдің инновациялық дамуындағы бизнес құрылымдарының белсенділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Қазақстан экономикасының даму ерекшеліктері кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға, оны елдің ұлттық экономикасының әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешудің бірыңғай үрдістерін енгізуге байланысты мәселелер шеңберін айқындайды. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, кәсіпкерлік белсенділікті арттыру және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін нығайту үшін институционалдық жағдайлар жасау халықтың әл-ауқатының деңгейін арттыруға тікелей ықпал етіп, өңірлердің және тұтастай алғанда ұлттық экономиканың тұрақты дамуы үшін алғышарттар жасайды.

Кесте 1. Қазақстандағы мемлекеттік органдар мен бизнестің өзара әрекеттестігінің сәтті және сәтсіз мысалдары

Санат	Мысал	Оң/теріс әсер	Қорытынды/сабақтар
Сәтті мысалдар			
Білім және денсаулық	Балабақшалар салу бойынша МЖӘ жобалары. Жеке бизнес құрылыс пен басқаруды қамтамасыз етеді, мемлекет субсидиялар мен жеңілдіктер береді.	Қызметтердің қолжетімділігін арттыру, бюджетке түсетін жүктемені азайту.	Денсаулық сақтау мен спортты қоса алғанда, басқа да әлеуметтік салаларда МЖӘ қолдануды кеңейту.
IT секторы	Стартаптар мен технологиялық компанияларды қолдау үшін Astana Hub құру.	Инвестицияларды тарту, жұмыс орындарын құру, инновацияны дамыту.	Энергияны үнемдеу және жасыл технологиялар сияқты басқа секторларға ұқсас бастамаларды енгізу.
Ауыл шаруашылығы	Бизнеспен серіктестік арқылы тамшылатып суару мен процесті автоматтандыруды енгізу.	Түсімділікті арттыру, экспорттық әлеуетті жақсарту.	Агроөнеркәсіптік сектордағы инновацияларды ынталандыруды жалғастыру.
Сәтсіз мысалдар			
Инфрақұрылым	Өңірлердегі жол құрылысының концессиялық жобалары.	Нысандарды іске қосудың кешігуі, бюджеттің асып кетуі, концессия механизмдеріне деген сенімнің жоғалуы.	Конкурстық рәсімдердің ашықтығын арттыру, егжей-тегжейлі іске асыру және мониторинг жоспарларын әзірлеу.
Экология	Жеке бизнес тиісті инфрақұрылымды қамтамасыз ете алмаған Алматыдағы қалдықтарды қайта өңдеу жобасы.	Қалдықтарды азайту мақсаттарына қол жеткізілмеді.	Қоршаған ортаны қорғау жобаларындағы серіктестерді таңдау және бақылаудың нақты критерийлерін белгілеңіз.
Тұрғын үй құрылысы	Қазақстан ипотекалық компаниясының (ҚИК) қатысуымен тұрғын үйдің қолжетімділігін арттыру жобасы.	Компанияның шығыны, құрылыс индустриясындағы МЖӘ сенімінің төмендеуі.	Ірі жобаларды іске асыру кезінде тәуекелді егжей-тегжейлі талдау және ықтимал шығындардың орнын толтыру үшін сақтандыру тетіктерін қамтамасыз ету.
Ескерту - [2] дереккөзі бойынша авторлармен құрастырылған.			

Қазіргі уақытта Қазақстан халықтың әл-ауқатын анықтайтын сапалық және сандық көрсеткіштер бойынша жоғары аумақтық саралануымен сипатталады. Бұл

тұрғыда бизнес құрылымдарын әлеуметтік мәселелерді шешуге тарту мемлекет пен оның аймақтары арасындағы қайшылықтарды шешумен қатар облыс экономикасын дамытудың негізгі құралдарының бірі бола алады. Осылайша, «мемлекет – аймақ – бизнес» өзара іс-қимыл жүйесіндегі қайшылықтарды зерттеу және халықтың әл-ауқатын арттыру жағдайларын қамтамасыз ету жағдайында оларды шешу жолдарын іздестіру өзекті әрі көкейкесті мәселе болып табылады. «Мемлекет-өңір-бизнес» жүйесіндегі қайшылықтарды шешудің перспективті бағыттары олардың халықтың әл-ауқатына әсерін анықтау призмасы арқылы әзірленді. Бұл өңірлерде кәсіпкерлікті дамыту үшін институционалдық жағдайларды қалыптастыруды, оның әлеуметтік жауапкершілігін арттыруды, сондай-ақ өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуы тұрғысынан тәуелсіздік аясын кеңейту жолымен сәйкес келуін қамтамасыз етуге бағытталған өңірлер мен орталықтың өзара іс-қимылының тетіктерін жетілдіруді көздейді.

Зерттеу әдістері

Зерттеуде қолданылған әдістер аралас экономиканы басқарудың өркениетті принциптерін енгізудің қолданыстағы әдістері мен тәжірибесін зерделеуде институционалдық, праксеологиялық, тарихи-салыстырмалы әдістермен қатар, құқықтық және тұрмыстық институттарды индуктивті талдау болып табылады. Зерттеу жұмысын бастамас бұрын, авторлармен Қазақстандағы МЖӘ және басқа да кәсіпорындардың дамуы мен жағдайы, мемлекеттік органдар мен жүргізіліп отырған бизнес нысандары, серіктестік пен стратегиялық құжаттар, билік пен бизнес нысандарының әрекеттесуі, нарықтағы түрлі қолдаулар мен кедергілер (пайыздық тұрғыда) ақпараттар қарастырылып жинақталды. Жинақталған материалдар негізінде салыстырмалы кестелер, әрекеттесу алгоритмі, стратегиялық құрылымдық құрамдасдарға сипаттама жасалып, кедергілер анықталды. Сонымен бірге, олардың негізінде зерттеу жұмысында көлеңкелі схемаларды құруға негіз болатын сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің саны мен құрамы, бейресми операциялардың көлемі туралы ресми статистиканың сандық және сапалық түсіндірмелері пайдаланылды. Жоғарыдағы әдістерді түрлі бизнес нысандарының пайдалануындағы сәтті және сәтсіз мысалдары негізінде сараланды. Мемлекет пен бизнес арасындағы әріптестікті дамыту стратегиясын іске асыру механизмінің құрамдас бөліктеріне тұжырымдама жасалынды.

Нәтижелер мен пікірталас

Билік пен бизнестің әртүрлі экономикалық мүдделерін, сектораралық ынтымақтастық нысандары мен технологияларының кең өзгергіштігін, мемлекеттік органдар мен бизнес факторларының өзара іс-қимылының аймақтық жағдайларының жоғары саралануын ескере отырып, мыналарды бекітуге болады: мемлекеттік құрылымдар мен коммерциялық компаниялардың серіктестік қатынастарын сәтті құру үшін, экономикалық субъектілердің нақты даму шарттары мен қажеттіліктеріне барынша сәйкес келу үшін, өзара іс-қимылдың баламалы схемаларын таңдау кезінде тиісті

стратегиялық және тактикалық шешімдер қабылдаудың негізділігін арттыру қажет. Сонымен қатар, стратегиялық деңгейде мақсатты сенімділікке қол жеткізіледі және ынтымақтастықтың жалпы тұжырымдамасы анықталады, ал тактикалық шешімдер көбінесе мемлекеттік органдар мен коммерциялық құрылымдардың өзара әрекеттесуінің формалары мен модульдік технологияларын таңдап алумен, сонымен қатар, қызметтің ақпараттық-қаржылық қамтамасыз етілуінің қолданбалы нұсқаларын дамытумен байланысты болып отыр.

Осыған дейін зерттелген отандық бизнес-құрылымдар тәжірибесінің негізінде таңдаудың стратегиялық тұрғысынан кәсіпкерлердің билік органдарынан қашықтықтан тікелей билікке келуіне дейінгі аралықта ауытқитынын көруге болады. Белгіленген шеңбермен шектелген кеңістікте компаниялардың мінез-құлқының көптеген түрлері бар. Бұл ретте кәсіпкерлік субъектілері тарапынан өзара іс-қимылдың стратегиялық мақсаттарын институционалдық (инвестициялық ахуалды жақсарту; заң шығарушылыққа белсене қатысу, өңір-аймақтық және салалық стратегияларды әзірлеу, заң жобаларының сараптамасына қатысу, пікір білдіру, реттеуші әсерді бағалау негізінде шаруашылық тәжірибені жүргізуге қолайлы орта құру; билік органдары мен халық алдындағы кәсіпкерлік жағдай мен сектордың имиджін қалыптастыру; отандық компаниялардың халықаралық деңгейдегі ұстанымдарын нығайту) және ұйымдастырушылық-жекешелік (нақты коммерциялық компаниялардың немесе оларға қатыстыларының экономикалық мүдделерін қанағаттандыру негізінде ақпараттық, қаржылық, ұйымдастырушылық-басқарушылық, ресурстық, технологиялық және өзге де преференциялар мен пайдалар алуды көздейтін) болып, екі топқа бөлінеді [6].

Аса маңызды шешімдерді қабылдау орталықтарының конфигурациясын анықтайтын бизнес пен мемлекет арасындағы өзара әрекеттестікті айқындау факторлардың мемлекеттік жүйенің құрылымына әсері зор. Федерализм іскерлік мүдделердің ұлғаюына әкеліп соқтырады, яғни бизнес өкілдері шешім қабылдайтын орталықтарына ықпал етуге әрекет жасайды және осы әрекетті өтініштеріне түсіністікпен қарайтын мекенді тапқанша іске асырады. Мемлекеттің саяси орталықтандырылуы бизнес мүдделерінің шоғырлануын ынталандырады және мемлекеттік саясат қалыптасатын аймақтарға қолжетімділікті шектейді.

Мемлекет пен бизнестің өзара іскерлік бағытта әрекеттесу тұрғысына әсер ететін факторлардың бірі мемлекет пен бизнес арасындағы қарым-қатынастың шекарасын көрсететін саяси режим болып табылады. Билік құрылымдарының үстемдігі бар үлгілерді авторитарлық саяси режимдер қолдаса, мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуінде серіктестік үлгілерін немесе бизнес құрылымдарының басымдылығы бар үлгілерге демократиялық режимдер демеу көрсетеді.

Мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының басым моделін бөліп көрсету шартты болып табылады: мұндай қатынастар дифференциалданған жүйе болып табылады және оның әрбір деңгейінде өзара әрекеттесудің әртүрлі тұрақты нысандарының басымдылығын байқауға болады.

Бүгінгі таңда әлемде келесідей жағдай қалыптасып отыр: мемлекет қомақты, бірақ шектеулі ресурстарға ие бола тұра, өз мақсаттары мен мүдделерін жүзеге асыруда

қосымша ресурстарды тарту арқылы оларды ұлғайтуға ұмтылуда. Сонымен қатар, мемлекет тиімді уәждемелік тетік құрып, кәсіпкерлік қызметті ынталандыру арқылы, сондай-ақ кәсіпкерлік немқұрайлы қарайтын әлеуметтік функцияларды жүзеге асырудың заңмен реттелетін құралдардың көмегімен кәсіпкерліктің қызмет етуінің тиімділігін қолдауға ұмтылады [7].

Маңызды өмірлік қағидаттарды іске асыру үшін қажетті жағдайлар жасауға ұмтылуда Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың жетекші бағдары кезең-кезеңімен әлеуметтік-экономикалық жаңғырту болды. Қазіргі уақытта қолайлы әлеуметтік-экономикалық саясаттың стратегиялық дамуы мен адами капиталдың жетілдірілуі қағидаттарына, жеке тұлғалар, кәсіпкерлер, мемлекеттің өзі-ара іс-әрекеті мен ынтымақтастығы салаларының кеңістігін кеңейту механизміне бағытталған.

Мемлекеттік әлеуметтік реформаны жүргізу кезеңдеріне сәйкес әлеуметтік саясаттың басымдықтары құрылуы керек, ал оны жүзеге асыру субъектілері оны құрудың нақты экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік, экологиялық, құқықтық, қаржылық және басқа әдістерін көрсетулері керек [8].

Сондай-ақ, әлеуметтік саясаттың екіұшты рөлін де ескеру қажет. Біріншіден, ол әлеуметтік айырмашылықтарды теңестіруге әсер етеді, халықтың полярлық әлеуметтік топтары арасындағы қатынастарды үйлестіріп, әлеуметтік және саяси жүйедегі тәуекелдерді азайтады. Ал екіншіден, ол тәуелділікті тудыруы мүмкін және халықтың бір бөлігінің еңбекке деген ынтасының жоғалуына ықпал етуі ықтимал [9]. Сол себепті қазіргі Қазақстанның әлеуметтік саясаты оның жеке бағдарларына тежелмеуі керек. Негізгі бағыттар мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларда кешенді және жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс. Әлеуметтік мемлекет қызметінің сипатына, ішкі мазмұнына және құрылымына сәйкес дамудың орта және ұзақ мерзімді бағдарламалары мынадай факторларды ескереді: [10].

- стратегиялық әлеуметтік міндеттер мен мақсаттарды іріктеу, әлеуметтік және экономикалық басымдықтарды белгілеу;
- қоғамның барлық мүшелері үшін бірыңғай әлеуметтік кеңістікті нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету;
- әлеуметтік іс-шара қаржыландыруда мемлекетті қолдау және қорғау;
- бірыңғай әлеуметтік инфрақұрылым құру, білікті кадрлармен және әлеуметтік үлгідегі мемлекеттің институционалдық ортасы үшін қажетті сенімді ақпаратпен қамтамасыз ету.

Экономикалық әдебиеттерде мемлекеттік өкілдер мен бизнес құрылымдарының өзара әрекеттесуінің келесі үлгілері зерттелген:

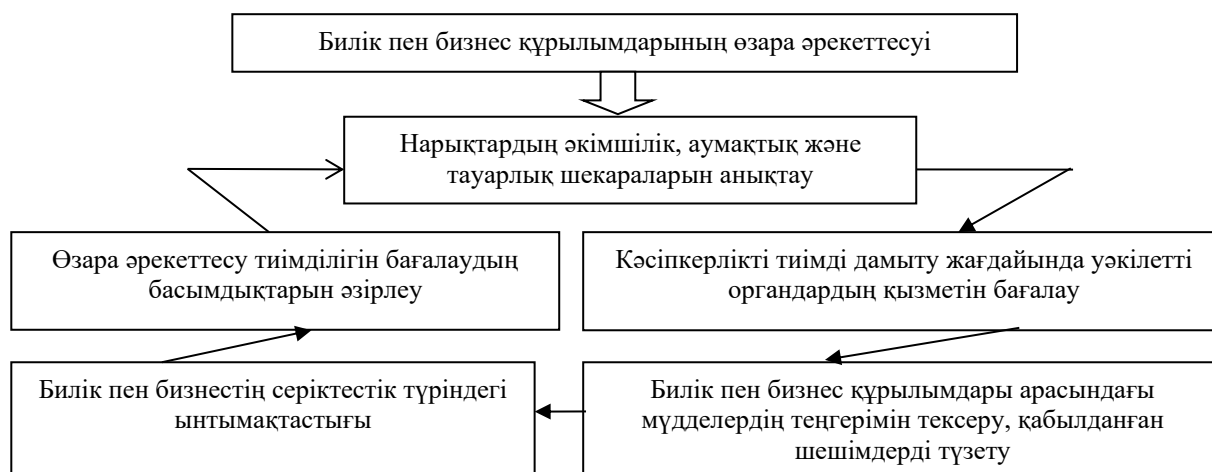
- Корпоративтік модель – өкілдікке монополиялық құқығы бар кәсіподақтардың шектеулі саны бар, мүшелік билік тарапынан ынталандыру арқылы қалыптасатын үлгі.
- Плюралистік модель – одақтардың шектеусіз саны болып келетін және олардың арасында еркін бәсекелестік, мемлекеттік бақылау жоқ үлгі [11].
- Функционалдық модель – билік пен бизнестің өзара алшақтауы және олардың міндеттерін дербес шешуді көздейтін үлгі.
- Серіктестік моделі – аймақ басшысы бизнеспен әріптестік қарым-қатынас орнататын үлгі.

- Мемлекеттік патронаж моделі – үкімет бизнес-элита қызметін бақылауды жүзеге асыруға ұмтылатын үлгі.
 - Қақтығыс моделі – бизнес пен билік элиталары арасында тұрақты қарым-қатынастың болмауымен сипатталатын үлгі.
 - Симбиотикалық модель – билік пен бизнесті біріктіру, әдетте, басым ойыншының қатысуымен жүзеге асыратын үлгі [12].
 - «Меценат» моделі – жергілікті билік органдарының нарық субъектілеріне қатысты әкімшілік-әкімшілік қатынастарын белгілейтін үлгі.
 - «Әріптестік» моделі – экономикалық және саяси қайраткерлер бір-біріне көмектесе отырып, диалогты жалғастыра алуға ықпал ететін үлгі түрі.
 - «Билікті жекешелендіру» моделі – бір топтың немесе бизнес топтарының билікке бақылау орнатуы арқылы іске асырылатын үлгі.
 - «Басу» моделі – біріктірілген команда құрып, тиімді даму бағдарламасын жоспарлап, беделді басшыны ұсына алмаған жергілікті билік элитасының әлсіздігімен сипатталатын үлгі [13].
 - «Ерікті-міндетті қайырымдылық» моделі – корпоративтік бағдарламалардың тиімділігінің өсуіне кедергі келтіретін билік диктатурасымен сипатталатын үлгі. Бұл жерде «Әлеуметтік ауыртпалық» компанияның нарыққа шығуының шартына айналады.
 - «Мәміле» моделі – үкімет те, бизнес те өздерінің ойын ережелерін екінші тарапқа айта алмауымен сипатталатын үлгі.
 - «Комбайн сити» моделі – бизнестің диктатурасы үстем болғанымен, бірақ бизнестің өзі үшін тиімсіз болып табылатын үлгі.
 - «Әлеуметтік серіктестік» моделі – билік өкілдері жергілікті бизнестің әлеуметтік инвестицияларын үйлестіру қызметін өз мойнына алуды ұсынатын үлгі [14].
 - «Идеал» (теориялық модель) моделі – идеалды нарықтық ортадағы өзара әрекеттесумен іске асатын үлгі.
 - Ұлттық модель – экономиканың нақты нарықтық моделіндегі өзара әрекеттесулермен сипатталатын үлгі.
 - Нормативтік модель – белгілі бір елде бекітілген формальды нормалар негізінде қалыптасқан өзара әрекеттесу үлгісі.
 - Нақты институционалдық модель – белгілі бір аумақтағы өзара әрекеттесу үлгісі [15].
 - «Ақ аймақ» моделі – барлық кәсіпкерлер үшін біртұтас ойын ережелерін құруға және олардың осы ережелерді сақтауға мемлекет тарапынан еріксіз мәжбүрлеуіне негізделген үлгі.
 - «Қара аймақ» моделі – бейресми қылмыстық әрекеттерді, ең алдымен сыбайлас жемқорлықты қамтитын үлгі.
 - «Сұр аймақ» моделі – бизнестен бопсалаудың бейресми тәжірибесін және оның қызмет ету шарттары бойынша билік органдарымен бейресми келіссөздер тәжірибесін қамтитын үлгі [16].
- 2-суретте билік пен бизнес құрылымдарының өзара әрекеттесу процестері әрқашанда қалыптасқан экономикалық жүйенің, саяси-құқықтық құрылымның, моральдық

нормалардың мәнін көрсететін және белгілі бір кезеңге сәйкес келетін бірқатар принциптерге негізделеді.

Бүгінгі таңда күрделі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлердің тығыз байланысынсыз еліміздің стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу мүмкін емес. Алайда, мұндай қарым-қатынастардың өзі де проблемалық аймақ болып көрінеді, өйткені бір жағынан мемлекеттің, екінші жағынан кәсіпкерлік саласының алға қойған мақсаттары қарама-қайшы келеді, сондықтан олардың ортақ міндеті елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін олардың әлеуетін жұмылдыруға, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға көмектесетін өзара іс-қимыл қажеттілігін өзара түсіну болып табылады.

Кәсіпкерлік сектор бүгінде өз мүдделерінің мемлекет пен ел азаматтарының мүдделерімен ортақ екенін білуі керек, өйткені ол қоғамның ең серпінді бөлігі болып табылады. Бизнес кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері әлеуметтік және саяси тұрақтылыққа, тұрақты дамып келе жатқан экономикаға байланысты екенін түсінуі керек.

Сурет 2. Билік пен бизнес құрылымдарының әрекеттесу алгоритмі

Ескерту - [16] дереккөзі бойынша авторлармен құрастырылған

Бизнес, сөзсіз, мемлекеттік билікпен үнемі қарым-қатынас жасауға, бірлескен әрекеттерді жүзеге асыруға мүдделі болуы керек. Қазақстанда мұндай тәжірибеге ие. Атап айтқанда, кәсіпкерлер бірте-бірте диалогтан бірлескен қызметті жүзеге асырып, мемлекеттік даму бағдарламаларын орындауға көшуде. Мемлекеттік және бизнес-ұйымдардың өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру үшін индикативтік жоспарлаудың тұрақты түзетілетін жүйесін дамыту қажет.

Мемлекет пен бизнес өкілдерінің өзара әрекеттестігіндегі ашықтықты арттыру мақсатында нақты реформалар жүргізу кезеңдерінде әлеуметтік-экономикалық қатынастардың кең ауқымын қамтитын мемлекеттік билік органдары мен кәсіпкерлердің құқықтарын, міндеттері мен жауапкершілік дәрежелерін дербестендіруге мүмкіндік

беретін арнайы стандарттарды әзірлеу қажет. Осы ұсыныстарды назарға ала отырып, біз мемлекет пен бизнестің әріптестігін дамыту стратегиясында талап етілетін құрылымдық компоненттерді іріктеуді жүзеге асырдық. Олардың құрамы мен сипаттамалары төмендегі кестеде келтірілген.

Кесте 2. Мемлекет пен бизнестің серіктестігін дамыту стратегиясының құрылымдық құрамдас бөліктерінің құрамы мен сипаттамасы

Стратегияның құрылымдық құрамдас бөлігі	Мазмұны
Серіктестіктің қазіргі жағдайын стратегиялық талдау	– мемлекет пен бизнес серіктестігінің заманауи тәжірибесінің күшті және әлсіз жақтарын белгілеу; – серіктестікті дамытудың негізгі мәселелерін анықтау
Әріптестікті дамытудың стратегиялық басымдықтары мен мақсаттары	– серіктестікті дамытудың стратегиялық басымдықтарын анықтау; – серіктестікті дамытудың стратегиялық мақсаттарын белгілеу
Серіктестікті дамытудың нәтижелері	– сандық және сапалық көрсеткіштерді пайдалана отырып, серіктестіктің нақты (қол жеткізілген) жай-күйінің сипаттамасы
Серіктестікті дамытудың негізгі міндеттері	– алға қойылған мақсаттарға жетуді қамтамасыз ететін өзара байланысты іс-әрекеттерді белгілеу
Стратегияны іске асыру механизмі	– серіктестікті дамыту процестерін басқару құралдарының негізгі құрамын анықтау
Ескерту – [17] дереккөзі негізінде құрастырылған	

Мемлекет пен бизнес арасындағы стратегиялық әріптестік әртүрлі нысандарда жүзеге асатынын ескере отырып, олардың мазмұнын ашатын боламыз. Олар мыналарды қамтиды:

- экономикалық қызметтің кең ауқымында мемлекеттік және жеке тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін қолданылатын МЖӘ;
- аймақтардың әлеуметтік-экономикалық кеңістігін кластерлеуге байланысты серіктестік;
- елдің және оның өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуын стратегиялық жоспарлау саласындағы серіктестік.

Өзара әрекеттесу механизмінің маңызды элементі ынталандыру болып табылады. Ынталандырудың негізгі бағыттарына келесілер жатады:

- нарықтық қатынастардың ішкі және сыртқы қатысушылары мен инвестициялық жобалар туралы мәліметтерге еркін және тең қол жеткізуді қамтамасыз ететін, ұлттық және әлемдік нарықтағы жағдайлар туралы талдамалық ақпаратты пайдалануға мүмкіндік беретін дамыған ақпараттық инфрақұрылымды құру;
- жеке меншікті қорғау институтын дамыту және жетілдіру, әсіресе жеке меншік туралы мәселелерді қарастыру;

– бизнес секторымен қарым-қатынаста қаржы-несие және сақтандыру тетігін жетілдіру;

– мемлекеттік тікелей инвестициялар саясатын іске асыру, инновация жасауға қабілетті және дайын кәсіпкерлерді ынталандыру. Бұл ретте қайта инвестицияланатын пайдаға салынатын салықты азайтып, амортизациялық аударымдарды көбейтіп, кәсіпкерлердің жоғары технологиялық өнімге сұранысын ынталандыру қажет.

Меншік құқығының кепілдігі кәсіпкерлікке үлкен сенім артуға көмектесетінін тағы да атап өткіміз келеді. Тұрақтылық пен меншік құқықтарын қорғау жағдайында бизнес өз қызметін дамытудың ұзақ мерзімді жоспарларын белсенді түрде құруға және инвестициялауға ынталы.

Экономикалық өсудің қомақты резервтерінің тасушылары болып табылатын шағын және орта бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға ерекше назар аудару қажет. Бүгінгі таңда нарықтарда жаңа әрі табысты кәсіпорындардың пайда болуы әділ және еркін бәсекелестікке байланысты. Ал салауатты бәсекелестік ортаны құру дұрыс корпоративтік жауапкершілік пен мәдениетке, сондай-ақ кәсіпкерлік ұйымдардың ішіндегі өзін-өзі реттеу механизмінің тиімділігіне байланысты. 2020 жылғы Қазақстан өңірлері бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы туралы есептің қорытындысы бойынша, 2020 жылы Қазақстанның барлық шағын және орта бизнес секторының өнім көлемі 33 627 млрд теңгені құрады. Өңірлер бойынша өнім шығаруға ең көп үлесті Алматы (9 033 млрд. теңге) және Астана (6 635 млрд. теңге) қалаларындағы ШОБ субъектілері қосады, олардың шығарған өнімі елдегі ШОБ жалпы өнімінің 47%-ын құрады [17].

2050 жылға қарай шағын және орта бизнестің (ШОБ) үлесін ЖІӨ-нің 50% - на дейін ұлғайту стратегиялық міндеттердің бірі болып қалуда. Бұл ретте 2025 жылға қарай ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі 35% - ға дейін, ал жұмыспен қамтылғандар саны 4 млн адамға дейін өсуі тиіс [18].

Тиімді салық жүйесі – әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды ынталандырушысы. Әдетте, Қазақстан Республикасының Салық кодексіне толықтырулар мен өзгертулер жыл сайын енгізіледі, сондықтан үкімет салық рәсімдерін реттеу үдерісін талқылауға бизнес өкілдерін тартуы тиіс.

Кәсіпкерлік сектор білім беру саласын реформалауға және жетілдіруге белсенді қатысуы тиіс, себебі бизнес пен оның әртүрлі экономикалық салаларға бағдарлануы отандық еңбек нарығының жай-күйіне әсер етеді. Үкімет еңбек ресурстарын дайындау саны мен сапасында айқын сәйкессіздіктерге куә болады. Еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныс арасындағы мұндай сәйкессіздіктер бизнестің және мемлекеттік білім беру жүйесінің бірлескен күш-жігерімен жойылуы керек.

Жалпы, агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарын, Қазақстанның дәстүрлі саласын инновациялық рельстерге ауыстыру – бұл мемлекет пен бизнестің ерекше басым және бірлескен міндеті. Азық-түлік қажеттіліктерінің артуы бір жағынан инвестициялар көлемінің өсуіне, екінші жағынан жаһандық аграрлық өндірістегі бәсекелестіктің артуына ықпал етеді, сондықтан қазіргі шаруа және фермер қожалықтары жаңа технологияларды енгізу және әлемдік стандарттарға сәйкес еңбек өнімділігін үнемі арттыру арқылы ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуін қамтамасыз етуі керек. Ал

мемлекет пен агробизнес өкілдері Қазақстанда тиімді жер нарығын құру үшін бірлесіп жұмыс істеуге тиіс.

Мемлекет пен кәсіпкерліктің бірлескен өзара әрекеттесу саласы кірістерді саралаудағы тосқауылдарды жоюға бағытталуы тиіс. Мұның шешімін табуға әлеуметтік қамсыздандыруды жақсарту, мемлекеттік сектор мен жеке сектордың жалақы деңгейін арттыру ықпал етеді. Жаңа технологиялар мен инновацияларды енгізу, бизнестің жаңа нысандарын жүргізу, корпорацияларды басқарудың жаңа схемаларын құру, көлеңкелі сегменттен өндіріс пен еңбекақы төлеу, шетелдік және отандық инвесторлар үшін қолайлы инвестициялық ахуал құру – негізгі құралдардың бірі ретінде қызмет етеді.

Өзара әрекеттесудің басым бағыты мемлекет пен бизнес арасындағы қатынастар ғана емес, сонымен қатар әртүрлі салалар мен ауқымдағы бизнес-құрылымдар арасындағы қатынастарды қамтуы тиіс. Аутсорсингке жүгіну кейбір компаниялардың біршама қызметтері басқаларға берілген кезде оңтайлы іске асуы мүмкін. Мұндай алмасу осы үрдіске қатысатын тараптардың шығындарын азайтуға ықпал етеді. Елімізде аутсорсинг әлі толықтай дамымаған. Мұның басты себептерінің бірі – аутсорсинг қызметін ұсынушы компанияларға деген сенімсіздік. Алайда еліміздегі аутсорсингті түбегейлі жоққа шығаруға болмайды. Қазақстанда компьютерлік технологиялар, адам ресурстарын басқару және бухгалтерлік құжаттаманы жүргізу салаларында аутсорсинг кеңінен қолданылады.

Қазақстанда жүргізіліп жатқан маңызды реформа – ауқымды әкімшілік реформа. Басқа іс-шаралармен қатар, оның жүзеге асуы мемлекеттік басқару сапасын арттыруға ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік органдар мен қоғамның барлық құрылымдарының арасында сенімді қарым-қатынас орнатуға, кәсіпкерлік сектор мен мемлекет арасындағы үйлесімді өзара әрекеттестікке ықпал етеді.

Қазақстанның жаңа әкімшілік жүйесі мемлекеттік құқықтық реттеу мен экономикалық еркіндікті сақтау арасындағы тиімді арақатынасқа көмектесуге, мемлекеттің экономикалық өсуінің Қазақстан халқының өркендеуі мен әл-ауқатымен өзара байланысын қамтамасыз етуге, оның мүдделерін қорғауға, қоғамның әлеуметтік саласында инновациялар енгізуге тиіс. Қазақстанның әкімшілік реформасы қоғам дамуының негізгі категориясы ретінде мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасында өкілеттіктерді нақты бөлуді жүзеге асыра отырып, үкіметтің тиімді қызметіне қол жеткізуге ұмтылуы керек.

Тәуелсіздік алғалы бері үкімет еңбек жағдайын заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз етуде. Елде әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеудің жаңа бағыты іске асырылуда. Ол, өз кезегінде, әлеуметтік-еңбек қорғау әдістері мен экономикалық орнықтылықтың оңтайлы үйлесімін қамтамасыз етуге бағытталған. Әлеуметтік әріптестікті дамыту және жетілдіру үшін құқықтық және ұйымдастырушылық негіз қалыптастырылды.

Әлеуметтік әріптестік механизмін жетілдірудің негізгі бағыттары келесі нысандарға сәйкес ұсынылуы мүмкін:

– ең төменгі мемлекеттік әлеуметтік стандарттар мәселелері бойынша кеңестер және ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасын айқындайтын әдістемені талқылау;

– тиісті салаларда (тау-кен металлургия өнеркәсібі, химиялық өндіріс және т. б.) зиянды өндірістерге тартылған қызметкерлердің ең төменгі жалақы деңгейіне байланысты мәселелерді шешу;

– әлеуметтік әріптестіктің барлық тараптарының зейнетақы аударымдары жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеуге қатысуы (ерікті зейнетақы аударымдарын міндетті зейнетақы жарналарын енгізуге ауыстыру мүмкіндігі);

– еңбекті қорғау мен кәсіптік тәуекелдерді реттеу және басқару жүйелерін енгізу туралы заңнаманы; азаматтық қоғам институттарын дамыту жөніндегі заңнаманы жақсарту жөнінде ұсыныстар әзірлеу және енгізу.

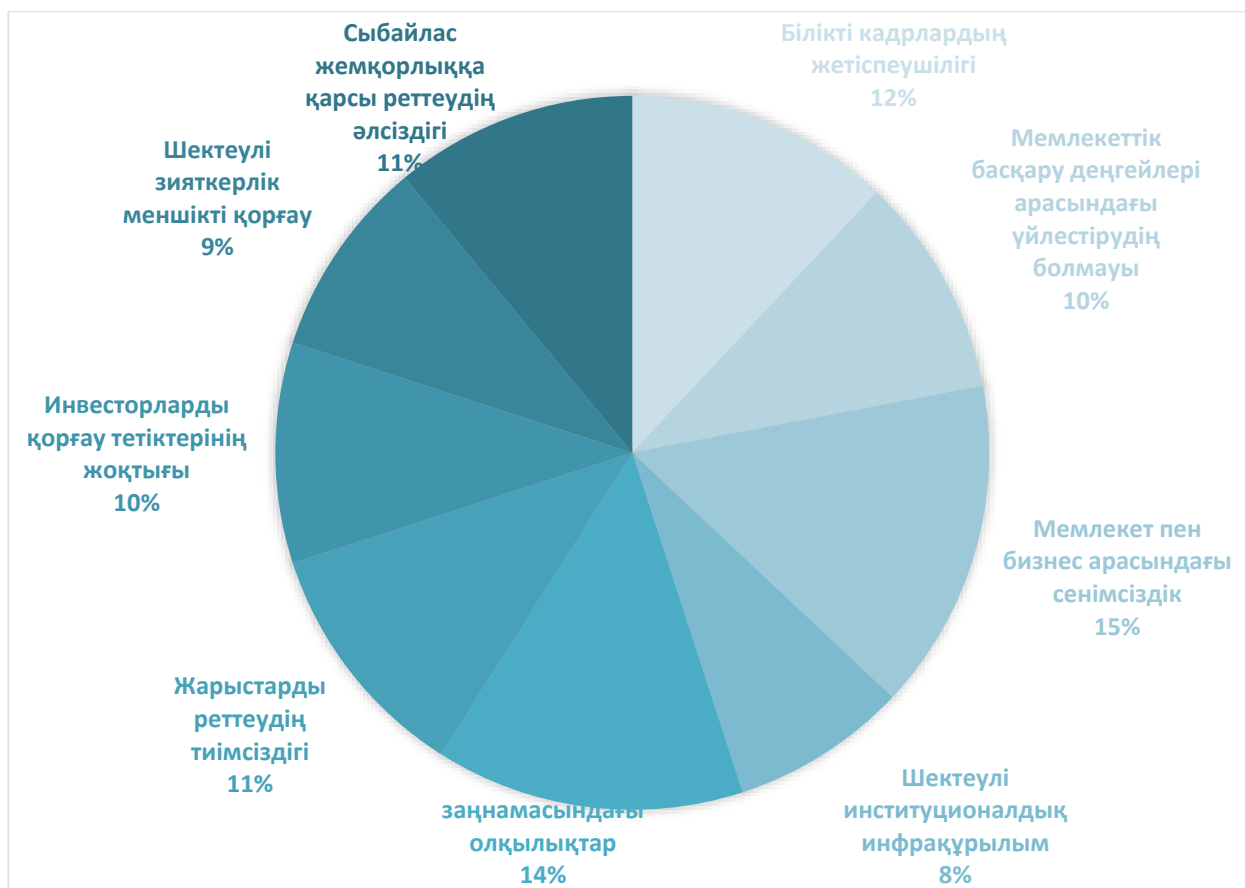
Әлеуметтік серіктестіктің маңызды нысаны бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі болып табылады. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі әлеуметтік-экономикалық жаңғыруының маңызды шарты ретінде көрініс табады. Қазақстан үшін кәсіпкерлердің әлеуметтік жауапкершілігі адамның, бизнес пен мемлекеттің мүдделерін үйлестіру шарты ретінде маңызды екені анық. Осы орайда, әлеуметтік-еңбек кепілдіктерінің қалыптасып келе жатқан деңгейін қолдау және дамыту қажет. Қазіргі таңда әлеуметтік жауапкершілік индустриялық-инновациялық жүйенің алдында тұрған бірқатар маңызды міндеттерді шешуге қабілетті. Ол әлеуметтік маңызы бар нысандарды қаржыландыруға белсенді қатысуға және сол арқылы мемлекеттің әлеуметтік шығындарын толықтыру және азайтуға ат салыса алады.

Қазіргі таңда Қазақстанда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің мәні корпоративтік пайданың бір бөлігін әлеуметтік мақсаттағы жобаларға инвестициялауда, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар арасында немесе олармен бірлесіп конкурс негізінде кәсіпкерлік жобаларды іске асыру жолымен қызметті құру мен жүргізуден, кластерлік бастамаларды пайдалануда, рентабельді емес өндіріс базасында жаңа кәсіпорындар құруда және мемлекеттік коммуналдық меншікті қолдануда көрініс табады.

Кәсіпкерлік сектор мен мемлекет арасындағы өзара әрекеттесудің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын, атап айтқанда, мемлекеттік-жекешелік әріптестікті (бұдан ары қарай – МЖӘ) қарастыру барысында олардың Қазақстанда дамуына кедергі келтіретін бірқатар мәселелердің бары анықталды. Еліміздегі МЖӘ-нің ең кең тараған нысаны болып табылатын концессиялардың артықшылықтары мен өзектілігіне қарамастан, өңірлік деңгейде білікті мамандардың жетіспеуі, сондай-ақ МЖӘ үлгілерін тәжірибеге енгізудегі заңнаманың толық көлемде жүзеге асырылмауы байқалды. Дегенмен, мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің ауқымын оның қарапайым және қолжетімді нысандарынан бастап, бірте-бірте кеңейту керек, және институционалдық жүйені дамыту барысында бірлескен жобаларды қаржыландыру мен үйлестірудің күрделі схемаларына көшуге тиіс. Бұл бағыттағы жұмыстар елімізде қазірдің өзінде іске асырылуда. Атап айтқанда, Қазақстандық МЖӘ орталығы МЖӘ саласындағы әдістемелік және заңнамалық базаны жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірленіп, МЖӘ мәселелері бойынша ақпараттық іс-шаралар жүргізіледі. Қазірдің өзінде білім беру және медициналық мекемелерді, балабақшаларды салу сияқты әлеуметтік маңызы бар, бірақ өтелуі қиын жобалар үшін МЖӘ механизмдері енгізілуде. Қазақстанда МЖӘ-

ны дамытудың тиімді шешімі «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Заңның қабылдануы болмақ және оның жобасы қазірдің өзінде қарауға ұсынылған.

Қазақстандағы мемлекеттік органдар мен бизнестің тиімді әрекеттестігіне кедергі келтіретін институционалдық және құқықтық кедергілер 3-суретте көрсетілген.

Сурет 3. Институционалдық және құқықтық кедергілер

Ескерту - [2] дереккөз негізінде құрастырылған

Республикадағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің ерекшеліктерін зерттей келе, келесідей қорытындылар жасауға болады:

- нақты жобаны жүзеге асыру барысында оның сипаттамаларының немесе сыртқы жағдайларының өзгеруіне байланысты серіктестік шарттары мен нысандарына әртүрлі инновацияларды қарастырып, енгізу қажет;
- серіктестік шарттарына қатысушылар арасындағы сенімге серіктестік таңдау тәртібінің ашықтығы мен мемлекеттік конкурс кезінде сыбайлас жемқорлық көріністерінің аз болуы жағдайында ғана қол жеткізіледі;
- қазіргі жағдайда әртүрлі заңнамалардың принциптерін қолдануға мүмкіндік беретін және жоғары транзакциялық шығындарға әкелуі мүмкін шарттық қатынастардың икемділігін ескеретін ерекше типтегі келісімшарттарды әзірлеу қажеттілігі туындайды;

– МЖӘ механизмдерін пайдаланудың қоғамдық маңыздылығы әлеуметтік-саяси салдарға толы елеулі оң және теріс әсерлер қалдыруы мүмкін. Бұл жағдай мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің әрбір нақты жобасын белсенді ақпараттық және саяси қолдауды қажет етеді.

Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік жобаларының пайда болу ықтималдығына назар аудару қажет. Мемлекеттік кәсіпкерлік жеке бизнесті тартпайтын немесе үлкен инвестициялар мен тәуекелдерді қажет ететін салаларда қызмет атқарады. Мемлекеттік кәсіпкерлік ел азаматтарына түрлі әлеуметтік салаларда жеңілдіктер бере отырып, ғылымды және капиталды қажетсінетін салаларға көмек көрсете отырып, сол арқылы елді әлемдік кеңістікте нығайтуға және ғылыми-техникалық прогресс пен экономикалық өсу қарқынын жеделдетуге ықпал етеді. Үкімет кәсіпкерлік секторды әлеуметтік жобаларды бірлесіп жүзеге асыруға тарта отырып, оны құқықтық қолдауға, бизнес үшін қосымша преференциялар әзірлеуге және оның әлеуметтік жауапты мінез-құлқын дамытуға жәрдемдеседі. Бизнес өз тарапынан тікелей мақсатына, яғни пайда табуға ұмтылады, сондықтан үрдісті жеделдету үшін тиімді әдістер мен іс-шаралар схемаларын қолдана бастайды. Осылайша, мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылы қоғамның әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуде ұтымды механизм бола алады.

Бизнес-қауымдастықтар компаниялардың инновацияларды енгізу бойынша әлеуеті бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізу мен операциялық тиімділікті арттыру үшін күшті катализатор бола алатынын мойындауы керек. Бұл әсіресе, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалатын шығындар болашақ өсімге инвестиция болатын шағын кәсіпорындар үшін өте маңызды [18].

Қоғамның жаһандану мен интернационалдану жағдайында мемлекет пен кәсіпкерліктің өзара әрекеттесу жолдарының тиімділігінің маңыздылығы артып отыр, сондықтан Еуразиялық экономикалық одақ құру туралы шарт, бір жағынан, Қазақстанның Еуразиялық кеңістіктегі геэкономикалық және саяси мүмкіндіктерін кеңейтудің көрсеткіші болып табылса, екінші жағынан, ел ішіндегі бизнес және азаматтық қоғам өкілдері арасындағы тығыз ынтымақтастық пен өзара әрекеттестік қажеттілігін куәландырады. Сарапшылардың болжамы бойынша Еуразиялық Экономикалық Кеңістік (бұдан ары қарай – ЕАҰК) құру шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға аайрықша әсер етеді. Еліміз ЕАҰК-ға кіргеннен кейін 2030 жылға қарай ЖІӨ 25% - ға артады, жаңа жұмыс орындары құрылады, инвестициялық ахуал жақсарады, сыртқы сауданың өсуі жоғары талаптар есебінен өнім сапасын жақсартуға ықпал ететін болады, шикізаттық емес сектор, адами капитал және қызметтер нарығы белсенді дамиды болады.

Демек, әлеуметтік мемлекеттің қазақстандық моделінің табысты жұмыс істеуі дамыған мемлекеттік басқару жүйесімен және азаматтық қоғам институттарымен ұштасқан жоғары дамыған, тиімді, әлеуметтік-бағдарланған экономика негізінде ғана жүзеге асатынын тұжырымдауға болады.

Мемлекет пен бизнес арасындағы әріптестікті дамытудың стратегиялық мақсаттары мен міндеттерінің құрамы, серіктестікті дамыту процестерін басқару құралдарының негізгі құрамын төмендегі кестеге сәйкес тұжырымдауға болады.

Кесте 3. Мемлекет пен бизнес арасындағы әріптестікті дамыту стратегиясын іске асыру механизмінің құрамдас бөліктері

Стратегияны жүзеге асыру механизмінің «блоктары»	Серіктестіктің дамуын басқару құралдары
Ұйымдастырушылық және басқарушылық	<ul style="list-style-type: none"> - кластерлік үдерістерді, МЖӘ дамытудың мемлекеттік бағдарламалары; - кластерлік жобаларды, МЖӘ жобаларын іске асыру нәтижелерінің мониторингі; - стратегиялық жоспарлау жөніндегі бағдарламалық құжаттарды, МЖӘ кластерлерін қалыптастыру және дамыту жобаларын әзірлеуге және іске асыруға қатысатын мемлекеттік атқарушы органдардың кадрларын қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру бағдарламалары
Әлеуметтік-саяси	<ul style="list-style-type: none"> - стратегияны іске асыру барысы мен нәтижелері туралы ақпаратты тарататын интерактивті веб-сайт; - онлайн режимінде мемлекеттік органдар мен бизнес өкілдерінің тақырыптық талқылаулары; - стратегияны іске асыру нәтижелерімен таныстыру; - мемлекет пен бизнес арасындағы стратегиялық әріптестік тәжірибесін жетілдіру бойынша ұсыныстарды талқылау және әзірлеу үшін ғаламтордағы электронды пікірталас алаңдары
Нормативтік-құқықтық	<ul style="list-style-type: none"> - атқарушы билік органдары арасындағы өкілеттіктерді бөлуді және олардың бір-бірімен сәйкестігін реттейтін стратегияны іске асыруды нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету; - мемлекеттік органдар мен бизнестің өзара іс-қимылын реттейтін стратегияны іске асыруды нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету
Ақпараттық-технологиялық	<ul style="list-style-type: none"> - ашық деректер форматында Қазақстан Республикасы үкіметінің ресми ғаламтор-ресурсында стратегияны іске асыру туралы жыл сайынғы есептері; - онлайн режимінде стратегияны, бағдарламаларды және жобаларды іске асыруға бизнестің қанағаттануын анықтауға арналған әлеуметтік сауалнамалар.
Қаржы-экономикалық	<ul style="list-style-type: none"> - кластерлік жобаларды іске асыруға арналған уәкілетті органдардың гранттары; - кластер мүшелеріне ҒЗТКЖ және инновациялық өндіріс үшін менеджерлерді қайта даярлау саласындағы шығындарды өтеу үшін субсидиялар; - кластерлердің құрамына кіретін кәсіпорындардың жер учаскелерін, ғимараттар мен технологиялық жабдықтарды сатып алуға, өнімділігі жоғары жұмыс орындарын құру шығындарын жабуға арналған субсидиялар; - МЖӘ жобаларының қатысушылары болып табылатын бизнес құрылымдарына тәуекелдерді сақтандыру бойынша шығындардың бір бөлігін өтеуге арналған субсидиялар; - экспорттық және импортты алмастыратын қызметті жүзеге асыратын кластерлердің қатысушы-кәсіпорындарға арналған салықтық жеңілдіктер; - арнайы инвестициялық келісімшарт.
Ескерту – авторлармен құрастырылған	

Бизнес пен мемлекеттің өркениетті қатынастары тиімді әлеуметтік-экономикалық саясатты қалыптастырудың, инновациялық белсенділікті арттырудың, саяси, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың маңызды және қажетті шарттарының бірі болып табылады.

Қорытынды

Мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуінің зерттелген көптеген мәселелері пікірталас тудырады. Қазіргі әлемдік тәжірибе мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының жоғары тиімділігін көрсетіп отыр. Қазақстанда басты назар осы қатынастардың институционалдық негіздерін қалыптастыруға, оның ішінде стратегиялық маңызды міндеттердің орындалуын қамтамасыз ететін мемлекет пен бизнес құрылымдарының өзара әрекеттестігінің оңтайлы нысандарын құруға бағытталған.

Сонымен қатар, Қазақстанда мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуінде олардың тиімді ынтымақтастығына кедергі келтіретін көптеген тосқауылдар бар. Бұған тараптардың құқықтары мен жауапкершілігін айқындайтын құқықтық базаның кемшіліктерін, әріптестік қатынастарды іске асыру нысандары мен әдістерінің жетілмегендігін, тиімді ынтымақтастық үшін бәсекелестік жағдайлардың болмауын, инвестициялық және инновациялық ортаның дамымауын жатқызуға болады.

Қорытындылай келе, ұсынылған Қазақстан Республикасындағы мемлекет пен бизнестің әріптестігін дамыту стратегиясының нұсқасы өңірлік деңгейде нақтыланып, толықтырылуы қажет. Бұл, өз кезегінде, Қазақстан Республикасының субъектiсіндегі әріптестіктің қол жеткізілген ахуалын, әлеуетін және ресурстық базасын толық есепке алуды қамтамасыз етеді.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала жеке авторлар қаражаты есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы болмады.

Авторлардың қосқан үлесі

Ғылыми мақаланы орындау барысында барлық авторлар зерттеу және қорытындылау жұмыстарын жасады.

– зерттеу ғылыми жұмысының әдістемелік әдістерді қамтамасыз ету, талдауға тұжырым жасау, сыни көзқарастарға ұсыныстар жасау, мақаланы рәсімдеу және жөнелту.

– әдебиеттерге шолу жасау, ақпараттарды жинақтау, жинақталған материалдарға талдау жасау.

– зерттеу тақырыбына алдын ала талдау жасау, жинақталған материалдарға талдау жасау, аңдатпаны орыс және ағылшын тілдеріне аудару.

Әдебиеттер тізімі

1. Богатуров А.Д. Понятие экономической политологии и особенности ее проблемного поля в России // Полис. Политические исследования. – 2011. – №4. – С. 8-19. [Электрондық ресурс]. - URL: https://mgimo.ru/files/209372/Bogaturov_4-11.pdf (жүгіну күні - 28.09.2023).

2. Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development. //Economic Annals-XXI. 2016. - Volume 158, - Issue 3-4, -P.57-60 <https://doi.org/10.21003/ea.V158-13>
3. The Legatum Prosperity Index™. A tool for transformation. Overview. – 2021. - November. – 23p. [Электрондық ресурс]. - URL: https://docs.prosperity.com/3616/3544/3967/The_2021_Legatum_Pro Prosperity_Index_Overview_-_Web.pdf (жүгіну күні - 28.09.2023).
4. United Nations. Kazakhstan Annual Report 2022. – 34 p. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://kazakhstan.un.org/sites/default/files/2023-04/UN%20Kazakhstan%20Annual%20Report%202022%20EN.pdf> (жүгіну күні - 22.07.2023)
5. Рейтинг стран мира по уровню жизни 2021. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://basetop.ru/rejting-stran-mira-po-urovnyu-zhizni-2021/> (жүгіну күні - 22.07.2023)
6. Копытова Е.Д. Социальная ответственность бизнеса: проблемы и перспективы развития. – Вологда: Вологодский научный центр Российской Академии наук, 2017. – 174 с. [Электрондық ресурс]. - URL: http://library.vscs.ac.ru/Files/books/1528866855soc_otvetstvennost_biznesa.pdf (жүгіну күні - 22.07.2023).
7. Jawahar I.M., McLaughlin G.L. Toward a descriptive stakeholder theory: An organizational life cycle approach // Academy of management review. – 2001. – Т. 26. – №. 3. – С. 397-414. [Электрондық ресурс]. - URL: https://www.researchgate.net/publication/238361862_Toward_a_Descriptive_Stakeholder_Theory_An_Organizational_Life_Cycle_Approach (жүгіну күні - 22.08.2023).
8. Кисель К.Ю. Современные модели взаимодействия бизнес-структур и органов государственной власти // - М.: ГУ-ВШЭ. – 2013. – С. 23. [Электрондық ресурс]. - URL: www.dissercat.com/content/sovremennye-modeli-vzaimodeistviya-biznes-struktur-i-organov-gosudarstvennoi-vlasti (жүгіну күні - 30.07.2023).
9. Моисеев В.В. Взаимодействие власти и бизнеса: институциональные механизмы и пути совершенствования: монография / В.В. Моисеев, В.В. Ницевич, В.Ф. Ницевич, Е.А. Шуртухина. - Орел: ОФ РАНХиГС, - 2013. - 256 с. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2019-1-77-85> (жүгіну күні - 22.07.2023).
10. Чирикова А.Е.; Ледяев В.Г. Власть в малых российских городах: модели взаимодействия исполнительной и представительной власти // Мир России: Власть и бизнес. – 2015. – № 3. – С. 6-32. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://mirros.hse.ru/article/view/4924> (жүгіну күні - 15.08.2023).
11. Королев Е.А. Модели взаимодействия бизнеса и власти в Европейском Союзе // Власть. – 2008. – №. 7. – С. 26-31. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-vzaimodeystviya-biznesa-i-vlasti-v-evropeyskom-soyuze> (жүгіну күні - 22.08.2023).
12. Туровский Р.Ф. Региональные модели взаимодействия между деловыми и властными элитами: современные процессы и их социально-политические последствия, /Информационный сайт политических комментариев, 07.09.2009 - [Электрондық ресурс]. - URL: <https://politcom.ru/8474.html> (жүгіну күні - 09.09.2023).
13. Борис О.А. Подходы к оценке моделей взаимодействия бизнеса и власти: учет особенностей современной ситуации / О.А. Борис, В.Н. Парахина // Устойчивое развитие социально-экономической системы Российской Федерации: сборник трудов XXIII Всероссийской научно-практической конференции. Секция 1. Государственно-частное партнерство в инновационном развитии экономики. Симферополь, 18–19 ноября 2021 года. – Симферополь: Общество

с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», - 2021. - С. 3-7. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47282120>, https://elibrary.ru/download/elibrary_47282120_49230477.pdf (жүгіну күні - 22.08.2023).

14. Ивченко С.А., Либоракина М.И., Сиваева Т.С. Город и бизнес: формирование социальной ответственности российских компаний. - М., - 2003. - 136 с. [Электрондық ресурс]. - URL: https://urbanecconomics.ru/sites/default/files/3423_import.pdf (жүгіну күні - 11.09.2023).

15. Марковская Е.И. и др. (2020). Взаимодействие бизнеса и органов власти: учебник и практикум для вузов. Под редакцией Е.И. Марковской. (2-е изд.). - Москва: Издательство Юрайт, 2020. - 369 с. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/395232860.pdf> (жүгіну күні - 11.09.2023).

16. Эльмурзаева Р.А. Взаимодействие бизнеса и государства: трансформация захвата государства // Вестник Томского государственного университета. Экономика. - 2018. - №. 41. - С. 68-84. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-biznesa-i-gosudarstva-transformatsiya-zahvata-gosudarstva> (жүгіну күні - 12.09.2023).

17. Отчёт о развитии малого и среднего предпринимательства Республики Казахстан в первом полугодии 2020 года в разрезе регионов. - Нур-Султан, 2021 г. выпуск №13. - 100 с. [Электрондық ресурс]. - URL: https://damu.kz/upload/iblock/cae/xqhsqdrqgmhk90la0cicsr434otz3k54/%D0%94%D0%90%D0%9C%D0%A3%20_%20%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%20%D0%9C%D0%A1%D0%9F%20_%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf (жүгіну күні - 12.09.2023).

18. Шағын және орта бизнес үлесін 50%-ға дейін арттыру - стратегиялық міндет // Егемен Қазақстан, 25 Ақпан, 2020. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://egemen.kz/article/222191-shaghyn-dgane-orta-biznes-ulessin-50-gha-deyin-arttyru-strategiyalyq-mindet> (жүгіну күні - 25.08.2023).

A.B.Baimbetova^{1*}, A.E.Yessenali², A.A.Kulbayeva³

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi, Turkestan, Kazakhstan*

³*International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan*

Interaction between Government Bodies and Business Structures in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article examines the assessment of the interaction of regional government bodies and business structures in the Republic of Kazakhstan according to the criteria for the development of public-private partnerships. The purpose of the study is to develop theoretical and practical ideas about the meaning and content of the mechanism of interaction between business structures and the state. Methods of inductive analysis of legal and everyday institutions were used along with institutional, praxeological, historical and comparative methods in the study of existing methods and practices of introducing civilized principles of managing a mixed economy. Based on a study of the composition and features of the structural components of the partnership development strategy, components of the mechanism for implementing the strategy for the development of the state and entrepreneurship, joint entrepreneurship and the relationship of the results of the implementation of the mechanism for

entrepreneurship development, criteria for assessing the work of local governments were determined. In addition, a matrix of interaction between business and government at the regional level was compiled, models of interaction between government bodies and business structures, as well as an algorithm for interaction between government and business structures were studied. The study includes a quantitative and qualitative analysis of official statistics with a detailed description of the number and nature of corruption incidents, as well as the scale of informal operations. These analyses formed the basis for the definition of shadow schemes.

Key words: state bodies, business structures, entrepreneurship, mechanism systematization, state regulation, economic interests, areas of interaction of entrepreneurship.

А.Б. Баймбетова*¹, А.Е.Есенәлі², А.А. Кулбаева³

¹*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Туркестан, Казахстан*

³*Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан*

Взаимодействие государственных органов и бизнес-структур в Республике Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрена оценка взаимодействия региональных государственных органов и бизнес-структур в Республике Казахстан по критериям развития государственно-частного партнерства. Цель исследования – развитие теоретических и практических представлений о значении и содержании механизма взаимодействия бизнес-структур и государства. Методы индуктивного анализа правовых и бытовых институтов использовались наряду с институциональными, праксиологическими, историко-сравнительными методами при изучении существующих методов и практики внедрения цивилизованных принципов управления смешанной экономикой. На основе исследования состава и особенностей структурных компонентов стратегии развития партнерства, компонентов механизма реализации стратегии развития государства и предпринимательства, совместного предпринимательства и взаимосвязи результатов реализации механизма развития предпринимательства определены критерии оценки работы органов местного самоуправления. Кроме того, была составлена матрица взаимодействия бизнеса и власти на региональном уровне, изучены модели взаимодействия государственных органов и бизнес-структур, а также алгоритм взаимодействия власти и бизнес-структур. Исследование включает в себе количественный и качественный анализ официальной статистики с подробным описанием количества и характера коррупционных инцидентов, а также масштабов неформальных операций. Эти анализы легли в основу опеределения теневых схем.

Ключевые слова: государственные органы, бизнес-структуры, предпринимательство, систематизация механизма, государственное регулирование, экономические интересы, сферы взаимодействия предпринимательства.

References

1. Bogaturov A.D. Ponyatie ekonomicheskoy politologii i osobennosti ee problemnogo polya v Rossii [Concept of Economic Political Science and Peculiarities of Its Problem Field in Russia], Polis. Politicheskie issledovaniya [Policy. Political research], № 4, 8–19 (2011). Available at: https://mgimo.ru/files/209372/Bogaturov_4-11.pdf (accessed 28.09.2023) [in Russian]
2. Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development. //Economic Annals-XXI. 2016. - Volume 158, - Issue 3-4, -R.57-60 <https://doi.org/10.21003/ea.V158-13>
3. The Legatum Prosperity Index™. A tool for transformation. Overview. – 2021. - November. – 23p. [Elektronдық resurs]. - URL: https://docs.prosperity.com/3616/3544/3967/The_2021_Legatum_Pro Prosperity_Index_Overview_-_Web.pdf (zhыginu kыni - 28.09.2023)
4. United Nations. Kazakhstan Annual Report 2022. – 34p. Available at: <https://kazakhstan.un.org/sites/default/files/2023-04/UN%20Kazakhstan%20Annual%20Report%202022%20EN.pdf> (accessed 22.07.2023) [in Russian]
5. Reyting stran mira po urovnyu zhizni-2021 [Rating of World Countries by Standard of Living 2021]. Available at: <https://basetop.ru/rejting-stran-mira-po-urovnyu-zhizni-2021/> [In Russian] (accessed 22.07.2023) [in Russian]
6. Kopytova E.D. Social'naya otvetstvennost' biznesa: problemy i perspektivy razvitiya [Social Responsibility of Business: Problems and Development Perspectives], Vologda: Vologodskij nauchnij centr Rossijskoj akademii nauk [Vologda: Volga Research Center of the Russian Academy of Sciences]. 174 (2017). Available at: http://library.vsc.ac.ru/Files/books/1528866855soc_otvetstvennost_biznesa.pdf (accessed 22.07.2023) [in Russian]
7. Jawahar I.M., McLaughlin G.L. Towards a descriptive stakeholder theory: An organizational life cycle approach. Academy of Management Review 26 (3): 397-414. DOI:10.2307/259184. Available at: https://www.researchgate.net/publication/238361862_Toward_a_Descriptive_Stakeholder_Theory_An_Organizational_Life_Cycle_Approach (accessed 22.08.2023) [in English]
8. Kisel K.Yu. Sovremennyye modeli vzaimodeystviya biznes-struktur i organov gosudarstvennoy vlasti [Modern models of interaction between business structures and government bodies: PhD. thesis in political science dis.], Moscow, 2013. – 176 s. Available at: <https://www.dissercat.com/content/sovremennyye-modeli-vzaimodeystviya-biznes-struktur-i-organov-gosudarstvennoi-vlasti> (accessed 30.07.2023) [in Russian]
9. Moiseev B.B. Vzaimodeystvie vlasti i biznesa: institutsional'nye mekhanizmy i puti sovershenstvovaniya: monografiya [Interaction of Power and Business: Institutional Mechanisms and Ways of Improvement: Monograph] B.B. Moiseev, B.B. Nicevich, V.F. Nicevich, E.A. Shurtukhina. - Orel: OF RANHiGS, 256 (2013). Available at: <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2019-1-77-85> (accessed 22.07.2023) [in Russian]
10. Chirikova A.E., Ledyayev V.G. Vlast' v malikh rossiyskikh gorodakh: modeli vzaimodeystviya ispolnitel'noy i predstavitel'noy vlasti. [Models of Interaction between Executive and Representative Authorities], Mir Rossii vlasti i biznes [World of Russia: Power and Business]. 3 (6-32) 2015. Available at: <https://mirros.hse.ru/article/view/4924> (accessed 15.08.2023) [in Russian]
11. Korolev E.A. Modeli vzaimodeystviye biznesa i vlasti v Evropeyskom soyuze [Interaction of Business and Government in the European Union], Moscow, 2008. Available at: <https://cyberleninka>.

ru/article/n/modeli-vzaimodeystviya-biznesa-i-vlasti-v-evropeyskom-soyuze (accessed 22.08.2023) [in Russian]

12. Turovskij R.F. Regional'nye modeli vzaimodejstvija mezhdou delovymi i vlastnymi jelitami: sovremennye processy i ih social'no-politicheskie posledstvija, /Informacionnyj sajt politicheskikh komentarijev, 07.09.2009 - [Jelektrondyқ resurs]. - URL: <https://politcom.ru/8474.html> [(accessed 09.09.2023) [in Russian]

13. Boris O.A. Podkhody k otsenke modelej vzaimodejstvija biznesa i vlasti: uchet osobennostey sovremennoj situatsii [Approaches to Evaluating Models of Business-Government Interaction: Taking into Account the Features of the Current Situation] // Sustainable Development of the Socio-Economic System of the Russian Federation: Proceedings of the XXIII All-Russian Scientific and Practical Conference, Simferopol, November 18-19, 2021. – Simferopol: Limited Liability Company «Typography Publisher 'Arial», 2021. – 3-7 s. – EDN WFHQED. Available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47282120>, https://elibrary.ru/download/elibrary_47282120_49230477.pdf (accessed 22.08.2023) [in Russian]

14. Ivchenko S.A., Liborakina M.I., Sivaeva T.S. Gorod i biznes: formirovaniye social'noy otvetstvennosti rossiyskikh kompaniy [City and Business: Formation of Social Responsibility of Russian Companies], Moscow, 2003. S. 136. Available at: https://urbaneconomics.ru/sites/default/files/3423_import.pdf (accessed 11.09.2023) [in Russian]

15. Markovskaya E.I. Vzaimodeystvie biznesa i organov vlasti: uchebnik i praktikum dlya vuzov [Interaction of Business and Authorities: Textbook and Workbook for Universities.], Edited by E.I. Markovskaya (2nd ed.). Moscow: Yurait Publishing House, 369 s. Available at: <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/395232860.pdf> (accessed 11.09.2023) [in Russian]

16. Elmurzaeva R.A. Vzaimodeystvie biznesa i gosudarstva: transformatsiya «zakhvata gosudarstva» [Interaction of Business and the State: Transformation of «State Capture»] // Bulletin of Tomsk State University. Economics. 2018. № 41. – P. 68-74. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-biznesa-i-gosudarstva-transformatsiya-zahvata-gosudarstva> (accessed 12.09.2023) [in Russian]

17. Otchyot o razvitiі malogo i srednego predprinimatelstva Respubliki Kazakhstan v pervom polugodii 2020 goda v razreze regionov [Report on the Development of Small and Medium-sized Enterprises in the Republic of Kazakhstan in the First Half of 2020 by Regions]. Available at: https://damu.kz/upload/iblock/64f/gtlmbj3udhqai95oh4wscxqnun2b4wmv/DAMU%20_%20SME%20report%202020%20_%20eng.pdf / (accessed 12.09.2023) (Nur-Sultan, 2021, №13, 100 p.) [in Russian]

18. Shagin zhane orta biznes ulesin 50%-ga deyin arttyru - strategiyalıк mindet // Egemen Qazaqstan, 2020 [Increasing the Small and Medium Business Sector by up to 50% - A Strategic Objective]. Available at: <https://egemen.kz/article/222191-shaghyn-dgane-orta-biznes-ulessin-50-gha-deyin-arttyru-strategiyalyq-mindet> (accessed 25.08.2023) [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Баймбетова А.Б. – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Туризм» кафедрасының профессор м.а., Қ.Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Есенәлі А.Е. – «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының Есенәлі А.Е. - «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының 3- курс докторанты, Х.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Б.Саттарханов көшесі, 29, 161200, Түркістан, Қазақстан.

Құлбаева А.А. – магистр, аға оқытушы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Рабиға Сұлтан бегім көш., 14б, 161200, Түркістан, Қазақстан.

Баймбетова А.Б. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, и.о. профессора кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Есенәлі А.Е. – докторант 3-курса ОП «8D04114 – «Государственное и местное управление», Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, ул. Б. Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан.

Құлбаева А.А. – магистр, старший преподаватель, Международный университет туризма и гостеприимства, ул. Рабиға Султан Бегим, 14б, 161200, Туркестан, Казахстан.

Baimbetova A.B. – corresponding author, Candidat of Economic Sciences, Associate Professor, L.N.Gumilyov National University, K.Satpayeva str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Yessenali A.Y. – Doctoral student of the 3rd year of the educational program «8D04114 - State and local government» of the Kh.A.Yassawi International Kazakh-Turkicn University, B.Sattarkhanov str., 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Kulbayeva A.A. – Master, Senior Lecturer, International University of Tourism and Hospitality, str. Rabiga Sultan Begim 14b, 161200. Turkestan, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.81.25
Research article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-129-142>

Optimizing Business Processes with AI, BPMN 2.0, and Workflow Management Systems

A.N. Rakayeva*¹ , A.N. Rakayeva²

¹ SAP Siemens AG, Berlin, Germany

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹aida24@yandex.ru, ²rakaeva@yandex.ru)

Abstract. This research discusses the integration of artificial intelligence (AI), workflow management systems (WMS) and business process models and notes (BPMN) to improve the efficiency of modern business processes. Advanced technologies can significantly increase productivity, reduce costs and improve decision-making. The data analysis and automation capabilities of artificial intelligence enable companies to solve problems faster, optimize resource allocation and make better decisions. In combination with WMS, AI optimizes processes, automates workflows and increases operational efficiency.

BPMN 2.0 is a clear, standardized method for visualizing and modeling business processes that helps improve communication and consistency between teams. This structured approach enables companies to effectively document, analyze and improve their workflows.

Research shows the challenges companies face by using technologies, that also includes data quality issues, resistance to change and the need for a skilled workforce. Analyzing article, the authors consider the potential of quantum computing and developments in artificial intelligence algorithms and emphasize the importance of continuous innovation and adaptation for companies to remain competitive in an ever-evolving technology landscape.

Key words: Artificial Intelligence, Workflow Management Systems, BPMN 2.0, Business Process Automation, Digital Transformation.

Introduction

The use of artificial intelligence is rapidly transforming a wide range of industries, that includes the process of automation, prediction and optimization. This change is driven by the growing importance for companies to increase efficiency, reduce costs and make better data-driven decisions. Artificial intelligence is transforming the way businesses operate and offering opportunities for innovation in sectors ranging from finance to logistics. Despite its potential the uptake of AI faces several challenges, including data quality problems, a shortage of skilled professionals and employee resistance to change. The importance of artificial intelligence in modern business can't be overstated, as it's central to optimizing operational workflows, improving forecast accuracy and increasing productivity. The ongoing digital transformation in industries such as finance, manufacturing and retail underlines the importance of integrating AI into business processes. Artificial intelligence is successful implementation that depends on overcoming obstacles such as inadequate data infrastructure, lack of skilled staff and organizational resistance.

The object of the research is the role of artificial intelligence in business process management, with a focus on its integration with workflow management systems and Business Process Model and Notation 2.0. The study will focus on the application of AI in business process automation, specifically in the financial, manufacturing and logistics sectors, and its impact on organizational efficiency. The main objective of this research is to investigate the potential of AI to transform business processes through automation, optimization and improved decision making. The main objective is to analyze using of artificial intelligence on process automation in different sectors, to explore the use of BPMN 2.0 in business process modelling and the integration of AI into these models, and to investigate the challenges companies face in adopting artificial intelligence and how to mitigate them. This study takes a qualitative approach, using case studies and a literature review to explore current applications of AI in business processes. The study also analyses BPMN 2.0 as a tool for representing AI-driven workflows. In addition, it will review strategies for implementing AI in different industries to identify best practices and obstacles to overcome. It is expected that the deployment of AI will significantly increase the efficiency of business processes, improve predictability and reduce operational costs, in the financial and logistics sectors. In addition, the integration of BPMN 2.0 will provide a standardized framework for process automation and optimization.

The importance of this research is that it can guide organizations in using artificial intelligence for process optimization and innovation. By addressing the barriers to the implementation of AI and providing a framework for its integration with BPMN 2.0, this research will contribute to the advancement of business process management strategies and provide insights into the broader implications of artificial intelligence deployment on workforce dynamics and organizational productivity. Many sources show the growing importance of AI in business process management. Wirtz and Weyerer, as example, explore different AI technologies and their applications in enterprises, highlighting the ability of AI to rationalize operations. Gadatsch discusses the potential of AI to improve business process management through automation, while Berg analyses the challenges that companies face when adopting AI technologies. Studies by Jakob

Freund and Bernd Rücker highlight the role of BPMN 2.0 in creating clear and standardized representations of business processes, which can be critical for the effective integration of AI. The growing importance of artificial intelligence in the financial sector is reflected in the work of Büchel, who explores the role of artificial intelligence in optimizing financial processes such as automated coordination and forecasting. AI-based systems such as IBM Watson and SAP are often cited as key enablers for automating and streamlining business operations. At the same time, these studies also highlight the challenges that companies face, such as data quality issues and fear of employee loss of productivity. These barriers can hinder the uptake of artificial intelligence, highlighting the need for a comprehensive strategy to overcome them. Through a review of the existing literature, the aim of this study is to provide a deeper understanding of the role of AI in optimizing business processes and how methodologies such as BPMN 2.0 can support its implementation.

Methodology

This study employs a comprehensive, multi-faceted research approach to explore the transformative potential of Artificial Intelligence, Workflow Management Systems, and Business Process Model and Notation 2.0. The research shows practical applications and impact on business process optimization and combines both qualitative and quantitative methods, that aims to provide a holistic understanding of this technology.

The methodology starts with an extensive literature review, including an analysis of academic publications industry reports and technical standards. The study develops a theoretical framework that focuses on the historical development. The basic concepts and current relevance of AI, WMS, and BPMN 2.0. Special emphasis is placed on identifying gaps in existing knowledge as well as challenges and opportunities related to the implementation of this technology.

The case study approach explores real-world examples of successful integration across industries. Selected cases include manufacturing, retail, logistics, and financial organizations, providing a variety of perspectives on strategies and operational outcomes. The analysis assesses tangible benefits achieved such as process efficiency, cost reduction, and improved decision-making capabilities. In addition, challenges encountered during this implementation will be assessed, including technical and organizational barriers. It has been recorded to provide practical insights.

High-quality information was acquired during interviews with industry experts. These interviews, including with technology leaders, workflow analysts and experts in the field of artificial intelligence, examine effective implementation strategies, innovative trends and the interaction between technological innovation and organizational change. At the same time, the collected qualitative data complement the quantitative results and add depth and content to the analysis.

Quantitative data was collected through surveys of various organizations. The survey explores the scope of AI, WMS and BPMN 2.0 adoption, specific use cases, and awareness of benefits and challenges. Statistical analysis of this data will identify patterns and relationships, and provide macro insights into the impact of the technology. The results provide useful information for companies looking to adopt these tools.

To assess the usefulness of these tools and platforms in practice, a comparative assessment of the tools and platforms was carried out, the assessment of which included the design of the user interface. To identify strengths and weaknesses, ease of integration with existing systems, scalability, and useful tools such as AI-based automation platforms, BPMN-compatible modeling software, and WMS solutions were considered. This comparative analysis provides recommendations on the selection and implementation of the most appropriate technologies.

The demonstration of the practicality of BPMN 2.0 was replicated through simulated business processes using BPMN-compatible tools. This model demonstrates the standardization of the workflow. The integration of artificial intelligence-based automation and the role of WMS in operations modeling and monitoring confirm theoretical assumptions and provide a realistic picture of how this technology will work in real conditions.

During the development of the conceptual framework, the research results are summarized into guidelines for organizations. This concept identifies the best practices for implementing a strategy to overcome resistance to change and solve various problems such as data quality problems, as well as skill gaps, and takes into account the potential of new technologies such as quantum computing to improve business process management.

The research study explores the topic in depth using this rigorous and multifaceted approach. The results are intended to support academic knowledge, inform industry action and support a variety of organizations to achieve digital transformation through the integration of AI, WMS and BPMN 2.0.

Findings

Analyzing the definition of artificial intelligence, one can single out Marvin Minsky, who described artificial intelligence as the science of how to make machines perform actions that require human intelligence. There are two types of artificial intelligence - weak and strong AI. Weak AI, also known as narrow AI, is designed to perform only a specific task. Strong AI includes artificial general intelligence (AGI) and artificial superintelligence (ASI). Artificial general intelligence can solve problems, learn and plan for the future, while artificial superintelligence can become even better than the intelligence of the human brain.

For companies, artificial intelligence is considered one of the most important technologies of the future, because many companies use artificial intelligence algorithms on a daily basis. Companies can use AI in different ways, as example, AI-based knowledge management software. The use of neural networks in this software makes it possible to analyze, disseminate and share knowledge with others. Next, AI can be used in AI-based process automation systems. This makes it possible to automate standard tasks. [1]

Companies are now using AI in many different sectors. In production, they use it to monitor and automatically adapt production processes. In retail, AI is used to obtain improved forecasts of product demand in order to optimize inventory and delivery management. In transport and logistics, autonomous deliveries and transportation of trucks are carried out using AI. AI is also used in controlling. The most important task of controlling is to determine the forecast values. These forecast values have a major impact on sales and turnover figures. These forecasts serve

as the basis for many planning processes, e.g. for planning production capacity or marketing expenditure. With the help of artificial intelligence, companies can create better forecasts. There are various tools that support companies in the application of AI. These include ChatGPT or IBM Watson, for example. Many companies have been using artificial intelligence in ERP systems for the last few years. AI is used in many modules, such as finance, sales or logistics in the ERP system.

The use of AI in finance is also becoming increasingly important. There are already some solutions with AI use in finance, such as the automated reconciliation of invoices. [2] Companies are reducing their costs with this solution.

According to the Federal Statistical Office (Destatis), around one in five companies (20%) in Germany use artificial intelligence (AI) technologies. In 2024, the use of AI increased by 8 percentage points. In 2023, around one in eight companies (12%) used artificial intelligence. Large companies used AI technologies more often than medium-sized and small companies in 2024. Every second large company (48%) uses AI. AI is mostly used to analyze written language or text mining (48%), speech recognition technologies (47%) and natural language generation technologies (34%). These technologies are used for marketing or sales (33%), for production or service processes (25%), for the organization of company administration processes or management (24%) and for accounting, controlling or financial management (24%).

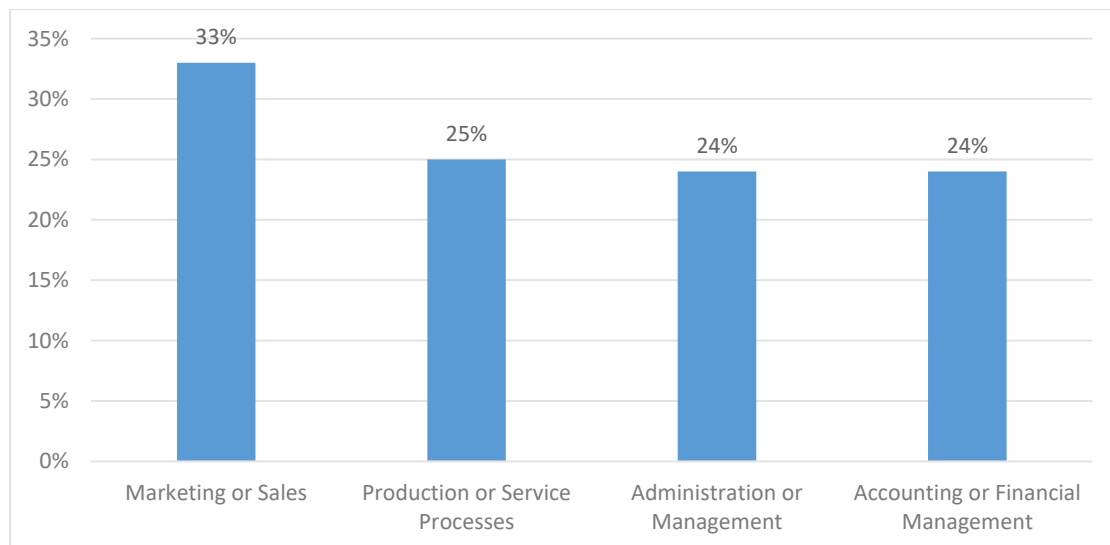

Figure 1. AI Use by Function in 2024

Note: compiled by the authors

Companies are focusing intensively on the use of AI for a variety of reasons. These include lack of manpower, lack of time and scarcity of resources. There are currently many obstacles to the use of AI in companies. These obstacles should be removed in order to support the use of AI. The first step is to increase the availability of data in companies and remove obstacles to data usage. Furthermore, the establishment of AI start-ups is to be promoted. The next step is

to reduce bureaucratic hurdles. Other support measures include the expansion of computing capacities, particularly in quantum computing. Quantum computers are of great importance. They can process large amounts of data quickly and solve complex problems. The following measures should therefore be taken to promote the use of AI in companies. These include financial support for AI projects, exchanges with companies that are further along in AI, the availability of AI experts on the labor market and the expansion of research activities.[3]

Furthermore, employees should be appropriately qualified. The next step is to increase the availability of data in companies and remove data barriers. The use of AI in finance is associated with a number of obstacles. The first problem is the generally poor quality of financial data. The use of AI requires up-to-date and high-quality data. If the financial data is poor, no qualitative analyses can be produced. This is why data cleansing and standardization are important. Data cleansing can also be carried out using the Legacy System Migration Workbench program. Transaction LSMW can be used to replace or completely delete incorrect entries in the master data. This program is a complex tool that is used for data cleansing and data migration. The next big problem is the lack of time and the fear of innovation among employees in the finance department. Experienced employees have to deal with many tasks on a daily basis. It is therefore important to invest in cloud software or tools in order to optimize financial processes and day-to-day business in the company. Furthermore, many employees are afraid to part with their routine tasks and processes and accept that AI will replace part of their work. Another problem is the shortage of specialists in the field of AI and digitalization. [4]

The framework conditions should be created by the government. European countries are endeavoring to support the use of AI by companies. In the EU, the use of AI is regulated by an AI law. [5] With the help of the law, companies are given the opportunity to develop their AI models in their test environment before they are released.

An AI strategy has been adopted in Germany. The most important goals of the AI strategy are to promote the development and application of AI in Germany. The government will provide several billion euros for this purpose by 2025. [6]

Over the next few years, many companies will invest in the development and use of AI. AI will bring many advantages. The advantages of using AI for companies include speeding up processes, increasing productivity within the company, improving communication with customers, reducing resource consumption and enabling faster problem analysis. Furthermore, business decisions can be optimized through AI applications. Companies can use AI to change their processes, products and services. By detecting errors in good time, AI can improve the quality of products and services. AI can also promote the development of innovative solutions and products. With the help of AI, companies can increase their innovative strength.

In the company, processes are viewed as a regularly recurring activity with a defined start and end. There are numerous business processes in the company that are characterized by structured and recurring operations, such as invoice receipt processing, incoming payment processing or vendor payment.

The business process flow is influenced by various events. A business process requires time, resources and consumes costs.

In order to reduce process costs and automate processes, companies use workflow management. Workflow management is seen as the process of digitizing individual processes and managing the results.

Workflow management is divided into three phases such as workflow modeling, workflow execution and workflow monitoring. Before the phases of workflow management are presented, the term workflow and workflow types are first explained.

A workflow is a formally described, fully or partially automated business process. It contains the time, technical and resource-related specifications required for automatic control of the workflow at the operational level.

Workflows are classified into different types. The first type is the general workflow. These are well-structured workflows within the company. There is no degree of freedom for the processor with regard to process control. The second type is the case-related workflow. These are workflows that cannot be fully structured and give the processor more freedom in terms of process control. The third type is the ad hoc workflow. This includes non-structurable workflows and a very high degree of freedom for the processor in terms of process control. [7]

Next, the phases are explained.

In the first phase of workflow modeling, a process is modeled. There are various methods for representing the process. The first method is the data-oriented method. This method describes the data flow and the course of the data in the context of the individual activities.

The second method is the control flow-oriented method. In this method, the sequence of activities is important. Examples are Swimlane diagrams or the Business Process Model and Notation (BPMN).

The third method is the object-oriented method. Here, functions and data are integrated into objects. [8]

Workflow modeling is usually carried out by the process/workflow modeler. The workflow modeler models and analyzes the data.

Furthermore, it is important that the modeling content is written in an error-free and target group-oriented manner.

The “Principles of Proper Modeling” were developed for this purpose. The most important principles are the principle of accuracy, principle of relevance, principle of economy, principle of clarity, principle of comparability and principle of systematic structure. [9]

Workflow modeling is followed by workflow execution. Workflow execution consists of the creation of process objects and the flow of process objects along the intended processing stations under the control of a workflow management system.

The most important tasks of the workflow management system include controlling, monitoring and analyzing the business processes and workflow in the company. These are software solutions with tools for designing workflows. The workflow management system is always based on workflows.

With the workflow management system, employees can model workflows and create them themselves. [10]

There are various workflow management systems on the market, such as Activiti, AristaFlow or Bizagi.

In the next phase, workflow monitoring, the process behavior of real processes is monitored. Workflow management is also used in other software, e.g. in ERP systems.

In recent years, various methods for process representation have emerged. These methods include data-oriented, control-flow-oriented and object-oriented methods. An example of the control flow-oriented method is BPMN - Business Process Model and Notation. This is a graphical and XML-based business process modeling.

BPMN was developed by Stephen A. White and standardized as a modeling language for processes in 2006.

The new version BPMN 2.0 was presented in 2010. The new version offers a number of enhancements. For example, it is possible to extend BPMN independently or to better visualize the events.

Furthermore, the models can be saved as XML files. The following XML schemes exist for this, such as model exchange and execution semantics. In model exchange, XML contains all the information for transferring a model to another tool. In the case of execution semantics, XML describes how the technical details of the process are saved. [11]

BPMN 2.0 can be used to analyze and uniformly represent business processes. The business process is understood as a goal-oriented, time-logical sequence of tasks.

Here is an example.

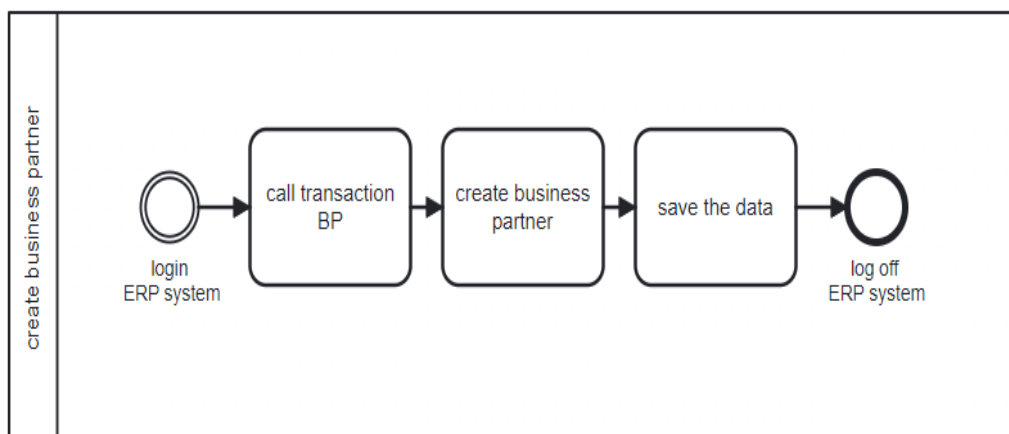

Figure 2. Example of a business process diagram, created with BPMN

Note: compiled by the author.

In BPMN 2.0, there are different symbols that have their own meaning. The rectangles describe activities, circles different event types, diamonds specific decisions and edges the control and message flow.

The BPMN elements are divided into categories. These are the following categories: flow objects; connecting objects; data; artifacts and swimlanes.

The following symbols belong to flow objects, such as activity, event and gateway. Here are two examples.

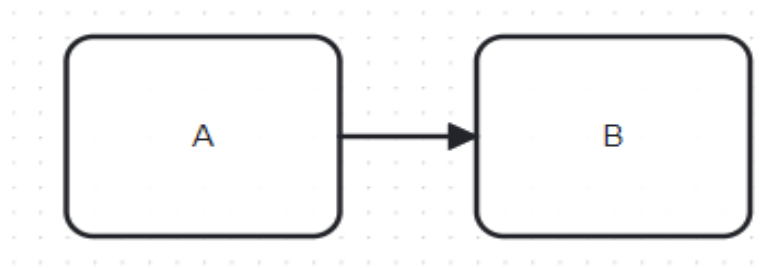

Figure 3. Activity

Note: compiled by the author.

Connecting objects include the following symbols, such as message flow, association, data association and sequence flow.

The following symbols belong to data, such as data object, data input, data output and data memory. Artifacts include the following symbols, such as grouping, annotation and association. Swimlanes include pool and lanes L1 and L2.

More information can be found in the official document Business Process Model and Notation (BPMN), Version 2.0 (omg.org). [12]

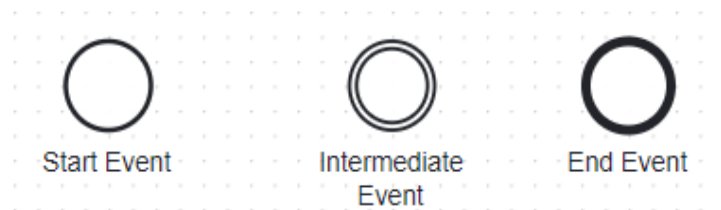

Figure 4. Event

Note: compiled by the author.

In addition to symbols, BPMN 2.0 also contains certain rules. These symbols are graphically linked to each other based on these rules. For example, activities can only be linked by sequence flows. Below is an example of a graphical representation of how the activities are linked to the sequence flow.

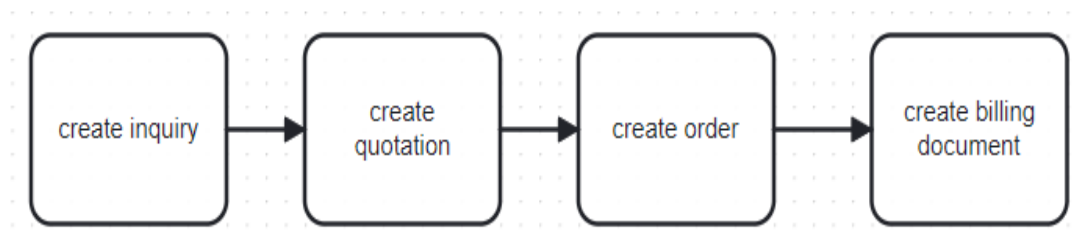

Figure 5. Activities and Sequence flows

Note: compiled by the author.

It is important that BPMN 2.0 is used syntactically correctly.

It is also important to carry out BPMN modeling with the help of a modeling tool. With BPMN 2.0, it is important to distinguish between the definition of a business process and a process instance. A process instance is an executable process that is created according to the process definition. [13]

Workflow management focuses on structuring, automating, and monitoring business processes. Defined as recurring sets of activities with clear starts and ends, workflows are crucial for reducing operational costs and improving resource utilization.

The three phases of workflow management include:

1. Modeling: Representing processes using data-, control-flow-, or object-oriented methods.
2. Execution: Utilizing Workflow Management Systems (WMS) such as Activiti or Bizagi to automate task flow and manage operations.
3. Monitoring: Analyzing real-time performance to ensure compliance and identify improvement opportunities.

Business Process Model and Notation (BPMN) 2.0 is a widely adopted graphical modeling standard that represents the sequence and logic of business processes. Its symbols and categories, such as flow objects, connecting objects, and swimlanes, allow for a clear, standardized documentation of workflows.

BPMN 2.0 enhances business communication by visually representing processes and integrating XML-based data exchange capabilities. This makes it ideal for documenting current operations and designing improved workflows that align with organizational goals.

Artificial Intelligence revolutionizes business process management by introducing advanced analytics, automation, and decision-making tools. Applications include AI-based process automation, forecasting, and optimization in industries like manufacturing, retail, and logistics.

By leveraging AI, companies can achieve faster problem-solving, better customer communication, and significant cost savings. AI also supports data-driven innovation, enabling the creation of new products, services, and operational strategies.

The synergy of Workflow Management, BPMN 2.0, and Artificial Intelligence offers companies a robust toolkit for operational excellence. While WMS provides automation, BPMN 2.0 ensures clarity and alignment, and AI enables intelligent predictions and innovations.

Future advancements, including quantum computing and refined AI algorithms, will further enhance business process management. Organizations must address challenges such as skill shortages, data quality issues, and resistance to change to fully harness these technologies.

Conclusion

The integration of Artificial Intelligence, Workflow Management Systems, and BPMN 2.0 provides a transformative framework for organizations to achieve operational excellence and adapt to the demands of the digital economy. AI enables advanced analytics, automation, and innovative solutions, while BPMN 2.0 ensures clarity and standardization in process modeling. Workflow Management Systems enhance these capabilities by automating and monitoring business processes effectively.

Despite the challenges, including data quality issues, workforce resistance, and a shortage of skilled professionals, organizations that embrace these technologies can unlock significant advantages, such as cost savings, improved productivity, and enhanced decision-making. Future advancements in AI and quantum computing will further amplify these benefits, creating new opportunities for innovation and growth.

In conclusion, businesses must invest in these technologies and address the associated challenges to remain competitive. The synergy of AI, WMS, and BPMN 2.0 is a strategic imperative for organizations aiming to thrive in an increasingly digital and interconnected world.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Author's contribution.

Rakayeva A.N. – data collection and processing, results interpretation.

Rakayeva A.N. – theoretical substantiation, results interpretation

References

1. Wirtz, B., Weyerer, J. Künstliche Intelligenz: Erscheinungsformen, Nutzungspotenziale und Anwendungsbereiche.- 2019.- P121-153
2. Berg, A. Künstliche Intelligenz. Wo steht die deutsche Wirtschaft.- 2021.-P.52-69
3. Büchel J. KI-Monitor 2021 Status quo der Künstlichen Intelligenz in Deutschland. Bundesverband Digitale Wirtschaft.- 2021.-P.78-92.
4. Künstliche Intelligenz Intelligente Technologien von SAP. - [Electronic resource] – URL: <https://www.sap.com/austria/products/technology-platform/artificial-intelligence.html> (accessed: 13.11.2024)
5. Artificial intelligence act | Think Tank | Europäisches Parlament. - [Electronic resource] – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI\(2021\)698792_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI(2021)698792_EN.pdf) (accessed: 25.11.2024)
6. Home - KI Strategie. - [Electronic resource] – URL: https://ai-watch.ec.europa.eu/countries/germany/germany-ai-strategy-report_en (accessed: 10.10.2024)
7. Gadatsch, A. Grundkurs Geschäftsprozess-Management - Methoden und Werkzeuge für die IT-Praxis: Eine Einführung für Studenten und Praktiker.- 2012.- P.23-52.
8. Gadatsch, A. Geschäftsprozesse analysieren und optimieren.- 2015. – P.1-15.
9. Scheer, AW. Anwendungsnutzen von ARIS. In: ARIS – Vom Geschäftsprozess zum Anwendungssystem. Springer, Berlin, Heidelberg.- 2002. -[Electronic resource] – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-56300-3_1 (accessed: 13.10.2024)
10. Workflow Management System: Definition, Vorteile und Beispiele. - [Electronic resource] – URL: <https://www.personio.de/hr-lexikon/workflow-management-system/> (accessed: 16.11.2024)
11. Jakob Freund, Bernd Rücker. Praxishandbuch BPMN mit Einführung in DMN: 6., aktualisierte Auflage. – 2019.- P.115-203.
12. Business Process Model and Notation (BPMN), Version 2.0, OMG Document Number: formal/2011-01-03, Standard document. – Object Management Group. - [Electronic resource] – URL: <https://www.omg.org/spec/BPMN/2.0> (accessed: 13.11.2024)

13. Jochen Göpfert, Heidi Lindenbach. Geschäftsprozessmodellierung mit BPMN 2.0. Business Process Model and Notation. Oldenbourg.- 2013.-P45-68.

А.Н. Ракаева*¹, А.Н. Ракаева²

¹*SAP Siemens AG, Берлин, Германия*

²*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

AI, BPMN 2.0 және жұмыс үрдісін басқару жүйелері мен бизнес процестерді оңтайландыру

Андатпа. Бұл мақалада заманауи бизнес операцияларын жақсарту үшін жасанды интеллект (AI), жұмыс үрдісін басқару жүйелері (WMS) және бизнес-процесс үлгісі мен нотациясы (BPMN) интеграциясы қарастырылады. Осы озық технологияларды пайдалана отырып, ұйымдар тиімділікті айтарлықтай арттыра алады, шығындарды азайтады және шешім қабылдауды жақсартады. Деректерді талдау және автоматтандырудағы AI мүмкіндіктері бизнеске мәселелерді тезірек шешуге, ресурстарды бөлуді оңтайландыруға және неғұрлым саналы таңдау жасауға мүмкіндік береді. WMS жүйесімен біріктірілген AI жұмыс процестерін автоматтандыру және операциялық өнімділікті арттыру арқылы процестерді жеңілдетеді.

BPMN 2.0 бизнес-процестерді визуализациялау және модельдеу үшін нақты, стандартталған әдісті қамтамасыз етеді, командалар арасында жақсырақ байланыс пен теңестіруді ынталандырады. Бұл құрылымдық тәсіл ұйымдарға жұмыс процестерін тиімді құжаттауға, талдауға және жақсартуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, мақалада бизнестің осы технологияларды қабылдауда кездесетін қиындықтары, соның ішінде деректер сапасы мәселелері, өзгерістерге төзімділік және білікті мамандарға деген қажеттілік қарастырылған. Болашаққа көз жүгірте отырып, мақала кванттық есептеулердің әлеуетін және AI алгоритмдеріндегі жетістіктерді зерттеп, ұйымдардың үнемі дамып келе жатқан технологиялық ландшафтта бәсекеге қабілетті болып қалу үшін үздіксіз инновациялар енгізу және бейімделу маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: Жасанды интеллект, жұмыс үрдісін басқару жүйелері, BPMN 2.0, бизнес-процестерді автоматтандыру, цифрлық трансформация.

А.Н. Ракаева*¹, А.Н. Ракаева²

¹*SAP Siemens AG, Берлин, Германия*

²*Евразийский национальный университета имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

Оптимизация бизнес-процессов с помощью искусственного интеллекта, BPMN 2.0 и систем управления рабочими процессами

Аннотация. В этой статье рассматривается интеграция искусственного интеллекта (ИИ), систем управления рабочими процессами (WMS) и модели и нотации бизнес-процессов (BPMN) для улучшения современных бизнес-операций. Используя эти передовые технологии, организации

могут значительно повысить эффективность, сократить затраты и улучшить процесс принятия решений. Возможности искусственного интеллекта в области анализа данных и автоматизации дают предприятиям возможность быстрее решать проблемы, оптимизировать распределение ресурсов и делать более осознанный выбор. В сочетании с WMS ИИ оптимизирует процессы за счет автоматизации рабочих процессов и повышения операционной эффективности.

BPMN 2.0 предоставляет четкий стандартизированный метод визуализации и моделирования бизнес-процессов, способствующий улучшению коммуникации и согласованности внутрикоманд. Такой структурированный подход позволяет организациям эффективно документировать, анализировать и улучшать свои рабочие процессы.

Однако в статье также рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются предприятия при внедрении этих технологий, включая проблемы качества данных, сопротивление изменениям и потребность в квалифицированных специалистах. Заглядывая в будущее, в статье исследуются потенциал квантовых вычислений и достижения в области алгоритмов искусственного интеллекта, подчеркивая важность для организаций постоянных инноваций и адаптации, чтобы оставаться конкурентоспособными в постоянно развивающемся технологическом ландшафте.

Ключевые слова: искусственный интеллект, системы управления рабочими процессами, BPMN 2.0, автоматизация бизнес-процессов, цифровая трансформация.

References

1. Wirtz, B., Weyerer, J. Künstliche Intelligenz: Erscheinungsformen, Nutzungspotenziale und Anwendungsbereiche, 121-153(2019)
2. Berg, A. Künstliche Intelligenz. Wo steht die deutsche Wirtschaft, 52-69(2021)
3. Büchel J. KI-Monitor 2021 Status quo der Künstlichen Intelligenz in Deutschland. Bundesverband Digitale Wirtschaft, 78-92(2021)
4. Künstliche Intelligenz Intelligente Technologien von SAP. Available at: <https://www.sap.com/austria/products/technology-platform/artificial-intelligence.html> (accessed: 13.11.2024)
5. Artificial intelligence act | Think Tank | Europäisches Parlament. - Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/ EPRS_BRI\(2021\)698792_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/ EPRS_BRI(2021)698792_EN.pdf) (accessed: 25.11.2024)
6. Home - KI Strategie, Available at: https://ai-watch.ec.europa.eu/countries/germany/germany-ai-strategy-report_en (accessed: 10.11.2024)
7. Gadatsch, A. Grundkurs Geschäftsprozess-Management - Methoden und Werkzeuge für die IT-Praxis: Eine Einführung für Studenten und Praktiker, 23-52(2012).
8. Gadatsch, A. Geschäftsprozesse analysieren und optimieren, 1-15(2015)
9. Scheer, AW. Anwendungsnutzen von ARIS. In: ARIS - Vom Geschäftsprozess zum Anwendungssystem. Springer, Berlin, Heidelberg, (2002) Available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-56300-3_1 (accessed: 13.10.2024)
10. Workflow Management System: Definition, Vorteile und Beispiele, Available at: <https://www.personio.de/hr-lexikon/workflow-management-system/> (accessed: 16.11.2024)
11. Jakob Freund, Bernd Rücker. Praxishandbuch BPMN mit Einführung in DMN: 6., aktualisierte Auflage, 115-203(2019).

12. Business Process Model and Notation (BPMN), Version 2.0, OMG Document Number: formal/2011-01-03, Standard document. – Object Management Group Available at: <https://www.omg.org/spec/BPMN/2.0> (accessed: 13.11.2024)

13. Jochen Göpfert, Heidi Lindenbach. Geschäftsprozessmodellierung mit BPMN 2.0. Business Process Model and Notation. Oldenbourg, 45-68(2013).

Сведения об авторах:

Ракаева А.Н. – автор для корреспонденции, доктор PhD, руководитель финансового отдела SAP Siemens AG, Берлин, Германия.

Ракаева А.Н. – к.э.н., ассоциированный профессор, доцент кафедры «Государственный аудит» экономического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Information about authors:

Rakayeva A.N. – corresponding author, PhD, Head of the Financial Department of SAP Siemens AG, Berlin, Germany

Rakayeva A.N. – Candidate of Economics, Associate Professor, Faculty of Economics, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Авторлар туралы мәлімет:

Ракаева А.Н. – хат-хабар авторы, PhD докторы, SAP Siemens AG қаржы бөлімінің басшысы, Берлин, Германия

Ракаева А.Н. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, экономика факультеті, "Мемлекеттік аудит" кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.39.41
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-143-161>

Features of managing oil projects in the USA, China, Iraq, Kazakhstan and their impact on the economies of the countries

Han Nai Chao¹, A.A. Adambekova*²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: chao9595@mail.ru, ainatas0408@gmail.com)

Abstract. This article analyzes the features of oil projects in oil exporting and oil importing countries and their impact on the economy. The article reflects the current state of oil projects and identifies the main problems in the development of oil project management. The practical significance of the article lies in establishing the factors and conditions that determine the project approach to managing oil projects. The theoretical significance of this study lies in identifying the factors that determine the export- or import-oriented nature of national economies. The uniqueness of the study is determined by the methodological approach used to take into account macroeconomic factors in constructing a project approach to the management of oil projects in countries such as the USA, China, Iraq and Kazakhstan. The methodological basis of the study was the methods of content analysis, historical-chronological, statistical and comparative methods. The information base was the annual reports of oil companies, the results of oil market reviews by analytical agencies and OPEC metadata. The results of the study are presented in the form of recommendations for project managers, executives of oil companies and researchers studying project management issues.

Key words: project management, oil industry, export, import, development factors

Introduction

The world's reliable oil reserves are equal to 1.7 trillion barrels. 2.1% in the USA, 8.7% in Iraq, 1.58% in China, 1.8% in Kazakhstan, together makes up more than 13% of world oil reserves [1]. Despite the long history of oil exploration, new fields with huge reserves are being discovered in many countries around the world, such as Russia, China and others. According to scientists, huge reserves of hydrocarbons may be concentrated in the areas of the Arctic and Far East seas. The vast majority of reliable oil reserves are located in Asia, and the Persian Gulf Basin alone contains more than 48% of the world's oil reserves. For a long time, the leader in oil reserves was Saudi Arabia (16% of world reserves), but recently it was overtaken by Venezuela (18%) [2]. With the development of geological science and technological progress, new oil reserves are expected to be developed in the countries of the Caspian coast and in Kazakhstan as well. The level of global oil production is more than 3.6 billion barrels per year. However, while OECD countries are experiencing a decline or very slow growth in oil consumption, other countries are experiencing an increase in oil consumption of 3.0–3.5%, which supports the growth of its production worldwide by 1% annually [3]. The huge use of petroleum products even in the era of a green economy shows that oil consumption will accompany humanity in the coming decades and even centuries. The United States as the most conservative oil producer in the 20th century, China as a geopolitical and economic competitor of the United States and the second largest power in the world, Iraq, historically one of the catching up countries in the Middle East with an oil economy, Kazakhstan as the leader in oil production in the Central Asian region are of interest to oil industry research. The study found that U.S. drillers increased oil production far more than analysts expected in 2023, pushing output to record levels, while OPEC and its allies slowed supplies in an attempt to stem falling prices.[4] Based on the results of January-September 2023, the volume of oil supplies from the United States to world markets reached \$86 billion in monetary terms. As a result, this commodity became the country's largest export commodity for the first time since 2009, as evidenced by data from the Bureau of Economic Analysis released on November 7, 2023 [5]. Today's China is one of the largest economies in the world. The country ranks first in energy consumption and is the second largest importer of oil after the United States. Iraq has rich hydrocarbon reserves. In terms of proven oil reserves, the republic ranks fifth in the world and fourth in OPEC (145 billion barrels). This is 9% of world reserves and 18.4% of Middle Eastern oil reserves. Due to military conflicts, prolonged sanctions pressure and the lack of foreign investment, Iraq's subsoil has not been explored sufficiently to draw conclusions about the country's real energy reserves, which may significantly exceed proven reserves. Along with Russia, among the CIS countries, Kazakhstan could already be mentioned in such cases, since there is hardly be found another state in the world where production would double over the past five years (in 1999-2004 - from 30 million to 60 million tons), exports - two and a half times (over the same period - from 20 million to 50 million tons). The world's ninth-largest country could store twice its current proven oil reserves and is becoming attractive to many global investors, experts say. The specificity of oil production and refining is the project management used in its management, since each field initially begins as a new project. In this regard, the choice of this industry and these countries

determined the relevance of the study and served as an argument for conducting this scientific work.

The purpose of this study is to examine the factors that determine the influence of this industry on the development of the economies of countries and project management itself and to substantiate the key features of project management in the oil industry.

Tasks: Conduct a review of study current research in the field of project management of oil projects and establish the main factors determining approaches to management; based on a study of annual reports of oil companies and the results of analytical reviews of the oil and gas industry, establish the main features that determined the development of this sector of the economy in the countries studied; assess the impact of macro indicators on the development of national economies; identify the main problems facing the development of the oil and gas industry and develop basic recommendations for project management.

Scientific hypothesis – the export-or import-oriented development of the oil and gas industry in the country determines the features in the project management of the oil and gas sector. The higher the import dependence of the economy on oil, the more resources are used as capital for the implementation of oil projects, and the lower the profitability of this capital.

The materials for the study were data on oil production volumes in the USA, China, Iraq and Kazakhstan. The research material was scientific publications of foreign scientists on economic problems of oil and gas production and its project management. To study the impact of the implementation of oil projects on the development of national economies, statistical data, materials from international organizations, and relevant publications in the media were used. In addition, a database of the world's largest companies in the oil and gas industry and annual statistical reviews of the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) were used.

Research methods. The study employed a multifaceted approach, encompassing content analysis, historical-chronological economic-mathematical, and statistical methods. The chronology of the development of the oil industry was analyzed using the historical and chronological method, while the economic and mathematical method was used to substantiate data on the production and export of raw materials. The social analytical method was used to identify the weaknesses and strengths of the influence of oil on the economy. Finally, data from the official websites of oil companies was collected, systematized and analyzed by the coefficient statistical method.

Literature review

In studies devoted to this issue, various aspects of project management in the oil and gas industry are discussed and studied. These include issues of dependence of the success of projects in the oil and gas sector on the managerial freedom of action of project managers and the level of compliance of their professionalism with the specifics of project management in the oil sector (M.Arifuddin, B.S.Wijanto) [6]. B. Ghasemi et al, in their work on Canadian oil and gas projects, examine the role of innovative ideas in project management and assess the industry's role in the country's development [7]. The study by V. Faghihi describes the specifics of all stages of the life cycle of an oil project and analyzes the best global practices in project management

in the oil and gas industry [8]. The results of the research work of L. Guoxin and other authors were generalizations of the model of advanced technologies and project management of shale oil and gas development [9]. The article analyzes the concept and content of full life cycle management of North American projects for the development of oil and gas resources. Early assessment and risk management, promotion of technological and management innovations to accelerate field development are identified as key factors determining the effectiveness of oil project management. According to a study published by the Rural Electrification Group [10], the three main industries to which project management is clearly applied are construction, aerospace and oil and gas. As noted in this study, projects in these industries are characterized by long-term nature, investment capacity and complexity of project management. The influence of exo- and endofactors that determine the development of the oil and gas industry in the context of global decarbonization trends is identified and argued. J.Salazar-Aramayo and other authors in their study examine the factors influencing the success of oil and gas exploration and production project management, revealing the role of using project management as a key strategy for maintaining competitiveness through increasing the ability to create value in their business. [11] The study of all previously described studies made it possible to clarify the key current factors determining project management in the oil and gas industry, including an emphasis on the determinants that influence the development of the industry itself and its mediating influence on the development of the national economy.

Results

The oil market has a significant impact not only on the development of national economies, but also on the global system of political, social and economic relations. Regardless of the level of development of the oil industry, oil projects are a key source of income and affect a wide range of industries. The literature review conducted allowed us to establish that the level of development of the global oil industry was influenced by various factors (Figure 1).

Technological	Economic	Political
<ul style="list-style-type: none"> • innovations in production technology based on the characteristics of the deposit • innovations in production technology based on methods, methods, equipment, conditions 	<ul style="list-style-type: none"> • Growth in technological consumption of oil resources due to the development of energy-consuming industries • Increase/decrease in oil prices • Expanding geological exploration and identifying new deposits • Internal socio-economic conditions (shortage of personnel, lack of investment) 	<ul style="list-style-type: none"> • Introduction of restrictions on production in the form of sanctions • Regulation of production within the country • Political instability (internal and interregional military conflicts)

Figure 1 – Factors that determine the features of the development of oil projects within the global economy

Note: compiled by the authors [7,8]

Taking into account the identified factors when developing approaches to project management in the oil and gas industry will reduce the impact of exo- and endogenous risks.

As part of this study, it is necessary to summarize in more detail the features of the oil projects of the listed countries. Oil projects in the United States have several key features that determine their impact on the country's economy. The United States has become one of the world's largest oil producers thanks to a revolution in shale gas and oil production. This has led to a reduction in dependence on oil imports and a strengthening of the country's economic position. Hydraulic fracturing (fracking) technologies have made it possible to extract oil and gas from previously inaccessible fields, reducing dependence on energy imports and strengthening the country's energy security. The United States has a variety of oil fields, including onshore, offshore, and shale deposits. This diversity makes it possible to diversify and ensure stability of oil production in various conditions. The United States is actively investing in the development of oil infrastructure, including pipelines, terminals and refineries. This helps to increase production volumes and ensures efficient transportation and processing of extracted oil. The study concludes that oil companies use various project management tools to gain access to resource projects around the world (Figure 2).

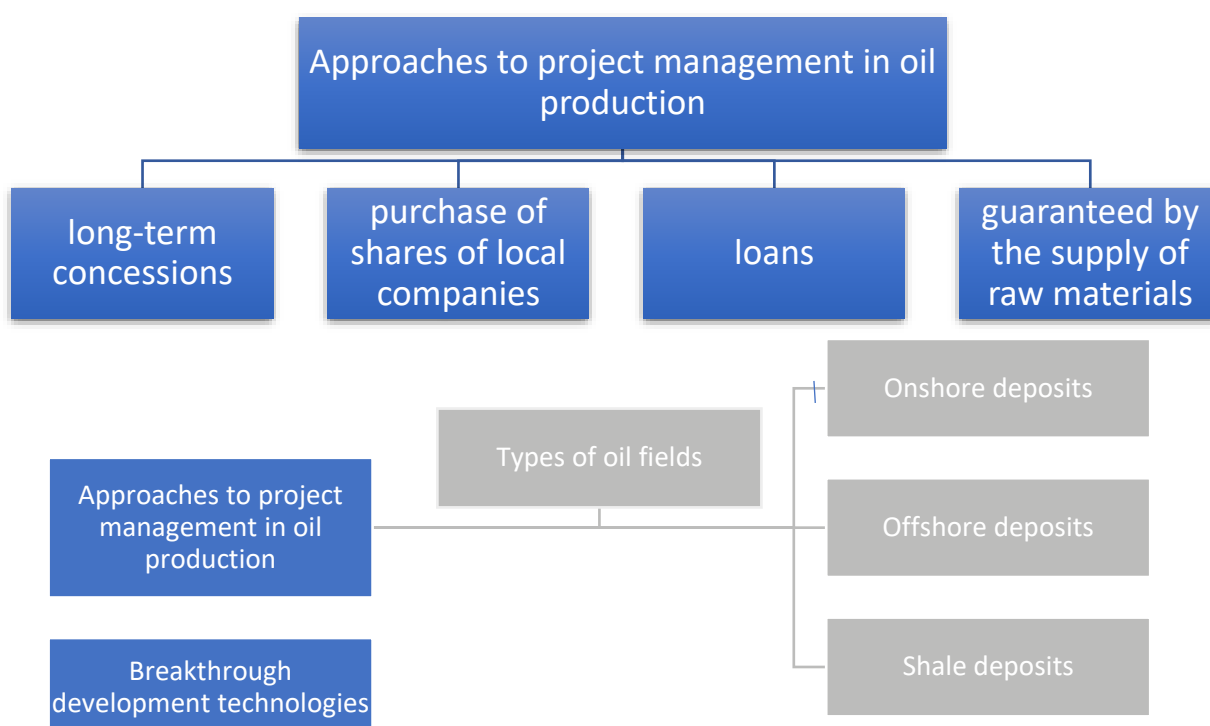

Figure 2 – Approaches to project management in oil production

Note: compiled by the authors based on the source [12].

In particular, oil projects in all countries studied have a significant impact on the country's economy. On the one hand, they provide thousands of jobs in oil production, transportation and refining. In addition, increased oil production helps reduce the trade deficit and boosts

energy exports, improving each country's balance of payments. However, the development of the oil industry in these countries is also of concern to activists among environmental and public organizations due to the potential negative impacts on the environment and human health. This includes the pollution of water and air resources, as well as the destruction of ecosystems.

Oil projects in China have their own characteristics that distinguish them from projects in other countries. China is a major consumer of oil, but it depends on imports for more than 70% of its consumption. This makes the country vulnerable to changes in the global oil market and geopolitical tensions in exporting regions. To meet its oil needs, China is actively investing in foreign oil projects and concluding long-term supply agreements with various producing countries. This helps the country to guarantee a stable supply of oil and reduce the risks of instability in the global market. The growth of China's economy is accompanied by an increase in energy consumption, including oil. China is striving to diversify energy sources, including the development of alternative energy sources and increasing the efficiency of oil use. This is due to both economic necessity and concern for reducing the carbon footprint and the ecological future of the country. The increase in oil consumption in China is accompanied by serious environmental problems, including air, water and soil pollution, as well as climate change. In response, the Chinese government is introducing stricter environmental regulations and investing in the development of clean technologies and alternative energy sources. The development of the oil industry has a significant impact on the Chinese economy, including job creation, investment in infrastructure and maintaining GDP growth. However, high dependence on oil imports also poses risks to the country's economic stability [13].

Historical events that occurred in Iraq created fully oil-dependent economy. Despite that, the country is facing political and social problems that make it difficult to develop its oil infrastructure. Iraq has huge oil reserves, making it one of the largest oil producers in the world. These reserves are distributed across various regions of the country, including the regions of Kurdistan, Basra and others. Uncertainty in the political environment and lack of investment may slow down the growth of the oil industry and the economy as a whole. Iraq is facing political instability and conflicts, which hampers the development of the oil industry. Internal conflicts, terrorist threats and strained relations between various ethnic and religious groups pose risks to investment and exploitation of oil fields. Despite its rich reserves, Iraq faces a lack of developed infrastructure for oil production, transportation and export. The need for large-scale investments in the construction and modernization of pipelines, terminals and other infrastructure remains urgent. Iraq's economy is heavily dependent on revenues from the oil sector, which makes the country vulnerable to fluctuations in oil prices and global market conditions. The lack of economic diversification poses risks to the country's sustainable development.

Oil projects in Kazakhstan have their own characteristics that determine their impact on the country's economy. Kazakhstan has significant oil and natural gas reserves distributed across various regions of the country, including the Caspian Sea, the western regions and the Kazakhstan's sector of the Caspian Sea. Large oil projects are being implemented in Kazakhstan with participation of international oil and gas companies. Almost all companies implement projects covering the full oil production cycle [14]. The ownership structure of the projects is represented by the capital of companies from different countries: the Netherlands (Buzachi

Operating Ltd), China (Sinopec, CNPC, CITIC), Italy (Eni), USA (ExxonMobil), Great Britain (Shell), France (Total), Japan (Inpex) [15,16].

The participation of foreign investors helps to attract capital, technology and experience to the development of the oil industry. Kazakhstan is an important exporter of oil and gas in world markets [17]. The strategic location of the country allows the use of transit routes for the delivery of energy resources to Europe, China and other regions. The infrastructure of the oil industry is intensively developing in Kazakhstan, including the construction and modernization of pipelines, refineries, ports and other facilities [18]. This contributes to an increase in oil production, transportation and export. Development of the oil industry in Kazakhstan, as well as in other countries, comply with environmental protection and social responsibility requirements. This is primarily explained by the specifics of this industry due to its environmental impact.

We outlined the key conclusions regarding the specifics of the implementation of oil projects in the USA, China, Iraq and Kazakhstan in the following Figure 3.

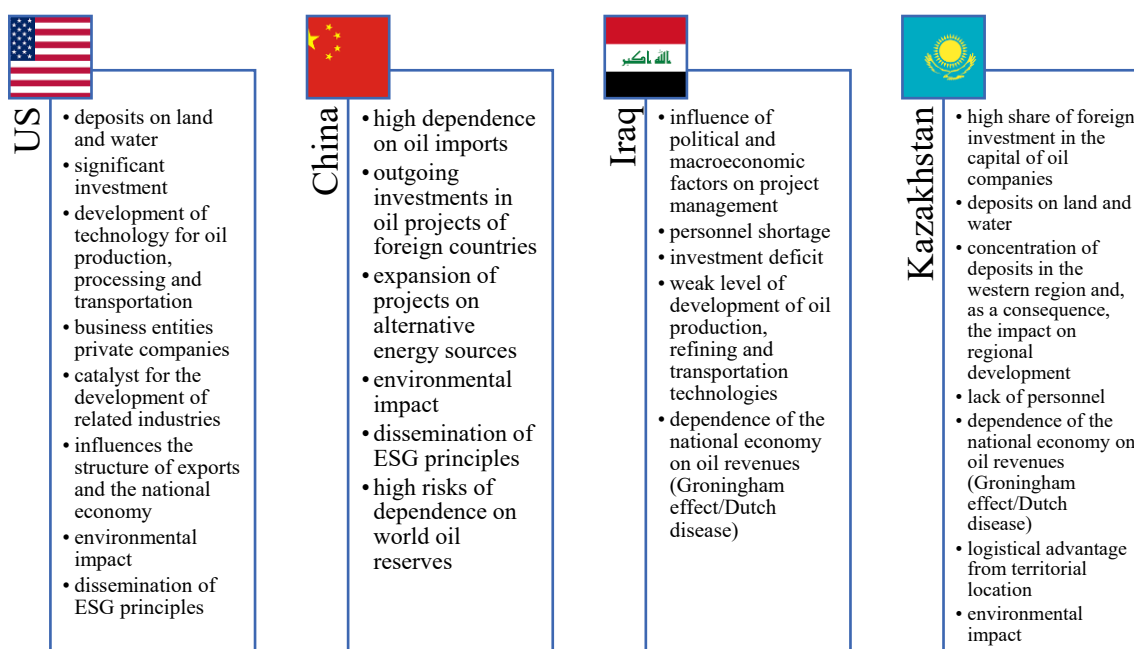

Figure 3 – The specifics of the implementation of oil projects in the USA, China, Iraq and Kazakhstan

Note: Compiled by authors [19,20,21]

Thus, the study made it possible to identify the following characteristic features. Oil projects in the United States play a key role in the country's economy, but their development is also accompanied by challenges in the field of ecology and public health. Oil projects in China have their own characteristics associated with high dependence on imports, the desire for diversification and solving environmental problems. These projects play an important role in the country's economy and require a balance between economic interests and sustainable development. Oil projects in Iraq play an important role in the country's economy, but face

challenges related to political instability, lack of infrastructure and dependence on the oil sector. The successful development of this industry requires solving these problems and measures to stimulate economic growth in other areas. Oil projects in Kazakhstan are of strategic importance for the country's economy, but their development requires consideration of environmental, social and economic factors to ensure sustainable and balanced development.

Despite the slowdown in economic development, the US economy is not as dependent on oil prices as the economies of some other major producing countries. The US economy is extremely varied. Although oil and gas production has been a catalyst for recent growth, it is far from the most important sector of the economy [18]. A key feature of the work of Chinese oil companies is the direct participation of the state in the management and distribution of resources. Almost all Chinese companies involved in the production and extraction of minerals are in one way or another affiliated with the CCP. This provides great opportunities for the Chinese state, because direct control over the extraction of mineral resources affects both pricing and the choice of points for exporting raw materials and finished products. Among other things, close attention from the authorities does not allow companies to go beyond the scope of their production activities, as can happen with similar companies in the United States. Features of the development of the oil industry in the countries selected for the study can be tracked according to the data on Figure 4.

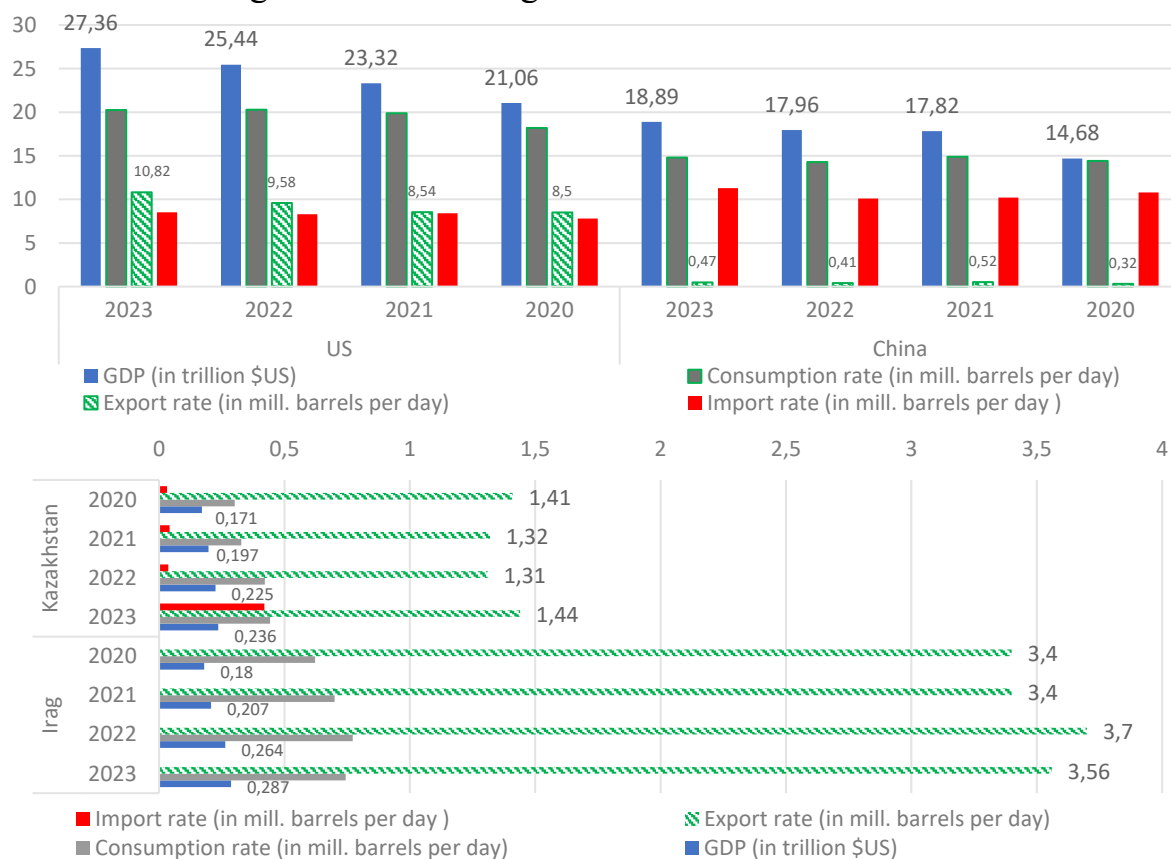

Figure 4 – Selected macro-indicators of the oil industry

Note: compiled by the authors based on the source [19,20,21]

The data presented in Figure 4 once again indicate the stable growth of the national economies of the USA, Kazakhstan and Iraq, and the restraining growth rates of the Chinese economy over the four years under study. The figure especially clearly shows the high share of oil imports in China and the low share of oil exports in this country. All this indicates special conditions for the implementation of project management in the oil industry.

According to NEA materials, during 2023, China produced about 208 million tons of oil, which is 1.6% higher than the 2022 volume. The rise was largely due to the growth of offshore production - up to 62 million tons. China's economy is heavily dependent on oil imports, and sustainable supply plays a key role in ensuring the country's energy security. High demand for energy, including oil, supports industrial growth in China. The development of oil projects contributes to the creation of jobs, attracting investment and stimulating the growth of related industries such as manufacturing, transport and construction. China is actively investing in foreign oil projects and concluding long-term supply agreements with various oil producing countries. This helps to ensure stable and reliable sources of oil supply for the country. Oil projects play an important role in China's economy, influencing energy security, economic growth, trade balance, investment in infrastructure and environmental sustainability of the country. China's economy cannot flourish smoothly as a growing country unless it receives adequate energy, particularly oil [19].

Oil production makes 94% of Iraq's impact and 90% of government revenue. 30 years of war provoked a deterioration in the Iraqi economy from oil production. It should also be noted that due to the fact that Iraq cannot explore oil deposits on its own, it should be noted that some of the oil projects are being developed by foreign companies. In particular, Gazpromneft is developing the Badra field (eastern Iraq), whose estimated reserves are capable of 3.0 billion barrels of oil. The development project is designed for 20 years with a five-year extension. Lukoil is leading the development of the West Qurna-2 field (South of Iraq) with geological oil reserves capacity of 35 billion barrels.

Iraqi oil is worn out by light, low sulfur and low tar types of oil as it has a density of less than 900 kg/m³, hence 844.3 to 867.6 kg/m³, sulfur content is not 3% and has low levels of asphaltene impurities. All this highlights a special approach to production technologies, since the implementation of such oil projects is much cheaper and more profitable. Project management in the Iraqi oil industry needs both to attract significant foreign investment and human capital in an era of technological evolution. Iraq's history weighs the potential downside benefits of increased production against potential long-term problems, interruptions in overproduction, and the country's ongoing oil power situation. All this was reflected in approaches to building project management in the oil industry [22].

It should be noted that the Government of Kazakhstan has approved a comprehensive development plan for large oil, gas and petrochemical projects for 2023-2027. In particular, the document provides for the implementation of large oil and gas projects in the Tengiz, Karachaganak and Kashagan fields, aimed at increasing oil production to 105.5 million tons and gas to 82.1 billion cubic meters by 2027. All this indicates the influence of public administration on the ongoing project management in the oil and gas industry. In particular, in the management of oil projects within Kazakhstan, the regional balance of the enterprises being organized is also

taken into account, depending on the location of the field [23]. Depending on the geographic, climatic and infrastructural complexity of the project being implemented, the possibility of government co-financing for the formation of the project infrastructure, social conditions and the availability of labor resources is taken into account.

As part of this research topic, it is necessary to cite the main oil projects of countries that affect the economy (in this case, we will study the example of the United States).

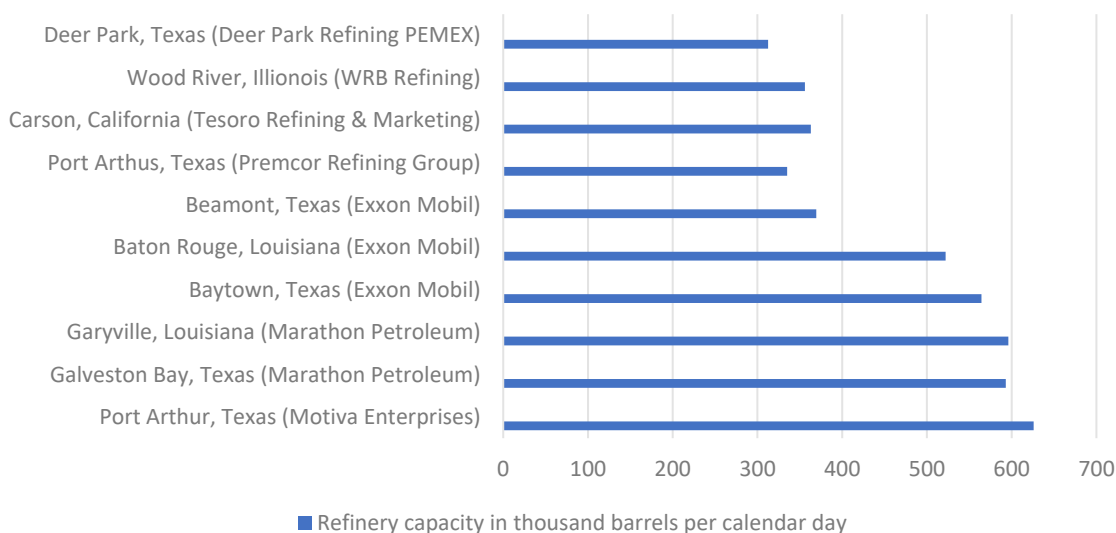

Figure 5 – Largest crude oil refineries by operable atmospheric distillation capacity in the United States as of 2023, thous.bar

Note – Statista Research Department, Jan 25, 2024 [24].

Motiva Enterprises' refinery in Port Arthur, Texas, is expected to be one of the largest refineries in the United States by early 2023, with a processing capacity of 626,000 barrels per calendar day. It is important to note that the nation's five largest refineries are all located on the Gulf Coast (PADD 3), with three located in Texas and two in Louisiana. These locations reflect not only the geographical distribution of oil fields, but also low financial costs, which influences project management. Thus, at each stage of the project life cycle, taking into account each factor that was identified as part of the study makes it possible to reduce management risks and increase efficiency. The United States is also conducting new geological exploration work in oil fields in order to preserve their resources as much as possible. Keeping some oil fields undiscovered is important for national security reasons, but requires appropriate project management. New geopolitical events in the future may cause problems with the import of petroleum products. However, oil production rates remain high compared to historical U.S. oil production rates due to the expected crisis with volatile oil and gasoline prices. The United States saw the solution to this problem only in increasing oil supplies. The US government in 2023 approved an oil and gas project in Alaska, which had previously drawn sharp criticism

from environmental activists. According to some estimates, the project could produce up to 180,000 barrels of oil per day, which is about 1.5% of US oil production [25].

ExxonMobil is also the largest oil company in the United States, according to research department Statista, based on annual market capitalization. The key characteristics of ExxonMobil are transnationality and a complete production chain. Despite the slowdown in economic development, the US economy is not as dependent on oil prices as the economies of some other major producing countries. The US economy is extremely varied. Although oil and gas production has been a catalyst for recent growth, it is far from the most important sector of the economy [26]. Table 1 below systematizes data that allows us to assess the level of development of oil companies and obtain additional conclusions from the study.

Table 1 - Key performance indicators of oil companies (absolute figures) [27.28.29.30.31]

indicators		Revenue (in mil. dollars)	Profit (in mil. dollars)	Equity (in mil. dollars)	Oil production volume (in thous. barrels)	Number of employees
company	year					
Exxon	2023	⇒ 334,697	↓ 36,01	↑ 204,8	↑ 2102	↓ 61500
Mobil (US) (R1)	2022	↑ 398,675	↑ 55,74	⇒ 195,05	↑ 2204	⇒ 62300
	2021	↓ 285,64	↓ 31,234	↓ 175,68	↓ 1393	↑ 63000
PetroChina (R4)	2023	⇒ 416,633	↑ 35,01	↑ 225,59	↑ 1399	↓ 375803
	2022	↑ 448,203	⇒ 29,979	⇒ 212,79	↓ 1213	⇒ 398440
	2021	↓ 361,747	↓ 22,298	↓ 194,95	↓ 1225	↑ 417173
CNOOC (R2)	2023	↑ 57,514	↑ 17,131	↓ 92,202	↑ 678	↑ 21993
	2022	↑ 58,29	↑ 19,558	↑ 112,6	↑ 623	↑ 21452
	2021	↓ 34,609	↓ 9,706	↓ 95,617	↓ 440	↓ 18887
NC	2023	↑ 20,893	↓ 2,089	↑ 38,299	↑ 172	↑ 49710
KazMunay Gas (R5)	2022	↑ 22,214	↑ 2,953	↑ 37,653	⇒ 161	↓ 47526
	2021	↓ 15,242	↑ 2,706	↓ 30,861	↓ 155	↓ 47437
Mangistau-munaigas (R3)	2023	↑ 1,926	↓ 0,1873	↓ 0,651	↑ 38,7	3228*
	2022	↑ 1,978	↓ 0,223	↓ 0,658	↑ 38,3	3228*
	2021	↓ 1,079	↑ 0,385	↑ 0,751	↓ 37,03	3228

Note: compiled by the authors based on the source [27,28,29,30,31]
 * No data, in this regard, we use the indicators for 2021

The data presented in Table 1 allows us to draw the following conclusions. The peculiarity and specificity of project management in the oil and gas industry in different countries, due to the differences and geographical diversity of projects, and differences in the historical aspects of the development of oil fields, and other factors, explains the significant dispersion in the effective economic indicators of companies. Thus, the PetroChina-4 company (ranks 4th among the companies studied), demonstrating the best indicators in terms of revenue, has the lowest indicators in terms of ROS -5 (ROS ranks 5th among the companies studied), ROE-4,

Labor productivity(LP) -5, Revenue per employee ratio (RER) -3, while employing the largest number of employees. At the same time, ExxonMobil occupies overall 1st place in the overall rating of all absolute and relative indicators (Profit -1, ROS -2, ROE-3, LP -1, RER -1. Figure - 6). Ranking oil companies based on the results of their activities allows us to assess the level of project management. Regardless of the impact of exo- and endogenous factors, oil companies use investment resources quite effectively and provide a fairly high level of ROE.

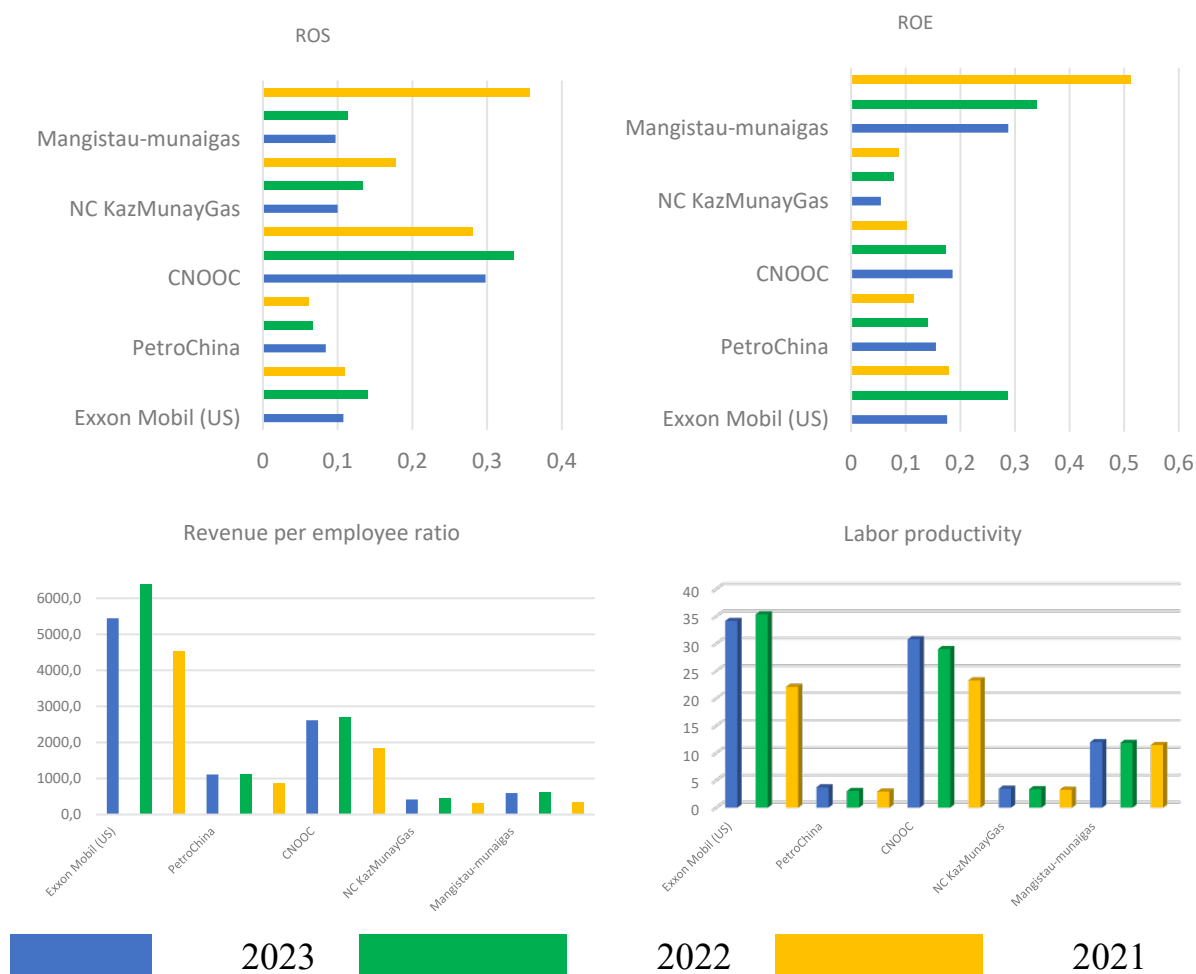

Figure 6 – Key performance indicators of oil companies (relative performance)

Note: Calculated based on data from Table 1

The influence of specific factors on project management, systematized and reflected in Figure 3, taking into account the performance results of oil companies (Table 1, Figure 6), allows us to draw the following conclusions in general.

Project management in the oil industry requires taking into account the influence of external factors at each stage of the project life cycle: depending on the technological features of the project [32]:

- a) exploration and preparation of the oil deposit for further mining;
- b) mining of the deposit.

A field development project requires taking into account special stages of the life cycle, which consist of:

- geological exploration (prediction of oil and gas content, assessment of oil and gas accumulation zones, regional aerospace photography, geophysical and geochemical surveys, construction of regional seismic profiles, drilling of reference, parametric and structural wells, GIS);

- prospecting work (the stage of identifying and preparing objects for exploratory drilling; the stage of searching for deposits);

- preparation of industrial deposits for mining (stage of assessment of deposits; stage of preparation of deposits for mining).

Project management of oil projects for the development of found and developed fields has specific stages of the life cycle in the form of: the stage of intensive development of an oil field; maximum production level stage; the stage of decline in oil production and the late (final) stage of development. [32] Each of the implemented stages requires taking into account the identified factors (Figure 3).

Discussion

Negative Impact of Oil Project Management. The problems of environmental pollution, water resources and public health require attention and solutions from the authorities and business. In particular, speaking of environmental impact of oil production in studying states, article conducts that the US faces several problems: hydraulic fracturing problem, oil spills, and oil wells' abandonment. Hydraulic fracturing technology require large amounts of water and produce a lot of wastewaters, also using dangerous chemicals that damage water habitats. The biggest oil spill in last decades is the US was the Gulf of Mexico spill in 2010, Bureau of Ocean Energy Management and the Bureau of Safety and Environmental Enforcement of the US forced oil industry to review oil production technologies and environmental risks. Oil wells' abandonment becoming a big problem when old oil wells are treated wrongly causing environmental pollution and earthquake risks [33].

Chinese oil industry suffers mostly by oil spills and air pollution. With less advanced oil production technologies and bigger scale of production SO₂, NO_x, PM and VOCs emissions are creating huge treats to environment. Oil spills in such a huge amount of oil production also creates more problems comparing to the US. Studies shows that China releases more than 1.2 million tons of oil in the sea every year [34].

Iraq's environmental problems with oil production have world common issues such as air pollution, wastewater but Iraqi situation shifts focus on the human casualties. In the Nahra Omar settlement, in the Basra province, acid rains and toxic chemicals after oil production cycle cause more than 6 percent of the population of 1,500 either dead or are suffering from cancer

or related health conditions, with the majority of the people with health complications being under 25 years old [35]. Such problems are unique for Iraq in context of low safety level in oil production chain and no official data for amounts of air pollution and chemicals released in the environment.

Environmental challenges in Kazakhstan oil production industry have a lot common with other countries mentioned but also have particularities such as Caspian and Aral Sea problems. Both of them are located in oil production regions of the country. The problem with wastewater reveals in a new iteration. Caspian and Aral Sea are big closed water bodies that depend a lot on the water supplies around them. If Aral Sea problem became so burning that the lake almost disappeared, Caspian Sea on the other hand have a chance for bright future, which oil industry actively diminishes. Loss of water habitats, receding the water level and hydrocarbon pollution are the main Kazakhstan's oil industry issues. Approximately 70,000 to 90,000 tons of oil hydrocarbons are annually introduced into the Caspian Sea via river runoff, with an additional 29,000 tons originating from coastal sources. High concentrations of oil products are observed throughout the entire sea, with oil traces detected over an area exceeding 800 square kilometers around offshore drilling platforms. The total area affected by oil pollution in Western Kazakhstan is 194,000 hectares, with the volume of spilled oil surpassing 5 million tons [36].

Conclusion

The features of the development of oil projects in the presented countries and its impact on countries' economics have many national differences: historical events of the past, different paths of economic development, interaction between the state and the extraction of mineral resources' economic sector. However, modern economic and political trends, establishment of international organizations, as well as technological progress create an atmosphere in which, despite many differences, the oil production economy sector is a subject to shared laws and patterns.

Oil projects not only provide income and investment, but also influence global market dynamics and geopolitical relations. Currently, oil industry accounts more than 40% of global energy consumption. The global availability of oil supply does not mean that future demand will be at risk. Total production as a percentage of the inferred resource base has been relatively stable over the past 40 years, and this trend is expected to continue. In addition to the world's known reserves, there is still a significant amount of crude oil that has not yet been discovered in regions whose geology suggests a high probability of commercially viable reserves.

At the same time, it is worth remembering globalization; modern interconnected economic development has led to an imbalance in energy supply and demand. As a result, energy resources become both a serious problem for all countries of the world, capable of influencing global economic trends, geopolitics and international relations, and a solution to these problems. The development of a strategic energy corridor in this demand, as a vital guarantee of energy security has come to the forefront of global attention.

The results of the study allowed us to confirm the stated hypothesis. Thus, the export- or import-oriented mining of the oil and gas industry in the country determines the features in

the project management of the oil and gas sector. Carrying out a comparative analysis of the performance results of oil companies based on economic-statistical and coefficient methods made it possible to confirm the second hypothesis. The higher the import dependence of the economy on oil, the more resources are used as capital for the implementation of oil projects, and the lower the profitability of this capital.

Authors' contribution:

– development of the idea, collection and analysis of materials, writing the text - Han Naichao,
– construction of the research concept, design of the work, interpretation of the results of the work, critical revision of its content and approval of the final version of the article for publication - Adambekova A.A.

Acknowledgments, conflict of interest

The authors report that there is no conflict of interest in writing and publishing this work.

References

1. Economou A., Fattouh B. OPEC at 60: the world with and without OPEC // OPEC Energy Review. – 2021. - 45 (1). - P. 3–28, DOI: <https://doi.org/10.1111/opec.12205>
2. BP Statistical Review of World Energy 2022, 71st edition.-2021- [Electronic resource].-URL:<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> (accessed: 25.01.2024)
3. International Energy Agency. Oil Market trends to 2028. - 2023.- [Electronic resource]. - URL: <https://www.energy-community.org/dam/jcr:67088d5b-d9f1-4b19-aaba-430ec235a05c/IEA.pdf> (accessed: 04.02.2024)
4. The history of the U.S. oil industry. Mining, trade and strategic reserve -2022 - [Electronic resource]. - URL: <https://tass.ru/ekonomika/14248561>(accessed 05.12.2023).
5. United States. Bureau of Economic Analysis. "U.S. International Trade in Goods and Services, BEA 23-51, CB 23-181," Bureau of Economic Analysis (BEA) News Release - September 2023.- [Electronic resource]. - URL: <https://fraser.stlouisfed.org/title/6148/item/656070> (accessed:10.05.2024)
6. M. Arifuddin, B.S. Wijanto. Organizational agility, dynamic managerial capability, stakeholder management, discretion, and project success: Evidence from the upstream oil and gas sectors// Heliyon.- 2023.- 9.-e19198, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e19198>
7. B. Ghasemi, S. Khalijian, T.U. Daim, E. Mohammadipirlar. Knowledge management performance measurement based on World-Class Competitive Advantages to develop strategic-oriented projects: Case of Iranian oil industry// Technology in Society.- 2021.- Volume 67 (November).- 101691, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101691>
8. V. Faghihi. Chapter 11 - Project management in oil and gas.// Life Cycle of a Process Plant.- 2022.- P.205-234, DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-813598-3.00012-4>
9. L. Guoxin, L. Kai, S. Deqin. Key technologies, engineering management and important suggestions of shale oil/gas development: Case study of a Duvernay shale project in Western Canada Sedimentary Basin.

Petroleum Exploration and Development. - 2020.- 47(4).- P.791-802, DOI:[https://doi.org/10.1016/S1876-3804\(20\)60094-5](https://doi.org/10.1016/S1876-3804(20)60094-5)

10. Rural Electrification //Project management in oil and gas. - 2021.- P.91-107, DOI:<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822403-8.00005-9>

11. J. Salazar-Aramayo, R. Silveira, M. Almeida, T. Castro-Danta. A conceptual model for project management of exploration and production in the oil and gas industry: The case of a Brazilian company.// International Journal of Project Management. -2013.- Volume 31.- Issue 4.- P.589-601, DOI:<https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2012.09.016>

12. Oil transportation -2021.- [Electronic resource]. - URL: https://ar2021.kmg.kz/pdf/ar/ru/strategic-report_operating-review_oil-transportation.pdf (accessed 05.04.2024).

13. Legal framework between the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China. - 2023. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-shanghai/press/article/details/8262?lang=ru> (accessed 05.03.2024)

14. Vision and actions on jointly building silk road economic belt and 21st-century maritime silk road. -2023.- [Electronic resource]. - URL: http://de.china-embassy.gov.cn/det/zt/yidaiyilude/201503/t20150330_3126178.htm (accessed 01.02.2024)

15. Who produces and sells Kazakh oil. - 2019.- [Electronic resource]. - URL: <https://kz.kursiv.media/2019-08-23/kto-dobyvaet-i-prodaet-kazakhstanskuyu-neft/> (accessed 02.03.2024)

16. Orazgaliyev, S Governance and state-ownership in Kazakhstan's oil industry. in Asian Development Bank Institute working paper series.- 2020. - [Electronic resource]. - URL: <https://research.nu.edu.kz/en/publications/governance-and-state-ownership-in-kazakhstans-oil-industry> (accessed 03.03.2024)

17. Baldakova O. Kazakhstan - 2021.- [Electronic resource]. - URL: <https://thepeoplesmap.net/country/kazakhstan/> (accessed 15.01.2024).

18. Oil and Environment. The U.S. Energy information Administration. - 2022. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.eia.gov/energyexplained/oil-and-petroleum-products/oil-and-the-environment.php> (accessed 03.02.2024).

19. CEIC open data center - 2024. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/crude-oil-exports> (accessed 27.05.2024).

20. U.S. Energy information Administration - 2023. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.eia.gov/energyexplained/oil-and-petroleum-products/imports-and-exports.php> (accessed 16.05.2024).

21. World Bank national accounts data - 2024. - [Electronic resource]. - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/-NY.GDP.MKTP.CD?locations=US> (accessed 22.05.2024).

22. Al Jazeera. Iraq's overreliance on oil threatens economic, political strife. - 2024. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.aljazeera.com/news/2024/3/28/iraqs-overreliance-on-oil-threatens-economic-political-strife>(accessed 09.04.2024).

23. Kazakhstan - Country Commercial Guide. - 2022. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kazakhstan-market-overview> (accessed 09.03.2024).

24. Largest crude oil refineries by operable atmospheric distillation capacity in the United States as of 2023 - 2024. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.statista.com/statistics/1309681/largest-crude-oil-refineries-in-the-us/>(accessed 01.12.2023).

25. Andrew B., How Oil Prices Impact the U.S. Economy. - 2024. - [Electronic resource]. - URL:<https://www.investopedia.com/articles/investing/032515/how-oil-prices-impact-us-economy.asp> (accessed 21.07.2024).

26. U.S. Energy information Administration – 2024. – [Electronic resource]. – URL:https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/-LeafHandler.ashx?n=PET&s=MTTNT_NUS-NKZ_2&f=M (accessed 22.05.2024).
27. Exxon Mobil Annual Report (2021, 2022, 2023). – 2024. – [Electronic resource]. – URL: <https://investor.exxonmobil.com/sec-filings/annual-reports>(accessed 22.04.2024).
28. PetroChina Annual Report (2021, 2022, 2023) – 2024. – [Electronic resource]. – URL:<https://www.petrochina.com.cn/ptr/> (accessed 22.04.2024).
29. CNOOC Limited Annual report (2021,2022,2023) – 2024. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.cnoocld.com/col/col7511/index.html>(accessed 22.04.2024).
30. NC KazMunayGas Annual report (2021,2022,2023) – 2024. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.kmg.kz/en/investors/reporting/>(accessed 22.04.2024).
31. Mangistau-munaigas Annual report (2021,2022,2023) – 2024. – [Electronic resource]. – URL: <https://kase.kz/en/issuers/MMGZ/>(accessed 22.04.2024).
32. M. Pearson. The seven steps of oil and natural gas extraction – 2022. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.cred.org/seven-steps-of-oil-and-natural-gas-extraction/> (accessed 14.04.2024).
33. Oil and Environment. The U.S. Energy information Administration. – 2023. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.eia.gov/energyexplained/oil-and-petroleum-products/oil-and-the-environment.php> (accessed 03.05.2024).
34. Lijuan Wang et al 2020 IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng. – 2021.- [Electronic resource]. – URL:<https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/730/1/012057/pdf> (accessed 11.05.2024).
35. A. Rubin, C.Krauss. Southern Iraq’s Toxic Twilight: Burning Gas and Poisoning the Air. // The New York Times.- July 16, 2020.- [Electronic resource]. – URL: <https://merip.org/2023/03/water-oil-and-iraqs-climate-future> (accessed 02.06.2024).
36. T. Alimbaev, Zh. Mazhitova, B. Omarova, B. Kamzayev, K. Atanakova. Ecological problems of modern central Kazakhstan: challenges and possible solutions // E3S Web of Conferences 157.- 2020.- P.1–8 - [Electronic resource]. – URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/75/e3sconf_bft2020_03008.pdf (accessed 27.05.2024).

Найчао Хань¹, А.А. Адамбекова^{*2}

^{1,2}*КазНУ им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

Особенности управления нефтяными проектами США, Китая, Ирака и Казахстана и их влияние на экономику стран

Аннотация. В данной статье анализируются особенности нефтяных проектов стран-экспортеров и стран-импортеров нефти и их влияние на экономику. В статье отражено современное состояние нефтяных проектов, обозначены основные проблемы в развитии управления нефтяными проектами. Практическая значимость статьи заключается в установлении факторов и условий, определяющих проектный подход к управлению нефтяными проектами. Теоретическая значимость данного исследования заключается в выявлении

факторов, определяющих экспорто- или импортоориентированность национальных экономик. Оригинальность исследования определена методическим подходом, примененным для учета макроэкономических факторов в построении проектного подхода к управлению нефтяными проектами, в таких странах, как США, Китай, Ирак и Казахстан. Методической основой исследования послужили методы контент-анализа, историко-хронологические, статистические и сравнительный методы. Инфобазой послужили годовые отчеты нефтяных компаний, результаты обзоров нефтяного рынка аналитических агентств и метаданные ОПЕК. Результаты исследования сформированы в виде рекомендаций для проектных менеджеров, руководителей нефтяных компаний и исследователей, изучающих вопросы проектного управления.

Ключевые слова: проектный менеджмент, нефтяная отрасль, экспорт, импорт, факторы развития.

Найчао Хань¹, А.А. Адамбекова*²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

АҚШ, Қытай, Ирак және Қазақстандағы мұнай жобаларын басқару ерекшеліктері және олардың басқа елдердің экономикасына әсері

Аңдатпа. Бұл мақалада мұнай экспорттаушы және импорттаушы елдердегі мұнай жобаларының ерекшеліктері және олардың экономикаға әсері талданады. Мақалада мұнай жобаларының ағымдағы жағдайы көрсетілген, мұнай жобаларын басқаруды дамытудағы негізгі мәселелер анықталған. Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы мұнай жобаларын басқарудың жобалық тәсілін анықтайтын факторлар мен шарттарды анықтауда болып табылады. Бұл зерттеудің теориялық маңыздылығы ұлттық экономикалардың экспортқа немесе импортқа бағытталған сипатын анықтайтын факторларды белгілеуде болып табылады. Зерттеудің өзіндік ерекшелігі АҚШ, Қытай, Ирак және Қазақстан секілді елдердегі мұнай жобаларын басқарудың жобалық тәсілін құруда макроэкономикалық факторларды есепке алу үшін қолданылған әдіснамалық тәсілмен анықталады. Зерттеудің әдіснамалық негізіне болып мазмұнды талдау әдістері, тарихи-хронологиялық, статистикалық және салыстырмалы әдістер алынады. Ақпараттық негізі ретінде мұнай компанияларының жылдық есептері, аналитикалық агенттіктердің мұнай нарығын шолу нәтижелері және ОПЕК метрикалық деректері қолданылды. Зерттеу нәтижелері жобалық басқарушыларға, мұнай компанияларының басшыларына және жобалық басқару мәселелерін зерттейтін зерттеушілерге ұсынымдар түрінде қалыптастырылған.

Түйін сөздер: жобалалық басқару, мұнай саласы, экспорт, импорт, даму факторлары

Сведения об авторах:

Хань Найчао – PhD докторант, КазНУ им аль-Фараби, ул. Тимирязева, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Адамбекова Айнагуль Амангельдиновна – автор-корреспондент, доктор экономических наук, профессор кафедры «Менеджмент» КазНУ им аль-Фараби, ул. Тимирязева, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Хан Найчао – PhD докторанты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Тимирязев көш., 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Адамбекова Айнагүл Амангелдіқызы – хат-хабар авторы, э.ғ.д., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, менеджмент кафедрасының профессоры, Тимирязев көш., 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Han Naichao – PhD doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, st. Timiryazeva, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Adambekova Ainagul Amangeldinovna – corresponding author, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management of Al-Farabi Kazakh National University, st. Timiryazeva, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.73.55
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-162-177>

Жаһандану дәуіріндегі қаржы нарығының цифрлық трансформациясының алғы шарттары

Г.Е. Касенова¹, Г.И. Супугалиева², А.С. Асилова³

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹kassenova.1971@gmail.com, ²gulnazym.supugalieva@mail.ru, ³aijan1910@gmail.com)

Аңдатпа. Қазіргі қаржы нарықтарында ақпараттық технологияларды дамыту саласындағы әзірлемелерді жүргізетін халықаралық қаржы институттары мен шетелдік компаниялардың зерттеу тәжірибесі негізінде "цифрландыру" және "цифрлық трансформация" терминдері нақтыланады.

Қазіргі жаһандану жағдайында қаржы жүйелерінің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру мақсатында жаңа технологиялар, соның ішінде блокчейн, жасанды интеллект және криптовалюталар кеңінен қолданылуда. Мақалада осы технологиялардың қаржы нарықтарына әсері, цифрлық активтер мен құралдардың дамуы, сондай-ақ олардың қаржы қызметтерін қайта құрылымдау процесіндегі рөлі қарастырылады. Сонымен қатар, қаржы нарығының цифрлық трансформациясы үшін қажетті алғы-шарттар мен инфрақұрылымдық өзгерістер, оның ішінде құқықтық және институционалдық факторлар талданады. Қаржы нарығын цифрландыруды қазіргі қоғам дамуының эволюциялық кезеңі ретінде талдау кезінде оның қалыптасуының негізгі кезеңдерін ескеру қажет. Бұл процестің негізі FinTech индустриясының жетістіктерін қаржылық қатынастарға белсенді түрде енгізу екенін атап өткен жөн. Бүгінгі таңда реттеуді үйлестіру, әлеуетті қатысушылардың тізімін кеңейту және тұтынушылардың құқықтарын қорғауды күшейту талаптары мен қаржы нарығын дамытудың жаңа кезеңі қалыптасуда. Қаржы нарығының цифрлық трансформациясы халықтың және бизнестің цифрлық сауаттылығын арттыруға айтарлықтай әсер етеді.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық трансформация, цифрлық жаһандану, цифрлық сауаттылық, инновациялар, төлемдерді цифрландыру, ақпараттық технологиялар.

Received 01.11.2024. Revised 03.12.2024. Accepted 20.12. 2024. Available online 31.12.2024

Кіріспе

Қаржы нарығын цифрландыру қазіргі әлемдік экономика дамуының ажырамас ерекшелігі болып табылады. Қаржы нарығына қатысушылар табысты және бәсекеге қабілетті болуы үшін озық технологияларды енгізудегі әлемдік үрдістерге ілесіп, «цифрлық» болу қажет. Бұл тапсырманы орындау қазіргі заманғы әлемнің сын-қатерлеріне жауап беру үшін дәстүрлі бизнес үлгілерінің трансформациясын анықтайды.

Банктер, сақтандыру компаниялары, басқарушы компаниялар, микроқаржы компаниялары және басқа да институционалдық инвесторлар сияқты қаржы институттары цифрлық технологиялардың әсерінен өз қызметін жақсарту үшін елеулі өзгерістер енгізуде.

Қаржылық цифрлық технологиялар бүкіл экономиканың ландшафтын динамикалық түрде өзгертеді, жаңа өнімдерді (құралдар) және бұрын болмаған бағыттарды жасайды, сондай-ақ табысты жұмыс істеп тұрған секторлардағы дәстүрлі процестерді өзгертеді. Олардың жылдам өсуі қаржылық делдалдармен оңайлатылған өзара әрекеттесу, дәстүрлі өнімдерге балама ұсыну арқылы бизнестің табыстылығын арттыру арқылы жүзеге асады.

Қазақстанның қаржы нарығын цифрлық трансформациялау процесінде цифрлық сауаттылық ерекше, шешуші рөл атқарады. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және экономиканың жаңа бағыттарға көшуі жағдайында цифрлық құралдармен жұмыс істеу негіздерін түсіну азаматтар үшін де, бизнес үшін де табысты бейімделу мен дамудың алғы шартына айналуға алады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізі – «Цифрландыру» және «цифрлық түрлендіру» терминдері жиі синоним ретінде пайдаланылады, бірақ түсініктерді нақты ажыратқан жөн. Осылайша, «цифрландыру» - бұл өнімдер мен қызметтердің материалдық (яғни физикалық) әлемнен цифрлық ортаға өту процесі, мұнда пайдаланушы қаржылық қызмет көрсетушімен телефон, компьютер, ақпараттық дүңгіршек, банкомат немесе кез келген басқа цифрлық құрылғы арқылы өзара әрекеттеседі. Өнім тұрғысынан цифрландыру қызметтерді қашықтықтан алуға бағытталған, сондықтан цифрлық қаржылық қызметтер саласында үй саудасы жарқын мысал бола алады.

"Цифрлық трансформация" – бұл дәстүрлі қаржылық қызмет көрсетуден біртұтас экожүйелерді құруға сапалы көшу, оған қосымша қаржылық немесе мүлдем қаржылық емес салалардың өнімдері, қызметтері кіреді.

Мазмұнды талдау әдісі арқылы зерттегенде жаһандану дәуіріндегі қаржы нарығының цифрлық трансформациясының алғышарттары қаржы қызметтерінің технологиялық жаңаруын, экономикалық және әлеуметтік жағдайлардың өзгеруін, құқықтық реформаларды, сондай-ақ пайдаланушылардың қажеттіліктері мен сұраныстарының өзгеруін қамтиды. Қаржы нарығының цифрлық трансформациясын дамытудың алғышарттарын бағалау үшін әлемдік қаржы нарығын цифрландыру эволюциясының кезеңдерін

жүйелеу, цифрлық трансформацияның сыртқы және ішкі алғышарттарын бөліп көрсету, халық пен бизнестің даярлығы мен цифрлық сауаттылығының деңгейін айқындау қажет.

Әдебиетке шолу

Соңғы уақытта отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерде жалпы экономиканы цифрландыру процесінің мәселелеріне, сондай-ақ қаржы нарығының сегменттеріне көп көңіл бөлінуде.

Қаржы нарығын цифрландыру эволюциясы дамудың жоғары қарқындылығы мен серпінділігін көрсетеді. Бұл процесс экономикалық жүйеге, оның институттарына және жалпы қоғамға сапалы жаңа талаптардың пайда болуын анықтайды. Бүгінгі таңда қаржы нарығы мемлекет экономикасының тұрақты және серпінді дамуының маңызды негізі болып табылады. Экономикалық теорияда елдің қаржылық және экономикалық дамуы арасындағы тұрақты байланыс Й. Шумпетердің еңбектерінде қалыптасқан, ол кәсіпкерлік пен технологиялық инновациялар несиелік немесе қаржылық нарықтың қолдауымен ғана тиімді жұмыс істей алады және экономикалық өсуді тудырады деген тезисті негіздеді [1].

Кейін қаржылық даму мен экономикалық өсудің өзара байланысы Р.Голдсмиттің [2], Р. Левиннің, С. Зервостың [3] еңбектерінде зерттелді. Сонымен қатар, Т. Бек, Т. Чен, Ч. Лин және Ф. Сонг зерттеуінде айтылғандай [4], қаржылық инновациялар неғұрлым нәзік және осал қаржы жүйесіне әкеледі, бұл өз кезегінде экономикалық өсуге кедергі келтіреді.

Р. Маккиннон [5] және Э. Шоу [6] дамымаған қаржы нарықтары экономиканың өсуіне кедергі келтіруі мүмкін келесі себептерді атап өтті: инвесторлардың жинақтауы үшін жинақ көлемін шектеу, сондай-ақ ақша ресурстарын ең өнімді салаларға бағыттау үшін қаржылық делдалдардың тапшылығы.

Цифрлық экономикада В.Байгрейв пен Д.Тиммонстың [7], К.Фримэн мен Л.Сутенің [8], Ф.Писсаридестің [9] зерттеулерінде атап көрсетілгендей, қаржыға қолжетімділік экономикалық өсуді қамтамасыз ететін шешуші фактор болып табылады. Қаржы секторындағы инновациялар, М.Бернье және М.Плуфф [10] атап өткендей, қаржылық делдалдықты оңтайландыруға ықпал етеді және өз кезегінде экономикалық өсуді ынталандырады. Қаржылық инновация жинақ капиталын инвестициялық капиталға бөлу тиімділігін арттырады, сонымен қатар нарықтардағы өтімділікті арттырады.

Қаржы нарығының цифрлық трансформациясы бизнес-модельдер мен процестерді цифрландыруға әкеліп, жаңа өнімдер мен қызметтерді жасауға ықпал етті. М.Юнгер мен М.Мицнер цифрлық кеңес беру және сауда жүйелерінің өсу тенденцияларын, жасанды интеллект (AI) және машиналық оқытуды енгізу, тең дәрежелі несиелеу (P2P), краудфандинг, мобильді төлем жүйелері және ақшаның әртүрлі цифрлық нысандарына байналысты жаңа ақшалай мүмкіндіктерді атап өтті [11].

Қазақстанда қаржылық қызметтерді цифрландыру мәселесі жан-жақты қарастырылмаған. Бұл мәселенің әртүрлі аспектілері отандық авторлардың еңбектерінде

көрініс тапқан: Аубакирова Ж.Я, Ердеш Э.Б., Кулумбетова Д.Б., Маулина Н.Х., Асанова А.Б., Жумагулова А.К., Бимагамбетова Б.К., Садыров Н., Маргацкая Г.С., Маргацкий және т.б.

Нәтижелер мен талқылаулар

XXI ғасырдың басында адамзат өркениетінің дамуында мемлекеттердің, экономикалар мен халықтың планеталық масштабта желілік жақындасуының, біліммен, ресурстармен және технологиялармен қарқынды желілік алмасудың жаңа тенденциялары айқын байқалды. Экономикалық жаһандану дәстүрлі түрде тауарлардың, қызметтердің, капиталдардың ұлттық нарықтарының барған сайын тығыз интеграциясы (бірігуі), сондай-ақ адамдардың белсенді қозғалысы мен ақпараттың ұлттық шекарадан тыс таралуы салдарынан әлем елдерінің өзара байланысының арту процесі деп аталады [12].

Әлемдік қаржы ағындарының саны артып келеді және цифрландыруға байланысты олардың ЖІӨ-ге қатысты мөлшері азаяды. Қаржы орталықтары біртіндеп Азияға ауысуда. Цифрландыру бүкіл әлем бойынша кішігірім мемлекеттер мен жеке инвесторлармен сауда жасауға мүмкіндік береді. Жаһанданудың цифрлық аспектілерін одан әрі дамыту өрісі: блокчейн және криптовалюта.

"Цифрлық жаһандану" терминінің енгізілуі қазіргі уақытта жаһандану өзінің жаңа, цифрлық кезеңіне енуіне байланысты, мұнда деректер мен ақпараттың цифрлық ағындары үлкен мәнге ие, өйткені олар тауарларды, қызметтерді, қаржыны және адамдарды жылжытуға мүмкіндік береді және ЖІӨ-нің өсуіне халықаралық сауда мен трансшекаралық капитал қозғалысына қарағанда көбірек әсер етеді. Трансшекаралық транзакцияның барлық дерлік түрлерінде қазір сандық компонент бар [13].

Цифрлық қаржы XX ғасырдың аяғынан бастап дами бастады, электронды ақша, несие карталары және банкоматтар сияқты цифрлық ақшаның алғашқы түрлері пайда болды. XXI ғасырдың басында криптовалюталар, орталық банктердің цифрлық валюталары және стейблкоиндар сияқты цифрлық ақшаның жаңа түрлері пайда болды. Технология қарқынды дамып келе жатқан әлемде цифрлық қаржы біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналуда. 1973 жылғы алғашқы электрондық төлемнен бастап 2022 жылы жасанды интеллект енгізілгенге дейін цифрлық қаржының эволюциясы ақшамен қарым-қатынасымызда революциялық өзгерістерге әкелді. Біз әлемдік қаржы нарығын цифрландыру кезеңдерін жүйелейміз және 1-кестеде әр кезеңге сипаттама береміз.

Кесте 1. Әлемдік қаржы нарығын цифрландыру кезеңдері

Мерзім	Кезең	Сипаттама
1950-ші жылдар	Банк карталарының пайда болуы және белсенді таралуы	Бөлшек сегмент клиенттерінің кең ауқымы үшін банктік өнімдер мен қызметтерді дамыту және жылжыту. Несиелік карталар банктер жаппай тұтынушыға арналған әмбебап өнім болды.
1960-ші жылдар	Бірінші банкоматтардың пайда болуы	Клиенттерге ыңғайлы болу және қолма-қол ақша операцияларын жүргізудің қарапайымдылығы үшін банк бөлімшелерінен тыс банктік қызметтерді пайдалануға мүмкіндік беретін Automated Teller Machine (ATM) банкоматтары ойлап табылып, белсенді қолданыла бастады.

1970-ші жылдар	Электрондық сауда алаңдарын құру (ең алғашқысы – NASDAQ)	Бағалы қағаздар нарығындағы операцияларды жүйелеу және автоматтандыру қаржылық операцияларды жүргізуді едәуір жеңілдетті.
1980-ші жылдар	Алғашқы банктік компьютерлер және ақпараттық-технологиялық шешімдер	Мамандандырылған микро-компьютерлер негізінде банктік ақпаратты өңдеудің арнайы электрондық құралдарын құру банктерге шығындарды азайтуға мүмкіндік берді. Банк қызметкерінің жұмыс орнын компьютермен жабдықтау мүмкін болды.
1990-ші жылдар	FinTech "қаржы технологиялары" саласының қалыптасуы	Қаржы өнімдері мен қызметтері саласындағы инновациялық шешімдер мен технологияларды біріктірген арнайы экожүйенің пайда болуы.
2000-ші жылдар	Цифрландыру, роботтандыру, визуализация, iOS-тың пайда болуы, сондай-ақ адамдар мен цифрлық S.M.A.R.T агенттерін біріктіретін экожүйелерді құру, қаржы нарықтарына AI-ны енгізу	Интернет байланыстарын жаппай тарату. Дәстүрлі операциялық және ақпараттық технологиялардың бірігуі, "ақылды" машиналардың таралуы. Бұл жағдайда ақпарат тек құндылық құралына ғана емес, сонымен қатар тәуелсіз тауарға айналады (болжамды және прескриптивті аналитика, қашықтан бақылау және басқару).

Ескерту: авторлар дереккөзге сәйкес құрастырған [14]

Алғашқы несие картасы 1950 жылы пайда болды, тұтынушылардың қаржы туралы көзқарасын өзгертті. 1967 жылы банкоматтар ақшаға қол жетімділікті кеңейтті, ал 1960 жылдары банктерде компьютерлерді пайдалану цифрлық революцияны бастады. 1971 жылы бағдарламаланатын блок пайда болды, ал 1973 жылы алғашқы электрондық төлем жасалды [14].

Цифрлық трансформация – бұл жаңа операциялық және бизнес модельдерін, тұтынушылармен өзара әрекеттесу арналарын құру, бар өнімдерді өзгерту немесе жаңа өнімдер мен бизнес-процестерді құру арқылы бизнесті цифрлық ортада жұмыс істеуге бейімдеудің ұзақ процесі. Цифрлық трансформацияны бизнесті жүргізу форматы классикалықтан цифрлыққа толық өзгерген жағдайда жүзеге асырылған факті ретінде қарастыруға болады. Қазіргі уақытта біз қоғамның барлық салаларында, сонымен бірге қаржы нарығында да цифрлық трансформацияның басталуын ғана көріп отырмыз [15].

"Цифрлық трансформация" (digital transformation) ұғымының өзі, сондай-ақ кейбір іргелес, мысалы, "цифрлық жетілу" (digital maturity) және цифрландыру (digitalization) сияқты, салыстырмалы түрде жақында кәсіби ортада қолданысқа енді. Оның жалпы қабылданған анықтамасы ғылыми әдебиеттерде де, статистикалық өлшем бойынша халықаралық нұсқаулықтарда да, мемлекеттік құжаттарда да әлі қалыптасқан жоқ [14].

2-кестеде ірі халықаралық ұйымдар жасаған "цифрлық трансформация" терминінің негізгі анықтамаларын жүйелейміз.

Кесте 2. Сандық трансформацияны анықтау модельдері

№	Ұйым атауы	Анықтамасы
1	World Bank Group, 2018a	Жеке цифрлық қайта құрулардан ғана емес, сонымен қатар экономика құрылымын түбегейлі өзгертуден, қосылған құнды құру орталықтарын цифрлық ресурстар мен цифрлық процестерді құру саласына көшіруден тұратын сапалы, революциялық өзгерістердің көрінісі.
2	OECD, 2019b Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ)	Жаңа қызмет түрлерін құру немесе қолданыстағы қызмет түрлерін өзгерту үшін деректер мен цифрлық технологияларды пайдалану; цифрлық трансформация-цифрландыру нәтижесінде экономикалық және әлеуметтік әсерлердің жиынтығы.
3	ITU, 2018 Халықаралық телекоммуникация одағы	Әр түрлі міндеттерді шешу үшін ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларға негізделген инновациялық өзірлемелерді қолдану.
4	UNCTAD, 2019 БҰҰ сауда және даму конференциясы	Цифрлық өнімдер мен қызметтердің экономиканың дәстүрлі секторларына түбегейлі әсер ету бағыттары
5	ITU, 2019a Халықаралық телекоммуникация одағы	Мемлекеттік және жеке сектор қызметтерін құру, жоспарлау, жобалау, орналастыру және пайдалану процестерін түбегейлі өзгертетін, оларды жекелендірілген, қағазсыз, қолма-қол ақшасыз ететін, тараптардың консенсусына негізделген физикалық қатысу талаптарын жоятын цифрлық технологияларды мультимодальды енгізудің үздіксіз процесі.
6	European Commission, 2019a	Адам өмірінің барлық аспектілеріне цифрлық технологияларды енгізу нәтижесінде экономика мен қоғамның барлық секторларындағы елеулі өзгерістер.

Ескерту: авторлар дереккөзге сәйкес құрастырған [14]

Кестеде келтірілген анықтамалардың мысалдарынан "цифрлық трансформация" ұғымы өте жан-жақты және оны кеңінен түсіндіруге болатындығын көруге болады. Осылайша, цифрлық трансформация – бұл жаңа өнімдерді, қызметтерді және операцияларды құру немесе қолданыстағы өнімдерді түрлендіру мақсатында ұйымның цифрлық технологияларды қабылдауы мен интеграциялау процесі.

Бұл қаржылық қызметті цифрлық нұсқада, яғни қаржылық қатынастардың барлық қатысушыларының физикалық қатысуынсыз алуға және ұсынуға түрткі болды. Сондықтан, біздің ойымызша, тек қажетті және жеткілікті алғышарттарды анықтау цифрландырудың мемлекеттің қаржы нарығына пайда болу себептерін және осындай белсенді әсерін толық түсінбейді [15].

1-суретте Қазақстанның Қаржы нарығын цифрландыруды дамытудың сыртқы және ішкі алғышарттарын ұсынамыз.

Сурет 1. Қазақстанның Қаржы нарығын цифрландыруды дамытудың ішкі және сыртқы алғышарттары

Ескерту: авторлар дереккөзге сәйкес құрастырған [15]

Сондай-ақ, сыртқы және ішкі алғышарттарды бөліп көрсету керек, өйткені мемлекет сыртқы ортамен үнемі байланыста болады, бұл қаржы саласының барлық компоненттеріне айтарлықтай әсер етеді. Өйткені цифрландыру мемлекеттегі қаржылық қатынастардың барлық салаларын қаншалықты тез қамтитыны қаржы нарығы субъектілерінің ішкі қажеттілігіне, сондай-ақ нарықтың дамуына байланысты болады [15, 209-бет].

Қазақстан қаржы қызметтерін цифрландыруда үлкен тәжірибелері бар. 20 миллионнан астам халқы бар, интернет пен мобильді байланыстың жоғары деңгейі бар ел, қаржылық қызметтердің жоғары деңгейімен қатар, қолма-қол ақшасыз төлемдерді пайдалану деңгейі бойынша ТМД аймағында жетекші экономика болып табылады. Соңғы екі онжылдықта FinTech бизнес модельдерін енгізу бәсекелестік ортаны айтарлықтай өзгертті, елдегі инновациялар мен төлемдерді цифрландырудың өсуіне ықпал етті. Реттеушінің қолдауымен еліміз қаржы қызметтері индустриясында және цифрлық теңгені пилоттық іске қосу, жедел төлемдер жүйесін (ЖМК) енгізу және әлемдік үрдістерден кейін ашық банкингке көшу (Open banking) сияқты жобалармен цифрлық төлемдер инфрақұрылымын дамытуда айтарлықтай прогреске қол жеткізді.

Қазақстан бүгінде ТМД өңірінде қолма-қол ақшасыз төлемдердің енуі бойынша жетекші экономика болып табылады. Дүниежүзілік банктің мәліметінше, 2022 жылы

Қазақстанда 15 жастан асқан ересек халықтың 78% - ы цифрлық төлемдерді жіберген немесе алған. Салыстыру үшін, Өзбекстанда бұл көрсеткіш 42%, Қырғызстанда – 39%, Тәжікстанда – 33% құрайды. Бұл ретте, Қазақстанда 2022 жылғы жағдай бойынша қолма – қол ақшасыз операциялардың үлесі 83%, Өзбекстанда-35%, Әзірбайжанда-40% құрайды [16].

Жалпы, Қазақстандағы қаржы қызметтерін цифрландыру дәрежесі қазіргі заманғы, тиімді және қолжетімді қаржы ортасын құру жөніндегі мемлекеттің белсенді саясатын көрсетеді. Бұл үрдісті жалғастыру технологияға одан әрі инвестиция салуды, заңнамалық базаны жақсартуды және халық арасында цифрлық сауаттылықты дамытуды талап етеді [17].

БҰҰ зерттеулері бойынша 2023 жылы Қазақстан Республикасы "Электрондық үкіметті дамыту" индексі бойынша 28 (+1) орынды және "Онлайн қызметтер" индексі бойынша 8 орынды алады (1208 Мемлекеттік қызмет (92 %) электрондық форматта көрсетіледі, оның ішінде 484 баламасыз және 724 балама негізде) [18]. Цифрландыру есебінен Қазақстанда қаржылық қызметтердің қолжетімділігін кеңейту қаржылық инклюзия саласындағы ұлттық саясаттың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Мессенджердегі байланыс, онлайн төлемдер, электрондық қызметтер – мұның бәрі қазіргі заманғы адамның күнделікті істерінің бір бөлігіне айналады. 2017 жылы "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасының қабылдануымен қазақстандықтардың өміріне қарқынды түрде енген цифрландыру экономиканың жаңа моделін жасайды, онда базалық салалар мен бизнес қана емес, қоғамның бүкіл өмірі де цифрландырылған [19]. "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаттарының бірі 2024 жылға қарай халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін 83%-ға дейін арттыру болды. Алайда, 2021 жылға қарай цифрлық дағдылары бар 6 жастан 74 жасқа дейінгі жас санатындағы азаматтардың үлесі 84,1%-ға жетті, бұл өткен жылмен салыстырғанда 2 пайыздық тармаққа жоғары және сол кезеңдегі 80% деңгейінде белгіленген бағдарламаның нысаналы көрсеткішінен асып түсті. "Цифрлық сауаттылық" – бұл адамның күнделікті өмірде және жұмыста ақпараттық технологияларды қолдану білімі мен қабілеті. Қазақстанның Қаржы нарығын цифрлық трансформациялаудағы цифрлық сауаттылықтың маңыздылығын бірнеше аспектілерде бөліп көрсетуге болады.

Кесте 3. Қазақстанның Қаржы нарығын цифрлық трансформациялаудағы цифрлық сауаттылықтың маңызы

№	Негізгі аспектілері	Сипаттамасы
1	Қаржылық инклюзивтілікті арттыру	Цифрлық сауаттылық халықтың әртүрлі топтары үшін қаржылық қызметтерге қолжетімділікті кеңейтуге ықпал етеді. Бұл, әсіресе, кейбір өңірлер мен әлеуметтік топтар дәстүрлі қаржылық қызметтерге қол жеткізуде шектелуі мүмкін Қазақстан контекстінде өте маңызды. Цифрлық технологияларды игеру адамдарға интернет және мобильді қосымшалар арқылы банктік шоттарға, инвестицияларға және сақтандыруға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

2	Қаржылық алаяқтық тәуекелдерін азайту	Цифрлық технологиялардың дамуымен киберқылмыспен байланысты тәуекелдер де артып келеді. Цифрлық сауаттылықтың жоғары деңгейі пайдаланушыларға жеке деректерін жақсырақ қорғауға, алаяқтық схемалардан аулақ болуға және цифрлық қаржы құралдарын сенімді пайдалануға көмектеседі.
3	Цифрлық экономиканы дамыту	Қаржы секторы цифрлық экономиканы дамыту үшін негіз болып табылады. Цифрлық сауаттылық бизнеске блокчейн, финтех және үлкен деректер сияқты заманауи технологияларды тиімдірек енгізуге және пайдалануға мүмкіндік береді, бұл жалпы экономиканың өсуіне ықпал етеді.
4	Инновацияны жеделдету	Цифрлық технологияларды түсіну және сауатты пайдалану қаржы секторында инновацияларды енгізуді ынталандырады. Бұл жаңа қаржылық өнімдерді енгізуге де, нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыратын қолданыстағы қызметтерді жақсартуға да қатысты.
5	Қаржы институттарына деген сенім деңгейін арттыру	Цифрлық сауаттылық адамдарға қаржы институттарының жұмысын және олардың қызметтерін жақсы түсінуге көмектеседі, бұл осы ұйымдарға деген сенімді нығайтуға және жалпы қаржы жүйесінің тұрақтылығын арттыруға ықпал етеді.

Ескерту: авторлар дереккөзге сәйкес құрастырған [19]

Цифрлық технологиялар жеке қаржыдан бастап ірі компаниялардың жұмысына дейінгі өмірдің барлық аспектілерін тез өзгертетін қазіргі әлемде бұл технологияларды тиімді пайдалану мүмкіндігі экономикалық өсу мен тұрақтылықтың шешуші факторына айналуға.

Облыстар бөлінісіндегі халықтың цифрлық сауаттылығының 2023 жылғы деңгейі 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4. 2023 жылғы облыстар бөлінісінде халықтың цифрлық сауаттылық деңгейі, %

ҚР өңірлері	"Цифрлық Қазақстан" бағдарламасының нысаналы индикаторынан төмен	ҚР бойынша орташа деңгейден төмен	ҚР бойынша орташа деңгейден жоғары
Астана қаласы			91,3
Алматы қаласы			91,4
Ақмола облысы	74,9		
Ақтөбе облысы		81,0	
Алматы облысы			88,0
Атырау облысы		83,1	
БҚО	78,8		
Жамбыл облысы	80,9		

Қарағанды облысы		83,2	
Қостанай облысы			85,8
Қызылорда облысы		83,0	
Маңғыстау облысы	79,6		
Түркістан облысы		82,1	
Павлодар облысы		83,5	
СҚО	78,8		
ШҚО			84,1
Шымкент қаласы		82,3	

Ескерту: авторлар дереккөзге сәйкес құрастырған [20]

Өкінішке орай, облыстар бойынша халықтың цифрлық сауаттылығы бойынша деректер бұл көрсеткіштің біртектілігін көрсетеді. Елдің он жеті аймағының төртеуінде цифрлық сауаттылық деңгейі 2020 жылы 80% шегіне жеткен жоқ. Ең төменгі көрсеткіш Ақмола облысында тіркелді, онда халықтың 74,9%-ы ғана қажетті дағдыларға ие. Одан кейін Солтүстік Қазақстан және Батыс Қазақстан облыстары 78,8% көрсеткішпен, сондай-ақ Маңғыстау облысы 79,6% көрсеткішпен жүруде. Басқа өңірлерде цифрлық сауаттылық деңгейі Жамбыл облысында 80,9% - дан Алматы қаласында 91,4%-ға дейін өзгереді [20].

Әр түрлі өңірлер арасындағы цифрлық сауаттылық деңгейлеріндегі алшақтық Қазақстанның жақсарту және дамыту үшін әлеуетті салаларын көрсетеді. Бүкіл ел бойынша цифрлық сауаттылықтың жоғары және біркелкі деңгейіне жету үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет. Бұдан басқа, Қазақстанда халық арасында қаржылық сауаттылық деңгейінің өсуі тіркеледі, ол әртүрлі органдардың тапсырысы бойынша жүргізілетін тұрақты әлеуметтанулық зерттеулер, сондай-ақ ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі (АРРФР) әзірлеген әдістемелерді пайдалана отырып орындалған талдаулар арқылы жүзеге асырылады. Қаржылық қызметтерді цифрландыру бойынша 5 ірі мемлекеттік бағдарлама іске қосылды; цифрландыру бойынша ұлттық стратегияның жоспарланған іс-шараларының 75%-ы іске асырылды [20].

Қорытынды

Әртүрлі процестерді ақпараттандырудың және деректерді цифрландырудың жаһандық процесі оны цифрландыруды дамытудың маңызды сыртқы алғышарттарының бірі бола отырып, қаржы нарықтарына тікелей әсер етеді. Бүгінгі таңда Қазақстанның қаржы нарығы цифрлық технологиялық шешімдерді жедел енгізумен, қаржы нарығына қатысушылар санының ұлғаюымен, қаржылық қызметтер спектрінің кеңеюімен және баламалы бизнес-модельдердің пайда болуымен сипатталады. Бүкіл қаржы индустриясының осындай дамуы дәстүрлі қаржы институттарын ашық, технологиялық және қол жетімді интеграция мен серіктестікке бейімділікпен даму тәсілдерін қайта қарауға мәжбүрлей отырып, нарықтағы бәсекелестіктің жалпы деңгейін арттырады.

Қаржылық цифрлық технологиялар бүкіл әлем экономикаларының ландшафтын динамикалық түрде өзгертеді, бұрын болмаған жаңа өнімдер (құралдар) мен бағыттарды жасайды және қазірдің өзінде табысты жұмыс істеп тұрған секторлардағы дәстүрлі процестерді өзгертеді. Олардың қарқынды өсуі дәстүрлі өнімдерге балама ұсыну арқылы Бизнесінің кірістілігін арттыратын қаржылық делдалдармен өзара әрекеттесуді жеңілдетуге байланысты.

Цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру негізгі элемент болып табылады, онсыз Қазақстанда цифрлық Қаржы нарығын табысты және тұрақты дамыту мүмкін емес. Бұл экономикалық өсуге және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға ықпал етіп қана қоймай, цифрлық ортада азаматтар мен бизнестің мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді.

Алғыс, мүдделер қақтығысы мақалада жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі:

Касенова Гульмира – зерттеудің тұжырымдамалық негіздері, мақаланың құрылымына сыни қайта қаралым жасау, эмпирикалық деректерді өңдеу, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, нәтижелерді талқылау.

Супугалиева Гулназым – әдебиеттер тізімі жинағының қорытынды нұсқасын бекіту, деректер жинау, мақаланы рәсімдеу, кестелер мен сызбаларды дайындау.

Асилова Айжан – әдістемені таңдау, жиналған мәліметтерге талдау жасау және мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға бекіту.

Әдебиеттер тізімі

1. Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949, p. 250.

2. Goldsmith, R.W. Financial Structure and Development. Studies in Comparative Economics. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1969, p. 561.

3. Левин Р., Зервос С. Развитие фондового рынка и долгосрочный рост // Экономическое обозрение Всемирного банка. 2020.-№10(2).-С.323–339. [Электрон.ресурс] - URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/185791468336645559/pdf/771200JRN0WBER0Box0377291B00PUBLIC0.pdf> (қаралған күні: 25.07.2024).

4. Beck T., Chen T., Lin C. and Song F. Financial Innovation: The Bright and the Dark Sides // Journal of Banking and Finance, 2018. - №72 (1). - p.28-51 [Электрон. ресурс] - URL: https://www.aof.org.hk/uploads/publication/21/ub_full_0_2_312_wp-no-05_2012-final-.pdf (қаралған күні: 25.07.2024).

5. McKinnon, Ronald I. Money and Capital in Economic Development. Washington, D.C.: The Brookings Institution Press, 1973, p. 184.

6. Shaw E. Financial Deepening in Economic Development. New York: Oxford University Press, 1973, p. 260.

7. Bygrave, W.D., Timmons J.A. Venture Capital at the Crossroads. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1992, p. 368. [Электрон. ресурс] - URL: <https://hbsp.harvard.edu/product/823122-PDF-ENG?Ntt=Venture%20Capital%20at%20the%20Crossroads> (қаралған күні: 25.07.2024).

8. Freeman C., Soete L. The economics of Industrial Innovation. London: MIT Press, 2019, p.470. [Электрон. ресурс] - URL <https://mitpress.mit.edu/9780262561136/the-economics-of-industrial-innovation/> (қаралған күні: 25.07.2024)
9. Pissarides F. Is lack of funds the main obstacle to growth? EBRD's experience with small- and medium-sized businesses in Central and Eastern Europe // Business Venturing Journal, 2019. - №14(5-6). p.519-539. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-business-venturing>(қаралған күні: 26.07.2024)
10. Bernier M., Plouffe M. Financial Innovation, Economic Growth, and the Consequences of Macroprudential Policies // Research in Economics, 2019. - №73. - p. 33-173. [Электрон.ресурс] - URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/research-in-economics> (қаралған күні: 26.07.2024)
11. Junger M., Mietzner M. Banking Goes Digital: The Adoption of FinTech services by German Households. Financial Research Letters, 2019, p. 8. [Электрон.ресурс] - URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3368133 (қаралған күні: 26.07.2024)
12. Digital Globalization: The New Era Of Global Flows. March 2016. Highlights. – McKinsey & Company, 2016. – 156 p. [Электрон.ресурс] - URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (қаралған күні: 26.07.2024)
13. Berman, S.J. and Bell, R. Digital transformation: creating new business models where digital meets physical / S. J. Berman and R. Bell // Executive report, IBM Global Business Service. – 2017. – 543 p [Электрон.ресурс] - URL: http://www.eiu.com/report_dl.asp?mode=fi&fi=878147072.PDF (қаралған күні: 26.07.2024)
14. Lynn T., Mooney J.G., Rosati P., Cummins M. Disrupting Finance. FinTech and Strategy in the 21st Century. Palgrave Studies in Digital Business and Enabling Technologies, 2018,p. 175.
15. Капкаев Ю. Ш и др. Предпосылки и процесс цифровой трансформации банковского сектора РФ // Вестник Челябинского государственного университета. 2023. - №8(478). - С.205-218. [Электрон. ресурс] - URL: https://journals.csu.ru/index.php/BulletinCSU/issue/view/216/Issue_81 (қаралған күні: 25.07.2024)
16. Национальная платежная корпорация Казахстана // [Электрон. ресурс] - URL: https://www.mastercard.kz/content/dam/public/mastercardcom/kz/ru/documents/mastercard_2023_report.pdf (қаралған күні: 25.07.2024)
17. Жумагулова А.К., Бибагамбетова Б.К., Садыров Н. Преимущества цифровых технологий в развитии финансового сектора Республики Казахстан / Наука и реальность // Science & Reality 2021. - №4(8). [Электрон. ресурс] URL:[https://zhurnalnir.ru/doc/publ/N4\(8_2\).pdf](https://zhurnalnir.ru/doc/publ/N4(8_2).pdf) (қаралған күні: 25.07.2024)
18. Маргацкая Г.С., Маргацкий Р.В. Цифровые технологии на финансовом рынке Казахстана. //Научный журнал «Вестник Университета «Туран», 2020. - №3(87) [Электрон. ресурс] - URL: https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1015?locale=ru_RU (қаралған күні: 25.07.2024)
19. Государственная программа «Цифровой Казахстан» 2018-2022 гг.// - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/14764?lang=ru> (қаралған күні: 07.08.2024).
20. Отчет о реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» на 2018-2022 гг. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/documents/details/161189?directionId=14764&lang=ru> (қаралған күні: 07.08.2024).

Г.Е.Касенова¹, Г.И.Супугалиева*², А.С.Асилова³

^{1,2,3}Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Предпосылки цифровой трансформации финансового рынка в эпоху глобализации

Аннотация. Уточняются термины «цифровизация» и «цифровая трансформация» на основе опыта исследований международных финансовых институтов и зарубежных компаний, ведущих разработки в области развития информационных технологий на современных финансовых рынках.

В условиях современного глобализма новые технологии, такие, как блокчейн, искусственный интеллект и криптовалюты, широко применяются с целью повышения эффективности и устойчивости финансовых систем. В статье рассматривается влияние этих технологий на финансовые рынки, развитие цифровых активов и инструментов, а также их роль в процессе реорганизации финансовых услуг. Кроме того, анализируются необходимые предпосылки и инфраструктурные изменения для цифровой трансформации финансового рынка, включая правовые и институциональные факторы. Анализируя цифровизацию финансового рынка как эволюционный этап развития современного социума, следует учитывать основные стадии ее становления. При этом необходимо подчеркнуть, что основой данного процесса является активное внедрение в финансовые отношения достижений отрасли FinTech. Сегодня происходит формирование нового этапа развития финансового рынка с требованиями по гармонизации регулирования, расширению списка потенциальных участников и укреплению защиты прав потребителей.

Цифровая трансформация финансового рынка оказывает значительное влияние на повышение цифровой грамотности населения и бизнеса.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая трансформация, цифровая глобализация, цифровая грамотность, инновации, цифровизация платежей, информационные технологии.

G.E.Kassenova¹, G.I.Supugaliyeva*², A.S.Assilova³

^{1,2,3}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Prerequisites for the digital transformation of the financial market in the era of globalization

Abstract. The terms "digitalization" and "digital transformation" are clarified based on the experience of research of international financial institutions and foreign companies leading developments in the field of information technology in modern financial markets.

In the context of modern globalization, new technologies such as blockchain, artificial intelligence, and cryptocurrencies are widely used to enhance the efficiency and stability of financial systems. Analyzing the digitalization of the financial market as an evolutionary stage in the development of modern society, the main stages of its formation should be taken into account. At the same time, it should be emphasized that the basis of this process is the active introduction of the achievements of the FinTech industry into financial relations. Today, a new stage in the development of the financial market is being formed with requirements for harmonizing regulation, expanding the list of potential participants and strengthening consumer protection. The digital transformation of the financial market has a significant impact on increasing the digital literacy of the population and business.

Keywords: digitalization, digital transformation, digital globalization, digital literacy, innovations, digitalization of payments, information technology.

References:

1. Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949, p. 250.
2. Goldsmith, R.W. Financial Structure and Development. Studies in Comparative Economics. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1969, p. 561.
3. Levin R., Zervos S. Stock Market Development and Long-Run Growth. *Jekonomicheskoe obozrenie Vsemirnogo banka*. [World Bank Economic Review.] 2020. -№10(2). -s.323–339.[Electronic resource]-URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/185791468336645559/pdf/771200JRN0WBER0Box0377291B00PUBLIC0.pdf> (accessed : 25.07.2024)
4. Beck, T., Chen, T., Lin, C. and Song, F. Financial Innovation: The Bright and the Dark Sides // *Journal of Banking and Finance*, 2018. - №72(1), -p.28-51 [Electronic resource]URL: https://www.aof.org.hk/uploads/publication/21/ub_full_0_2_312_wp-no-05_2012-final-.pdf (accessed :25.07.2024)
5. McKinnon, Ronald I. Money and Capital in Economic Development. Washington, D.C.: The Brookings Institution Press, 1973, p. 184.
6. Shaw E. Financial Deepening in Economic Development. New York: Oxford University Press, 1973, p. 260.
7. Bygrave, W.D., Timmons J.A. Venture Capital at the Crossroads. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1992, p.368. [Electronic resource]-URL: <https://hbsp.harvard.edu/product/823122-PDF-ENG?Ntt=Venture%20Capital%20at%20the%20Crossroads> (accessed : 25.07.2024)
8. Freeman C., Soete L. The economics of Industrial Innovation. London: MIT Press, 2019, p. 470. [Electronic resource]-URL:<https://mitpress.mit.edu/9780262561136/the-economics-of-industrial-innovation/> (accessed :25.07.2024)
9. Pissarides F. Is lack of funds the main obstacle to growth? EBRD's experience with small- and medium-sized businesses in Central and Eastern europe // *Business Venturing Journal*, 2019. -№14(5–6). p.519–539. [Electronic resource]-URL:<https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-business-venturing> (accessed:26.07.2024)
10. Bernier M., Plouffe M. Financial Innovation, Economic Growth, and the Consequences of Macroprudential Policies // *Research in Economics*, 2019. - №73. -p. 33–173.[Electronic resource]-URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/research-in-economics> (accessed : 26.07.2024)
11. Junger M., Mietzner M. Banking Goes Digital: The Adoption of FinTech services by German Households. *Financial Research Letters*, 2019, p. 8. [Electronic resource]-URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3368133 (accessed : 26.07.2024)
12. Digital Globalization: The New Era Of Global Flows. March 2016. Highlights. – McKinsey & Company, 2016. – 156 p. [Electronic resource]-URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (accessed :26.07.2024)
13. Berman, S.J. and Bell, R. Digital transformation: creating new business models where digital meets physical / S. J. Berman and R. Bell // Executive report, IBM Global Business Service. – 2017. – 543 p. [Electronic resource]-URL: http://www.eiu.com/report_dl.asp?mode=fi&fi=878147072.PDF (accessed : 26.07.2024)

14. Lynn T., Mooney J.G., Rosati P., Cummins M. Disrupting Finance. FinTech and Strategy in the 21st Century. Palgrave Studies in Digital Business and Enabling Technologies, 2018, p. 175.
15. Капкаев Ю. Ш и др. Предпосылки и процесс цифровой трансформации банковского сектора РФ [Prerequisites and process of digital transformation of the Russian banking sector] // Вестник Челябинского государственного университета. 2023. - № 8 (478). -С.205–218. [Electronic resource]-URL: https://journals.csu.ru/index.php/BulletinCSU/issue/view/216/Issue_81 (accessed: 25.07.2024) [in Russian]
16. Nacional'naja platezhnaja korporacija Kazahstana [National payment corporation of Kazakhstan] // [Electronic resource]URL: https://www.mastercard.kz/content/dam/public/mastercardcom/kz/ru/documents/mastercard_2023_report.pdf (accessed: 25.07.2024), [in Russian]
17. Zhumagulova A.K., Bimagambetova B.K., Sadyrov N. Preimushchestva cifrovyyh tekhnologiy v razvitiy finansovogo sektora Respubliki Kazahstan // Nauka i real'nost' [Advantages of digital technologies in the development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan / Science and Reality]// Science & Reality - №4(8). 2021. [Electronic resource]-URL [https://zhurnalnir.ru/doc/publ/N4\(8_2\).pdf](https://zhurnalnir.ru/doc/publ/N4(8_2).pdf) (accessed :25.07.2024) [in Russian]
18. Margackaya G.S., Margackij R.V. Cifrovye tekhnologii na finansovom rynke Kazahstana. Nauchnyy zhurnal «Vestnik universiteta «Turan» [Digital technologies in the financial market of Kazakhstan. Scientific journal "Bulletin of the University «Turan»] 2020 - № 3(87) [Electronic resource]-URL:<https://vestnik.turan-du.kz/jour/article/view/1015/903?locale=ru> (accessed :25.07.2024) [in Russian]
19. Gosudarstvennaya programma «Cifrovoy Kazahstan» 2018-2022gg. [State Program "Digital Kazakhstan"] // [Electronic resource]-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/14764?lang=ru> (accessed: 07.08.2024) [in Russian]
20. Otchet o realizacii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan» na 2018-2022 gg. [Report on the implementation of the State Program "Digital Kazakhstan" for 2018-2022.] // [Electronic resource]-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/documents/details/161189?directionId=14764&lang=ru> (accessed :07.08.2024) [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Касенова Гульмира Есенгельдиевна – э.ғ.к., «қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Экономика және Бизнес Жоғары мектебі, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Сунугалиева Гулназым Ислямовна – «қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Экономика және Бизнес Жоғары мектебі, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Асилова Айжан Сарсеновна – э.ғ.к., «қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Экономика және Бизнес Жоғары мектебі, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Касенова Гульмира Есенгелдиевна – к.э.н., старший преподаватель кафедры «Финансы и учет», Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Супугалиева Гулназым Ислямовна – старший преподаватель кафедры «Финансы и учет», Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Асилова Айжан Сарсеновна – к.э.н., старший преподаватель кафедры «Финансы и учет», Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Information about authors:

Kassenova Gulmira Yesengeldievna – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Finance and Accounting, Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Supugaliyeva Gulnazym Islyamovna – Senior Lecturer of the Department of Finance and Accounting, Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Assilova Aizhan Sarsenovna – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Finance and Accounting, Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.73.55

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-178-194>

Научная статья

Предпосылки создания единых критериев для системно значимых банков на уровне ЕАЭС: кластеризационный подход

А.Ю. Дальке*¹, Э.А. Рузиева², А.М. Нурғалиева³

^{1,3} Университет «Нархоз», Алматы, Казахстан

² Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

(E-mail:¹alena.dalke@narхоз.kz, ²earuzieva@gmail.com, ³aliya_mn@mail.ru)

Аннотация. Проблемы идентификации системно значимых банков не теряют своей актуальности вот уже более 10 лет, а вопросы разработки единых критериев для них в экономических союзах представляют особый интерес. Формирование кластеров СЗБ (системно значимых банков) в рамках ЕАЭС позволит улучшить качество финансовых услуг, оказываемых банками стран-участниц, а также усилит инновационный потенциал экономического союза. Целью работы является изучение посредством применения методологии кластеризации (метрики Евклидоваго расстояния и модели Хэмминга), предпосылок и фундаментальных возможностей разработки единых критериев идентификации СЗБ для Казахстана, Беларуси и России как стран-участниц Евразийского экономического союза. При этом учтены методические рекомендации для национальных системно значимых банков, разработанные Базельским комитетом по банковскому надзору. Результаты исследования показали, что группировка банков, отнесенных в отдельных странах ЕАЭС к категории СЗБ логична при выделении трех кластеров или 1 уровня (интеграционного), 2 уровня (странового) и 3 уровня (потенциального). Анализ подчёркивает, что при разработке единых критериев необходимо разработать показатели не аппроксимированные друг с другом. Кроме того, критерии должны быть четко и жестко определены, а сходственные признаки (показатели) существенно отличительны. Исследование состоит из двух частей, данная работа относится ко второй части.

Ключевые слова: системно значимые банки, Евразийский экономический союз, единые критерии, модели кластеризации, имитационное моделирование.

Received 03.09.2024. Revised 22.11.2024. Accepted 23.12. 2024. Available online 31.12.2024

Введение

В настоящее время, несмотря на наличие 12 базовых принципов Базельского комитета, страны разрабатывают собственные правила и критерии отнесения банков к разряду системно значимых. Поскольку страны имеют различный уровень экономического развития, а, следовательно, и различные масштабы развития банковского сектора, критерии индивидуальны для каждой страны. В результате возникает вопрос о соизмеримости данных критериев и имеется ли возможность создания единых групп СЗБ. Как известно, на мировом уровне СЗБ различных стран могут входить в группу глобальных СЗБ. Следовательно, на микроуровне, то есть региональных союзов, следует выделить соответствующие группы СЗБ регионально-союзного характера. Задача состоит в том, чтобы исследовать возможности объединения СЗБ стран ЕАЭС и, как следствие, сделать выводы о том, имеются ли на сегодня у стран-союзниц возможности создания единых критериев для отнесения банков к категории СЗБ на уровне регионального союза.

Следует отметить, что исследования проблем регулирования SIBs чаще всего проводятся в контексте экономических союзов или отдельных, в основном развитых, стран. Например, учёными Tabak M. et al. проведено исследование о влиянии концентрации рынка и размера банка на финансовую стабильность 17 стран Латинской Америки [1]. Существует ряд исследований, основанных на выборке крупнейших банков мира, но, как правило, в выборку включены коммерческие банки стран ЕС и США [2,3].

Говоря об Евразийском экономическом союзе, важно отметить, что во всех трех странах основными участниками (в наибольшей степени, занимающие наибольшую долю) на финансовом рынке являются банки. Кроме того, среди банков выделяются системообразующие банки, но в рамках лишь одной страны. Поскольку создание ЕАЭС объективно предполагает создание единых условий и положений относительно всех сфер экономики, но вполне логично, что имеет смысл выработки единых подходов к разработке критериев отнесения банков, являющихся СЗБ на уровне стран-участниц, к системно значимым на уровне союза. Этот факт актуализирует необходимость исследования возможностей объединения СЗБ стран-участниц в единые группы на уровне союза.

Исследование состоит из двух частей. В первой части работы «Исследование предпосылок формирования системно значимых банков в региональных экономических союзах» мы провели анализ критериев стран-участниц ЕАЭС (Казахстан, Россия, Беларусь) и обнаружили существенные различия в количестве коэффициентов внутри каждого критерия и их удельных весов. Далее был проведён кластерный анализ по банкам каждой страны отдельно за 3 года. Первый этап кластеризации выявил общие черты среди СЗБ стран-участниц, что позволило оценить наличие предпосылок для формирования единого пространства СЗБ в рамках регионального союза [4].

В рамках данной работы посредством иммитационного исследования сделана попытка объединения СЗБ всех трех стран с целью выявления единых возможных критериев. Цель моделирования сводится к анализу различий между показателями в кластерных группах банков. На данном этапе нами предлагается применить два метода: кластеризацию К средних и модель иерархической кластеризации данных.

Насколько нам известно, значительных исследований с применением методов кластеризации в рамках стран ЕАЭС ещё не приводилось. Это новаторское исследование является попыткой создать однородные банковские кластеры с соответствующими уровнями системной значимости: на национальном уровне и на уровне регионального экономического союза – ЕАЭС.

Литературный обзор

Согласно рекомендациями Базельского комитета по банковскому надзору (BCBS), к системно значимым финансовым институтам (SIFI) относятся кредитные организации соответствующие совокупности количественных индикаторов: размер, взаимосвязанность (зависимость от других участников финансового рынка), взаимозаменяемость банка; сложность проводимых банком операций. Вопросы коннотации и характеристики системно значимых банков как важнейшей части системно значимых финансовых институтов рассмотрены в работе Gu, Y. & Zhu, S. [5].

В соответствии с методикой BCBS, системно значимые банки делятся на две категории: глобальные системно значимые банки (Global systemically important banks, G-SIBS) и национальные системно значимые банки (Domestic systemically important banks, D-SIBS). Работа Iwanicz-Drozdzowska, M., Schab, посвящена вопросам эффективного регулирования G-SIFI or G-SIBS. Авторами выявлены слабые места идентификации G-SIBS посредством методологии BCBS. В частности, это: различные и несопоставимые источники данных (набор данных по 12 показателям являются недостаточными), отсутствие глубокого анализа (совокупность операций, проводимых G-SIBS. Например, по структуре контрагентов). Кроме того, показатели в методике слишком агрегированы, чтобы идентифицировать сложные и разные G-SIBS [6].

Согласно методике BCBS, разработанной для национальных системно значимых банков «A framework for dealing with domestic systemically important banks», уполномоченные органы каждой страны должны разработать собственную методику идентификации D-SIBS с учётом национальных особенностей банковской системы. Важно отметить, что отнесение банков к системно значимым направлено на поддержание дополнительного, более высокого уровня капитала, а также усиливает ответственность руководства банков перед обществом. Потеря финансовой устойчивости системно значимых банков способно вызвать глубочайший кризис всей финансовой системы.

Исследователем Masciantonio S. (2013) на основе общедоступных данных ранжирована выборка банков Европейского союза и Евразии. В качестве методологии использована разработанная BCBS (2011) методология идентификации для G-SIBS. В результате проведенной работы автору удалось определить список системно значимых банков и ранжировать их в соответствии с их системной важностью. По мнению автора, банки, включенные в список системно значимых, нуждаются в более тщательном надзоре [7].

Проблемы идентификации и регулирования системно значимых банков рассматривались учеными стран ЕАЭС. Казахстанские ученые Святов С. А. и Святова М. А. считают, что крупнейшие банки необходимо классифицировать, т.е. разделить на три группы в

зависимости от их системной значимости. Предложенный дифференцированный подход основан на основе изучения практики стран Евразийского экономического союза [8]. Исследователи Господарчук Г.Г., Сучкова Е. О. предложили методiku идентификации системно значимых банков на основе кросс-секторального подхода, основанного на применении методов индукции и кластерного анализа. Данные методы применяются с последующим агрегированием и ранжированием для финансового и нефинансового сектора экономики [9].

Вопросы формирования интеграционной структуры банковского регулирования ЕАЭС являются очень актуальными на текущий момент. В 2019 году была утверждена Концепция формирования общего финансового рынка ЕАЭС, а в 2020 году – Стратегические направления развития евразийской экономической интеграции до 2025 года. Перспективы формирования институциональной структуры банковского регулирования в ЕАЭС рассмотрены в работе Джагитян Э.П. На основе анализа институциональной структуры банковского регулирования в страна-членах ЕАЭС автор разработал три сценария формирования наднациональной регулятивной архитектуры в ЕАЭС [10].

Вместе с тем, до настоящего времени не исследовались предпосылки и возможности создания единых критериев отнесения SIBs стран-участниц в категорию СЗБ ЕАЭС. Метод кластеризации применялся для анализа прибыльности банков [11], прогноза банкротства [12], выявления несостоятельных банков [13], определения банковских бизнес-моделей [14], кластеризации банков по уровню цифровизации [15]. Однако в качестве подхода к определению имеются ли фундаментальные возможности и предпосылки для группировки СЗБ стран-участниц и выработки общих критериев для СЗБ на уровне регионального союза не применялся.

Методология

Кластеризационный подход является наиболее удобным и логичным для решения поставленной цели – выявить предпосылки возможностей разработки единых критериев для системно значимой категории банков в рамках ЕАЭС. Использование одновременно нескольких методов и моделей кластерного анализа позволит определить, имеются ли у банков, отнесенных странами-участницами в категорию СЗБ на основе их собственных страновых критериев, сходственные признаки, позволяющие объединить эти банки в общие группы. Более того, кластеризация позволит, соответственно, выделить столько групп, сколько, исходя из сходственных признаков СЗБ стран-участниц, это возможно в настоящий период времени.

Исходные данные для проведения кластерного анализа базировались на собранных данных по банкам трех стран (Россия, Беларусь и Казахстан) и являются результатами расчетов соответствующих коэффициентов согласно методик определения СЗБ соответствующей страны. Следует также отметить, что данные аналогично, как и расчеты, рассматриваются в динамике за последние три года 2020-2022 гг. При проведении кластерного анализа группировка СЗБ также осуществлялась за три года. К сожалению,

ввиду того, что методики отнесения банков в категорию системно значимых в странах ЕАЭС получили свое развитие сравнительно недавно, авторы столкнулись с проблемой сбора данных за более длительный период времени.

Первоначально количество кластеров при применении метрик Евклидова расстояния и модели Хэмминга заранее определено согласно метода К-средних (с результатами первого этапа кластерного анализа можно ознакомиться в первой части исследования). Метод кластерного анализа К-средних является традиционным алгоритмом кластеризации, предложенный Маккуином, который является простым и одновременно эффективным [16]. Кроме того, он имеет преимущества масштабируемости и высокой эффективности для обработки больших наборов данных.

Метод К-средних имеет целевую функцию, которая может быть представлена следующим образом:

$$J = \sum_{i=1}^m \sum_{k=1}^K w_{ik} \|x^i - \mu_k\|^2 \quad (1)$$

где:

w_{ik} – точка данных w_i для кластера K ;

μ_k – центроид кластера

При этом, если точка данных w_i принадлежит кластеру K , то $w_{ik} = 1$, если не принадлежит, то $w_{ik} = 0$. Если μ_k находится далеко от центроида кластера K , то можно предполагать, что его влияние на кластер будет весьма малым [17].

Нами рассматривается лишь четкая кластеризация К-средних, в которой данные делятся на отдельные кластеры, где каждая точка данных может принадлежать только одному кластеру (в нашем случае банк). Поэтому метод нечеткой кластеризации (Fuzzy clustering method – FCM) в нашем случае не рассматривается.

Агломеративный кластерный анализ (АНС) является подходом «снизу-вверх», при котором каждое наблюдение начинается в своем собственном кластере, и пары кластеров объединяются по мере продвижения вверх по иерархии.

Для определения связи между наборами наблюдений A и B :

$$\frac{1}{|A| \cdot |B|} \sum_{a \in A} \sum_{b \in B} d(a, b) \quad (2)$$

$$\|a - b\|_2 = \sqrt{\sum_i (a_i - b_i)^2}$$

В нашем случае, имея определенные показатели, позволяющие отнести банки к категории СЗБ, нами предполагается разделить системно значимые банки стран по выделенным критериям на 2 или 3 основные группы. При этом АНС позволит определить наилучшее количество групп для всей совокупности СЗБ трех стран. Следует отметить, что различия между критериями кластеров должны быть очевидными, а внутри кластера критерии по банкам должны быть максимально похожи.

Такой подход позволит определить: действительно ли возможно выделить три основных уровня СЗБ при создании единых групп на уровне регионального союза.

Выделение 3-х кластеров обусловлено выявлением трех уровней СЗБ: первого уровня (непосредственно СЗБ, основная группа), второго уровня (группа банков, которые по критериям относятся к СЗБ, но значения их критериев существенно отличаются от значений СЗБ первого уровня) и третьего уровня (потенциальных СЗБ).

Для оценки качества кластерного анализа нами будут использованы следующие метрики качества: индекс Хартигана и Calinski-Narabasz index. Экспериментальные предыдущие исследования авторов показали, что из всех метрик качества кластерного анализа они являются наиболее надежными. Хартиган индекс основан на предположении, что если имеется X^* кластеров, четко отделенных друг от друга, то для $X < X^*$ кластеров $(X + 1)$ -кластерное разбиение по методу К-средних должно походить на X -кластерное разбиение по методу АНС и получаться из него разделением одного из кластеров на две части. Чем выше данный индекс, тем выше качество кластеризации. В свою очередь, Calinski-Narabasz index показывает соотношение межклассовых и внутриклассовых расстояний. Высокое значение (чем больше 1) данного индекса отражает лучшую кластеризацию, поскольку наблюдения в каждом кластере расположены ближе друг к другу, а сами кластеры дальше друг от друга.

Основные положения

Основополагающую роль в обеспечении финансовой устойчивости играют системно значимые банки (SIBs), так как от эффективности их деятельности во многом зависит финансовое «здоровье» банковской системы, а также стабильность мировой финансовой системы в целом. В связи с этим одной из важных задач является правильная идентификации системно значимых банков, постоянный и глубокий мониторинг их деятельности, внедрение дифференцированного регулирования, основанного на оценке персонального вклада каждого банка в общий системный риск.

В первой части нашего исследования, опубликованной ранее, были выявлены признаки того, что СЗБ стран-участниц могут быть действительно кластеризованы по общим характеристикам при соблюдении определённых требований. В рамках текущей работы будут проведены имитационные исследования, которые позволят определить, действительно ли можно выделить предполагаемых три уровня кластеров СЗБ в рамках ЕАЭС или какое количество групп кластеров является оптимальным с позиций выявленных общих сходственных признаков объектов исследования (то есть СЗБ стран-участниц).

Непосредственно для имитационного исследования отнесения БВУ к соответствующему кластеру будут применены метрики расстояния (сходства). Мера сходства или расстояния необходима для количественной оценки сходства или несходства показателей в каждом кластере. Цель этого этапа исследования состоит в том, чтобы сравнить 11, 9 и 12 различных коэффициентов сходства банков России, Казахстана и Беларуси и их влияние на кластеризацию СЗБ.

Очевидно, что реализация кластерного подхода в рамках Союза требует тщательной подготовки и создания единого регулирующего органа стран-участниц. Предполагается,

что реализация кластерного подхода регулирования банковского сектора ЕАЭС приведёт к качественному улучшению финансовых услуг, усилит развитие инноваций, и в целом окажет положительное влияние на региональную экономику.

Результаты и обсуждение

Как было сказано ранее, перед нами стояла задача сделать попытку сведения критериев отнесения банков к категории СЗБ по трем рассматриваемым странам ЕАЭС: России, Беларуси и Казахстана. Для сведения критериев трех стран к единым были учтены рекомендации Базеля 3, в результате чего показатели были объединены в общие четыре блока: масштаб деятельности (размер банка), взаимосвязанность с участниками финансового рынка, значимость для экономики (взаимозаменяемость) и взаимосвязь с нерезидентами (сложность операций). При этом были классифицированы лишь банки, отнесенные непосредственно к категории СЗБ, согласно методики соответствующей страны.

Итак, при проведении кластерного анализа методом К-средних при интеграции критериев было поставлено условие выбора от 2 до 3 кластеров с целью определения оптимального количества групп СЗБ. Результаты моделирования показали, что наибольшая вариация между группами наблюдается при создании 3-х кластеров СЗБ по трем странам. Иными словами, при разбиении группы СЗБ всех трех стран наиболее правильно деление их на 3 основные группы. Назовем их высший уровень, средний уровень и низший уровень СЗБ (таблица 1).

Таблица 1. Деление СЗБ при интеграции критериев на группы по трем странам

Кластер	01.01.2021			01.01.2022			01.01.2023		
	Высший уровень	Средний уровень	Низкий уровень	Высший уровень	Средний уровень	Низкий уровень	Высший уровень	Средний уровень	Низкий уровень
Количество объектов в каждом кластере	3	6	14	3	15	5	2	17	4
Внутрикластерная дисперсия	0,165	0,011	0,003	0,026	0,004	0,140	0,030	0,012	0,061
Минимальное расстояние до центроида	0,300	0,058	0,023	0,054	0,028	0,265	0,093	0,020	0,174
Среднее расстояние до центроида	0,330	0,086	0,050	0,126	0,057	0,265	0,136	0,089	0,174
Maximum distance to centroid	0,376	0,173	0,088	0,286	0,116	0,265	0,242	0,243	0,174

Примечание: составлено на основании расчетов авторов [18,19,20].

Примечателен тот факт, что на начало 2022 и 2023 гг. значительно увеличивается число СЗБ в группе 2 (средний уровень) и последние два года характеризуются стабилизацией банков стран в группах СЗБ. Исходя из того, что формирование кластеров осуществляется для союза стран, вполне логично выделить, с нашей точки зрения, первый уровень СЗБ (интеграционный) как объединяющий СЗБ на основании единых критериев, второй уровень (страновой) – СЗБ стран, согласно их индивидуальным критериям отнесения к СЗБ, и третий уровень обозначить как потенциальные СЗБ на уровне ЕАЭС. Это позволит говорить о том, что некоторые банки могут вполне быть по показателям СЗБ в какой-либо стране, но по интеграционным критериям относиться к потенциальным СЗБ союза ЕАЭС (рисунок 1).

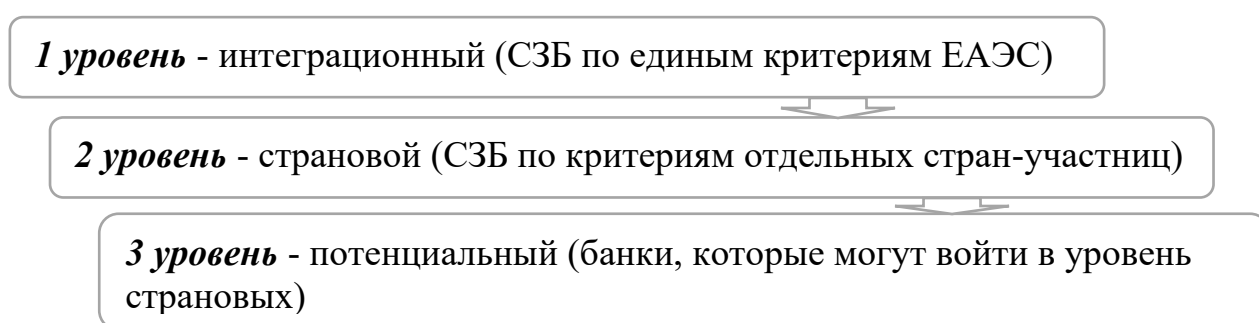

Рисунок 1. Уровни кластеризации в рамках ЕАЭС.

Примечание: оставлено авторами.

Итак, согласно полученных результатов по модели К-средних, в группу интегрированных на уровне ЕАЭС (1 уровень) на начало 2021 и 2022 гг. входили: Сбербанк (Россия), Халык банк (Казахстан) и Беларусбанк (Беларусь). На начало 2023 г. Сбербанк России в результате снижения многих показателей вышел из группы 1 и опустился на уровень СЗБ стран ЕАЭС (2 уровень). Теперь в группе интегрированных СЗБ союза остались лишь 2 банка: Халык банк (Казахстан) и Беларусбанк (Беларусь).

На начало 2021 г. в группу 2 входили 6 банков: ВТБ (Россия), Сбербанк (Беларусь), Белагропромбанк, Приорбанк, Банк БелВЭБ и Белгазпромбанк. На начало 2021 г. сюда вошли уже 15 банков: Газпромбанк (Россия), Альфа-банк, Россельхоз банк, Московский кредитный банк, ФК Открытие, Совкомбанк, Райффайзенбанк, Росбанк, Россия банк, Тинькофф банк, Kaspi Bank (Казахстан), First Heartland Jusan Bank (Казахстан), Сбербанк (Беларусь), Белинвестбанк и Белгазпромбанк. На начало 2023 г. список пополнился еще 2 СЗБ (вошли еще 2 банка Беларуси - Приорбанк и Банк БелВЭБ), что привело к наличию 17 банков в данной группе.

В группе потенциальных СЗБ на уровне ЕАЭС заметны сильные изменения. Так, если на начало 2021 г. эта группа была наиболее многочисленной (14 банков союза), то в последующие два года их число сократилось сначала до 5 (ВТБ, Сбербанк, Белагропромбанк, Приорбанк, Банк БелВЭБ), а затем до 4 банков (Сбербанк России, ВТБ, Сбербанк Казахстана, Белагропромбанк).

Для имитационного исследования был использован метод иерархической кластеризации (АНС) с применением метрик сходства Евклидова расстояния и расстояния Хамминга (таблица 2).

Таблица 2. Результаты иерархической кластеризации по СЗБ стран

Количество кла- стеров	01.01.2021			01.01.2022			01.01.2023		
	2	3	Более чем 3	2	3	Более чем 3	2	3	Более чем 3
Индекс силуэта	0,687	0,461	0,703	0,507	0,528	0,533	0,638	0,524	0,497
Индекс Хартигана (H)	17,539	18,225	19,633	20,520	11,730	12,871	12,072	17,975	17,994
Индекс Калински и Харабаша	15,069	22,238	24,002	18,080	27,703	28,034	18,735	25,927	26,766

Примечание: составлено на основании расчетов авторов [18,19,20].

Описательная статистика является несколько неустойчивой в отношении метрик качества кластеризации. В частности, на начало 2021 г. индекс силуэтики показывает преимущество деления СЗБ стран на 2 группы (показатель по 2 кластерам выше, чем по 3 кластерам). При этом индекс Хартигана и Calinski & Harabasz index показывают преимущественно 3 и выше кластеров. Аналогичная ситуация наблюдается по статистике данных на начало 2023 г. Исходя из превалирования показателей Hartigan index и Calinski & Harabasz index, на наш взгляд, будет логично понимать результаты как деление СЗБ стран союза на 3 и более групп, что позволяет оптимизировать состав групп (таблица 3).

Таблица 3. Описательная статистика по АНС методу имитационного исследования

Кластер	01.01.2021			01.01.2022			01.01.2023		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Количество объектов в каждом кластере	1	14	8	1	15	7	2	14	7
Внутрикластерная дисперсия	0,000	0,003	0,049	0,000	0,004	0,041	0,061	0,003	0,031
Минимальное расстояние до центроида	0,000	0,023	0,059	0,000	0,028	0,047	0,174	0,026	0,023
Среднее расстояние до цен- троида	0,000	0,050	0,178	0,000	0,057	0,163	0,174	0,051	0,140
Максимальное расстояние до центроида	0,000	0,088	0,407	0,000	0,116	0,317	0,174	0,124	0,312

Примечание: составлено на основании расчетов авторов [18,19,20].

В результате метода АНС Euclidean distance было получено следующее распределение СЗБ трех стран за последние 3 года (таблица 4).

Таблица 4. Распределение СЗБ при интеграции по странам Россия, Беларусь и Казахстан

Период	1 уровень	2 уровень	3 уровень
01.01.2021	Беларусбанк	Халык банк Газпромбанк Альфа-банк Россельхозбанк Московский кредитный банк ФК Открытие Совкомбанк Райффайзербанк Росбанк Россия Тинькофф банк Kaspi Bank First Heartland Jusan Bank Белгазпромбанк Сбер Банк (Беларусь)	Сбербанк России ВТБ Сбербанк Казахстана Белагропромбанк Приорбанк Банк БелВЭБ
01.01.2022	Беларусбанк Халык банк	ГПБ Альфа-банк Россельхозбанк Московский кредитный банк ФК Открытие Совкомбанк Райффайзербанк Росбанк Россия Тинькофф банк Kaspi Bank First Heartland Jusan Bank Сбер Банк (Беларусь) Белинвестбанк	Сбербанк России ВТБ Сбербанк Казахстана Белагропромбанк Приорбанк Банк БелВЭБ
01.01.2023	Беларусбанк Халык банк	ГПБ Альфа-банк АО Россельхозбанк Московский кредитный банк ФК Открытие Совкомбанк Райффайзербанк Росбанк Россия	Сбербанк России ВТБ Сбербанк Казахстана First Heartland Jusan Bank Белагропромбанк Приорбанк Банк БелВЭБ

		Тинькофф банк Kaspi Bank Сбер Банк (Беларусь) Белинвестбанк Белгазпромбанк	
--	--	--	--

Примечание: составлено на основании расчетов авторов [18,19,20].

При имитационном исследовании с помощью АНС Hamming distance описательная статистика показала, что оптимальным вариантом на начало 2021 г. является выделение 14 кластеров. В таком случае все метрики расстояния положительны и при этом близки к 0, то есть являются оптимальными. При этом на начало 2022 г. предлагается выделение 12 кластеров, а в начале 2023 г. – на 15 кластеров. Это означает, что методика АНС Hamming distance имитационного моделирования дает понять следующее: банки, которые были отнесены в категории СЗБ по критериям отдельных стран не имеют полных сходственных признаков, чтобы четко быть отнесенными к одному из указанных ранее уровней. Иными словами, эти банки имеют признаки (показатели), которые существенным образом отличительны друг от друга. Получается, имитационное моделирование по Хаммингу явно демонстрирует тот факт, что на сегодня банки, отнесенные к категории СЗБ по критериям отдельных стран, не могут четко быть отнесены по трем уровням. Между ними имеются признаки, которые вызывают сомнения по поводу отнесения некоторых банков к тому или иному уровню кластеризации.

Заключение

Проведенный анализ с применением нескольких методов кластеризации и метрик расстояний и качества показал, что группировка банков, отнесенных в отдельных странах ЕАЭС к категории СЗБ логична при выделении трех кластеров или 1 уровня (интеграционного), 2 уровня (странового) и 3 уровня (потенциального).

При выделении кластеров более 3 при методе АНС Hamming distance индекс Хартигана и Calinski & Harabasz index показывают значения выше 1, но меньше, чем при исследовании методом АНС Euclidean distance. Таким образом, получается, что нам следует взять количество кластеров выше двух, но не превышающие 12. В нашем случае подобного рода разбросы показывают, что на сегодня оптимально неизменно нет возможности объединить банки трех стран по группам СЗБ. Однако учитывая, что страны, если введут единые критерии отнесения банков в группы СЗБ, смогут достичь некоторого баланса в показателях, то такого рода анализ, проведенный нами выше, позволит выделить четкое распределение СЗБ стран-участниц по трем уровням в иерархии СЗБ союза ЕАЭС.

На сегодня, исходя из имеющихся данных и проведенного анализа с помощью кластеризационного подхода, оптимально можно выделить 3 основных уровня: интеграционный, страновой и потенциальный. Это означает, что, несмотря на критериальные различия отнесения банков в категорию СЗБ на уровне стран-участниц, все же можно отнести эти СЗБ по трем основным группам. Следовательно,

при разработке единых критериев необходимо так определить коридоры показателей, чтобы выделялись четкие границы между ними.

Имитационное моделирование показало, что на сегодня многие СЗБ стран-участниц могут быть отнесены как ко 2-му, так и 3-му уровню, поскольку критерии не позволяют четко выделить границы критериев. Получается, что эти СЗБ стран по одним критериям могут быть отнесены к уровню 2, а по другим критериям – к уровню 3, что и вызвало некоторое недоумение. Именно поэтому различные метрики показывали различные результаты. Но поскольку большинство сходилось к выделению 3-х кластеров, целесообразно было определить и 3 уровня кластеров в региональном союзе ЕАЭС.

Таким образом, проведенный анализ и имитационное моделирование показали, что сегодня страны-участницы имеют потенциал и некоторые предпосылки для разработки единых критериев отнесения банков стран-участниц к категории СЗБ ЕАЭС. Однако имеются проблемы, которые вполне реально разрешимы, если страны-участницы смогут принять во внимание следующее. Во-первых, при разработке критериев следует создать такие, которые не будут мультиколлинеарны друг с другом, то есть следует брать такие показатели, которые напрямую не оказывают влияния на результаты друг друга. Во-вторых, следует четко и достаточно узко определить коридор показателей, чтобы они значительно отличались по уровню, что позволяло бы относить СЗБ к четко определенному уровню.

Создание кластеров системно значимых банков в рамках регионального экономического союза (ЕАЭС) может стать одним из эффективных механизмов повышения конкурентоспособности банковских рынков стран-участниц. Позволит усилить качество финансовых услуг и инновационный потенциал региона.

Следующим шагом в рамках исследования проблем формирования единых критериев для SIBs стран ЕАЭС может стать тщательный анализ имеющихся критериев системной значимости. На наш взгляд, назрела необходимость перехода от прежнего усредненного подхода к дифференцированному (пропорциональному) регулированию в зависимости от роли в системе и объема принимаемых рисков.

Благодарность, конфликт интересов

Авторы статьи: Дальке А.Ю., Рузиева Э.А., Нургалиева А.М. заявляют, что конфликта интересов нет.

Вклад авторов.

Авторы подтверждают вклад в статью следующим образом:

Дальке А.Ю. – постановка проблемы, разработка концепции статьи, критический анализ литературы, итоговая переработка статьи.

Рузиева Э.А. – анализ и интерпретация данных, описание результатов и формирование выводов исследования.

Нургалиева А.М. – сбор статистических данных, табличное и графическое представление результатов.

Все авторы (**Дальке А.Ю., Рузиева Э.А., Нургалиева А.М.**) рассмотрели результаты исследования и одобрили окончательную версию статьи для публикации.

Список литературы

1. Tabak B. M., Fazio D. M., Cajueiro D. O. Systemically important banks and financial stability: The case of Latin America //Journal of Banking & Finance. – 2013. – Vol. 37. – P. 3855-3866, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.06.003>
2. Bongini P, Nieri L, Pelagatti M. The importance of being systemically important financial institutions //Journal of Banking & Finance. – 2015. – Vol. 50. – P. 562-574, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.07.006>
3. Anginer D., Demirgüç-Kunt A., Mare D. S. Bank capital, institutional environment and systemic stability //Journal of Financial Stability. – 2018. – Vol. 37. – P. 97-106, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2018.06.001>
4. Рузиева Э.А., Святов С.А., Дальке А.Ю. Исследование предпосылок формирования системно значимых банков в региональных экономических союзах// Вестник Университета «Туран». – 2024. - №. 2. – С. 38-52. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-38-52>
5. Gu Y, Zhu S. Assessment of Systemically Important Banks-A review //International Journal of Business and Social Science. – 2015. – Vol. 6. – P. 132-139.
6. Iwanicz-Drozdowska M., Schab I. Regulation of G-SIBs. Does one size fit all? //Working Paper. – 2013.
7. Masciantonio S. Identifying and tracking global, eu, and eurozone systemically important banks with public data //Applied Economics Quarterly. – 2015. – Vol/ 1. – P. 25-64.
8. Святов С. А., Святова М. А. Системно значимые банки в национальной экономике: критерии идентификации, роль и подходы к регулированию //Central Asian Economic Review. – 2020. – №. 4. – С. 127-135.
9. Господарчук Г. Г., Сучкова Е. О. Совершенствование критериев идентификации системно значимых банков на основе кросс-секторального подхода //Финансы: теория и практика. – 2018. – Т. 22. – №. 4. – С. 18-37.
10. Джагитян Э. П. Перспективы и риски формирования институциональной структуры банковского регулирования в ЕАЭС //Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2019. – Т. 14. – №. 2. – С. 245-274.
11. Oral C., Akkaya G. C. Profitability Analysis Of Banks By Using Clustering Method: An Application On Turkish Banking Sector //Proceedings of International Academic Conferences. – International Institute of Social and Economic Sciences - 2015. – №. 2503730.
12. Affes Z., Hentati-Kaffel R. Forecast bankruptcy using a blend of clustering and MARS model: case of US banks //Annals of Operations Research. – 2019. – Т. 281. – №. 1. – С. 27-64.
13. Negnevitsky M. Identification of failing banks using Clustering with self-organising neural networks //Procedia Computer Science. – 2017. – Vol. 108. – P. 1327-1333, <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.05.125>
14. Marques B. P., Alves C. F. Using clustering ensemble to identify banking business models // Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management. – 2020. – Vol. 27. – P. 66-94, DOI: <https://doi.org/10.1002/isaf.1471>
15. Mercadier M. et al. Banks' risk clustering using k-means: a method based on size and individual & systemic risks //Available at SSRN 3946293. – 2021, DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3946293>
16. Peng K., Leung V. C. M., Huang Q. Clustering approach based on mini batch kmeans for intrusion detection system over big data //IEEE access. – 2018. – Vol. 6. – P. 11897-11906, DOI: [10.1109/ACCESS.2018.2810267](https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2810267)

17. Nazari, A., Dehghan, A., Nejatian, S., Rezaie, V., & Parvin, H. A comprehensive study of clustering ensemble weighting based on cluster quality and diversity//Pattern Analysis and Applications. – 2019. Vol 22(1), P.133-145.

18. Правила отнесения финансовых организаций к числу системно значимых. Утверждены Постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан от 23 декабря 2019 года №240 - [Электрон. ресурс] URL: <https://www.nationalbank.kz> (дата обращения: 20.06.2024).

19. Инструкция о порядке определения системно значимых банков, небанковских кредитно-финансовых организаций. Утверждена Постановлением Правления Национального Банка Республики Беларусь от 18 мая 2017 года №180 - [Электрон. ресурс] URL: <https://www.nbrb.by> (дата обращения: 22.06.2024).

20. О методике определения системно значимых кредитных организаций. Указание Центрального Банка Российской Федерации от 13 апреля 2021 года №5778-У [Электрон. ресурс] URL: <https://www.cbr.ru> (дата обращения: 24.06.2024).

А.Ю. Дальке*¹, Э.А. Рузиева², А.М.Нурғалиева³

^{1,3}*Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Алматы Технологиялық Университет, Алматы, Қазақстан*

ЕАЭО деңгейінде жүйелік маңызы бар банктер үшін бірыңғай критерийлер құрудың алғышарттары: кластерлеу тәсілі

Андатпа. Жүйелі маңызы бар банктерді сәйкестендіру мәселелері 10 жылдан астам уақыт бойы өзектілігін жоғалтпаған, ал Экономикалық Одақтарда олар үшін бірыңғай өлшемдерді әзірлеу сұрақтары ерекше қызығушылық тудыруда. ЕАЭО шеңберінде ЖҚБ (жүйелі маңызды банктер) кластерлерін қалыптастыру қатысушы елдердің банктері көрсететін қаржылық қызметтердің сапасын жақсартуға, сондай-ақ экономикалық одақтың инновациялық әлеуетін күшейтуге мүмкіндік береді. Жұмыстың мақсаты Еуразиялық Экономикалық Одаққа қатысушы елдер ретінде Қазақстан, Беларусь және Ресей үшін ЖМБ-ді (жүйелі маңызы бар банк) сәйкестендірудің бірыңғай критерийлерін әзірлеудің алғышарттары мен іргелі мүмкіндіктерін кластерлеу әдіснамасын (Евклидтік қашықтық метрикасы мен Хамминг моделін) қолдану арқылы зерттеу болып табылады. Бұл ретте, банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті әзірлеген ұлттық жүйелік маңызы бар банктер үшін әдістемелік ұсынымдар ескерілді. Зерттеу нәтижелері ЕАЭО-ның жекелеген елдерінде ЖМБ-тер санатына жатқызылған банктерді топтастыру үш кластерді немесе 1 деңгейді (интеграциялық), 2 деңгейді (елдік) және 3 деңгейді (әлеуетті) бөлу кезінде қисынды екендігін көрсетуде. Талдау бірыңғай критерийлерді әзірлеу кезінде бір-біріне аппроксимативті көрсеткіштерді әзірлеу қажеттілігін анықтады. Сонымен қатар, критерийлер нақты және қатаң анықталуы керек, ал ұқсас белгілер (көрсеткіштер) айтарлықтай бөлек. Зерттеу екі бөлімнен тұрады, бірінші бөлім «Тұран» университетінің газетінде жарияланған. Бұл жұмыс – екінші бөлім жұмысының жалғасы болып табылады.

Түйін сөздер: жүйелі маңызы бар банктер, Еуразиялық экономикалық одақ, Бірыңғай критерийлер, кластерлеу модельдері, имитациялық модельдеу.

A.Yu. Dalke*¹, E.A. Ruziyeva², A.M. Nurgaliyeva³
^{1,3}Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
²Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

Backgrounds for creating unified criteria for systemically important banks at the EAEU level: clustering approach

Abstract. The problems of identifying systemically important banks have not lost their relevance for more than 10 years, and the issues of developing uniform criteria for them in economic unions are of particular interest. The formation of clusters of SIBs (systemically important banks) within the EAEU will improve the quality of financial services provided by the banks in the participating countries, and will also strengthen the innovative potential of the economic union. The purpose of the study is to examine, through the application of clustering methodology (Euclidean distance metrics and Hamming models), the backgrounds and fundamental possibilities for developing uniform criteria for identifying SIBs for Kazakhstan, Belarus and Russia, as participating countries of the Eurasian Economic Union. At the same time, methodological recommendations for national systemically important banks developed by the Basel Committee on Banking Supervision are taken into account. The results of the study showed that the grouping of banks classified in individual EAEU countries as SIBs is logical when three clusters are identified: Level 1 (integration), Level 2 (country), and Level 3 (potential). The analysis emphasizes that when developing unified criteria, it is necessary to develop indicators that are not approximated with each other. In addition, the criteria must be clearly and strictly defined, and similar features (indicators) must be significantly different. The present study is comprised of two sections; this paper is part of the second section.

Key words: systemically important banks, Eurasian Economic Union, unified criteria, clustering models, simulation modeling.

References

1. Tabak B. M., Fazio D. M., Cajueiro D. O. Systemically important banks and financial stability: The case of Latin America// Journal of Banking & Finance, 37, 3855-3866 (2013), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.06.003>
2. Bongini P, Nieri L, Pelagatti M. The importance of being systemically important financial institutions// Journal of Banking & Finance, 50, 562-574 (2015), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.07.006>
3. Anginer D., Demirgüç-Kunt A., Mare D. S. Bank capital, institutional environment and systemic stability//Journal of Financial Stability,37, 97-106 (2018), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2018.06.001>
4. Ruziyeva E.A., Svyatov S.A., Dalke A.Yu. Issledovanie predposylok formirovaniya sistemno znachimyykh bankov v regional'nykh ehkonomicheskikh soyuzakh [Study of prerequisites for the formation of systematically important banks in regional economic associations]. Bulletin of "Turan" University [Vestnik universiteta «TuraN»]. 2. 38-52. (2024). <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-38-52> [in Russian].
5. Gu Y., Zhu S. Assessment of Systemically Important Banks-A review// International Journal of Business and Social Science, 6, 132-139 (2015).
6. Iwanicz-Drozdowska M., Schab I. Regulation of G-SIBs. Does one size fit all?// Working Paper. (2013).

7. Masciantonio S. Identifying and tracking global, eu, and eurozone systemically important banks with public data//Applied Economics Quarterly, 1, 25-64 (2015).
8. Svyatov S.A., Svyatova M.A. Sistemno znachimye banki v nacional'noj ekonomike: kriterii identifikacii, rol' i podhody k regulirovaniyu [Systemically important banks in the national economy: identification criteria, role and approaches to regulation]. Central Asian Economic Review. 127-135 (2020). [in Russian].
9. Gospodarchuk G.G., Suchkova E.O. Sovershenstvovanie kriteriev identifikacii sistemno znachimyh bankov na osnove kross-sektoral'nogo podhoda. [Improving the criteria for identifying systemically important banks based on a cross-sectoral approach]. Finansy: teoriya i praktika [Finance: Theory and Practice]. 4 (22). 18-37 (2018). [in Russian].
10. Dzhagityan E.P. Perspektivy i riski formirovaniya institucional'noj struktury bankovskogo regulirovaniya v EAES [Prospects and risks of forming an institutional structure of banking regulation in the EAEU]. Vestnik mezhdunarodnyh organizacij: obrazovanie, nauka, novaya ekonomika [Bulletin of International Organizations: Education, Science, New Economy]. 2(14). 245-274 (2019). [in Russian].
11. Oral C., Akkaya G.C. Profitability Analysis Of Banks By Using Clustering Method: An Application On Turkish Banking Sector. Proceedings of International Academic Conferences// International Institute of Social and Economic Sciences. №. 2503730 (2015).
12. Affes Z., Hentati-Kaffel R. Forecast bankruptcy using a blend of clustering and MARS model: case of US banks// Annals of Operations Research. 281, 27-64 (2019).
13. Negnevitsky M. Identification of failing banks using Clustering with self-organising neural networks// Procedia Computer Science. 108, 1327-1333 (2017), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.05.125>
14. Marques B.P., Alves C.F. Using clustering ensemble to identify banking business models// Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management. 27, 66-94 (2020), DOI: <https://doi.org/10.1002/isaf.1471>
15. Mercadier M. et al. Banks' risk clustering using k-means: a method based on size and individual & systemic risks. Available at SSRN 3946293. (2021), DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3946293>
16. Peng K., Leung V.C. M., Huang Q. Clustering approach based on mini batch kmeans for intrusion detection system over big data//IEEE access. 6, 11897-11906 (2018). DOI: 10.1109/ACCESS.2018.2810267
17. Nazari, A., Dehghan, A., Nejatian, S., Rezaie, V., & Parvin, H. A comprehensive study of clustering ensemble weighting based on cluster quality and diversity// Pattern Analysis and Applications, 22(1), 133-145. (2019).
18. Pravila otneseniya finansovyh organizacij k chislu sistemno znachimyh. Utverzhdeny Postanovleniem Pravleniya Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan ot 23 dekabrya 2019 goda №240 «Pravila otneseniya finansovyh organizacij k chislu sistemno znachimyx», [Rules for Classifying Financial Organizations as Systemically Important. Approved by the Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated December 23, 2019, No. 240, "Rules for Classifying Financial Organizations as Systemically Important."] Available at: <https://www.nationalbank.kz> (accessed 20.06.2024), [in Russian].
19. Instrukciya o poryadke opredeleniya sistemno znachimyh bankov, nebankovskih kreditno finansovyh organizacij. Utverzhdena Postanovleniem Pravleniya Nacional'nogo Banka Respubliki Belarus' ot 18 maya 2017 goda №180, [Instruction on the Procedure for Determining Systemically Important Banks and Non-Banking Credit and Financial Organizations. Approved by the Resolution of the Board of the

National Bank of the Republic of Belarus dated May 18, 2017, No. 180.] Available at: <https://www.nbrb.by> (accessed 22.06.2024), [in Russian].

20. О методике определения системно значимых кредитных организаций. Утверждена Указанием Центрального Банка Российской Федерации от 13 апреля 2021 года №5778-У, [On the Methodology for Determining Systemically Important Credit Institutions. Approved by the Directive of the Central Bank of the Russian Federation dated April 13, 2021, No. 5778-U] Available at: <https://www.cbr.ru> (accessed 24.06.2024), [in Russian].

Сведения об авторах

Дальке Алёна Юрьевна – автор для корреспонденции, докторант, Школа экономики и менеджмента, Университет Нархоз, Жандосова, 55, 050000, Алматы, Казахстан.

Рузиева Эльвира Абдулмитовна – кандидат экономических наук, асоц. профессор, заведующая кафедрой «Бухгалтерский учет и финансы», Технологический университет, Төле би, 100, Алматы, 050000, Казахстан.

Нургалиева Алия Мияжденовна – кандидат экономических наук, PhD, ассоциированный профессор, Школа экономики и менеджмента, Университет Нархоз, Жандосова, 55, 050000, Алматы, Казахстан.

Авторлар туралы мәлімет:

Дальке Алёна Юрьевна – хат-хабар авторы, докторант, Экономика және менеджмент мектебі, Нархоз Университеті, Жандосов, 55, 050000, Алматы, Қазақстан.

Рузиева Эльвира Абдулмитовна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, бухгалтерлік есеп және қаржы кафедрасының меңгерушісі, Алматы Технологиялық университет, Төле би 100, Алматы, Қазақстан.

Нургалиева Алия Мияжденовна – экономика ғылымдарының кандидаты, PhD, қауымдастырылған профессор, Экономика және менеджмент мектебі, Нархоз Университеті, Жандосов, 55, 050000, Алматы, Қазақстан.

Dalke Alyona – corresponding author, doctoral student at the School of Economics and Management, Narxoz University, Zhandosova Str., 55, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Ruziyeva Elvira – candidate of economic, associate professor, Technological University, Head of the Department of Accounting and Finance, Tole Bi Str., 100, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Nurgaliyeva Aliya – candidate of economic science, PhD, associate professor, School of Economics and Management, Narxoz University, Zhandosova Str., 55, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГТАХР 06.73.21
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-195-208>

Қаржы даму институттарының қаржыландыру тетігінің Қазақстандағы кәсіпкерлікке тигізетін ықпалы

М.Б. Аубакирова*¹, С.Б. Мақыш²

¹ Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

² Есіл университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: a_maxabbat@mail.ru, makysh.sb@yandex.ru)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы кәсіпкерліктің гүлденуіне тікелей әсер ететін қаржы даму институты зерттелген. Бұл «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ болып табылады. Біздің жасаған зерттеуімізге сүйенетін болсақ, осындай деңгейлі қаржы даму институтымен қаржыландырылған Қазақстандағы кәсіпкерлік қызметтің белсенділігінің дамуын талдауы қарастырылған. Зерттеу жұмысы барысында, осы ұлттық мекеменің орта және шағын кәсіпкерліктің дамуын ынталандыруға ықпалы бағаланды, сонымен қоса, кәсіпкерлерге ұсынатын қаржылық қолдаудың түйінді тетіктері мен құралдары қарастырылды. Алынған нәтижелер кәсіпкерлікті қаржылық қолдауын жақсарту бойынша ұсыныстар дайындау үшін пайдаланылуы әбден мүмкін. Өйткені, зерттеу жұмысы нақты статистикалық деректерге негізделген.

Авторлар Қазақстан Республикасындағы қаржы даму институттарының шағын және орта кәсіпкерлікке бөлінген қаражаттың сапасы мен құрылымына кешенді талдау жүргізді. Зерттеудің маңызды аспектісіне қаржы даму институтымен бөлінген қаражатты елдің экономикасына пайда келтіру тиімділігін талдауы жатқыздырылады. Мақаладағы талдау мен жиналған деректер негізінде мемлекеттегі кәсіпкерлік позицияларын нығайту, қаржылық тетіктерін жақсарту үшін қаржылық ресурстарды анағұрлым тиімді пайдалануын көруге болады. Бұл өз кезегінде елдегі әлеуметтік және экономикалық айырмашылықтарды төмендетуге, тұрақты экономикалық өрлеуге әкеліп соғады.

Түйін сөздер: қаржы даму институты, қаржыландыру тетігі, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» акционерлік қоғамы, әлеметтік-экономикалық даму, кәсіпкерлікті дамыту, орта және шағын кәсіпкерлік.

Кіріспе

Орта және шағын кәсіпорындардың дамуы мен гүлденуі кез-келген мемлекеттің даму жолындағы міндетті түрде орын алатын көрсеткіші болып табылады. Қазақстан мемлекетінде де осы көрсеткішті көтеру мақсатында ел экономикасында көптеген жұмыс жасалуда. Атап кеткен салада белсенді мемлекеттік қолдау әр-тараптан жасалып жатыр, ол қаржыландыру тетіктері арқылы көзделген мақсаттарға жеткізіледі. Өз кезегіндегі кәсіпкерліктің дамуы мемлекеттің тұрақты дамуына, инновацияларды ынталандыруға және жаңа жұмыс орындарының пайда болуына алып келеді.

Қазақстанда осы бағытта жұмыс жасайтын қаржы даму институты болып «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ табылады. Осы мекеме орта және шағын кәсіпкерлерді қолдауды екі түрде жүргізеді: қаржылық және қаржылық емес. Ол Қазақстандағы кәсіпкерлер үшін көптеген жағдайда шешуші рөл атқарады. Ел экономикасының дамуы мен әлеуметтік тұрақтылығы оның кәсіпкерлік белсенділігіне тәуелді.

1997 жылғы 26 сәуірде «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ «Шағын кәсіпкерлікті дамыту қорын құру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 665 қаулысымен құрылды [1]. Бұл қаржы даму институты Қазақстандағы орта және шағын кәсіпорындарды қолдау мақсатымен көмек беру үшін құрылған болатын. Сонымен қоса, оның қызметіне кәсіпорындардың ұсынатын жұмыс түрлеріне және шығаратын өнімдеріне сұранысты ынталандыруға бағытталған.

Атап кететін жайт, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ әр кезеңде әрқилы мекемелердің қол астында болды. Мысалды, 2006 ж. қыркүйегінен бастап 2008 жылға дейін ол «Қазына» тұрақты даму қоры» АҚ акционерлік холдингінің құрамында жұмыс жасады [2]. 2008 жылдан бастап 2011 жылға дейін ол «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры» АҚ-ының қарамағында болды. Ал 2011 жылдың 28 желтоқсанынан бастап ол мемлекеттің экономикалық даму және Сауда министрлігінің, ал 2013 жылдың 10 сәуірінен бастап Өңірлік даму министрлігінің сенімгерлік басқаруында болды. Қазіргі уақытта оның 100% акциясы иеленетін жалғыз акционері «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі» АҚ болып табылады. Бұл Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылдың 22 мамырының №571 «Даму институттарын, қаржы ұйымдарын басқару жүйесін оңтайландыру және ұлттық экономиканы дамыту жөніндегі кейбір шаралар туралы» жарлығына сәйкес заңды құжатпен расталады [3].

Қаржы даму институтының қазіргі актуалды миссиясына микро кәсіпкерлерден бастап орта кәсіпкерлерді қолдау мақсатында тиімді қаржылық пен қаржылық емес құралдарын қолдану арқылы кешенді жұмыс жүргізу жатқыздырылады. Ал оның өзекті көзқарасы – Ұлттық даму институты ретінде мемлекеттегі кәсіпкерлікті қолдау бағытындағы шараларды кешенді қамтамасыз ету.

Қазіргі уақытта «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ өз көзқарасын іске асыру мақсатында орта және шағын кәсіпкерліктің басталып келе жатқан, жұмыс істеп тұрған субъектілерін қолдау мен дамыту және «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның тұрақты институционалдық дамуы атты негізгі стратегиялық бағыттары бойынша жұмыс жүргізеді. Бірінші стратегиялық даму бағыты бойынша келесі жұмыстар

жүргізілуде: қаржы даму институтының қаржылық бағдарламаларына орта және шағын бизнесіне қолжетімділігін қамтамасыз ету, қолдау көрсетілетін орта және шағын бизнесінің кәсіпорындарының экономикалық тиімділігін арттыруды қамтамасыз ету. Екінші бағытына тоқталатын болсақ, тұрақты даму деңгейін арттыру, бизнес-процестерді цифрландыру, корпоративтік басқару деңгейін арттыру атты жұмыстар іске асырылуда [4].

Біздің ойымызша, Қазақстанның экономикалық дамуының қазіргі жағдайында қаржылық даму институттарының тиімді жұмыс істеу мәселесі кәсіпкерлік белсенділікті қолдау мен ынталандыруды қалыптастырудың негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Қазақстан мемлекеті кәсіпкерлерге қаржыландыру тетіктерін әзірлеу және оңтайландыру үшін қолайлы климат құруға ерекше назар аударады. Бұл өз кезегінде тұрақты экономикалық өсу және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін күшейтеу ұмтылысын нығайтады.

Зерттеудің мақсаты

Мақаланы жазу барысында орта және шағын кәсіпкерлікке қолдау көрсететін қаржы даму институтының, яғни «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның, қаржыландыру тетіктерінің Қазақстандағы кәсіпкерлікті дамыту мен ықпалын зерттеу алға қойылды.

Зерттеу әдістері

Ғылыми зерттеу нәтижесінде және мақала жазу барысында келесі ақпарат көздері пайдаланылды: Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері, уәкілетті мемлекеттік органдар ұсынған ресми статистикалық деректері мен «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның ресми жылдық есептіліктері. Сонымен қоса, зерттеудің ақпараттық базасы ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының және Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің деректері пайдаланылды.

Зерттеу барысында мақалада әрқилы ғылыми әдістер қолданылды. Атап айтқанда, мақалада зерттелген қаржы даму институтының қаржыландыру тетіктерін пайдалануын бағалау және талдау кезінде келесі әдістер пайдаланылды: статистикалық әдіс, экономикалық әдіс, себеп-салдарлық талдау әдісі мен абстрактілі-логикалық әдіс қолданылды. Сонымен қоса, синтездеу әдісі талдау процесінде орын алды.

Ақпараттық негіз ретінде статистикалық көрсеткіштер зерделеніп пайдаланылды. Сонымен бірге, мағлұматтарды көрнекті және анағұрлым егжей-тегжейлі анықтауға, байқап білуге көмек беретін графикалық бейнелеу әдісі қолданылды.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

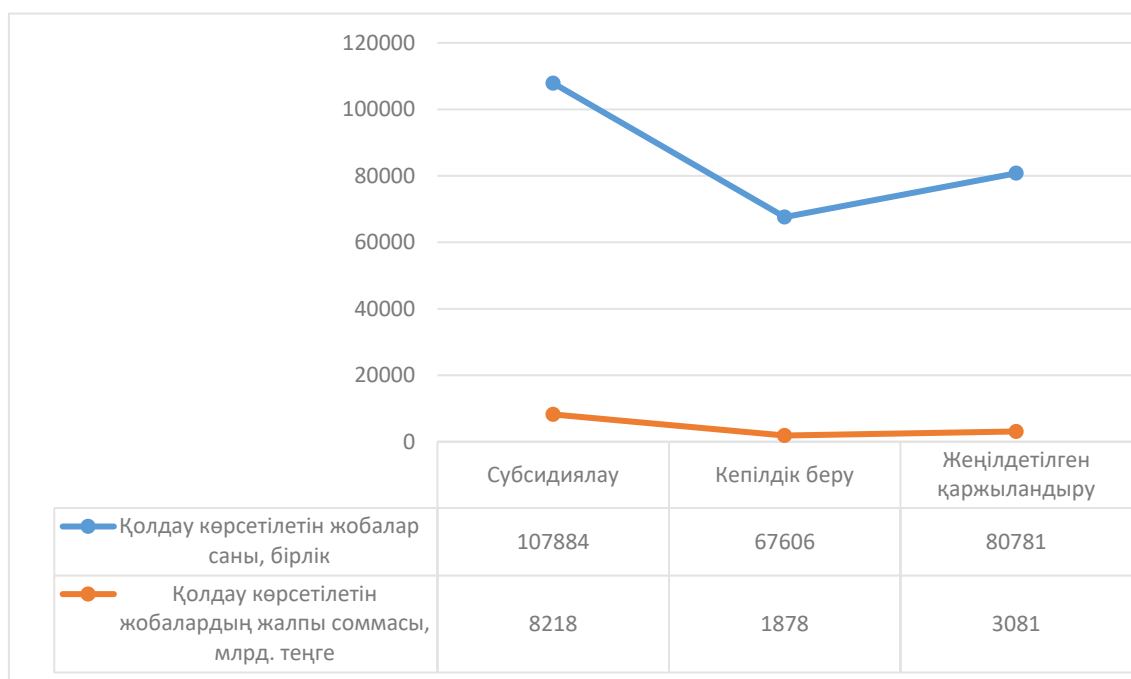
«Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ мемлекетте орта және шағын кәсіпкерлікті дамыту жолында келесі міндеттер мен функциялар атқарады: қаржылық қолдау,

кәсіпкерлерге кеңес беру және оқыту бағдарламаларын ұсыну, стартаптар мен инновацияларды қолдау, ресурстар мен нарықтарға қол жетімділікті дамыту, жобалау қызметін жүргізу.

Ол қаржылық қолдау шеңберінде бизнеске қаржы құралдарын және несие өнімдерін ұсынады. Сонымен, Қазақстан экономикасындағы инновациялық шешімдер мен технологиялардың дамуын ынталандыра отырып, инновациялық жобалар мен стартаптарды белсенді қолдайды. Кәсіпкерлердің сату нарықтарына, халықаралық серіктестерге және бизнесті кеңейтуге қажетті ресурстарға қол жетімділігін кеңейтуге ықпал етеді [4].

Қаржы даму институтының қызметі басталғаннан бері 2022 жылға дейін ол мемлекеттік қолдауға ие болған жобалар арқасында айтарлықтай әлеуметтік-экономикалық нәтижеге қол жеткізді. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ көмегімен қолдау көрсетілген кәсіпкерлер 83 трлн теңгеге өнім шығарған болатын. Мемлекеттің қазынасына жалпы алғанда осы кезең аралығында орта және шағын кәсіпкерлер 5,5 трлн теңгеге салық төледі. Нәтижесінде, бұл қаржы даму институтымен қолдау көрсетілген кәсіпорындарда жұмыс орнының сақталуы мен пайда болуына әсер етті, іс жүзінде 201 447 жұмыс орны пайда болды, 961 669 жұмыс орны сақталды [5].

Қаржы даму институты құрылған сәттен бастап 2024 жылдың 1 шілдесіне дейін кәсіпкерлердің 214 032 жобасына қолдау көрсетті, оның жалпы сомасы 12,874 трлн теңгені құрайды [4].

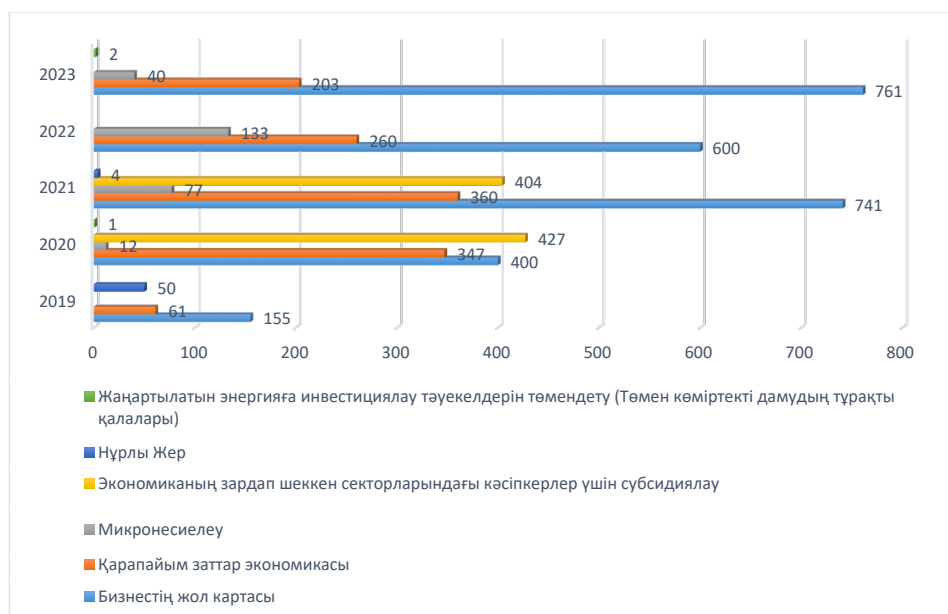

Сурет 1 – «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ –ның 1997 жылдан бастап 2024 жылдың 1 шілде аралығында кәсіпкерлерге қолдау көрсетілген құралдары бойынша көрсеткіштердің графикалық мүсіні

Ескерту: авторлар [4] дереккөзі негізінде құрастырған

1-суретте көрсетілген деректерден көрініп тұрғандай, ол қаржыландыру тетіктерінің үш қаржылық қолдау құралдарына орай жұмыс толықтай жасалғанын байқауға болады. Бұл мемлекет экономикасының дамуына ықпалын тигізуде. Әсіресе, Қазақстанда орта және шағын кәсіпкерлікті қолдаудың оң динамикасы байқалады. Бұл өсу қаржы даму институтының күш-жігерінің арқасында жүзеге асырылады. Мұндай прогрестің көрсеткіштерінің бірі – жаңа орта және шағын кәсіпорындарды құру. 2021 жылғы сәуірден бастап Қазақстан Республикасында орта және шағын кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы қолданылады. Бұл құжат елдегі бизнесті дамытуды жандандыруға ықпал ететін негізгі институционалдық шарттар мен алғышарттарға негізделген. Субсидиялау бойынша – 8 218 млрд. теңгені құрайтын 107 884 жоба, кепілдік беру бойынша – 1 878 млрд. теңге сомасын құрайтын 67 606 жоба, жеңілдетілген қаржыландыру бойынша – 3 081 млрд. теңге сомасын құрайтын 80 781 жоба қаржы даму институтымен қолдау тапты.

Қарастырылып отырған қаржы даму институты жүзеге асыратын қаржылық субсидиялау кәсіпкерлерді олардың қаржылық шығындарды төмендетуге және бизнес-дамуды ынталандыруға бағытталған қолдау тетігі болып табылады. Бұл субсидиялар кәсіпкерлерге қаржылық ауыртпалықты азайтуға көмектеседі, бұл олардың нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын жақсартуға ықпал етеді. Субсидиялар жаңа кәсіпті бастау үшін де, бұрыннан бар бизнесті кеңейту немесе жаңарту үшін де берілуі мүмкін. Бөлінген қаражат кәсіпорынның ағымдағы операциялық шығындарын жабуға арналған.

Сурет 2 – 2019-2023 жылдар аралығында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның мемлекеттік бағдарламалар аясында орта және шағын кәсіпкерлерге ұсынған қаржылық субсидиялау, млрд. теңге

Ескерту: авторлар [5] дереккөзі негізінде құрастырған

2-суретке орай біз 2019 жылдан бастап 2023 жылға дейінгі аралықта қаржы даму институтының қаржылай субсидиялаған жобалардың сомасын көре аламыз. Әр жылда әрқилы бағдарламалар аясында субсидиялау іске асырылған. «Бизнестің жол картасы» бағдарламасы бойынша қарастырылып отырған жылдар аралығында өсу тенденциясын байқай аламыз, бірақ 2022 жылы (600 млрд. теңге – 5 756 жоба) 2021 жылға (741 млрд. теңге – 7 269 жоба) қарағанда 141 млрд.теңге төмендеуін байқауға болады, ол 1 512 жоба санын құрайды. Қазіргі уақытта бұл бағдарлама тоқтатылды, алайда қаржыландырылған жобалар жұмыс жасауда. 2022 жылға қарай кәсіпкерлердің белсенділігі төмендеді, ол 2021 жылдан бастап 2025 жылдар аясында кәсіпкерлерді дамыту мақсатты ұлттық жобасына орай көптеген өзгерістер енгізілген болатын. Оның бірі – субсидиялау мақсатында берілетін несие сомасының бәсеңдеуі: 7 млрд. теңгеден 3 млрд. теңгеге дейін. Ал «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы бойынша 2019 жылдан (61 млрд. теңге – 171 жоба) 2020 жылға (347 млрд. теңге – 386 жоба) қарағанда күрт өсуді байқамыз. Өйткені, 2020 жылы кәсіпкерлер тарапынан мемлекеттік қолдау шараларына деген сұраныс қайта қаржыландыру, сондай-ақ айналым қаражатын толықтыру мақсатындағы пайдаланылған жобалар есебінен айтарлықтай артқан болатын. «Микронесиелеу» бағдарламасы бойынша өзгермелі жағдай байқалады: 2020 жылы – 12 млрд. теңге (2 143 жоба), 2021 жылы – 77 млрд. теңге (13 717 жоба), 2022 жылы – 133 млрд. теңге (18 552 жоба), 2023 жылы – 40 млрд. теңге (4 325 жоба). Коронавирус карантиніне байланысты «Экономиканың зардап шеккен секторларындағы кәсіпкерлер үшін субсидиялау» бағдарламасы енгізілді, ол 2020-2021 жылдарда өтті. Ең төмен көрсеткіштерді «Жаңартылатын энергияға инвестициялау тәуекелдерін төмендету» бағдарламасынан байқай аламыз (1 млрд. теңге – 2020 жылда, 2 млрд. теңге – 2023 жылда).

Кесте 1 – 2019-2023 жылдар аралығында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-мен мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде кәсіпкерлерге ұсынылған қаржылық кепілдік беру, млрд. теңге

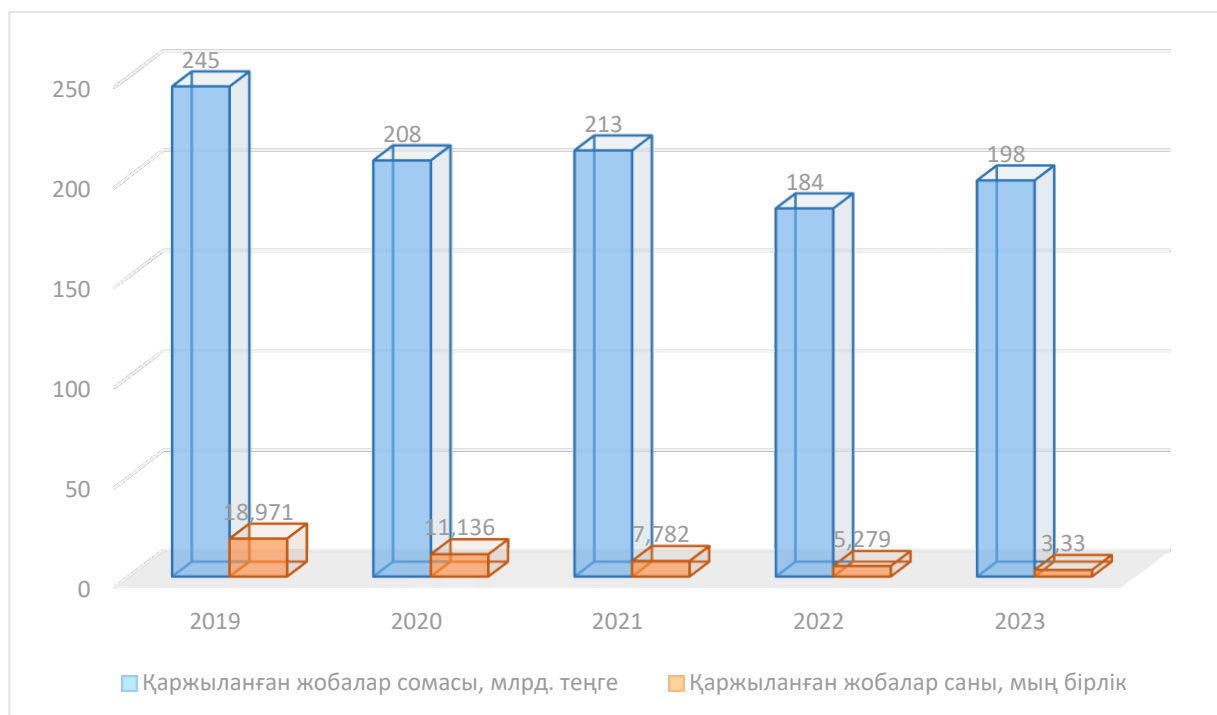
Бағдарламалар атауы	2019		2020		2021		2022		2023		2023 жылдан 2019 жылға қарағанда өзгерістер, жобалар сомасы бойынша
	млрд. теңге	жоба саны	млрд. теңге	жоба саны	млрд. теңге	жоба саны	млрд. теңге	жоба саны	млрд. теңге	жоба саны	
Бизнестің жол картасы	75	1 726	215	6 797	300	16 806	355	20 610	333	7 944	+344%

Қарапайым заттар экономикасы	7	87	47	123	48	172	11	40	6	13	-24%
Даму оптимума	14	203	10	100	16	179	11	129	25	222	+79%
Жаппай кәсіпкерлік (Еңбек)	8	657	4	326	1	62	-	-	-	-	-
Агроөнеркәсіптік кешендегі жобаларға кепілдік беру	-	-	-	-	-	-	-	-	0,43	4	+100%
Ескерту: авторлар [5] дереккөзі негізінде құрастырған											

1-кестеге сәйкес, қаржы даму институтымен мемлекеттің кәсіпкерлеріне қаржылық кепілдік беруі бағдарламалар аясында көрсетілген. Атап кететін жайт, бұл мекеме кәсіпкерлер үшін екінші деңгейлі банктер алдында кепіл болады, өйткені көптеген кәсіпкерлерге несие алу кепілдік болмауына немесе несие тарихының шектеулігіне байланысты несие алу қиындығы туады. Сондықтан, бұл кәсіпкерлерге өз бизнесін өрлету үшін қажетті қаржылық ресурстарға қол жеткізу мүмкіншілігін туғызады. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ екі жақ арасында, яғни несие алушы мен несие беруші арасында, тәуекелдерді азайтуға көмектесетін өткізгіш ретінде әрекет етеді. Сол себепті, несие беруші банктер қаржы даму институтының беретін кепілдіктерінің арқасында артықшылықтарға ие болады. Мысал келтіретін болсақ, ол төмен пайыздық мөлшерлемелермен немесе ұзартылған өтеу мерзімдерімен несие алуға кәсіпкерлерге жол ашылуы.

Сол себепті, 2023 жылдан 2019 жылға қарағанда өзгерістертер талданды (яғни, 2019 жылдағы көрсеткішті 100% деп санағанда): «Бизнестің жол картасы» бағдарламасы бойынша 344%-ға өсті (2019 жылы – 75 млрд. теңге, яғни 100%, 2023 жылы – 333 млрд. теңге, яғни 444%), ал «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы бойынша 24%-ға пәстеленді (2019 жылы – 7 млрд. теңге, яғни 100%, 2023 жылы – 6 млрд. теңге, яғни 86%), келесі «Даму оптимума» бағдарламасы бойынша 79%-ға артты (2019 жылы – 14 млрд. теңге, яғни 100%, 2023 жылы – 25 млрд. теңге, яғни 179%). «Еңбек» бағдарламасы 2017 жылы жұмыс жасай бастады, бірақ 2021 жылы тоқтатылған болатын. Ал 2023 жылдан бастап жаңа бағдарлама енгізілген, ол агроөнеркәсіпті қолдау бағдарламасы болатын.

Келесі қаржылық қолдау түріне жеңілдетілген қаржыландыруды жатқызуға болады. Жеңілдетілген қаржыландыру аясында қаржы даму институтының демеуімен несие алушыларға, яғни орта және шағын кәсіпкерлерге, несие беру барысында икемді шарттар қолданылады. Сондай жеңілдікті шарттарға несиенің мерзімінің ұзарту, негізгі берешекті өтеуді кейінге қалдыру және сол сияқты қарыз алушылардың төлем қабілеттілігін жақсартуға ықпал ететін басқа да шарттар жатады.

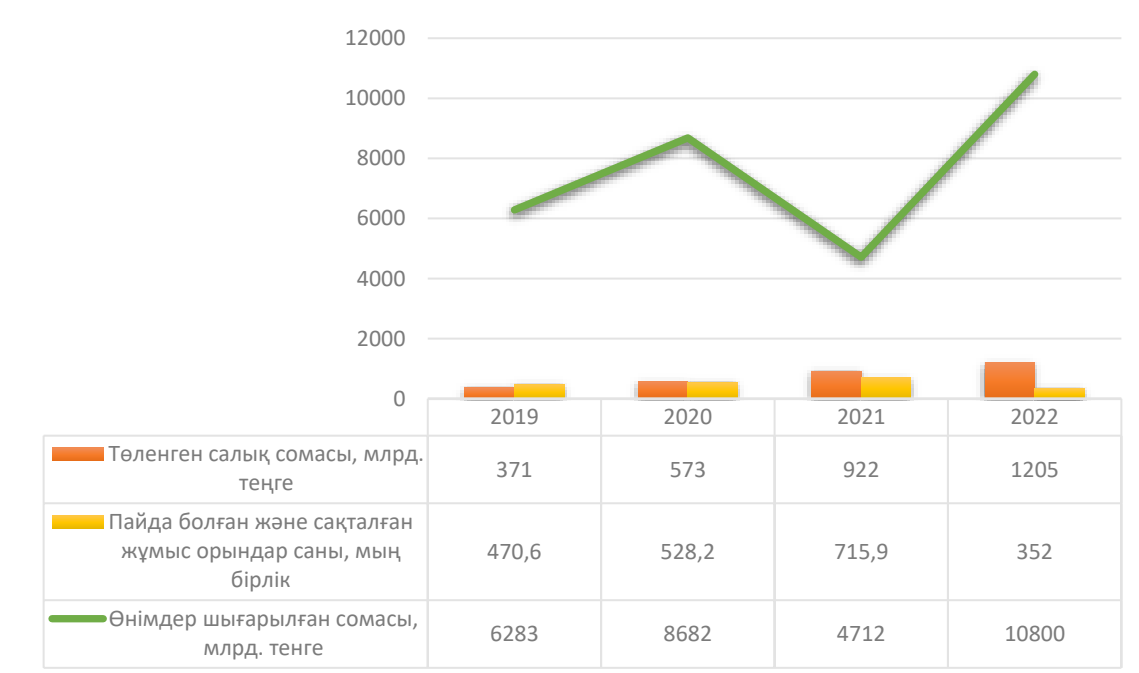

Сурет 3 – 2019-2023 жылдар аралығында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ кәсіпкерлерге қаржылық қолдау көрсету аясында ұсынған жеңілдетілген қаржыландыру

Ескерту: авторлар [5] дереккөзі негізінде құрастырған

3-суретте «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-мен 2019 жылдан бастап 2023 жылға дейінгі қарастырылып отырған аралықта берілген жеңілдетілген қаржыландыру бойынша несие беруде төмендеу тенденциясын байқауға болады. 2019 жылы 245 млрд. теңгені құрайтын 18 971 жобаға жеңілдетілген қаржыландыру берілген, ал 4 жылдан кейін жеңілдетілген қаржыландыру 198 млрд. теңгені құрайтын 3 330 жобаға берілген. Демек, төрт жыл аясында 47 млрд. теңгеге қаржыланған жобалар сомасы азайған.

Демек, қаржы даму институты жұмыс жасау барысында міндетті түрде әлеуметтік-экономикалық ықпалын келтірді. Бұл орындалған жұмыстың түпкілікті және мықты нәтижесі деп білуге болады.

Сурет 4 - 2019-2022 жылдар аралығында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның қаржы тетіктерінің көмегімен қаржыландыру арқылы шағын және орта кәсіпкерлерге әлеуметтік-экономикалық ықпалы

Ескерту: авторлар [6] дереккөзі негізінде құрастырған

4-суретке сәйкес, 2019 жылдан бастап 2022 жылға дейінгі аралықта Қазақстан мемлекетіндегі «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның кәсіпкерлерге қаржылық көмек көрсету салдарынан пайда болған әлеуметтік-экономикалық ықпалы бейнеленген. Әр елдің бастапқы, маңызды және орны толмас ресурсы сол елдің халқы болып табылады. Халықтың әл-ауқаты жұмыс орнының болуына тікелей байланысты. Сондықтан, жұмыс орнымен қамтамасыз етілген адам саны – өте маңызды көрсеткіш деп санаймыз. Қаржы даму институтымен қаржыландыру көмегімен Қазақстанда 2019 жылдың ішінде орта және шағын кәсіпорындарында 470 600 адам басы жұмысқа орналастырылған. 2021 жылға дейін бұл көрсеткіш жыл сайын даму тенденциясында болған, яғни көрсеткіштің өрлеуі байқалады. Ал 2021 жылы жұмыспен қамтамасыздандырылғандар саны өз шыңына жеткен (715 900 адам). Бірақ 2022 жылы жұмыскерлер саны дерлік 2 есеге қысқартылған. Әр кәсіпте экономикалық жағдайына байланысты ішкі кадрлық ауыстырулар орын алады, сондықтан өзгерістеріне оңды да, солды да болуы мүмкін.

Мемлекеттің қазынасына «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның көмегімен қаржыландырылған кәсіпорындар тарапынан түсетін салықтың үлесі өсуде. Атап кеткенде, 2019 жылда 371 млрд. теңгені, 2020 жылы – 573 млрд. теңгені, 2021 жылы – 922 млрд. теңгені, ал 2022 жылы – 1 205 млрд. теңгені құрайды. Дегенмен, мемлекет кірісі өссе, ұлттық қолдау жобалары да өсуде.

2019-2022 жылдар аралығында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ қаржыландырылған шағын және орта кәсіпкерлері өндірген және шығарған өнімдер сомасы жыл сайын өсуде. Ең төмен көрсеткіш 2021 жылы 4 712 млрд. теңгені құраған, сонымен қоса, 2022 жылы үлкен секірісті байқаймыз – 10 800 млрд. теңге. Соңғы 9 жыл ішінде Қазақстанның жалпы ішкі өнімі өсуді көрсеткен болатын. Алайда, 2020 жылдан басқа, COVID пандемиясы болды, ал сол себепті, осыған орай елдің экономикасында бірқатар шектеулер енгізілді. Мәселен, 2022 жылдың қорытындысын қарастыратын болсақ, елдің жалпы ішкі өнімі 8,8%-ға өскен болатын [7].

Айта кететін жайт, жалпы қаржыландыру әр түрлі көздерден қаражат тарту арқылы жүзеге асырылады, ал мемлекет инвестициялық белсенділікті ынталандыру үшін жағдай жасай отырып, шешуші рөл атқаратынын есте сақтауымыз керек [8].

Қазақстанда кәсіпкерлікті дамыту үшін Қазақстанда дамыған базалық инфрақұрылым және елеулі транзиттік әлеует инфрақұрылымдық жобаларға ірі инвестициялардың тартылуына ықпал ету қажет. Олардың дамуы ел өңірлерінде орта және кіші кәсіпкерлікті жүргізу үшін жағдайларды жақсартуға оң әсер етеді [9].

Осылайша, орта және шағын кәсіпкерлікті дамыту Қазақстан Республикасы экономикасының өсуі үшін стратегиялық маңызы бар бағыт болып саналады және де бұл бағдарда «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ шешуші рөл атқаратын қаржы даму институты жұмыс істейді. Кәсіпкерлерді қаржылық қолдау тетіктерін одан әрі жетілдіру ел экономикасының тұрақты түрде дамуына және халықтың өмір сүру деңгейін өсіруге ықпал етеді [10].

Қорытынды

Қорытындылай келгенде, біз жүргізген зерттеу жұмысы Қазақстандағы орта және шағын кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған қаржы даму институтының қаржыландыру тетіктерін қолдану призмасы арқылы қарастыратын талдамалық еңбек болып табылады. Өйткені, зерттеу барысында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ тарапынан қаржыландырудың кәсіпкерлер үшін қол жетімділігі, елдің бизнес ортасына әсері және оның тиімділігі сияқты негізгі аспектілер қарастырылған болатын.

Зерттеу мемлекет ішінде қаржы даму институтының кәсіпкерлерді қаржылық қолдау арқылы қаржы ресурстарына қолжетімділігімен қамтамасыз етудегі маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеу негізгі қорытындылары мен ұсынымдары мемлекеттің кәсіпкерлік ортасының ерекшелігін ескеретін тиімді қаржыландыру тетіктерін әзірлеу қажеттілігін, сондай-ақ, кәсіпкерліктің алуан сегменттері үшін несиелеудің қолжетімділігі мен шарттарын жақсартуды қамтиды. Сонымен қатар, кәсіпкерлерді қолдау барысында қаржы даму институты олардың әлемдік экономикадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етуіне көмек көрсету маңыздылығына баса назар аударылу мүмкіндігін арттыру жұмыстарын басым түрде жасауы керек.

Осылайша, Қазақстандағы кәсіпкерлік белсенділікті ынталандырудағы негізгі ойыншысы «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ атты қаржы даму институты болып саналады.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала авторлардың өз есебінен жазылған. Авторларда мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі:

Аубакирова Махаббат Биржановна – ақпараттарды жинау, жұмыс нәтижелерін талдау, деректерді визуалдау, жобалау, әдебиеттерді іздеу, мақаланың мәтінін жазу, пайдаланған әдебиеттер тізімін ұсыну мен рәсімдеу.

Мақыш Серік Биханұлы – мақаланың мазмұнын сыни тұрғыдан қарау, интерпретация жасау, библиографиялық талдау жасау, талдауларды түсіндіру, мақаланы сыни қайта қарау.

Әдебиеттер тізімі

1. Шағын кәсіпкерлікті дамыту қорын құру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 26 сәуірдегі № 665 қаулысы [Электрон. ресурс] – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P970000665_ (қаралым: 30.06.2024)
2. Сейтказиева А.М. Финансовые институты Республики Казахстан. – А.: Экономика, 2008. – 132 с.
3. Даму институттарын, қаржы ұйымдарын басқару жүйесін оңтайландыру және ұлттық экономиканы дамыту жөніндегі кейбір шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 22 мамырдағы № 571 Жарлығын іске асыру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 25 мамырдағы № 516 қаулысы [Электрон. ресурс] – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000516_ (қаралым: 01.07.2024)
4. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның ресми сайты [Электрон. ресурс] – 2024. – URL: <https://damu.kz/> (қаралым: 01.07.2024)
5. 2018-2023 жылдардағы «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ -ның жылдық есептіліктері [Электрон. ресурс] – 2024. – URL: <https://damu.kz/ru/o-fonde/otchetnost-fonda/godovye-otchetny-fonda/> (қаралым: 01.07.2024)
6. Ұлттық статистика бюросы Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ресми сайты [Электрон. ресурс] – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/> (қаралым: 05.07.2024)
7. Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің ресми сайты [Электрон. ресурс] – 2024. – URL: <https://gov.kz/> (қаралым: 05.07.2024)
8. Оңдаш А.О., Нургабылов М.Н., Хамзаева А.В. Проблемы и перспективы финансового обеспечения индустриально-инновационного развития Республики Казахстан в условиях трансформации глобальной финансовой системы // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия: Экономика. - 2024. - №1. - С.191-205. <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-1-191-209>
9. Рахматуллаева Д.Ж., Кудашева Т.В., Калдияров Д.А., Urinboyev R.U., Хаджиева А.Б. Ведение бизнеса в Казахстане: оценка доступности инфраструктуры // Экономика: стратегия и практика. – 2024. - том 19. №2. - С.84-99. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-2-84-99>
10. Кучукова Н.К., Шаяхметова К.О., Тюлюндиева Н.М. Инвестиционные возможности Казахстана // Реформа. – 2018. – №3(79). – С.16-31.

М.Б.Аубакирова*¹, С.Б. Мақыш²

¹ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Есил университет, Астана, Казахстан

(E-mail: a_maxabbat@mail.ru, makysh.sb@yandex.ru)

Влияние механизма финансирования финансовых институтов развития на предпринимательство в Казахстане

Аннотация. В статье исследуется финансовый институт развития, который напрямую влияет на процветание предпринимательства в Казахстане. Им является АО «Фонд развития предпринимательства «Даму». Исходя из проведенного нами исследования, предусмотрен анализ развития активности предпринимательской деятельности в Казахстане, финансируемый финансовым институтом развития такого уровня. В ходе исследовательской работы было оценено влияние данного национального учреждения на стимулирование развития среднего и малого предпринимательства, также рассмотрены ключевые механизмы и инструменты финансовой поддержки, предоставляемые предпринимателям. Полученные результаты вполне могут быть использованы для подготовки предложений по улучшению финансовой поддержки предпринимательства. Ведь исследовательская работа основана на реальных статистических данных.

Авторами проведен комплексный анализ структуры и качества средств финансовых институтов развития в Республике Казахстан, выделенных малому и среднему предпринимательству. На основе анализа и собранных данных в статье можно увидеть эффективное использование финансовых ресурсов для укрепления предпринимательских позиций в государстве, улучшения финансовых механизмов. Это, в свою очередь, приводит к снижению социальных и экономических различий в стране, устойчивому экономическому росту.

Ключевые слова: финансовый институт развития, механизм финансирования, акционерное общество «Фонд развития предпринимательства «Даму», социально-экономическое развитие, развитие предпринимательства, малый и средний бизнес.

М.В.Аубакирова*¹, S.B.Makysh²

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Esil University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: a_maxabbat@mail.ru, makysh.sb@yandex.ru)

The impact of the financing mechanism of financial development institutions on the entrepreneurship in Kazakhstan

Abstract. The article examines the financial institution of development, which directly affects the prosperity of entrepreneurship in Kazakhstan. Based on our research, an analysis of the development of entrepreneurial activity in Kazakhstan is provided, funded by a financial development institute of this level. During the research, the impact of this national institution on stimulating the medium and

small businesses' development was assessed, financial support's key mechanisms and tools provided to entrepreneurs were also considered. The results obtained may well be used to prepare proposals for improving financial support for entrepreneurship. The research is based on real statistical data.

The authors conducted a comprehensive analysis of the structure and quality of funds of financial development institutions in the Republic of Kazakhstan allocated to small and medium-sized enterprises. The most important aspect of the study is the analysis of the use of funds' effectiveness in economy's favor. Based on the analysis, the article shows the effective use of financial resources to strengthen entrepreneurial positions in the state and improve financial mechanisms. This leads to a decrease in social and economic differences in the country, and sustainable economic growth.

Keywords: financial development Institute, financing mechanism, joint stock company "Damu Entrepreneurship Development Fund", socio-economic development, entrepreneurship development, small and medium-sized businesses.

References

1. Shagyn kasipkerlikti damytu Koryn kuru turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 1997 jylgy 26 sauirdegi № 665 kaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 26, 1997 No. 665 on the establishment of the Small Business Development Fund]. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P970000665_ [in Kazakh] (accessed 30.06.2024).
2. Seitkazieva A.M. Finansovye instituty Respubliki Kazakstan [Financial institutions of the Republic of Kazakhstan]. (Almaty, 2008, 132 p.) [in Russian].
3. Damu instituttaryn, karjy uymdaryn baskaru juiesin ontailandyru jane ulttyk ekonomikany damytu jonindegi keibir sharalar turaly Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2013 jylgy 22 mamyrdagy № 571 Jarlygyn iske asyru jonindegi sharalar turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2013 jylgy 25 mamyrdagy № 516 kaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 25, 2013 No. 516 on measures to implement the decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated May 22, 2013 No. 571 on some measures to optimize the management system of development institutions, financial organizations and develop the national economy]. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000516_ [in Kazakh] (accessed 01.07.2024).
4. "Damu" kasipkerlikti damytu kory" AK-nyn resmi saity [The official website of Damu Entrepreneurship Development Fund JSC]. Available at: <https://damu.kz/> [in Kazakh] (accessed 01.07.2024).
5. 2018-2023 jylgardagy "Damu" kasipkerlikti damytu kory" AK-nyn jyldyk esepilikteri [Annual reports of Damu Entrepreneurship Development Fund JSC for 2018-2023]. Available at: <https://damu.kz/ru/o-fonde/otchetnost-fonda/godovye-otchety-fonda/> [in Kazakh] (accessed 01.07.2024).
6. Ulttyk statistika byurosy Kazakstan Respublikasy strategiyalyk josparlau jane reformalar agenttiginin resmi saity [The official website of the Bureau of National Statistics agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms]. Available at: <https://stat.gov.kz/> [in Kazakh] (accessed 05.07.2024).
7. Kazahstan Respublikastnyn Karzhy narygyn retteu zhane damytu agenttiginin resmi saity [Official website of the agency of the Republic of Kazakhstan for regulation and development of the financial market]. Available at: <https://gov.kz/> [in Kazakh] (accessed 05.07.2024).

8. Ondash A.O., Nurgabylova M.N., Hamzaeva A.V. Problemy i perspektivy finansovogo obespecheniya industrialno-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan v usloviyah transformacii globalnoi finansovoi sistemy [Problems and prospects of financial support for industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan in the context of transformation of the global financial system] Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Ekonomika [BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Economics Series] 1. 191-205(2024), <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-1-191-209> [in Russian].

9. Rahmatullaeva D.Zh., Kudasheva T.V., Kalsiyarov D.A., Urinboyev R.U., Hadzhieva A.B. Vedenie biznesa v Kazahstane: ochenka dostupnosti infrastruktury [Doing business in Kazakhstan: assessment of infrastructure accessibility] Ekonomika: strategiya i praktika [Economics: strategy and practice] 19(2), 84-99(2024), <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-2-84-99> [in Russian].

10. Kuchukova N.K., Shayahmetova K.O., Tyulyundieva N.M. Investicionnye vozmozhnosti Kazahstana [Investment opportunities in Kazakhstan] Reforma [Reform] 3(79) – 16-31 (2018) [in Russian].

Авторлар туралы мәліметтер:

Аубакирова Махаббат Биржановна – хат-хабар үшін автор, PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, 010008, Астана, Қазақстан. ORCID 0009-0006-7084-653X

Мақыш Серік Биханұлы – экономика ғылымдарының докторы, профессор, бірінші проректор – академиялық мәселелер жөніндегі проректор, Есіл университеті, А.Жұбанов к., 7, 010000, Астана, Қазақстан. ORCID 0000-0002-6748-4826

Аубакирова Махаббат Биржановна – автор для корреспонденции, докторант PhD, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан. ORCID 0009-0006-7084-653X

Мақыш Серік Биханұлы – доктор экономических наук, профессор, первый проректор – проректор по академическим вопросам, Есиль университет, ул. Жубанова А., 7, 010000, Астана, Казахстан. ORCID 0000-0002-6748-4826

Aubakirova Makhabbat Birzhanovna – corresponding author, PhD student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan. ORCID 0009-0006-7084-653X

Makysh Serik Bikhanuly – Doctor of Economics, Professor, First Vice-Rector – Vice-Rector for Academic affairs, Esil University, 7 A.Zhubanov str., 010000, Astana, Kazakhstan. ORCID 0000-0002-6748-4826

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.73.02
Research article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-209-223>

Methods for Financial Recovery of Agricultural Enterprises in Kazakhstan

R.S.Sarbassova*¹ , B.T.Aimurzina² , Saban Celik³

^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³ Izmir Kâtip Celebi University, Izmir, Turkey

(E-mail: ¹sraikhan_81@mail.ru, ²aimurzina@mail.ru, ³saban.celik@ikcu.edu.tr)

Abstract. The study of techniques of financial recovery of agricultural formations in the Republic of Kazakhstan is important for the country's economy since the agro-industrial complex must be stable and sustainable. Agriculture is important to Kazakhstan's socioeconomic growth since it employs a large portion of the people, contributes to food security, and accounts for a considerable portion of GDP and exports.

The study's goal is to develop and test effective financial rehabilitation methods for agricultural enterprises in the Republic of Kazakhstan in order to restore their financial stability, increase competitiveness, and ensure the agro-industrial complex's long-term development.

During the study, an analysis of existing approaches to financial recovery was conducted, international experience was studied, problems and characteristics of agricultural formations in Kazakhstan were identified, and specific recommendations were proposed to improve the measures implemented, taking into account national economic conditions and agricultural specifics.

The use of comprehensive methods of financial recovery, including debt restructuring, government support, the introduction of innovative technologies and increased operational efficiency, will significantly increase the financial stability of agricultural enterprises in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: state support, financial recovery, agro-formations, agro-industrial complex (AIC), sustainability, agricultural enterprises

Introduction

Financial rehabilitation of agricultural enterprises in the Republic of Kazakhstan is a key part of agricultural sector development and national food security. The agro-industrial complex (AIC) is important to Kazakhstan's economy since it creates jobs, accounts for a large portion of exports, and meets domestic market demands. However, because to economic insecurity, changing climatic circumstances, price changes on global markets, and internal structural issues, many agro-formations experience financial challenges, necessitating effective efforts to improve their health.

Methods of financial rehabilitation for agricultural firms aim to restore solvency, improve capital structure, and increase resistance to external and internal hazards. In international experience, numerous methods are utilized for this goal, including debt restructuring, subsidies, concessional loans, the introduction of innovative technology, the development of cooperative movements, and activity diversification. To adapt approaches to national realities in Kazakhstan, agricultural features such as reliance on natural and climatic circumstances and seasonality of production must be considered.

The study of financial recovery strategies is important because Kazakhstani agricultural firms must raise their competitiveness in home and foreign markets while also creating circumstances for long-term development. The implementation of integrated approaches to agricultural formation improvement will not only solve current financial challenges, but will also provide the groundwork for effective growth and modernization on both a domestic and worldwide scale.

The implementation of integrated measures to financial recovery, such as debt restructuring, government support, the introduction of innovative technology, and greater operational efficiency, is increasingly vital for boosting Kazakhstan's agricultural competitiveness. Furthermore, analyzing and adapting the best international practices might help to build new strategies and instruments for effectively responding to the issues that agricultural firms in Kazakhstan face. Thus, the study is based on the necessity to ensure the agricultural sector's long-term development through the enhancement of financial recovery procedures, so contributing to enhanced economic stability and increasing the quality of life for rural populations.

This work aims to analyze the techniques of financial rehabilitation of agricultural firms in the Republic of Kazakhstan, examine worldwide experience, and make recommendations for enhancing the measures used in the Kazakh economy.

Methodology

To achieve the goal of the study and prove the hypothesis put forth, the following procedures were used:

- detailed analysis of existing approaches to financial recovery of agricultural formations in Kazakhstan;
- comparative analysis to identify successful methods and adapt them to local conditions;
- economic and statistical analysis to process financial data and assess the effectiveness of applied methods.

– develop economic and mathematical models to evaluate the long-term financial impact of agricultural enterprises.

– use correlation and regression analysis to identify and quantify the relationship between economic factors affecting agricultural enterprises.

The adoption of these methodologies will allow for a thorough examination of the issue, a sound analysis, and the development of realistic proposals to enhance the financial stability of agricultural firms in Kazakhstan.

Literature review

Foreign scholars' works examine difficulties and answers relating to the concept of farmer sustainability, as well as issues concerning the justification of stable development as an alternative to economic growth. The prospects for steady agriculture sector development and the variables influencing it are viewed as a long-term strategic direction of state policy, establishing circumstances for the growth and development of firms, particularly SMEs, in an era of fierce global competition. Financial support is critical in this environment, necessitating the implementation of a number of measures aimed at promoting the country's development through the use of an indicator system.

Financial support for agricultural firms, as well as the adaptation of foreign expertise in Kazakhstan, help to build a sustainable and competitive agricultural industry that satisfies current demands. Foreign scientists (Vartanova, 2019) [1], (Vartanova, Drobot, 2018) [2], (Ovchinnikov, 2018) [3], and (Prokofev, Sibiryayev, 2019). [4] (Sultanova, 2017) [5], (Sushko, 2020) [6], and (Chernikova S.A., Kovaleva E.B., Pytkina S.A.) [7] discuss many issues of practical financial support for agricultural firms.

Budgetary support for the financial recovery of agricultural firms in other nations is an important tool for promoting the agricultural sector's long-term development and competitiveness. Budget support that is properly managed and targeted helps agricultural firms recover financially, improves their financial status, and promotes long-term development.

In other foreign countries, budget programs are focused at financial rehabilitation of agricultural firms in order to increase their competitiveness, sustainability, and efficiency. Budgetary support measures are becoming increasingly crucial in the context of current concerns such as climate change, biodiversity threats, and economic and social changes to assure agriculture's long-term development.

The concept of effective budgetary utilization, including the sources of funding, procedures, and evaluation criteria, is central to scientific analysis and control. Despite the fact that efficiency is an important attribute of an economic institution, and many scholars have studied and continue to study it, there is no universally accepted definition of budget efficiency. This is because this idea is inextricably linked to macroeconomic policy, means of administering the economy at the national level, organizational and legal forms of management, and various sorts of economic activity at the company level. Management effectiveness cannot be measured by a single indicator; rather, it is defined by the interaction of multiple factors, including natural,

human, socioeconomic, environmental, and others, that influence the adoption and execution of management choices (Gillan et al., 2021) [8].

Findings

Agriculture is important to Kazakhstan's socioeconomic growth since it employs a large portion of the people, contributes to food security, and accounts for a considerable portion of GDP and exports. However, agricultural enterprises in the Republic of Kazakhstan face a number of challenges, including high production costs, reliance on foreign economic factors, changing climatic conditions, and volatility in global agricultural product prices, all of which contribute to a decline in financial stability and the emergence of crisis situations that require timely intervention. Against the backdrop of Kazakhstan's ongoing economic transformation and integration into global markets, there is a need to develop and implement effective methods of financial rehabilitation of agricultural enterprises, allowing not only to overcome temporary difficulties but also to create conditions for long-term growth and modernization of the sector.

Foreign experience of methods of financial recovery of agricultural formations includes various approaches and measures used in different countries to restore the financial stability of agricultural enterprises [9]. Some of them are actively used in Kazakhstan, for example, subsidies, tax breaks, cooperatives, etc. Consider the other techniques and programs used in worldwide experience to help agricultural firms recover financially (Table 1).

Table 1. Internationally accepted measures and plans for the financial rehabilitation of agricultural enterprises

№	Method	Country	Measures	Programmes
1	Agro Insurance	USA, Canada	It is extensively employed as a way of financial recovery that reduces the risks connected with poor weather conditions, plant and animal diseases, and variations in market pricing.	The state subsidizes agricultural insurance programs, making them available to the majority of farmers and adding to the resilience of agricultural formations to external shocks.
2	Investing in technical innovation and sustainable development	Germany, Israel	Drip irrigation systems, process automation and robotization, and environmentally friendly production are all examples of investments in innovative technology and sustainable development. The government gives financial assistance for innovation, resulting in higher production and decreased prices.	Agro-formations receive assistance for the implementation of advanced water conservation and sustainable farming methods, helping to effectively use limited natural resources

3	Using business diversification programs	Australia, Canada	In order to recoup financially, farmers actively pursue diversification, which includes not only farming but also the growth of other industries like agrotourism, product processing, and the creation of eco-friendly goods.	Government programs may offer grants or subsidies to help fund these kinds of projects.
4	Adaptation of international standards and certification	Switzerland, Japan	Certification processes and conformity with international quality standards are constantly evolving. Agroformations that use modern standards have access to new markets and potential to increase revenues.	The program developed for the countries of the Asia-Pacific region (APEC Food Security Standards), the National Certification System (JAS (Japanese Agricultural Standards)), Swiss GAP (Good Agricultural Practices)
Note: Compiled by the author				

Foreign experience has shown that financial recovery of agricultural firms is a key approach for ensuring the agricultural sector's long-term development. Leading international studies underline the relevance of public budget assistance as a critical instrument for increasing agricultural firms' competitiveness and stability in the face of global competition and changing environmental circumstances.

In international practice, support programs aim to create favorable conditions for the financial recovery of agricultural enterprises through subsidies, tax incentives, concessional lending, and investment grants, thereby improving enterprises' financial situation, ensuring their resilience to external economic and environmental challenges, and stimulating agricultural production development. Special emphasis is placed on incorporating environmental and socioeconomic aspects into agricultural enterprise management, making the approach to financial recovery complicated and varied. Examples from other countries demonstrate that well-organized financial assistance is critical in developing a long-term plan for agriculture sector sustainability and can serve as a good model for adaptation in Kazakhstan.

Thus, using international expertise to the financial recovery methods presented in Table 1 in Kazakhstan can help to improve the agricultural sector, increase its competitiveness, and provide conditions for long-term sustainable growth of agriculture.

Financial rehabilitation of agricultural firms is a series of procedures designed to restore their financial stability and increase labor efficiency. The primary approaches that may be used in this procedure are listed below (Table 2).

Table 2. Methods for the financial rehabilitation of agricultural operations

№	Method	Implementation
1	Debt Restructuring	Negotiations with creditors to renegotiate debt repayment arrangements, including term extensions, interest rate reductions, or partial discharge of debt

		obligations.
2	Cost optimization	Analyze all expenses and discover possibilities to minimize them, such as automating procedures, improving logistics, and optimizing resource use (water, electrical power, etc.).
3	Diversification of Production Activities	Increasing the variety of produced goods and services, introducing new technology and working techniques, and lowering the risks associated with changing market circumstances
4	Improving Financial Accounting and Planning	Introduction of contemporary methods of accounting and analysis of financial statements, assisting in more properly assessing the financial status and planning the budget
5	Investments in Modernization	Attracting investments to improve the material and technological basis, improving productivity and lowering costs
6	Usage of subsidies and grants	Active participation in state assistance programs, including as subsidies, grants, and favorable loans for agricultural firms.
7	Improving Marketing	Creating new product promotion tactics and utilizing digital platforms to increase sales and enhance consumer engagement
8	Financial Analysis and Monitoring	Regular examination of financial data and monitoring of key performance indicators (KPIs) to discover problems in an efficient manner and take measures to eliminate them
9	Partnership and Cooperation	Cooperatives or alliances with other agricultural firms are formed to solve common challenges, optimize costs, and increase sales markets.
Note: Compiled by the author.		

Combining these strategies can greatly enhance agricultural firms' financial situation and market competitiveness.

In compliance with Decree No. 960 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021. Following approval of the Concept of Development of the Republic of Kazakhstan's Agro-industrial Complex for 2021-2030, the establishment of new production facilities will be accomplished through:

- Enhance investment subsidy mechanisms;
- Lower interest rates on loans and leases;
- Provide loan guarantees and insurance.
- Expanding concessional finance tools and regions of subsidy;
- Institutionalization of the credit partnership system [10].

Let us now look at the elements influencing the growth of Kazakhstan's agro-industrial complex and their impact on the financial component (Table 3) [11].

Table 3. Factors impacting the growth of the Republic of Kazakhstan's agro-industrial complex

Year	GDP (agricultural, forestry, and fisheries): million tenge	Agricultural Services	Subsidies for agricultural enterprises: million tenge	Number of funded projects: in million tenge.	Investments in fixed assets, forestry, agriculture and fisheries: million tenge	Production of cattle meat (in slaughter weight) in thousands of tons.
01.11	1 832 335,4	5 871,7	112,1	4624	4 653 528	834,4
01.12	2 733 474,7	6 463,6	125,0	4817,6	5 010 231	838,1
01.13	2 407 939,3	6 664,7	131,2	4987	5 473 161	844,7
01.14	2 963 938,2	8 761,9	134,6	5047	6 072 687	871,0
01.15	3 158 758,6	10 479,7	148,7	5146	6 591 482	900,2
01.16	3 321 718,5	11 849,9	152,0	5217	7 024 709	931,0
01.17	3 701 415,4	15 271,1	220,2	6186	7 762 303	960,7
01.18	4 092 333,0	10 835,8	260,4	13217	8 770 573	1 017,6
01.19	4 497 585,4	12 145,6	226,1	11826	11 179 036	1 059,4
01.20	5 177 893,7	14 005,7	324,5	2180	12 576 793	1 120,6
01.21	6 363 976,1	9 897,9	349	24041	12 270 144	1 168,6
01.22	7 549 827,9	11 223,4	374	33145	12 568 938	1 231,1

The development of the agro-industrial complex (AIC) depends on many factors, which can be divided into several groups: economic, social, natural and climatic, technological, organizational and political. Economic factors play a key role in the development of the agro-industrial complex, as they directly affect the availability of resources, production efficiency and financial stability of the industry.

Using the quantitative values of the factors influencing the development of the agro-industrial complex (Table 3), we will compile a correlation matrix and the results of the analysis (Tables 4 and 5).

Table 4. Correlation Matrix

Indicator	Agricultural GDP	Agricultural services	Agricultural subsidies	Number of funded projects:	Investments in fixed assets of agricultural enterprises	Production of certain types of agricultural products
Agricultural GDP	1,000	0,493	0,959	0,847	0,929	0,978
Services	0,493	1,000	0,552	0,112	0,619	0,564

Subsidies	0,959	0,552	1,000	0,749	0,950	0,979
Funded projects	0,847	0,112	0,749	1,000	0,652	0,779
Investments	0,929	0,619	0,950	0,652	1,000	0,977
Production of certain types of agricultural products	0,978	0,564	0,979	0,779	0,977	1,000
Note: Compiled by the author based on calculations done.						

The correlation matrix shows the degree of relationship between key indicators related to agriculture. Each element of the matrix represents a correlation coefficient, which ranges from -1 to 1:

- 1 – complete positive dependence: a change in one indicator is associated with a similar change in another.

- 0 – no dependence.

- -1 – complete negative dependence: indicators change in opposite directions.

As can be seen from the table, agricultural GDP has a high positive relationship with:

- Subsidies (0.959): Indicates a significant impact of subsidies on GDP growth.

- Investments (0.929): Investments are directly related to GDP growth.

- Production of individual types of products (0.978): Production has a key impact on the agricultural economy.

- Funded projects (0.847): Implemented projects also contribute to GDP growth.

Moderate relationship with:

- Agricultural services (0.493): Services have a less significant impact on GDP than subsidies or investments.

Table 5. Results of the analysis

Indicator	coef	std err	t	P> t	[0.025	0.975]
Const	-6.05e+06	7.86e+06	-0,770	0,471	-2.53e+07	1.32e+07
Services	15.1189	61.144	0,247	0,813	-134.495	164.733
Subsidies	1461.4446	6427.066	0,227	0,828	-1.43e+04	1.72e+04
Funded projects	38.7886	43.638	0,889	0,408	-67.989	145.566
Investments	-0.0465	0.330	-0,141	0,893	-0.854	0.761
Production of certain types of agricultural products	9744.5640	1.23e+04	0,790	0,59	-2.04e+04	3.99e+04
Note: Compiled by the author based on calculations done						

Subsidies and investments have the greatest impact on agricultural development, including GDP growth, increased production and project support.

Agricultural services have a less pronounced impact on key indicators, which may indicate the need for their further development.

Funded projects make an important contribution, but their impact is inferior to subsidies and investments.

The production of certain types of products is directly related to economic growth, which underlines the importance of supporting the manufacturing sector.

Regression analysis:

– The model explains 97.6% of the variation in GDP in agriculture (R-squared value = 0.976), indicating high accuracy. – None of the independent variables showed a significant level of statistical significance (p-value > 0.05), indicating the presence of multicollinearity or the need to revise the model. – Signs of multicollinearity may be associated with a high correlation between variables such as subsidies and certificate production.

Table 6 shows the general conclusion of the correlation and regression analyses.

Table 6. Overall results about the correlation level and the values of the regression coefficient

Parameter	Value	Remark
Correlation analysis		
Correlation of GDP and meat production	0,978	High positive correlation
Correlation of GDP and subsidies	0,959	High positive correlation
Correlation of GDP and investments	0.929	Significant positive correlation
Correlation of GDP and funding projects	0,847	Highly significant positive correlation
Correlation of GDP and agricultural services	0,493	Modest positive correlation
Regression Analysis		
R-square	0,976	The model accounts for 97.6% of the volatility in GDP.
Coefficient of agricultural services	15,119	Statistically insignificant (p-value = 0.813)
The coefficient for subsidizing	1461,445	Statistically insignificant (p-value = 0.828)
The coefficient for funding projects	38,789	Statistically insignificant (p-value = 0.408)
The coefficient for investment	-0,046	Statistically insignificant (p-value = 0.893), negative correlation
Coefficient for producing specific sorts of agricultural (meat) products	9744,564	Statistically insignificant (p-value = 0.459)
Note: Compiled by the author based on calculations done		

Based on the findings of the analysis, it is possible to conclude that the modernization of agricultural enterprises is the result of the interaction of many factors, including physical, economic, organizational, cultural, and motivational factors; however, attention should be focused on the introduction of technological innovations and ways to support agricultural formations that are required for their financial well-being and financial stability.

The following points must be highlighted in order to understand the relationship between the primary results of correlation and regression analysis and the methods employed in the financial rehabilitation of agricultural enterprises:

1) The substantial impact of state support and growth in livestock production on the agricultural economy is indicated by the high correlation of agricultural GDP with the production of specific agricultural (meat) products (0.978) and subsidies (0.959). This suggests that subsidies and support for livestock-focused agricultural enterprises should be maintained and strengthened.

2) Investments in agriculture (0.929) have a strong positive relationship with agricultural GDP, emphasizing the importance of attracting funds to agricultural fixed assets, assuming the use of financial recovery methods such as debt restructuring and increased investment in innovation and modernization.

3) Regression analysis coefficients show that some indicators, such as subsidies and the production of certain types of agricultural (meat) products, have a significant impact on agricultural GDP; however, not all factors have reached statistical significance, indicating the need for additional analysis methods or the inclusion of other factors.

4) The negative link between investments and agricultural GDP could be attributed to a mismatch in time or structural changes in the industry, implying the need for further steps to optimize investment strategy.

The correlation and regression analyses highlight the role of subsidies, investments, and agricultural production in improving the agricultural industry. Financial recovery for agricultural firms necessitates an integrated approach that includes debt restructuring, state support, and investment incentives to ensure the industry's long-term economic success.

Conclusion

An integrated strategy to the financial rehabilitation of agricultural firms, focused on improving the investment climate, strengthening government support, and raising productivity, is beneficial to the long-term development of the agricultural sector and the economy in general:

Improving the investment climate:

– Agriculture frequently encounters high risks due to seasonality and environmental variables. Creating favorable conditions for investors, such as tax breaks, government guarantees, and infrastructure access, encourages private and foreign investment, modernizing production facilities and introducing new technologies to boost agricultural enterprises' competitiveness.

– Additionally, investing in innovation and modernization boosts productivity and reduces costs, which is crucial for increasing profitability. The correlation study results show that

there is a considerable relationship between agricultural investments and GDP, stressing the importance of continuous investment support.

Strengthening government support:

– State support in the form of subsidies and concessional loans assists agricultural firms in overcoming temporary financial challenges, particularly in unstable market conditions. The correlation analysis revealed a strong positive relationship between subsidies and agricultural GDP, highlighting their importance in stimulating sectoral growth.

– Subsidies help enterprises improve their material and technical base, enabling them to purchase modern equipment, seeds, and fertilizers, leading to sustainable growth and increased efficiency.

Performance improvements:

– Improve labor productivity through sophisticated management approaches, automation, and digitalization to cut production costs and improve product quality during financial recovery in agricultural firms.

– Productivity development is also linked to better resource use, which can be accomplished through education and training, the implementation of quality management systems, and enhanced logistics.

Authors' contribution.

R.S. Sarbassova – theoretical substantiation, literature review, data collection, results interpretation.

B.T. Aimurzina – model building, data collection and processing, goal statement.

Saban Celik – literature review, data collection and processing, results interpretation.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

References

1. Vartanova M.L. Global'nye tendencii v prodoval'stvennoj politike i ih vliyanie na demograficheskoe razvitie [Global trends in food policy and their impact on demographic development] // Ekonomicheskie otnosheniya. [Economic relations] - 2019. - Tom 9. - Volume 9. - №4. - P.2877-2888. - URL: <https://doi.org/10.18334/eo.9.4.41507> (accessed: 22.09.2024).

2. Vartanova M.L., Drobot E.V. Perspektivy ocifrovaniya sel'skogo hozyajstva kak prioritetnogo napravleniya importozameshcheniya [Prospects of farm digitization as a priority area of import substitution] // Ekonomicheskie otnosheniya [Economic relations] - 2018. - Volume 8. - №1. - P.1-18. - URL: <https://doi.org/10.18334/eo.8.1.38881.14>.

3. Ovchinnikov O.G. Evolyuciya mer agrarnoj politiki SSHA v nachale XXI veka [Evolution of US agrarian policy measures at the beginning of the XXI century] //SSHA i Kanada: ekonomika, politika, kul'tura. [USA and Canada: economics, politics, culture]. - 2018. - № 3 (579). - P.5-20.

4. Prokof'ev M.N., Sibiryayev A.S. Mirovoj opyt gosudarstvennoj finansovoj podderzhki sel'skogo hozyajstva [The world experience of state financial support for agriculture] // Vestnik NGIEI [Bulletin of NGIEI]- 2019. - №2(93). - P.119-125.

5. Sultanova G.T. Gosudarstvennaya podderzhka sel'skogo hozyajstva v zarubezhnyh stranah [State support for agriculture in foreign countries // // Problemy agrarnogo rynka [Problems in agricultural market]- 2017. - №3. - P.131-135.

6. Sushko V. Analiz processa formirovaniya kon'yunktury prodovol'stvennogo rynka Evropejskogo soyuza [Analysis of the formation of the conjuncture of the European Union's food market] // Agrarnaya ekonomika.[Agrarian Economics]- 2020. - №2(297). - P.12-28.

7. CHernikova S.A., Kovaleva E.B., Pytkina S.A. Mekhanizm finansovoj podderzhki innovacionnoj deyatel'nosti agropromyshlennogo kompleksa prostranstvenno-otraslevoj struktury regiona [The mechanism of financial support for innovative activities of the agro-industrial complex in the spatial and sectoral structure of the region] // Ekonomicheskie otnosheniya [Economic relations]. - 2020. - Volume 10. - № 2. - P.543-558. - URL: <https://doi.org//10.18334/eo.10.2.110101>

8. Gillan, S. L., Koch, A., and Starks, L. T. (2021). Firms and Social Responsibility: An Overview of ESG and Social Development Research in Corporate Finance. J. Corp. Finance 66, 101889. - URL: <https://doi.org//10.1016/j.jcorpfin.2021.101889>

9. Kambali, Ujwala, & Panakaje, Niyaz, (2022). A Review on Access to Agriculture Finance by Farmers and its Impact on their Income. International Journal of Case Studies in Business, IT, and Education - URL: <https://doi.org//10.5281/zenodo.6513302>

10. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gody [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021. -№960 On Approval of the Concept of Development of the Republic of Kazakhstan's Agro-industrial Complex for 2021–2030] [Electronic resource]. - URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (accessed 02.09.2024).

11. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK [Data compiled by the Bureau of National Statistics of Kazakhstan's Agency for Strategic Planning and Reforms]. - [Electronic resource]. - URL: <https://www.stat.gov.kz> (accessed 15.09.2024).

Р.С.Сарбасова¹, Б.Т.Аймурзина², Сабан Челик³

^{1,2}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Измир Катип Челеби университеті, Измир, Түркия

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қаржылық сауықтыру әдістері

Андатпа. Қазақстан Республикасында агроқұрылымдарды қаржылық сауықтыру әдістерін зерттеудің өзектілігі ел экономикасы үшін агроөнеркәсіптік кешенді тұрақты және тұрақты дамытудың маңыздылығына негізделген. Ауыл шаруашылығы халықтың едәуір бөлігін жұмыспен қамтуды қамтамасыз ете отырып, азық-түлік қауіпсіздігіне жәрдемдесіп, ЖІӨ мен экспорттың елеулі үлесін қалыптастыра отырып, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында шешуші рөл атқарады.

Зерттеудің мақсаты ҚР-дағы агроқұрылымдардың қаржылық тұрақтылығын қалпына келтіруге, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және агроөнеркәсіптік кешеннің ұзақ мерзімді

дамуын қамтамасыз етуге бағытталған қаржылық сауықтырудың тиімді әдістерін әзірлеу және негіздеу болып табылады.

Зерттеу барысында қаржылық сауықтырудың қолданыстағы тәсілдеріне талдау жүргізілді, халықаралық тәжірибе зерделенді, Қазақстандағы агроқұрылымдардың проблемалары мен ерекшеліктері анықталды, сондай-ақ ұлттық экономикалық жағдайлар мен ауыл шаруашылығының ерекшеліктерін ескере отырып, қолданылатын шараларды жақсарту бойынша нақты ұсыныстар ұсынылды.

Қарыздарды қайта құрылымдауды, мемлекеттік қолдауды, инновациялық технологияларды енгізуді және операциялық тиімділікті арттыруды қамтитын қаржылық сауықтырудың кешенді әдістерін қолдану Қазақстан Республикасындағы агроқұрылымдардың қаржылық тұрақтылығын айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекеттік қолдау, қаржылық сауықтыру, агроқұрылымдар, агроөнеркәсіптік кешен (АӨК), тұрақтылық, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары

Р.С.Сарбасова*¹, Б.Т.Аймурзина², Сабан Челик³

^{1,2}*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

³*Измирский университет имени Катипа Челеби, Измир, Турция*

Методы финансового оздоровления агроформирований в Казахстане

Аннотация. Актуальность исследования методов финансового оздоровления агроформирований в Республике Казахстан обусловлена важностью стабильного и устойчивого развития агропромышленного комплекса для экономики страны. Сельское хозяйство играет ключевую роль в социально-экономическом развитии Казахстана, обеспечивая занятость значительной части населения, способствуя продовольственной безопасности и формируя существенную долю ВВП и экспорта.

Целью исследования является разработка и обоснование эффективных методов финансового оздоровления агроформирований в РК, направленных на восстановление их финансовой устойчивости, повышение конкурентоспособности и обеспечение долгосрочного развития агропромышленного комплекса.

В процессе исследования был проведен анализ существующих подходов к финансовому оздоровлению, изучен международный опыт, выявлены проблемы и особенности агроформирований в Казахстане, а также предложены конкретные рекомендации по улучшению применяемых мер с учетом национальных экономических условий и специфики сельского хозяйства.

Применение комплексных методов финансового оздоровления, включающих реструктуризацию долгов, господдержку, внедрение инновационных технологий и повышение операционной эффективности, позволит существенно повысить финансовую устойчивость агроформирований в Республике Казахстан.

Ключевые слова: господдержка, финансовое оздоровление, агроформирования, агропромышленный комплекс (АПК), устойчивость, сельскохозяйственные предприятия.

References

1. Vartanova M.L. Global'nye tendencii v prodovol'stvennoj politike i ih vliyanie na demograficheskoe razvitie [Global trends in food policy and their impact on demographic development] // Ekonomicheskie otnosheniya. [Economic relations] - 2019. - Tom 9. - Volume 9. - No. 4. - p. 2877-2888. doi: 10.18334/eo.9.4.41507. [in Russian]
2. Vartanova M.L., Drobot E.V. Perspektivy ocifrovaniya sel'skogo hozyajstva kak prioriternogo napravleniya importozameshcheniya [Prospects of farm digitization as a priority area of import substitution] // Ekonomicheskie otnosheniya [Economic relations] - 2018. - Volume 8. - No. 1. - p. 1-18. doi: 10.18334/eo.8.1.38881.14. [in Russian]
3. Ovchinnikov O.G. Evolyuciya mer agrarnoj politiki SSHA v nachale XXI veka [Evolution of US agrarian policy measures at the beginning of the XXI century] //SSHA i Kanada: ekonomika, politika, kul'tura. [USA and Canada: economics, politics, culture]. - 2018. - № 3 (579). - p. 5-20. [in Russian]
4. Prokof'ev M.N., Sibiryayev A.S. Mirovoj opyt gosudarstvennoj finansovoj podderzhki sel'skogo hozyajstva [The world experience of state financial support for agriculture] // Vestnik NGIEI [Bulletin of NGIEI]- 2019. - № 2 (93). - Pp. 119-125.
5. Sultanova G.T. Gosudarstvennaya podderzhka sel'skogo hozyajstva v zarubezhnyh stranah [State support for agriculture in foreign countries // // Problemy agrarnogo rynka [Problems in agricultural market]- 2017. - No. 3. - pp. 131-135. [in Russian]
6. Sushko V. Analiz processa formirovaniya kon'yunktury prodovol'stvennogo rynka Evropejskogo soyuza [Analysis of the formation of the conjuncture of the European Union's food market] // Agrarnaya ekonomika.[Agrarian Economics]- 2020. - № 2 (297). - Pp. 12-28.
7. Chernikova S.A., Kovaleva E.B., Pytkina S.A. Mekhanizm finansovoj podderzhki innovacionnoj deyatel'nosti agropromyshlennogo kompleksa prostranstvenno-otraslevoj struktury regiona [The mechanism of financial support for innovative activities of the agro-industrial complex in the spatial and sectoral structure of the region] // Ekonomicheskie otnosheniya [Economic relations]. - 2020. - Volume 10. - No. 2. - p. 543-558. doi: 10.18334/eo.10.2.110101.[in Russian]
8. Gillan, S. L., Koch, A., and Starks, L. T. (2021). Firms and Social Responsibility: An Overview of ESG and Social Development Research in Corporate Finance. *J. Corp. Finance* 66, 101889. doi:10.1016/j.jcorpfin.2021.101889
9. Kambali, Ujwala, & Panakaje, Niyaz, (2022). A Review on Access to Agriculture Finance by Farmers and its Impact on their Income. *International Journal of Case Studies in Business, IT, and Education* <https://doi.org/10.5281/zenodo.6513302>
10. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 Ob utverzhdenii Konceptcii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021 – 2030 gody [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 No. 960 On Approval of the Concept of Development of the Republic of Kazakhstan's Agro-industrial Complex for 2021–2030] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (accessed 20.11.2024)
11. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK [Data compiled by the Bureau of National Statistics of Kazakhstan's Agency for Strategic Planning and Reforms]. - [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.stat.gov.kz> (accessed 15.11.2024)

Авторлар туралы мәлімет:

Сарбасова Р.С. – хат-хабар авторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Қаржы» БББ докторанты, Қажымұқан көшесі, 11, Z01C0T6, Астана, Қазақстан.

Аймұрзина Б.Т. – экономика ғылымдарының докторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Қаржы» кафедрасының профессоры, Қажымұқан көшесі, 11, Z01C0T6, Астана, Қазақстан.

Saban Çelik – PhD, Катип Челеби атындағы Измир университетінің қауымдастырылған профессоры, Balatçık, Havaalanı Şosesi Cd. No:33/2, 35620 Çiğli/İzmir, Түркия.

Сведения об авторах:

Сарбасова Р.С. – автор для корреспонденции, докторант ОП «Финансы», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Z01C0T6, Астана, Казахстан.

Аймұрзина Б.Т. – доктор экономических наук, профессор кафедры «Финансы», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Z01C0T6, Астана, Казахстан.

Saban Çelik – PhD, ассоциированный профессор, Измирский университет имени Катипа Челеби, Balatçık, Havaalanı Şosesi Cd. No:33/2, 35620 Çiğli/İzmir, Турция.

Information about authors:

Sarbassova R.S. – corresponding author, doctoral student of the Department of Finance, L.N. Gumilyov Eurasian National University, st. Kazhymukan, 11, Z01C0T6, Astana, Kazakhstan

Aimurzina B.T. – doctor of economics, professor of the Department of Finance, L.N. Gumilyov Eurasian National University, st. Kazhymukan, 11, Z01C0T6, Astana, Kazakhstan

Saban Çelik – PhD, associate professor, Izmir Katip Çelebi University, Balatçık, Havaalanı Şosesi Cd. No:33/2, 35620 Çiğli/Izmir, Türkiye.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.81.23
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-224-239>

Addressing Regional Disparities and Enhancing Efficiency in Kazakhstan's Budget System

Turmakhanbetova G.A.¹, Tulaganov A.B.*², Butkenova A.³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³K.Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹turgalat@mail.ru, ²Tulaganov22@mail.ru, ³butkenova@mail.ru)

Abstract. Kazakhstan's financial system is instrumental in advancing the nation's economic development, yet ongoing structural and policy-related obstacles continue to impede its overall efficiency. This study investigates the key elements of Kazakhstan's financial mechanisms—namely state budget allocations, inter-budgetary relations, tax policies, and transfer mechanisms—to propose targeted strategies for improving their functionality. The findings indicate a distinct trend toward performance-oriented budgeting, marked by increasing investment in social services and infrastructure. However, the comparatively limited support for economic diversification raises concerns about the country's long-term resilience. In addition, pronounced regional disparities underscore the necessity of allocating resources more equitably to foster balanced socio-economic development. While tax incentives aimed at supporting small and medium-sized enterprises have yielded some positive outcomes, the tax base remains disproportionately dependent on the oil and gas sector, leaving Kazakhstan susceptible to external market fluctuations. Transfer mechanisms have contributed to reducing poverty rates, yet their effectiveness is undermined by shortcomings in targeting and sustainability. Comparative analyses of neighboring countries point to significant opportunities for adopting best practices in areas such as budget transparency, SME promotion, and financial market reform. The study concludes by recommending that Kazakhstan reprioritize its budget to emphasize economic diversification, address regional funding inequities, broaden its tax base, and enhance social transfer efficiency. Taken together, these measures can strengthen the nation's financial system, mitigate external risks, and support Kazakhstan's objectives for sustainable growth and economic diversification.

Keywords: Kazakhstan's financial system, efficiency enhancement, state budget allocation, economic diversification, regional disparities, tax policy, transfer mechanisms

Received 13.11.2024. Revised 02.12.2024. Accepted 12.12.2024. Available online 31.12.2024

Introduction

A country's financial system is fundamental to its economic stability, growth, and capacity to manage both domestic and international pressures. For Kazakhstan – a resource-rich nation strategically located between Europe and Asia – significant achievements in economic development since independence are evident. Yet the country still confronts persistent barriers to optimizing its financial mechanisms, particularly in ensuring sustainable growth and reducing reliance on the oil and gas sector.

Kazakhstan's financial system comprises various interconnected elements, including state budget allocations, inter-budgetary relations, tax policies, and transfer mechanisms. Together, these components shape how public resources are allocated, the quality of public services, and the general economic well-being of citizens. Although government-led reforms have targeted improvements in fiscal governance and transparency, challenges such as regional developmental imbalances, dependence on volatile global commodity markets, and inefficiencies in social spending highlight areas that require urgent policy attention.

The salience of this topic is underscored by global economic shifts that call for resilient economies, capable of weathering external shocks. For Kazakhstan, bolstering economic diversification, encouraging equitable regional development, and formulating efficient fiscal policies are key to mitigating vulnerabilities and promoting sustained progress. By identifying and addressing structural inefficiencies, the country stands to reinforce its economic stability and meet its long-term strategic targets, including those set forth in the “Kazakhstan-2050” Strategy.

This study contributes to the existing literature by providing an in-depth examination of Kazakhstan's financial system mechanisms. It specifically assesses the effectiveness of state budget allocations, inter-budgetary arrangements, tax structures, and transfer modalities, while proposing strategies to enhance their efficiency. To frame the investigation, the study draws on theoretical foundations such as state-centric financial system theory and systemic efficiency and financial mechanism theory, offering a structured approach to both analysis and policy recommendations.

By evaluating these elements collectively, the study addresses the urgent need for a well-coordinated plan to optimize Kazakhstan's financial system. It also furnishes actionable insights for policymakers to implement reforms conducive to more equitable resource distribution, an expanded and diversified economic base, and better socio-economic outcomes across the country.

Literature Review

Enhancing the efficiency of Kazakhstan's financial system mechanisms is a multifaceted challenge that has garnered significant attention in recent academic discourse. This literature review synthesizes recent studies that explore various dimensions of Kazakhstan's financial system, including monetary policy effectiveness, risk management in the banking sector, the influence of international organizations, the impact of local financial markets on economic

growth, economic diversification, financing high-tech industries, technological advancements in banking, and the implementation of macroprudential policies. Additionally, the presence of regional funding discrepancies—where a limited number of resource-rich or economically advanced regions benefit from larger budget allocations—emerges as a cross-cutting theme that may influence the success or limitations of each reform area. The review aims to identify existing gaps, limitations, and areas for further research to inform strategies for optimizing Kazakhstan's financial mechanisms.

Garifollaevna and Baurzhanovna analyze the efficacy of Kazakhstan's monetary policy, focusing on the central bank's role in stabilizing the economy through financial transmission mechanisms, particularly the interest rate channel [1]. Their study underscores the challenges faced by the National Bank of Kazakhstan in transmitting policy signals effectively due to structural inefficiencies within the financial system. The authors argue that the underdevelopment of financial markets and limited diversification impede the smooth functioning of monetary policy tools. Where considerable regional funding imbalances exist, these limitations may be further magnified, as peripheral areas receive fewer resources to build local financial infrastructure. They suggest that strengthening financial infrastructure and enhancing market-based instruments are essential for improving policy transmission and overall economic stability.

This study highlights a critical gap in the effective implementation of monetary policy in Kazakhstan. While the central bank possesses traditional tools for economic stabilization, the inefficiencies in financial markets limit their impact. Addressing these structural issues is crucial for enhancing the efficiency of monetary mechanisms within the country's financial system—especially in less-developed regions where limited institutional capacity can hinder uniform policy effectiveness.

Buzabayeva et al. explore strategies for improving financial performance and risk management in Kazakhstan's banking sector [2]. Their research emphasizes the importance of robust risk management frameworks to stabilize the banking sector amid economic volatility. The authors identify weaknesses in credit risk assessment, operational risk management, and regulatory compliance as significant factors contributing to financial instability. They recommend implementing advanced risk assessment models, enhancing regulatory oversight, and fostering a risk-aware culture within banking institutions. Such measures can also help address uneven risk exposures across regions, where rural or newly established areas may exhibit distinct vulnerability profiles.

The study reveals that despite previous reforms, Kazakhstan's banking sector remains vulnerable to internal and external shocks due to inadequate risk management practices. This vulnerability presents an opportunity to enhance the efficiency of financial mechanisms by strengthening risk management and regulatory frameworks, which is essential for the resilience of the financial system. Moreover, narrowing the gap in regional financial services provision could reduce concentration risks and improve systemic stability.

Amonboev examines the role of international organizations in fostering financial development in Kazakhstan and Uzbekistan [3]. The study discusses how entities like the World Bank and the International Monetary Fund have supported financial infrastructure improvements, increased liquidity, and promoted regulatory reforms. The author notes that international cooperation has

facilitated the adoption of global best practices and provided technical and financial assistance critical for development. In light of uneven funding across regions, such external support may require tailored approaches to ensure that under-resourced areas also benefit from these international programs.

However, the study also points out that reliance on international organizations may lead to policy implementations that are not fully aligned with local economic conditions. This suggests a need for a balanced approach that integrates international expertise with domestic priorities to enhance the efficiency of financial mechanisms effectively. In regions lacking robust administrative capacity, balancing donor-driven recommendations with on-the-ground realities becomes even more critical for ensuring equitable outcomes.

Nichkasova and Nezhinsky investigate the relationship between local financial markets and economic growth in Kazakhstan [4]. Their case study demonstrates that well-developed financial markets contribute significantly to economic expansion by providing necessary capital for investment and facilitating efficient resource allocation. The authors highlight that liquidity constraints and limited access to financing hinder the growth potential of businesses, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs). Such constraints can be exacerbated in regions that have lower budgetary allocations or lack the financial infrastructure seen in wealthier areas.

The research indicates a gap in the accessibility and efficiency of financial markets in supporting economic growth. Enhancing market liquidity, diversifying financial instruments, and improving access to capital for SMEs are identified as key strategies for optimizing the financial system's contribution to economic development. Ensuring that provincial and rural locales also receive adequate resources is vital for overcoming the center-periphery divide and enabling broader participation in financial markets.

For instance, Zabortseva focuses on the necessity of diversifying Kazakhstan's economy by reforming its financial structures [5]. The study argues that the country's heavy reliance on the oil and gas sector makes it susceptible to global commodity price fluctuations. Financial reforms aimed at supporting other sectors, such as manufacturing and services, are crucial for sustainable growth. The author suggests that developing alternative financing mechanisms, such as venture capital and private equity, can stimulate investment in non-resource sectors. Regional discrepancies in funding allocations, however, may slow these diversification efforts if certain provinces receive insufficient support to develop local industries.

This research highlights a strategic gap in Kazakhstan's economic planning. By diversifying financial mechanisms and supporting a broader range of industries, the country can reduce its economic vulnerability and promote stability. Financial structural reforms are thus imperative for enhancing the overall efficiency of the financial system. Targeting these reforms to underfunded regions could further strengthen national resilience by distributing economic opportunities more evenly.

In their study, Sadykhanova and Erezhepova address the efficiency of financing mechanisms for high-tech industries in Kazakhstan [6]. They identify significant barriers to financing innovation, including a lack of specialized financial instruments, insufficient government support, and limited investor interest. The authors propose that targeted financial policies,

such as tax incentives and grants, along with the development of venture capital markets, are essential to foster growth in the high-tech sector. However, if higher-tech initiatives remain concentrated in privileged regions, the national innovation ecosystem may fail to achieve broad-based development or equitable spillovers.

The study points out a critical gap in the financial support for innovation-driven industries, which are vital for economic modernization. Enhancing the efficiency of financial mechanisms to support high-tech industries can contribute to economic diversification and competitiveness. Yet, ensuring such support reaches beyond major cities or oil-rich provinces would likely enhance Kazakhstan's overall capacity for technological advancement and inclusive growth.

Akhmedov and Uzhegova assess whether the implementation of a new management information system (MIS) has improved operational efficiency in Kazakhstan's banking industry [7]. Their findings indicate that the adoption of advanced technology has led to better decision-making processes, reduced operational costs, and improved customer service. However, they also note challenges related to employee training and integration with existing systems. Such hurdles could be even more pronounced in remote or less-resourced areas, widening the digital divide if local institutions cannot invest in these upgrades.

The research suggests that technological innovation is a key driver of efficiency in financial mechanisms. Embracing digital transformation can enhance operational performance, but it requires careful implementation and ongoing support to realize its full benefits. Equitable budgetary provisions for banking technology across regions may therefore be a key factor in ensuring that all parts of the country benefit from advanced financial solutions.

Ybrayev et al. analyze the effectiveness of macroprudential policy tools, specifically the debt service-to-income (DSTI) cap, in Kazakhstan [8]. The study finds that implementing DSTI caps has helped contain household debt levels and reduce systemic risks. The authors emphasize the importance of coordinating macroprudential policies with monetary policy to enhance financial stability. This research underscores the role of regulatory measures in strengthening the financial system. Nevertheless, regional disparities in incomes and lending practices could require nuanced calibration of such tools to avoid disproportionately constraining lower-income provinces.

By addressing systemic vulnerabilities through macroprudential policies, Kazakhstan can enhance the resilience and efficiency of its financial mechanisms. Adjusting these instruments with an eye to regional economic realities may help ensure equitable impacts, preventing certain provinces from bearing an undue regulatory burden due to their lower fiscal base.

Overall, the reviewed literature underscores several critical areas for improving the efficiency of Kazakhstan's financial system mechanisms. Structural inefficiencies—ranging from fragmented financial markets to insufficient risk management—are repeatedly highlighted as key obstacles. Moreover, multiple studies point to the need for stronger regulatory frameworks, broader economic diversification, technological innovation, and tailored fiscal and monetary coordination. Importantly, the increasingly recognized regional funding discrepancies also intersect with each of these focal points: uneven resource distribution can hamper the uniform application of monetary policy, impede balanced growth, and limit the impact of reforms designed to diversify the economy or expand the reach of high-tech industries.

However, the literature reveals several gaps. A lack of studies that holistically integrate monetary policy, fiscal policy, and macroprudential regulations to tackle financial system inefficiencies limits the development of comprehensive policy approaches. While international best practices provide valuable insights, there is a pressing need for strategies tailored specifically to Kazakhstan's unique economic and cultural context. Such context must include resolving regional inequities in funding and infrastructure. Additionally, further research on improving financing mechanisms for small and medium-sized enterprises (SMEs) is essential, given their role in fostering economic growth and diversification. Finally, there is limited research on the long-term impacts of technological adoption in the financial sector, indicating a need for longitudinal studies to understand these effects fully. Addressing these gaps, particularly in underfunded regions, could lead to more robust and inclusive outcomes.

The existing literature provides a foundation for understanding the challenges and potential strategies for enhancing the efficiency of Kazakhstan's financial system mechanisms. By addressing structural inefficiencies, strengthening risk management, promoting economic diversification, embracing technological innovation, and refining regulatory frameworks, Kazakhstan can optimize its financial system for stability and growth. Future research should focus on integrated policy solutions, context-specific strategies, improved access to finance for SMEs, the uneven spatial distribution of financial resources, and the long-term impacts of technological advancements to fill the identified gaps and support informed decision-making.

Methodology

This study aims to analyze and identify strategies to enhance the efficiency of Kazakhstan's financial system mechanisms in line with observations on structural and regulatory gaps. Grounded in state-centric financial system theory and systemic efficiency and financial mechanism theory, the research focuses on the state budget, inter-budgetary relations, taxes, and transfers to assess how these components interact within Kazakhstan's financial architecture.

A qualitative approach was chosen, using descriptive and analytical methods to explore the complexity of the country's fiscal processes and their socio-economic implications. This methodological choice is particularly pertinent given the pronounced role of the government in resource allocation and the emerging concern over regional funding discrepancies noted in the literature. Data were gathered through an extensive review of academic studies, government documents, and international financial databases, alongside policy texts, legislative acts, and national strategic plans. Core references include scholarship on monetary policy, banking risk management, and diversification, as well as official statistics from the Ministry of Finance and legislative documents [9,10,11,12,13,14]. Cross-verifying these diverse sources ensure a robust and valid evidence base, reconciling official financial reports with insights from expert analyses and critical academic perspectives.

The analytical framework focuses on four main pillars of the country's financial system. First, budget allocation efficiency is examined to clarify how performance-oriented reforms are implemented in practice and how potential regional imbalances influence resource distribution. Second, inter-budgetary relations are analyzed to uncover how the distribution of financial

authority among different levels of government can either exacerbate or alleviate existing funding gaps. Third, attention is given to tax policy, particularly regarding revenue streams and incentives for small and medium-sized enterprises, evaluating whether a concentrated tax base hampers the broader resilience of Kazakhstan’s economy. Finally, transfer mechanisms, including subsidies and targeted budgetary outlays, are explored for their alignment with stated policy objectives and their actual contribution to balancing economic and social development across diverse regions.

International comparisons help contextualize Kazakhstan’s efforts relative to similar emerging economies. By contrasting how other countries manage centralized financial systems, implement tax reforms, and structure intergovernmental transfers, best practices and avoidable pitfalls come into sharper focus. These comparisons add nuance to the study by highlighting how strategies from abroad can be adapted to the Kazakh context without neglecting local realities, such as the country’s heavy reliance on oil revenues and the distinctly uneven spread of economic opportunities.

Validity rests on a careful triangulation of data from governmental, international, and scholarly sources, enhanced by expert consultations that clarify interpretive questions. Ethical safeguards emphasize transparency in data usage and referencing, ensuring the fidelity and clarity of numerical and legislative evidence. Although the qualitative scope offers an in-depth view of Kazakhstan’s financial system, it may limit the generalizability of findings. Data unavailability occasionally requires reliance on proxies or aggregated statistics, yet the approach remains beneficial for discerning the complex ways in which regional funding discrepancies intersect with macro-level reforms aimed at bolstering efficiency and stability.

Results

An examination of Kazakhstan’s budgetary practices between 2019 and 2023 highlights the interplay of centralized revenue collection, targeted subventions to less-prosperous regions, and withdrawals from wealthier areas. Three key data sets – regional state budget revenues, republican budget subventions, and budget withdrawals– offer insights into the state-centric approach to fiscal management and its implications for regional equity.

Table 1 Regional State Budget Revenues (2019-2023), thousand tenge

Region	2019	2020	2021	2022	2023
Kazakhstan (Total)	9 216 474 324	9 753 919 108	11 369 704 312	15 776 444 335	18 912 204 477
Ministry of Finance (SRC)	330 247 723	370 102 492	448 451 481	369 317 069	450 049 345
Akmola	187 067 620	233 648 856	257 230 744	329 372 995	587 474 158
Aktobe	377 828 063	312 246 191	376 682 612	540 278 473	616 730 510

Almaty Region	498 079 973	561 879 386	773 757 341	930 082 550	874 537 517
Atyrau	1 751 935 449	1 243 520 012	1 528 845 973	2 347 953 790	2 637 672 873
East Kazakhstan	351 258 628	543 503 875	413 420 102	511 569 595	441 761 371
Zhambyl	85 035 707	113 301 549	145 123 013	183 246 556	193 839 915
West Kazakhstan	364 793 914	639 034 658	358 298 165	521 192 007	551 859 476
Karagandy	418 066 424	397 360 483	695 327 725	812 683 921	614 821 245
Kyzylorda	150 922 361	135 676 993	163 101 546	206 846 339	242 372 197
Kostanai	203 409 566	237 842 723	294 281 294	399 117 032	398 600 969
Mangystau	442 510 930	323 120 347	420 185 729	553 053 613	617 142 920
Pavlodar	289 612 702	351 162 190	421 644 283	591 257 799	732 537 420
North Kazakhstan	77 542 958	101 292 881	118 921 626	153 249 980	177 136 570
Turkestan	188 344 917	235 791 919	308 275 810	477 718 503	537 685 219
Shymkent City	188 774 523	241 475 308	291 351 855	441 584 640	515 994 237
Almaty City	2 193 537 395	2 290 049 006	2 913 443 806	4 141 163 903	5 425 480 263
Astana	1 117 505 471	1 422 910 239	1 441 361 207	2 100 755 737	2 531 594 422
Jetysu	—	—	—	81 751 513	282 359 121
Abai	—	—	—	67 724 189	237 340 570
Ulytau	—	—	—	16 524 131	245 214 159

Note. Adapted from the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan [9]

Table 1 presents Kazakhstan's state budget revenues by region from 2019 through 2023 (in thousand tenge). These figures encompass tax collections and other payments, reflecting each region's economic capacity. Unsurprisingly, resource-rich and economically dynamic areas such as Atyrau, Almaty City, and Astana exhibit consistently high revenue flows, demonstrating the concentration of industry, commerce, and investment in a limited number of locations. For instance, Atyrau's revenues rose from 1.75 trillion tenge in 2019 to 2.64 trillion tenge in 2023, while Almaty City's figures soared from 2.19 trillion tenge to 5.43 trillion tenge over the same period. Astana, as the political and administrative capital, also showed robust growth, reaching 2.53 trillion tenge in 2023.

By contrast, newly formed or predominantly agrarian regions – Jetysu, Abai, and Ulytau – exhibit notably lower revenues, appearing only from 2022 onward due to recent administrative restructuring. Although their totals increased in 2023 (e.g., Jetysu jumping to 282.36 billion tenge), they remain overshadowed by the industrial and commercial powerhouses. This divergence underscores a central challenge in Kazakhstan's fiscal landscape: while a state-centric framework can rapidly mobilize resources at the national level, it often relies disproportionately on a few high-performing hubs for revenue generation.

Table 2: Subventions from the Republican Budget by Region/City, 2019–2023 (thousand tenge)

Region / City	2019	2020	2021	2022	2023
Abay	—	—	—	—	220 533 161
Akmola	104 474 017	144 374 019	159 776 910	160 207 769	333 439 507
Aktobe (Aktyubinsk)	55 812 434	108 477 102	110 138 668	110 138 668	279 949 307
Almaty (region)	153 723 098	200 784 429	190 908 951	190 908 951	185 755 708
East Kazakhstan	163 954 224	215 011 180	217 475 731	217 475 731	233 326 679
Jambyl	161 934 587	194 694 095	193 906 105	193 906 105	405 274 939
West Kazakhstan	51 393 369	74 353 253	75 347 255	75 347 255	211 025 886
Karaganda	100 730 628	142 580 335	134 306 419	134 306 419	312 051 899
Kyzylorda	137 165 718	174 491 013	176 498 658	176 498 658	400 532 133
Kostanay	110 192 744	140 029 261	135 998 777	135 998 777	306 403 347
Mangystau	—	—	—	—	121 986 599
Pavlodar	46 106 965	55 409 709	54 972 753	54 972 753	121 594 196
North Kazakhstan	96 360 248	142 628 787	141 543 628	141 543 628	306 294 110
Turkestan	402 300 571	379 908 299	391 668 528	391 668 528	976 724 624
Zhetysu	—	—	—	—	338 878 225
Ulytau	—	—	—	—	49 718 239
Shymkent (city)	—	131 690 587	138 334 359	142 611 614	191 566 193

Note. Data retrieved from the Budget Code for years 2019-2023 [10, 11, 12, 13, 14]

Addressing potential imbalances in economic capacity involves the use of subventions, or transfers, from the central budget to regional authorities. Table 2 outlines these subventions (in thousand tenge) for 2019-2023. Historically rural or economically lagging areas, including Turkestan and North Kazakhstan, receive large infusions to boost their developmental prospects. For instance, Turkestan's allocations rose from 402.3 billion tenge in 2019 to 976.72 billion tenge in 2023, reflecting government efforts to enhance infrastructure and social services in that region. Similarly, North Kazakhstan's subvention climbed from 96.36 billion tenge to 306.29 billion tenge over the same timeframe.

Although these allocations are ostensibly designed to narrow interregional gaps, the data reveal that not all underperforming areas receive comparable increases. Mangystau, for example, is only reported as receiving subventions in 2023 (121.99 billion tenge), while Abai and Ulytau entered the tables only after being formed as separate administrative units. This selective

support highlights the complexity of central budgeting decisions, in which certain regions may be prioritized over others based on perceived strategic value or political considerations, rather than purely on socio-economic indicators such as poverty rates or infrastructure deficits.

Table 3: Budget Withdrawals from Key Contributor Regions/Cities, 2019–2023 (thousand tenge)

Year	Total (thousand. tenge)	Atyrau	Mangystau	Almaty (City)	Nur-Sultan / Astana
2019	285 972 085	105 177 356	35 365 489	115 389 732	30 039 508
2020	420 081 203	207 308 563	8 213 586	171 705 010	32 854 044
2021	451 425 304	213 751 848	13 416 746	190 108 501	34 148 209
2022	490 436 982	220 960 446	19 493 443	211 516 094	38 466 999
2023	431 910 250	155 010 785	—	207 229 679	69 669 786

Note. Data retrieved from the Budget Code for years 2019-2023 [10, 11, 12, 13, 14]

To fund these subventions and other national initiatives, the government levies “budget withdrawals” on higher-income regions and cities. Table 3 shows these withdrawals for 2019-2023. Atyrau consistently stands out with the largest contribution, exceeding 200 billion tenge each year from 2020 through 2022, before falling to 155.01 billion tenge in 2023. Almaty City likewise remains a top contributor, surpassing 115.38 billion tenge in 2019 and climbing above 200 billion tenge for multiple years. Astana also provides significant withdrawals, demonstrating its strong fiscal base despite regular inflows to maintain its national capital functions.

These withdrawals exemplify the state-centric redistribution mechanism: funds are extracted from prosperous locales and rechanneled to regions with limited fiscal capacity. In principle, this approach should promote regional convergence; however, the persistently high revenue growth of wealthy areas—contrasted with slower expansions elsewhere – suggests that Kazakhstan’s reliance on a few economic drivers continues to shape fiscal outcomes.

Taken together, the three tables reveal a multi-layered strategy for resource allocation in Kazakhstan. Table 1 highlights divergent revenue generation, with a handful of industrial-urban centers capturing the lion’s share of the national budget. Table 2 illustrates the central government’s attempts to rectify these imbalances by granting subventions, especially to rural or newly formed regions. Table 3 showcases the budget withdrawals that wealthier entities must pay into the republican budget, theoretically fostering a more equitable distribution of public resources.

Nevertheless, the extent to which this redistribution narrows regional disparities depends on various factors beyond raw numbers. Effective local governance, transparent budget execution, and region-specific economic development plans are all crucial to translate subventions into lasting improvements in living standards and infrastructure. Overreliance on resource-heavy areas such as Atyrau also poses systemic vulnerabilities, as global commodity price fluctuations could destabilize revenues and hinder longer-term development objectives.

From an academic perspective, these findings illustrate the complexities inherent in state-centric fiscal systems operating within highly heterogeneous national contexts. While centralized interventions can cushion underperforming areas through direct transfers, the persistent growth of well-established powerhouses indicates that structural inequities remain. A deeper realignment of budget priorities – supported by robust monitoring, transparent criteria for subvention distribution, and enhanced local administrative capacity – may be required to achieve a more balanced and resilient regional development trajectory.

In summary, the 2019–2023 data underscore the dual challenge facing Kazakhstan’s budgetary policy: on one hand, maximizing efficiency by leveraging high-performing economic clusters, and on the other, ensuring equitable prosperity across a diverse territorial landscape. The interplay among revenues (Table 1), subventions (Table 2), and withdrawals (Table 3) underscores both the strengths and the limitations of a top-down redistribution model in addressing uneven growth dynamics.

Discussion

The findings reveal both significant advancements and persisting challenges in Kazakhstan’s pursuit of a more efficient financial system. Governmental efforts to align fiscal policies with national development goals are evident in heightened allocations to social services and infrastructure. Nonetheless, modest support for economic diversification, enduring regional inequities, heavy reliance on oil and gas tax revenues, and inconsistently effective social transfers underscore where strategic adjustments and reforms remain urgently required. While the shift toward performance-oriented budgeting signals a commitment to strengthening human capital and foundational infrastructure, maintaining economic diversification funding at 15% of the total budget appears misaligned with the broader objective of decreasing dependence on extractive industries. As Zabortseva and the International Monetary Fund emphasize, failure to prioritize diversification could undermine Kazakhstan’s resilience in the face of global market fluctuations [5].

Regional imbalances persist, marked by the concentration of resources in major urban centers such as Astana and Almaty, which heightens the urban-rural divide. OECD findings similarly depict uneven development across Kazakhstan’s regions [9, 10, 11, 12, 13, 14], and Amonboev’s work reinforces the need for more balanced budgetary distribution [3]. Without reforms to inter-budgetary allocation and expanded fiscal decentralization, local administrations may remain ill-equipped to resolve distinctive local challenges. Concurrently, tax policy data indicate initial progress in reducing reliance on oil and gas, bolstered by an upswing in manufacturing and service sectors’ tax contributions – an outcome partly attributable to SME-targeted incentives. Yet, Garifollaevna and Bauirzhanovna’s concerns regarding economic vulnerability persist, given the continued prominence of extractive activities in the overall tax base [1]. Broadening this base, particularly through bolstering relatively underdeveloped domains such as agriculture, could enhance fiscal stability and foster inclusive growth.

Social transfer mechanisms demonstrate only limited success in alleviating poverty, highlighting inefficiencies in both program targeting and design. Despite increased government

spending, poverty rates have exhibited only modest declines, an outcome aligning with Akhmedov and Uzhegova's emphasis on the importance of integrating social transfers with measures that enhance employability [7]. International comparisons suggest that Kazakhstan lags behind regional counterparts in budget transparency, SME contribution to GDP, and financial market maturity, thereby pointing to practicable lessons from economies like Russia and Uzbekistan, which have achieved higher levels of transparency and SME engagement.

Taken together, these results carry several implications for policymakers and practitioners. First, reorienting budget allocations toward economic diversification is vital for long-term resilience. Second, reducing regional inequities through equitable funding formulas and greater fiscal decentralization could facilitate more balanced social and economic progress. Third, further expanding and diversifying the tax base beyond oil and gas – particularly through agricultural development – would reinforce fiscal security. Fourth, refining social transfers by targeting vulnerable populations more effectively, while integrating these measures with employment programs, could better mitigate poverty. Finally, drawing on international best practices for enhanced budget transparency and financial market evolution may bolster public trust and attract foreign capital.

Notwithstanding these findings, the study is constrained by limited data availability, which may not reflect recent policy shifts, and by its qualitative methodology, which, while robust in exploring contextual nuances, may constrain generalizability. Future inquiry could include quantitative models for broader validation, comparative analyses beyond neighboring regions, and longitudinal tracking of policy interventions' lasting impacts. Assessing how newly enacted reforms perform in practice could also help isolate best practices and refine Kazakhstan's financial mechanisms further.

Conclusion

This study evaluated strategies to improve Kazakhstan's financial system efficiency through analyses of budget allocations, inter-budgetary relations, tax policy, and transfer mechanisms. While the data highlight meaningful progress – particularly in raising allocations to social services and infrastructure, demonstrating a national commitment to human capital development – the relatively small share directed toward diversification underscores the urgent need to reduce oil and gas dependence in accordance with the “Kazakhstan-2050” Strategy. Regional imbalances persist, as reflected in higher per capita funding for urban centers, indicating that more equitable allocation methodologies and expanded subnational autonomy could bridge the urban-rural divide. Tax policy developments show promise in gradually lowering reliance on oil and gas, though efforts to further diversify the base remain essential. Social transfers yield limited returns on poverty reduction, signifying the potential value of closer integration with employment and skills-training programs. International comparisons confirm prospects for improving budget transparency, SME support, and financial market development to strengthen Kazakhstan's overall economic framework. By implementing these reforms, policymakers can better ensure that national strategies for financial efficiency are both resilient and equitable across all regions.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Authors' contributions.

Turmakhanbetova G.A. – approval of the final version of the article for publication; consent to be responsible for all aspects of the work, properly studying and resolving issues related to the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

Tulaganov A.B. – collection, analysis and interpretation of work results; writing a text and critically reviewing its content;

Butkenova A.3. – significant contribution to the concept of work.

References

1. Garifollaevna, I.G., & Bauirzhanovna, B.A. Monetary Policy of the Republic of Kazakhstan // Humanities & Social Sciences Reviews. - 2019. - Vol. 7, No. 5. - pp. 157-163, DOI:<https://doi.org/10.18510/hssr.2019.7514>
2. Buzaubayeva, P., et al. Enhancing Financial Performance and Risk Management in Kazakhstan's Banking Sector // Banks and Bank Systems. – 2024. – Vol. 19, No. 1. – pp. 157–169, DOI:[https://doi.org/10.21511/bbs.19\(1\).2024.14](https://doi.org/10.21511/bbs.19(1).2024.14)
3. Amonboev, A. The Role of International Organizations in Fostering Financial Development of Kazakhstan and Uzbekistan: diss. Bach.degree. – Warsaw, 2023. – pp. 1 – 62, DOI:<http://doi.org/10.13140/RG.2.2.29633.12640>
4. Nichkasova, Y. O., & Nezhinsky, E. The Impact of the Local Financial Market on Economic Growth: A Case Study of Kazakhstan // Economy of Regions.-2024 – Vol.19, No. 1. – pp.208 – 222, DOI:<https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-1-15>
5. Zabortseva, Y. N. A Structural Approach to Diversification of the Emerging Economy of Kazakhstan // International Journal of Economic Policy in Emerging Economies. – 2009. – Vol. 2, No. 1. – pp. 23–40, DOI:<https://doi.org/10.1504/IJEPEE.2009.022938>.
6. Sadykhanova, G., Erezhepova, A., Nurmanova, B., & Aitbembetova, A. Efficiency of Financing High-Tech Industries: The Case of Kazakhstan // Journal of Asian Finance, Economics, and Business. – 2019. – Vol. 6, No. 4. – pp. 287–295, DOI:<https://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no4.287>
7. Akhmedov, R., & Uzhegova, O. Does the New Management Information System Improve Operational Efficiency in the Banking Industry of Kazakhstan? // Journal of Economic Research & Business Administration. – 2023. – Vol. 145, No. 3. – <https://doi.org/10.26577/be.2023.v145.i3.04>
8. Ybrayev, Z., Baizakov, A., Kairullayev, E., & Mukhambetzhanova, D. Macroprudential Policy Effectiveness and Interaction with Monetary Policy: Lessons from Debt Service-to-Income Cap Implementation in Kazakhstan // Economic Systems: Proceedings of the Conference on Macroeconomic Policies and Financial Systems. – Elsevier BV, 2024. – p. 101254, DOI:<https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2024.101254>.
9. Committee on State Revenues, Ministry of Finance. Dynamics of Taxes and Payments to the State Budget, 2023 – [Electronic resource] – URL: <https://kgd.gov.kz/kk/content/memlekettik-byudzhetskalyktar-men-tolemder-tusiminin-dinamikasy-1> (access date: 18.11.2024).

10. Government of the Republic of Kazakhstan. Budget Code, 2019 – [Electronic resource] – URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=113205> (access date: 18.11.2024).

11. Government of the Republic of Kazakhstan. Budget Code, 2020 – [Electronic resource] – URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=120881> (access date: 18.11.2024).

12. Government of the Republic of Kazakhstan. Budget Code, 2021 – [Electronic resource] – URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=128825> (access date: 18.11.2024).

13. Government of the Republic of Kazakhstan. Budget Code, 2022 – [Electronic resource] – URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=155169> (access date: 18.11.2024).

14. Government of the Republic of Kazakhstan. Budget Code, 2023 – [Electronic resource] – URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=145587> (access date: 18.11.2024).

Г.А.Тұрмаханбетова¹, А.Б.Тулаганов^{*2}, А.Буткенова³

^{1,2}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан

Аймақтық теңсіздіктерді жою және Қазақстанның бюджет жүйесінің тиімділігін арттыру

Аңдатпа. Қазақстанның қаржы жүйесі елдің экономикалық дамуын алға жылжытатын басты тетік саналады, дегенмен құрылымдық және саясатқа байланысты кедергілер оның жалпы тиімділігін әлі де шектеп келеді. Осы зерттеуде Қазақстанның қаржы механизмдерінің негізгі құрамдас бөлшектері – мемлекеттік бюджеттен қаражат бөлу, бюджетаралық қатынастар, салық саясаты және трансферт механизмдері талданып, олардың жұмыс істеуін жетілдіруге бағытталған мақсатты стратегиялар ұсынылады. Зерттеу нәтижелері нәтижеге бағдарланған бюджеттеу үрдісінің айқын күшеюін көрсетеді, атап айтқанда әлеуметтік қызметтер мен инфрақұрылымға инвестиция көлемінің өсуі байқалады. Алайда экономиканы әртараптандыруға салыстырмалы түрде аз қолдау көрсетілуі елдің ұзақмерзімді орнықтылығына қатысты алаңдаушылық туғызады. Сонымен қатар, айқын байқалатын өңірлік теңсіздіктер ресурстарды әділетті үлестірудің қажеттілігін көрсетіп, теңдестірілген әлеуметтік-экономикалық дамуға қол жеткізуге кедергі жасайды. Шағын және орта бизнеске (ШОБ) қолдау көрсету мақсатында енгізілген салықтық жеңілдіктердің жағымды тұстары болғанымен, салық базасы мұнай-газ секторының үлесіне тым көп тәуелді, бұл Қазақстанды сыртқы нарықтағы ауытқуларға осал етіп отыр. Трансферт механизмдері кедейлікті төмендетуге үлес қосқанымен, олардың тиімділігі дәл бағыттаудың және тұрақтылықтың жеткіліксіздігі салдарынан шектеледі. Көршілес елдер тәжірибесін салыстырмалы талдау бюджет ашықтығы, ШОБ-ты дамыту және қаржы нарығын реформалау салаларында үздік тәжірибені енгізудің айтарлықтай әлеуетін көрсетеді. Зерттеу бюджет басымдықтарын қайта қарап, экономиканы әртараптандыруға көбірек назар аударуды, өңірлік қаржыландырудағы теңсіздіктерді азайтуды, салық базасын кеңейтуді және әлеуметтік трансферттердің тиімділігін арттыруды ұсынады. Осы шаралар кешені елдің қаржы жүйесін нығайтып, сыртқы тәуекелдерді азайтуға әрі Қазақстанның орнықты даму және экономиканы әртараптандыру мақсаттарына қол жеткізуіне ықпал етеді.

Түйін сөздер: Қазақстанның қаржы жүйесі, тиімділікті арттыру, мемлекеттік бюджеттен қаражат бөлу, экономиканы әртараптандыру, өңірлік теңсіздіктер, салық саясаты, трансферт механизмдері

Г.А. Тұрмаханбетова¹, А.Б.Тулаганов*², А.Буткенова³

^{1,2}*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

³*Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, Астана, Казахстан*

Устранение региональных диспропорций и повышение эффективности бюджетной системы Казахстана

Аннотация. Финансовая система Казахстана играет ключевую роль в экономическом развитии страны, однако существующие структурные и политические препятствия по-прежнему сдерживают её общую эффективность. В данном исследовании рассматриваются ключевые элементы финансовых механизмов Казахстана – государственные бюджетные ассигнования, межбюджетные отношения, налоговая политика и механизмы трансфертов, – чтобы предложить целевые стратегии по их совершенствованию. Результаты анализа свидетельствуют о заметном сдвиге в сторону бюджетирования, ориентированного на результат с увеличением инвестиций в социальные услуги и инфраструктуру. Тем не менее относительно ограниченная поддержка экономической диверсификации вызывает опасения по поводу долгосрочной устойчивости страны. Кроме того, ярко выраженные региональные диспропорции подчёркивают необходимость более справедливого распределения ресурсов для обеспечения сбалансированного социально-экономического развития. Несмотря на определённые положительные результаты налоговых льгот, направленных на поддержку малого и среднего предпринимательства, налоговая база по-прежнему в значительной степени зависит от нефтегазового сектора, что повышает уязвимость Казахстана к внешним рыночным колебаниям. Механизмы трансфертов способствовали сокращению уровня бедности, однако их эффективность снижается из-за проблем с адресностью и устойчивостью. Сравнительный анализ опыта соседних стран указывает на значительный потенциал применения лучших практик в таких областях, как прозрачность бюджета, поддержка МСП и реформы финансовых рынков. В заключение отмечается необходимость пересмотра приоритетов бюджета в пользу экономической диверсификации, устранения неравномерности регионального финансирования, расширения налоговой базы и повышения эффективности социальных трансфертов. Совокупно эти меры способны укрепить финансовую систему страны, снизить внешние риски и способствовать достижению Казахстаном целей устойчивого роста и экономической диверсификации.

Ключевые слова: финансовая система Казахстана, повышение эффективности, государственное бюджетное ассигнование, экономическая диверсификация, региональные диспропорции, налоговая политика, механизмы трансфертов.

Information about authors:

Turmakhanbetova G.A. – PhD, Senior Lecturer of Department of Finance, L.N.Gumilyov Eurasian National University, K.Satpayev str. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Tulaganov A.B. – corresponding author, Doctor of State and Local Profiles, Associate Professor of the Management Department of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Butkenova A. – PhD, Associate professor of Department Of Economy and management, K.Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Left Bank, Nura district, str. Kaiym Mukhamedkhanov, building 37 A. 010000, Astana, Kazakhstan.

Авторлар туралы мәлімет:

Турмаханбетова Г.А. – PhD, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қаржы кафедрасының аға оқытушысы, Қ.Сәтбаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Тулаганов А.Б. – хат-хабар авторы, мемлекеттік және жергілікті бейіні докторы, менеджмент кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ.Сәтбаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Буткенова А. – экономика және басқару кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Қайым Мұхамедханов к-сі, 37, 010000, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Турмаханбетова Г.А. – PhD, старший преподаватель кафедры «Финансы», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Тулаганов А.Б. – автор для корреспонденции, доктор по профилю, доцент кафедры «Менеджмент», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Буткенова А. – ассоциированный профессор кафедры «Экономика и управление», Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, ул.К.Мухамедханова,37, Астана, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.71.57
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-240-253>

The Effectiveness of investments in the tourism Industry of the Republic of Kazakhstan

A.Sh. Berdibekova*¹, V.V. Biryukov², L.M. Mutaliyeva³

^{1,3}L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan

(E-mail: ¹amina.berdibekova@gmail.com, ²v.biryukov@kstu.kz, ³mutaliyeva_lm@enu.kz)

Abstract. Tourism is a specific branch of the economy, therefore, the assessment of the effectiveness of investments is relevant, which was the content of this article. To enhance the investment activity of the tourism industry, it is necessary to assess the objective resource capabilities of the industry, infrastructure and destinations.

It is determined that the effectiveness of tourism is not always the volume of investments, but the possibility of attracting investments with maximum return and high intensity. Investments in tourism are carried out through: government programs, investments of quasi-governmental structures, the private sector, public-private partnerships. The purpose of the article is to evaluate the results of investments in the tourism industry to increase its activity. The idea of the article is the need to evaluate the effectiveness of investments and what indicators are recommended for this.

The research is based on a statistical database and a survey.

The value of the study lies in assessing the effectiveness of measures for the development of tourism, and the results obtained can be applied to analyze its development.

Key words: tourism industry, assessment, indicators, tourism potential, tourist activity, effectiveness.

Received 11.09.2024. Revised 31.10.2024. Accepted 20.12.2024. Available online 31.12.2024

Introduction

The effectiveness of investments in the industry is an urgent topic for research, as the results will affect the development of the tourism sector. Currently, there are a number of studies on the presented topic. However, the assessment of the effectiveness of investments remains relevant.

When conducting research, it should be borne in mind that the assessment of the effectiveness of investment projects should be based on a set of rules that regulate this process in detail and comprehensively (including legal, organizational, and computational and analytical aspects). Each of the indicators used in assessing the effectiveness of the practical implementation of an investment project has both a set of advantages and a number of disadvantages. Moreover, the evaluation of the effectiveness of investment projects should be carried out not only at the stage of choosing an investment project, but also after its practical implementation in order to determine the correctness of the decision made or refute it and form an appropriate scientific and methodological basis for the most accurate choice in the future.

Improving the efficiency of the tourism industry requires agreement and coordination of the actions of organizations at the national, regional and local levels interested in stimulating entrepreneurial activity and its further development in the future.

In Kazakhstan, the departments that are directly involved in improving the quality and accessibility of tourist products and services, creating a favorable tourist climate in the domestic and international markets are the Ministry of Tourism and Sports (hereinafter referred to as the MTS), the JSC “National Company “Kazakh Tourism”, which provides leadership, inter-sectoral coordination and state regulation of the tourism sector. These structures pay special attention to marketing and promotion of the country, as well as attracting investment in tourism. In their daily activities, they rely on partnerships and alliances with international tourism associations, development organizations, tourism businesses and media companies.

Over the past decades, the world has seen the growth of the tourism industry. International tourism has become a driver of socio-economic development through job creation, export of services and infrastructure development.

In Kazakhstan, in 2020, the construction of 23 projects worth 14.8 billion KZT, as well as 99 sanitary and hygienic units worth 1.0 billion KZT were financed under the Employment Roadmap program [- ERM]. Under the “Economy of Simple Things” Program, 5 codes of the common classifier of economic activity (- CCEA) of tourism are included and more than 58 projects worth more than 26 billion KZT with a loan term of up to 10 years have been financed; within the framework of the “Business Roadmap” [- BRM] 2025, more than 177 projects worth more than 60 billion KZT have been financed with a loan term of up to 5 years; the “Open Skies” regime has been introduced at 12 airports in Kazakhstan; in 2020, the International University of Tourism and Hospitality was opened in Turkestan.

In order to improve the legislative framework in the field of tourism, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Tourism Activities” was adopted, which provides for the introduction of systemic measures of state support for the tourism industry (subsidizing tour operators for a foreign tourist (15 thousand KZT); reimbursement for the purchase of machinery and equipment (cable

cars roads, snow trucks, snow generators) for ski resorts (25%); reimbursement of part of the costs of construction, reconstruction of tourist facilities (10%), motorway service facilities (10%) (hereinafter referred to as the MSF), for the purchase of tour buses (25%); subsidizing the maintenance of sanitary and hygienic units (83.3 thousand KZT); reimbursement of a children's ticket as part of a tour package (Kids Go Free). From the above data, it can be seen that the investment process in the industry is quite large, so it is important to increase the activity of this industry.

Research Methodology

The methodological basis of the study should begin with the collection of information, namely the statistical base of the industry development in the tourist regions of the Republic of Kazakhstan. The next stage is to conduct a comprehensive analysis based on a combination of structural, functional and systematic approach, including historical and comparative method, content analysis of information and materials that allowed us to identify significant characteristics of the processes under study, to note the contradictions inherent in them, to establish the modern directions of their development, and the following research methods were used: dialectics, deduction, induction, analogy; economic and mathematical methods, including correlation and regression analysis; methods of statistical analysis, methods of comparisons, generalizations, expert assessments, etc.

Results and Discussion

In modern conditions, the dynamically developing tourism industry of Kazakhstan depends on investments, the effectiveness of which is determined by a number of factors, including the level of development of interregional and territorial systems. The cumulative effectiveness of investment processes in the tourism industry, in the context of a multiplier effect, will improve the quality of tourist services provided, the standard of living of the local population and the development of territorial systems of the tourism industry. These processes create the need to find tools for a comprehensive solution to the effectiveness of investments in the tourism infrastructure of the Republic of Kazakhstan.

To do this, it is necessary to form investment activities:

- increasing the efficiency of cash turnover in the tourism industry of the Republic of Kazakhstan, through a comprehensive analysis of the current state and identification of weaknesses for strengthening;
- development and implementation of effective and “transparent” methods for the final calculation of the effectiveness of an investment project in the tourism industry.

Every tourist activity performs a certain function: cognitive, educational, wellness, social-communicative, sports, aesthetic and emotional-psychological, creative, pilgrimage, etc.

Indisputably the potential of tourism is not limited to these functions. On the other hand, the functional expansion of tourism potential stimulates people's travel needs, which contributes to the development of the tourism industry as a complex of enterprises, institutions and

organizations that provide increasing production of goods and services for tourists. All this contributes to the increasing socio-economic importance of tourism in society [1, pp. 82, 83].

In order to form such a tourism potential and, most importantly, its effective implementation, issues of organizing equally effective management as a driving mechanism of tourism policy play an important role.

The study of the theoretical foundations of the development of the tourism industry convinces: its positive impact on the economy and social life of society is carried out only when this industry develops in parallel and in conjunction with other sectors of the socio-economic complex at the macro, meso and micro levels of management, without turning the country's economy into a service economy and without causing damage to the development of other economic and social sectors [2, p. 29].

For a long time, tourist activity was understood in a narrow sense: trips abroad, excursions to certain regions of the country and outdoor recreation, while the sanatorium and resort sphere was not perceived as a tourist one.

Attention to tourism as an independent industry has begun to increase on the part of the state only in the last two decades. The relevant state structures for managing these activities were consistently formed, program documents (state programs, concepts) for the development of the tourism industry were developed and implemented, normative legal acts of ministries and departments involved in the tourism management system were expanded and deepened, and other measures, which will be discussed in more detail below, in the context of considering the effectiveness of tourism management.

A generalizing indicator of the development of tourism activities directly is the volume of tourist services provided, the dynamics of which in recent years, by region of the country, is presented in Table 1.

Table 1. The volume of tourist services, million tenge

	2015	2020	2021	2023	2023 to 2015, times
The Republic of Kazakhstan	72 597.2	66860.3	109027.3	182865.3	2.5
Abai				3 847.3	
Akmola	4 255.9	6421.6	10522.8	17171.5	4.034
Aktobe	1 445.8	1100.9	2243.0	3 224.3	2.23
Almaty*	3 202.8	5321.3	8441.1	6 566.6	2.05
Atyrau	6 802.8	3233.4	1675.0	5 492.0	0.8
West Kazakhstan	1 970.3	1987.6	3165.3	3 652.5	1.85
Zhambylskaya	874.9	988.6	1497.3	1 864.4	2.1
Zhetisu				5 219.7	
Karaganda*	3 418.4	2975.9	4626.3	5 522.9	1.52
Kostanay	1 075.4	980.2	1841.1	2 583.1	2.4
Kyzylorda	739.4	723.5	1100.2	1 281.8	1.73

Mangystau	4 656.5	4378.0	7250.1	11459.4	2.46
Pavlodar	1 915.3	1345.0	2369.3	3 574.0	1.86
North Kazakhstan	1 550.4	681.8	1399.3	1 671.6	1.07
Turkestan*	583.5	1297.6	3848.1	5 001.1	8.6
Ulytau				391.6	
East Kazakhstan*	3 290.4	3307.9	5618.2	4 862.0	1.47
Astana	18 228.4	11564.3	20289.1	35185.4	1.93
Shymkent		3746.1	5232.1	8107.6	2,16 K 2020
Shymkent					
Note: Data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan ASPiR.					
*- for 2023 - estimates					

First of all, it should be noted that there is a significant gap in the rate of development of the indicator in the regional context: from 8.6 times in Turkestan and a 30% decline in Atyrau regions in 2023 compared with 2010, with an average national indicator of 4.04 times. In general, it should be noted that the volume of investments did not significantly affect the development of the industry in the regions.

Quasi-governmental structures have also invested in the tourism industry. Table 2 shows how much investment they have made.

Table 2. Investments in fixed assets in the tourism sector for 2017-2023, million KZT

CCEA code	Direction / Industry	RK
49.1	Passenger rail transport, intercity	21 584.3
49.3	Other passenger land transport	22 787.5
50.1	Marine and coastal passenger transport	–
50.3	River passenger transport	–
51.1	Air passenger transport	11 684.6
I (55, 56)	Accommodation and catering services, including	
55	Provision of temporary accommodation services	54 504.9
56	Provision of food and beverage services	10 757.6
77.11	Rental and leasing of passenger cars and light vehicles	1 303.3
77.21	Rental and rental of entertainment and sports equipment	
79	Activities of travel agencies and operators, booking and related activities	17.0
90, 91, 92, 93	Art, entertainment and recreation	88 185.3
	Total for RK in the field of tourism	210 824.7
Note – calculated by the authors		

SMEs operating in the field of tourism also had the opportunity to receive financial support for the implementation of investment projects within the framework of the State Program “BRM 020”. Summary table 3 shows investment projects for subsidizing SMEs in the 1st, 2nd and 3rd directions by region from 2010 to 2023. (1) – support for small businesses, including microenterprises; 2) industry support for entrepreneurs/subjects of industrial and innovative activity; 3) provision of non-financial measures to support entrepreneurship.)

Table 3. Investment projects for subsidizing SMEs in 3 directions by region between 2010 and 2023

Regions	in the 1st direction		in the 2nd direction		in the 3rd direction	
	Amounts, billion tenge	Number of projects	Amounts, billion tenge	Number of projects	Amounts, billion tenge	Number of projects
Republic of Kazakhstan, total	284.56	5795	1125.1	12574	476.67	383
Akmola region	34.82	442	65.16	466	48.36	27
Aktobe region	23.87	355	109.0	1036	21.94	5
Almaty region	37.27	482	192.58	543	38.94	14
Atyrau region	24.83	437	109.68	647	1.64	1
West Kazakhstan region	20.65	315	121.52	456	9.04	9
Zhambyl region	22.43	451	101.92	719	8.06	5
Karaganda region	36.05	452	125.96	749	19.07	22
Kostanay region	26.58	511	84.64	693	78.25	72
Kyzylorda region	12.47	341	68.7	686	2.28	4
Mangystau region	17.08	388	99.77	389	13.71	4
Pavlodar region	33.84	408	174.18	1051	21.44	14
North Kazakhstan region	20.35	342	70.10	718	29.53	65
East Kazakhstan region	24.01	439	103.52	953	59.51	51
Astana	13.94	45	232.41	1195	10.35	5
Almaty	14.29	59	360.46	1152	26.24	13
Shymkent	1.19	9	73.39	355	7.24	7
Turkestan region	20.91	319	132.13	466	81.06	65
The share of EKR in the total amount of projects	6.2%	7.6%	4.7%	7.6%	12.5%	13.3%
In the field of tourism of EKR	3.53	89	10.03	170	0.00	0.00

In addition, there are seven measures of state support for entrepreneurs in the field of tourism in the country. These include: subsidizing the costs of tour operators for each foreign tourist, subsidizing the cost of air tickets in Kazakhstan for children (Kids Go Free program), reimbursing entrepreneurs for part of the cost of buying ski equipment, vehicles (25%), construction of motorway service facilities, construction and reconstruction of tourist facilities

(10%), as well as subsidies for the maintenance of sanitary hygienic units (83,300 tenge per month). As part of these measures, 29 applications for partial reimbursement of costs totaling 480 million KZT were approved. A mechanism for tourist cashback is also being developed, thanks to which citizens of Kazakhstan will be able to return part of the cost of the tour while traveling within the country. As can be seen from the table, the share of subsidies in three directions of the East Kazakhstan region is about 7-12% in terms of allocated amounts and 8-12% in terms of the number of projects implemented in the republic.

From 2020 to 2023, investments in the amount of \$ 4 billion were attracted to the tourism industry of Kazakhstan, in 2022 alone their volume amounted to 513.3 billion KZT. In addition, over 400 tourist sites have been built in the country in two years. This year, it is planned to implement 115 investment projects worth 288 billion KZT, which will create more than 14 thousand beds and more than 1.5 thousand permanent jobs. In the first half of 2023, the volume of tax revenues from tourism activities in Kazakhstan amounted to about 208 billion KZT. This is 10.4% more than in the same period of 2022. And by the end of last year, a record figure of 389 billion KZT was fixed.

In order to strengthen the information and statistical base in Kazakhstan, the formation of Tourism Satellite Accounts (- TSA) has been carried out since 2008, in accordance with the methodology of the UNWTO World Tourism Organization. The TSA report contains information that is sufficiently representative for analysis (Table 4).

Table 4. Indicators of tourism development in Kazakhstan

	2010	2015	2020	2021	2023
Gross value added created in tourism industries, trillion KZT	0.99	1.63	2.77	2.19	2.87
The share of gross value added created in tourism industries in GDP, in %	4.5	4.0	4.0	3.1	3.4
Gross value added created directly in tourism. billion KZT	259.5	406.4	821.5	410.5	572.5
The share of gross value added directly in tourism in GDP, in %	1.2	1.0	1.2	0.6	0.7
Domestic supply (output) of tourism industries, trillion KZT	2.1	7.74	11.2	6.72	9.83
Consumption related to tourism within the country, billion KZT	496.1	790.3	1828.1	807.2	1130.8
Consumption related to inbound tourism, billion KZT	182.0	384.4	1 120.1	233.1	324.5
Consumption related to outbound tourism, billion KZT	211.7	477.8	1 132.2	351.0	727.7
The number of visitors who entered Kazakhstan, million people	4.10	6.43	8.52	2.03	1.33
The number of visitors who left Kazakhstan, million people	6.02	11.30	10.71	2.86	3.50

The number of legal entities in various industries, thousand units	12.0	21.0	51.5	39.8	42.3
The number of people employed in the tourism industry, thousand people	333.3	428.5	469.9	458.3	463.1
The share of people employed in tourism in the total number of people employed, in %	4.1	5.1	5.4	5.2	5.3
The index of change in the number of employed people in tourism, in % to the previous year	106.2	103.8	101.3	97.5	101.0
Note: Data from the Bureau of National Statistics of the ASPiR of RK, compiled on the basis of reports on the Tourism Satellite Account (TSA), calculated according to the methodology of the UNWTO World Tourism Organization, for the relevant years; the TSA Report for 2023.					

In particular, such a generalizing indicator is given as the volume of gross value added of both all sectors covered by the tourism sector and the tourism industry itself, with estimates of their specific weights in the country's GDP. The processing of the TSA data shows that according to this indicator, the domestic tourism industry has recovered somewhat after the pandemic, with an increase of 2.9 times in 2023 to the level of 2010 (before the pandemic – 2.8 times).

Information on the ratio of supply and demand in the travel services market is also of considerable interest. In particular, the total domestic, inbound and outbound consumption of tourism industry services in 2023 in the amount of 2183.0 billion KZT amounted to only 22.2% of the volume of services offered, while in 2010 it was 44.8%.

This means that the travel services market in Kazakhstan is in a state of imbalance, with an oversupply of services. It seems that this is largely due to an inefficient marketing system in the tourism market.

In general, the analysis of the official statistical information currently being formed, due to its incompleteness and untimeliness, creates, in our opinion, the basis only for superficial assessments of the state of development of the tourism industry. In order to better understand the problematic aspects in the development of the tourism industry, it is necessary to rely on the scientific research of experts and practitioners from the management. Otherwise, it will be extremely difficult to solve the tasks of ensuring the sustainable development of the tourism industry at all levels of administration.

In particular, the principles of sustainable development follow from the world practice of tourism development:

- ensuring the optimal use of the potential of natural resources, which is a key element in the successful development of tourism;
- showing respect and ensuring the preservation of cultural heritage and traditional values of the population in tourist destinations, promoting intercultural understanding and religious tolerance;
- provision and fair distribution of socio-economic benefits determined by tourism for all parties involved in the value chains of the tourism industry – employment, income opportunities, social security, etc. [3].

These principles should be the basis for the formation of a systematic approach to the development of the tourism industry and the processes of formation and the degree of implementation of legislative and regulatory legal acts that form the basis for ensuring the development of the tourism industry since the beginning of the independent development of the country should be analyzed.

Conclusion

Thus, Kazakhstan adopted a new concept “On Approval of the Concept of Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029 (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of March 28, 2023 No. 262) (hereinafter referred to as the Concept), the main purpose of which was to create a highly efficient, competitive tourism industry, successfully integrated into the global tourism system.

It should be emphasized that the new Concept was the result of the approach to the program-target approach typical for public administration processes of those times, when a change of top management was accompanied by a change in management, which often, in our opinion, had no acceptable justification.

Among the tasks introduced in the already traditional manner, a specific emphasis was placed on the development of domestic and inbound types of tourism, which was not in the early official program and conceptual documents.

However, again, due to the incompleteness of scientific and methodological justifications, the target results turned out to be significantly overestimated. For example, it was planned to achieve in 2023 an increase in the volume of services provided by tourist accommodation and placement to 875 billion KZT, while in reality in 2022, according to official statistics, only 182.9 billion KZT was provided [4].

In full accordance with this logic, in our opinion, the State Program for the Development of the Tourism Industry for 2019-2025 was adopted in 2019, which set the main target – creating the necessary conditions for the effective development of the domestic tourism industry, which should have allowed us to solve the task of achieving an 8 percent share in the GDP structure in 2025. However, according to the Tourism Satellite Account report, in 2021 this share of the tourism industry was 3.7%, and purely tourism – 0.7%, which, again, raises considerable doubts about the scientific validity of the targets of the State Program [5].

In general, it was clear that the approach based on state programming, with all its disadvantages, is inherent in the State Program for the Development of Tourism. From these positions, one can understand the fact that in the period of 2022-2023, due to the transition to national design and the adoption of 10 National Projects, almost all existing state programs, including the State Tourism Program 2023, were put on hold, with the exception only of the State Program on Languages for the period up to 2025.

Today, there is already a strong opinion that the adopted national projects are little or completely ineffective, which is convincingly evidenced by the reports of the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, as well as many experts and management practices. This was to be expected, since the approach based on national design was blindly copied

from the Russian experience. However, as is known, in Russia, having become convinced of the inefficiency of many national projects, they again switched to a state program approach in planning and management, and the remaining national projects were shifted in terms of implementation until 2030.

On the other hand, the issues of managing the development of the tourism industry “spread” across different departments – the Ministry of National Economy, the Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry, the Ministry of Culture and Sports, implementing various national projects and which address certain issues of tourism development. It is clear that such a situation did not allow us to consider all issues in this area within the framework of a single integrated approach.

In these conditions of uncertainty, the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan in 2023 submitted for consideration a draft Concept for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2026, which again set overly ambitious goals and objectives [6].

However, as a result, the Concept for 2023-2029 was adopted. It sets a goal to turn tourism into one of the priorities of the socio-economic development of the country, generally increasing employment in this area to 0.8 million people, and the volume of its gross value added to 6.3 trillion KZT. It is also planned to increase the growth of investments in accommodation and catering services to 260 billion KZT.

It seems that the intensification of activities in all areas outlined in the 2029 Concept will increase the flows of residents to 11 million people and non-residents to 4 million people by 2030 [7].

It should especially be noted that in terms of increasing the scientific validity of the Concept, the Order of the Minister of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan of November 2, 2023 approved the Methodology for calculating target indicators and indices of the results of the Concept-2029, which, admittedly, was not done in the earlier conceptual documents discussed above.

All this allows us to express the hope that in the development of the tourism industry there may come a stage of real movement towards building a competitive and resistant to all kinds of negative internal and external factors of the tourism industry.

Gratitude, conflict of interest

All the authors of the article made significant contributions to the study. The work was funded by the authors of the article.

Contributions from the authors

The author-coordinator of the article is a doctoral student **A.Sh. Berdibekova**, the analytical part was performed by Doctor of Economics, Professor **V.V. Biryukov**, **L.M. Mutaliev** made a significant contribution to the concept and idea of the article and formulated it in the text of the article.

References

1. Свиридова Н. Д., Негода А. А. Инвестиционная деятельность как форма развития регионального туризма // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. –2020. - Т.6, №1,- С. 22-29.
2. Шаяхметова Л.М. Экономическая эффективность инвестиций в индустрию туризма Республики Казахстан//Вестник Университета «Туран». – 2021. - №3. – С.187-193. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-187-193> (дата обращения: 18.08.2024).
3. Проекты по продвижению. Сайт Акционерного общества. – (Электрон. ресурс)- URL: «Национальная компания «Kazakh Tourism». - <https://qaztourism.kz/ru/> (дата обращения: 13.08.2024).
4. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года №406.
5. Об утверждении Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года №360.
6. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2026 года. Проект Постановления Правительства Республики Казахстан.
7. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262.

А.Ш. Бердибекова*¹, В.В. Бирюков², Л.М. Муталиева³

^{1,3}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: ¹amina.berdibekova@gmail.com, ²v.biryukov@kstu.kz, ³mutaliyeva_lm@enu.kz)

Қазақстан Республикасының туристік салаға салынған инвестициясының тиімділігі

Аңдатпа. Туризм – бұл экономиканың нақты саласы, сондықтан инвестициялардың тиімділігін бағалау бірқатар проблемаларды тудырады, олардың төмендеуі оңтайлы және объективті шараларды таңдау кезінде мүмкін болады.

Туристік саланың инвестициялық белсенділігін күшейту үшін туристік сала мен туристік аумақ инфрақұрылымының объективті ресурстық мүмкіндіктерін бағалау қажет. Осы мақалада туризмді дамытуға, қызмет саласына, қаржы ресурстарын инвестициялау бағытына, туристік белсенділікке және т.б. инвестициялардың нәтижелілігін бағалауға әрекет жасалды.

Туризмнің тиімділігі әрдайым салаға салынатын инвестициялардың көлемі бола бермейтіні анықталды, ал инвестициялық белсенділік дегеніміз – ресурстық мүмкіндіктерге, яғни Туристік кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігіне сүйенетін Туристік кәсіпорындардың инвестициялық процестерінің тиімділігін бағалау, бұл қаржы-шаруашылық қызметке инвестициялық салымдарды оның максималды қайтарымы мен жоғары қарқындылығымен тарту мүмкіндігі.

Ғылыми мақаланың мақсаты оның белсенділігін арттыру үшін туристік саланың нәтижелілігін бағалау болып табылады. Мақаланың идеясы – инвестициялардың өнімділігін бағалау қажеттілігі және ол үшін қолданылатын көрсеткіштердің ұсынылуы. Зерттеудің әдіснамалық

базасы статистикалық базадан және сауалнамадан басталды, содан кейін кешенді талдау әдістері қолданылды, оның ішінде тарихи-салыстырмалы әдіс, зерттелетін процестердің маңызды сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік беретін ақпарат пен материалдарды мазмұнды талдау бар. Зерттеудің құндылығы туристік саланы дамыту үшін қабылданатын шаралардың нәтижелілігін бағалау болып табылады, ал нәтижелер оның дамуын талдау үшін қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: Туристік сала, бағалау, көрсеткіштер, туристік әлеует, туристік белсенділік, нәтижелілік.

А.Ш. БердIBEKOVA*¹, В.В. БИРЮКОВ², Л.М.МУТАЛИЕВА³

^{1,3} Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

² Карагандинский технический университет им. Абылқаса Сағинова, Караганда, Казахстан

(E-mail: ¹amina.berdibekova@gmail.com, ²v.biryukov@kstu.kz, ³mutaliyeva_lm@enu.kz)

Результативность инвестиций в туристскую отрасль Республики Казахстан

Аннотация. Оценка результативности инвестиций в туризм как специфической отраслью экономики, являются объектом исследования в данной статье. Для этого необходимо оценить объективные ресурсные возможности отрасли, инфраструктуры и дестинаций как условий для повышения инвестиционной активности туристской отрасли. Из этого следует, что результативность туристской отрасли - это не всегда объем инвестиций, а возможность привлечения инвестиций с максимальной отдачей и высокой интенсивностью.

Инвестиции в туризм осуществляются через: государственные программы, инвестиции квазигосударственных структур, частного сектора, государственно-частное партнерство.

Цель статьи – оценить результаты инвестиций в туристскую отрасль для повышения ее активности. Идея статьи заключается в оценке результативности инвестиций и в том, какие показатели рекомендуются для этого. В основе исследования применена статистическая база данных и опрос проведенный авторами.

Ценность исследования заключается в оценке результативности мер по развитию туризма, а полученные данные могут быть применены для анализа его развития.

Ключевые слова: туристская отрасль, оценка, показатели, туристский потенциал, туристская активность, результативность.

References

1. Sviridova N.D., Negoda A.A. Investicionnaja dejatel'nost' kak forma razvitija regional'nogo turizma [Investment activity as a form of regional tourism development] // Nauchnyj rezul'tat. Tehnologii biznesa i servisa. [Scientific result. Business and service technologies] 6,(1),22-29(2020). [in Russian]
2. Shajahmetova L.M. Jekonomicheskaja jeffektivnost' investicij v industriju turizma Respubliki Kazahstan/ [Economic efficiency of investments in the tourism industry of the Republic of Kazakhstan]

Vestnik Universiteta «Turan». [Bulletin of the University "Turan"]. 3.187-193(2021). Available at: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-187-193> (data obrashheniya: 18.08.2024). [in Russian]

3. Proekty po prodvizheniju. Sajt Akcionernogo obshhestva. [Promotion projects. Website of the Joint-Stock Company] «Nacional'naja kompanija «Kazakh Tourism». ["National Company "Kazakh Tourism"] Available at: <https://qaztourism.kz/ru/> (data obrashheniya: 13.08.2024). [in Russian]

4. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan do 2023 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 ijunya 2017 №406. [On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2023. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017] [in Russian]

5. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2019-2025. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 maja 2019 №360. [On approval of the State program for development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2019, No.360] [in Russian]

6. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan do 2026,. Proekt Postanovlenija Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. [On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2026. Draft Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan] [in Russian]

7. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023-2029. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023, №262. [On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023]] [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Бердібекова А.Ш. – автор-корреспондент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Туризм» кафедрасының 3 курс докторанты, Қ.Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Бирюков В.В. – экономика ғылымдарының докторы, доцент, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Инженерлік экономика және менеджмент факультетінің деканы, Нұрсұлтан Назарбаев даң., 58, Қарағанды, Қазақстан.

Муталиева Л.М. – э.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Туризм» кафедрасының меңгерушісі, Қ.Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Бердібекова А.Ш. – корреспондирующий автор, докторант 3 курса кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Бирюков В.В. – доктор экономических наук, доцент, декан факультета инженерной экономики и менеджмента, Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, пр. Нурсултана Назарбаева, 58, Караганда, Казахстан

Муталиева Л.М. – к.э.н., профессор, заведующий кафедрой «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Information on the authors:

Amina Berdibekova – corresponding author, 3rd year doctoral student, Tourism Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2, Satpayev str. 010000, Astana, Kazakhstan

Valery Biryukov – Doctor of Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Engineering Economics and Management, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, 58, Nursultan Nazarbayev Ave., Karaganda, Kazakhstan

Lyailya Mutaliyeva – Candidate of Economics, Professor. Head of the Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2, Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.71.57

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-254-274>

Научная статья

Анализ тенденций развития лечебно-оздоровительного туризма в Республике Казахстан

Мусина К.П.^{*1}, Омарова К.А.², Тукибаева К.Б.³

^{1,2,3}Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ^{*1}kamshatmussina@mail.ru, ²omarova820204@mail.ru, ³kuralay_bazarbekkyzy@mail.ru)

Аннотация. Лечебно-оздоровительный туризм представляет собой один из наиболее активно развивающихся сегментов туризма в мире, особенно в период постпандемии КОВИД-19. Казахстан, обладая потенциалом для дальнейшего развития лечебно-оздоровительного туризма, слабо представлен как на внутреннем, так и на международном рынке. Цель статьи состоит в выявлении ключевых направлений и тенденций развития лечебно-оздоровительного туризма в Республике Казахстан. Научная значимость определяется углубленным изучением отрасли, что позволяет выявить перспективы ее развития и повышения конкурентоспособности Казахстана как привлекательной дестинации лечебно-оздоровительного туризма. В данной работе вначале проведен анализ глобальных современных тенденций в развитии лечебно-оздоровительного туризма, показана его роль в общей структуре индустрии туризма на основе статистического и контент-анализа. Кроме того, представлена сравнительная характеристика различных подходов к толкованию категории лечебно-оздоровительного туризма. На основе данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан сделана оценка текущего состояния лечебно-оздоровительного туризма в стране. В результате сделаны выводы и неравномерности развития лечебно-оздоровительного туризма, определены и проранжированы регионы Казахстана в зависимости от степени развития исследуемого вида туризма.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, Республика Казахстан, тенденции, динамика, развитие.

Received 08.09.2024. Revised 10.12.2024. Accepted 24.12.2024. Available online 31.12.2024

Введение

Индустрия туризма представляет собой одну из наиболее динамично развивающихся отраслей в структуре мировой экономики, несмотря на значительный спад в период пандемии КОВИД-19. В 2024 году, по данным ЮНВТО, данный сектор экономики сможет вернуть свои допандемийные позиции, рекордной отметки в более 11 триллионов долларов США [1].

В целом пандемия оказала значительное воздействие на формирование трендов развития и запросов туристов, которые все больше отдают предпочтения в пользу здоровья, экологичности и безопасности своего туристского опыта. По мнению экспертов Всемирной организации здравоохранения, данный тренд в туризме будет продолжать свое развитие и в будущем [2].

Пандемия негативно сказалась на развитии мировой экономики туризма в целом и сектора оздоровления, в частности. Так, объем мировой экономики оздоровления (the global wellness economy) оценивался в 4,9 триллиона долларов США в 2019 года со спадом до 4,5 триллионов долларов США в 2020 ввиду быстрого восстановления данного сектора туризма, о чем свидетельствует дальнейшая динамика развития с ростом объема до 5,6 триллионов долларов США в 2022 году, превысив, таким образом, допандемийный показатель на 14%.

По оценкам специалистов Глобального института здоровья (Global Wellness Institute), экономика оздоровления (wellness) продолжит расти на 8,6% в год, достигнув к 2027 году объема в 8,5 триллиона долларов США.

При этом на экономику оздоровления, включающую в себя 11 секторов, пришлось 5,6% всего мирового производства в 2022 году (таблица 1) [3].

Таблица 1

Мировой объем экономики оздоровления по секторам в 2022 году

№	Наименование сектора экономики оздоровления	Объем, млрд. долл
1.	Уход за собой и красота	1,089
2.	Здоровое питание, питание и потеря веса	1,079
3.	Физическая активность	976
4.	Оздоровительный (Вэлнес) туризм	651
5.	Общественное здравоохранение, профилактика и персонализированная медицина	611
6.	Традиционная и альтернативная медицина	519
7.	Вэлнес-недвижимость	398
8.	Ментальное здоровье	181
9.	СПА	105
10.	Благополучие на рабочем месте	51
11.	Термальные/минеральные источники	46
Примечание: Суммы не складываются в общий итог из-за пересечения секторов. Источник: [3]		

Как видно из данных, наиболее востребованным в мире является сектор оздоровления, направленный на уход за собой, красоту, здоровое питание, физическую активность и оздоровительный туризм, а также традиционную и альтернативную медицину. Ожидается, что указанные сектора продолжат наметившуюся тенденцию к дальнейшему развитию и расширению.

В данном контексте представляется актуальным и необходимым проведение исследования с целью выявления тенденций развития лечебно-оздоровительного туризма в Республике Казахстан.

Методы исследования

В рамках проведения исследования были использованы общенаучные методы, такие, как анализ и синтез, контент-анализ, методы ранжирования и группировки, прогнозирования, а также структурно-логический метод. Информационной базой послужили публикации в рейтинговых журналах, отчеты ВЭФ, ВТТС, официальная статистика, СДС, Еврокомиссия, законодательство РК.

Литературный обзор

Для проведения анализа тенденций развития лечебно-оздоровительного и медицинского туризма в РК раскроем теоретико-методологические предпосылки, обуславливающих актуальность и значимость рассматриваемых секторов туризма. Концепции медицинского, лечебно-оздоровительного туризма как категории академического исследования появились относительно недавно, около 30 лет назад. По данным раннее проведенного обширного литературного обзора, наблюдается устойчивый прирост публикаций в данной сфере в период с 1974 по 2020 года, при этом значительный всплеск зафиксирован в 2010 и последующих годах. Фактически около 75% всех публикаций пришлось на 2013–2020 годы.

Несмотря на значительное продвижение в научном осмыслении категорий медицинского и лечебно-оздоровительного туризма, отсутствует общепринятая таксономия этих понятий.

По определению, данному Ассоциацией медицинского туризма, под категорией медицинского туризма понимается путешествие жителей за пределы своей страны для получения качественных и доступных медицинских услуг [4]. Законом «О туристской деятельности в Республике Казахстан» под медицинским туризмом подразумевается такой вид туризма, когда отдых совмещается с получением специализированной медицинской помощи за пределами текущего места жительства [5].

При этом в соответствии с порядком оказания медицинской реабилитации она может быть оказана по пяти направлениям, таким, как амбулаторные условия (без круглосуточного медицинского наблюдения и лечения), в условиях стационара (с круглосуточным медицинским наблюдением), стационар-замещающих условиях (при этом круглосуточное медицинское наблюдение и лечение не требуется, может включать

медицинское лечение в дневное время с выделением койко-места), стационар на дому (может включать использование дистанционных медицинских услуг), санаторно-курортные организации. В рамках данного исследования направление медицинской реабилитации в санаторно-курортных учреждениях выступает в качестве предмета исследования.

Согласно Правил оказания медицинской реабилитации, под санаторно-курортными организациями понимаются организации, вовлеченные в предоставление санаторно-курортных услуги по оздоровлению и восстановлению здоровья человека, с применением медицинских и иных услуг, природных лечебных факторов. При это данные учреждения могут быть расположены на курортах либо в лечебно-оздоровительных местностях, таких, как санаторий для взрослых, санаторий для взрослых и детей, детский санаторий, студенческий санаторий-профилакторий, детский реабилитационно-оздоровительный центр [6].

В зарубежной литературе рассматриваются в комплексе три связанных между собой категории медицинского, оздоровительного и вэлнес туризма. При этом они в свою очередь могут классифицироваться далее на обязательные и поездки по выбору. В случае обязательных медицинских поездок требуемые процедуры являются недоступными или незаконными в месте проживания туриста, чем обуславливается необходимость выезда за пределы постоянного места проживания для получения доступа к таким услугам. В случае поездок по выбору лечение может быть доступно в регионе проживания туриста, однако туриста может привлекать более удобное время или стоимость прохождения лечения [7].

Согласно имеющимся в литературе данным, медицинский туризм классифицируют в зависимости от целей лечения, выделяя при этом, к примеру, стоматологический туризм, спа-туризм, курортный туризм, косметическая хирургия, кардиологическая помощь, трансплантация органов и так далее.

Также отмечается значительный рост туризма с медико-оздоровительными целями в развивающиеся страны, что неразрывно связано с более низкими затратами, высоким качеством оказываемых услуг, коротким периодом ожидания оказания процедур [7].

В последние годы наблюдается экспоненциальный рост в секторах медицинского и лечебно-оздоровительного туризма, становясь все более актуальным как в развивающихся, так и в развитых странах, особенно на фоне мировой пандемии КОВИД-19 [8,9].

Тем не менее отсутствует четкое определение данного сегмента туризма в связи с географическими, языковыми, культурно-историческими различиями, что обуславливает фрагментарность и ограниченность в понимании данных категорий.

В то же время медицинский и лечебно-оздоровительный туризм являются сложными, быстро развивающимися сегментами, которые подвержены изменениям. Все эти факторы обуславливают необходимость осмысления и четкого понимания изучаемых категорий для обеспечения возможности дальнейшего развития.

Определения лечебно-оздоровительного туризма

Лечебный туризм включает такие виды туризма, в которых улучшение психического, физического или духовного здоровья в результате прохождения медицинских и оздоровительных процедур является первичной мотивацией.

Оздоровительный туризм (health tourism) является собирательным термином для таких подвидов, как вэлнес (wellness tourism) и медицинский туризм (medical tourism).

Подвэлнес (оздоровительным) туризмом понимается вид туристской деятельности, основной целью которой является улучшение и приведение в состояние баланса таких составляющих человеческой жизни, как умственная, физическая, эмоциональная, духовная, интеллектуальная сферы. При этом основным мотивирующим фактором в данном случае выступает набор профилактических (превентивных) процедур и мероприятий, направленных на улучшение образа жизни, включая оздоровительные процедуры, правильное питание, фитнес, уход и расслабление.

Медицинский туризм представляет собой особый вид туристской деятельности, при котором предполагается использование научно-обоснованных инвазивных и неинвазивных медицинских услуг, включая лечение, диагностику, профилактику и реабилитационную деятельность. В сентябре 2017 года на 22-й сессии Генеральной ассамблеи ЮНВТО данные трактовки были приняты в качестве рекомендаций для определения оздоровительного, медицинского и вэлнес туризма [10].

В соответствии с рекомендациями CDC выделяют следующие категории оздоровительного туризма (Рисунок 1) [11].

Обсуждение и результаты

Согласно данным ВЭФ, туризм Казахстана занимает 52 место из 119 по уровню развития путешествий и туризма, улучшив свое положение на 6 позиций по сравнению с данными предыдущего отчета от 2019 года [12]. По итогам 2023 года, общее количество туристов в Казахстане составило более 6.2 миллиона человек, при этом вклад туристской отрасли в ВВП страны оказался менее 4%. Слабое развитие туризма вызвало критику со стороны Президента РК, который высказался о необходимости реализации прорывных проектов в своем Послании [13]. В июле 2023 года была одобрена «Концепция развития туристской отрасли на 2023-2029 годы», по результатам реализации которой ожидается увеличение количества занятых в туризме до 800 тысяч работников, а также увеличение объема ВДС (валовой добавленной стоимости) туризма до 6 триллионов тенге [14].

Рисунок 1. Категории оздоровительного туризма CDC.

Примечание: составлено авторами на основе источника [11].

Рассмотрим размер экономики оздоровления и ее рейтинг по данным Global Wellness Institute за 2019-2022 годы, опубликованным в январе 2024 г. (Таблица 1).

Таблица 1

Размер экономики оздоровления и ее рейтинг за 2019-2022 годы

Страна	2019		2020		2021		2022	
	Млрд. долл.	Позиция рейтинга	Млрд. долл.	Позиция рейтинга	Млрд. долл.	Позиция рейтинга	Млрд. долл.	Позиция рейтинга
США	1444,68	1	1363,81	1	1577,37	1	1773,45	1
Китай	701,88	2	666,82	2	784,9	2	790,35	2
Германия	244,7	4	196,84	4	246,53	4	268,65	3
Япония	284,33	3	261,32	3	262,31	3	241,17	4
Великобритания	170,48	5	157,04	5	221,5	5	223,83	5
Франция	152,31	6	138,06	6	170,51	6	171,9	6

Индия	112,29	7	97,61	7	114,27	8	132,51	7
Канада	106,4	10	99,25	9	114,89	7	127,96	8
Южная Корея	99,58	11	94,36	10	109,83	10	112,98	9
Италия	107,96	9	96,39	8	112,02	9	112,12	10
Казахстан	7.17	56	6.33	57	7.09	57	7.93	57

Примечание: составлено авторами на основе источника [15].

Как видно из приведенных данных, в течение последних 4 лет наблюдений лидером в области оздоровления по объему экономики являются США, при этом можно отметить устойчивую положительную динамику. Также в число лидеров по размеру экономики оздоровления входит Китай, отставая от лидера по абсолютному значению более чем в два раза, далее следуют Германия и Япония, в которых экономика оздоровления составляет лишь по одной трети от аналогичного показателя Китая. Казахстан же занимает лишь 57 строчку рейтинга, что указывает на слабую развитость данного сектора экономики в стране.

Далее, проанализируем топ стран по экономике оздоровления на душу населения, а также ВВП на душу населения рассматриваемых стран (Таблица 2).

Таблица 2

Топ стран по экономике оздоровления и ВВП на душу населения

Страна	Экономика оздоровления на душу населения (US\$)	Позиция рейтинга	ВВП на душу населения (текущие US\$)	Ранг ВВП на душу населения
Сейшелы	8097	1	19466	54
Швейцария	5737	2	92371	4
Исландия	5523	3	73998	8
Аруба	5361	4	31934	35
США	5321	5	76348	7
Австрия	4683	6	52265	15
Австралия	4218	7	65526	10
Норвегия	4197	8	106328	2
Дания	3846	9	66516	9
New Zealand	3689	10	47208	21
Великобритания	3342	11	45295	22
Канада	3287	12	55085	12
Финляндия	3200	13	50655	17
Германия	3195	14	48636	20
Ирландия	3172	15	103176	3
Люксембург	3105	16	127580	1

Гонконг	3025	17	49226	19
Нидерланды	2954	18	56489	18
Швеция	2902	19	55689	13
Сингапур	2898	20	82808	6
Мальдивы	2673	21	15883	59
Россия	658	70	15444	61
Китай	560	74	12814	67
Казахстан	404	87	11440	70
Примечание: составлено авторами на основе источника [15].				

По проведенным в таблице данным можно сделать вывод об отсутствии прямой связи между объемом экономики на душу населения и уровнем ВВП на душу населения. Как было рассмотрено ранее, данный факт может объясняться глобальной тенденцией к выездному туризму с целью лечения и оздоровления.

Тем не менее для туристов Казахстана как из числа резидентов, так и для нерезидентов оздоровительный туризм становится востребованным направлением [16].

К числу факторов, способствующих развитию санаторно-курортного сегмента туризма, особенно в южных регионах страны, относятся климатические условия, уникальные месторождения лечебных грязей и источников минеральных вод, используемые для лечения воспалительных процессов, оказывающие общее оздоравливающее и иммуностимулирующее воздействие на организм человека. Лидером по количеству санаториев в Казахстане на сегодняшний день является Туркестанская область, знаменитая своими санаториями в Сарыагаше.

Большим потенциалом обладает и Восточно-Казахстанский регион, а именно термальные радоновые источники в Катон-Карагае, известные своими лечебными свойствами при заболеваниях эндокринной системы. При этом природные богатства Восточно-Казахстанской области способствуют развитию туризма как в летний, так и в зимний период, который традиционно считается низким сезоном.

Санаторные учреждения Западно-Казахстанской области ориентированы на профилактику и лечение урогинекологических, кожных заболеваний, а также болезней суставов. Таким образом, санаторно-курортные услуги предоставляются различными типами учреждений в РК, а история их уходит корнями в советское прошлое. В свою очередь, различают однопрофильные и многопрофильные санатории, исходя из той или иной специализации. Кроме того, данные учреждения могут различаться по формам собственности и ведомственной принадлежности [17, 18].

Ввиду того, что лечебно-оздоровительный и медицинский туризм развиваются в контексте общего развития индустрии туризма, являются ее сегментами, целесообразно проанализировать основные показатели развития туризма в стране (Рисунок 2).

Как видно из представленной диаграммы, наиболее популярным в РК является

выездной туризм, однако в силу карантинных ограничений в 2020 году, где отмечено резкое падение количества обслуженных туристов по всем видам, в то же время количество внутренних туристов превысило остальные виды и послужило в дальнейшем толчком к развитию и приросту количества туристов, отдыхающих внутри страны. Данный тренд сохранился в последующие годы, достигнув исторического максимума в 2023 года.

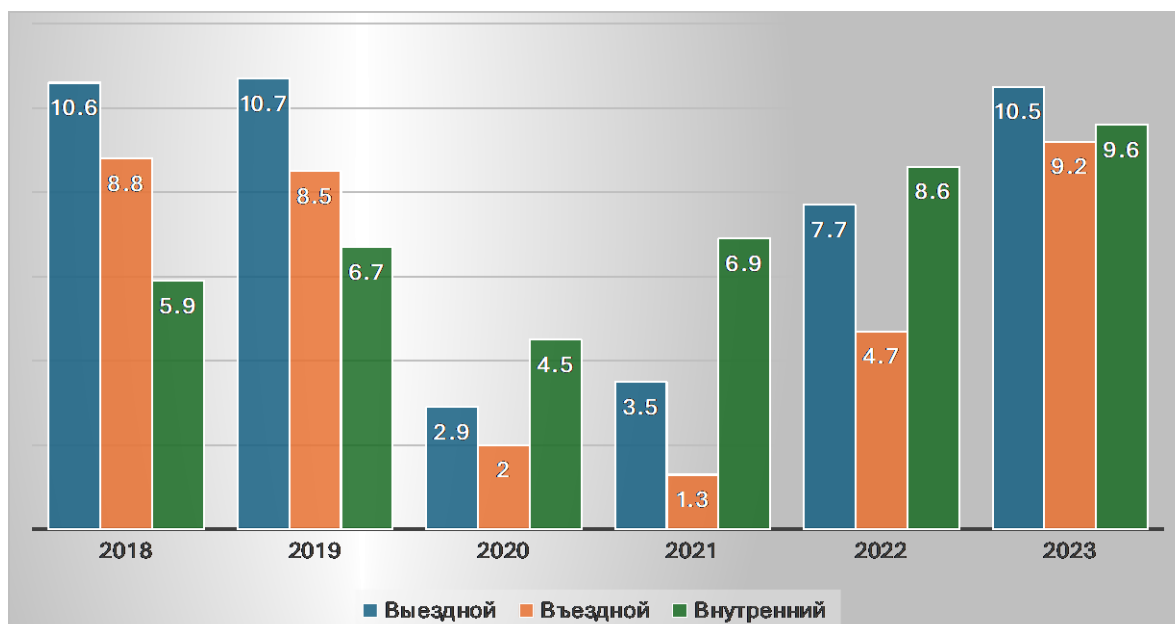

Рисунок 2. Количество обслуженных посетителей РК по видам туризма (млн чел.).

Примечание: составлено авторами на основе источника [19].

Данное изменение паттерна свидетельствует о возросшем интересе резидентов страны к отдыху в ее пределах, что имеет общее положительное влияние на экономику страны. Выявим наиболее привлекательные регионы для посещения внутри страны (Рисунок 3).

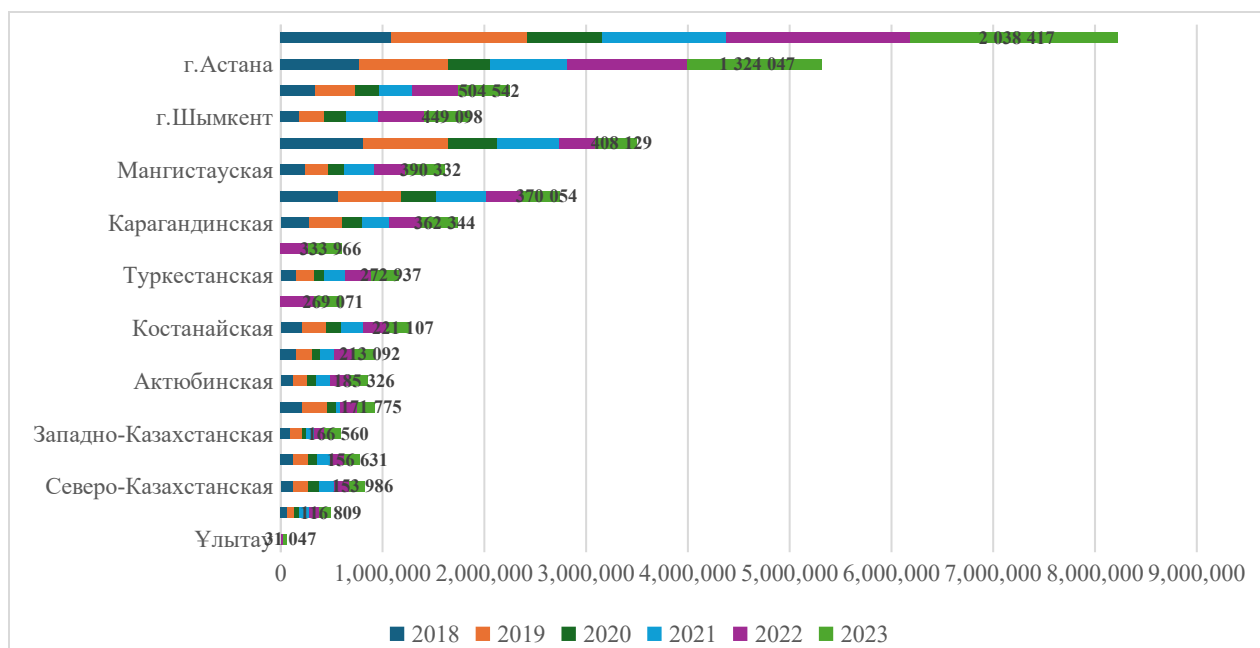

Рисунок 3. Количество обслуженных посетителей РК по регионам (чел.).

Примечание: составлено авторами на основе источника [19].

Как показано на Рисунке 3, наиболее привлекательными для посещения туристами являются город Алматы – 25% от общего туристского потока страны, Астана – 16%, Акмолинская область и г. Шымкент по 6%, Алматинская, Мангистауская, Восточно-Казахстанская области по 5% в 2023 году. При этом наименьшее количество туристов отмечено в Улытауской и Кызылординской областях. Отметим, что на долю Туркестанской области пришлось всего 3% от общего количества обслуженных посетителей в местах размещения.

Проследим тенденции распределения туристского потока в разрезе областей РК за период с 2019 по 2023 годы (Таблица 3).

Таблица 3
Туристский поток по областям РК, чел.

По областям	2019		2020		2021		2022		2023	
	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях
Республика Казахстан	808 1504	313 316	4 786 130	218 893	7 347 042	319 960	9 800 133	379 555	1097 8555	413 344
Туркестанская	302 048	89 259	205 679	77 864	360 221	117 459	472 094	142 476	558 881	163 288

Акмолинская	1 181 848	34 650	795 283	27 185	1 082 247	41 308	1 276 649	52 554	1 484 871	54 646
Город Алматы	1 377 121	42 891	764 753	27 490	1260 925	40 896	1 849 486	40 118	2 084 578	46 161
Кызылординская	97 315	25 531	61 284	10 546	114 095	19 641	127 045	26 476	144 688	27 736
Жамбылская	156 330	12 349	105 148	10 669	141 902	14 740	152 805	17 093	174 296	17 665
Костанайская	255 174	16 989	149 353	7 210	228 982	12 916	243 015	13 880	237 382	15 943
Карагандинская	376 575	19 467	238 437	19 321	336 978	22 982	359 549	23 765	411 490	15 192
Павлодарская	312 397	15 829	87 561	6 530	208 967	12 848	324 977	14 036	387 622	13 650
Восточно- Казахстанская	728 436	17 033	440 909	9 485	552 819	7 188	380 725	10 901	392 926	12 312
Западно- Казахстанская	117 219	8 765	45 057	3 591	81 848	5 668	107 633	6 357	178 527	11 967
Остальные	2 922 002	24 827	1 892 666	19 002	1 723 438	24 314	1 632 774	31 899	4 923 294	34 784
Примечание: составлено авторами на основе источника [19,20].										

Как видно из данных Таблицы 3, изменение количества въездных и внутренних туристов выросло на более чем 2,9 миллиона человек или 26%. Также отмечается резкое сокращение туристского потока в 2020 году в связи с карантинными ограничениями, при это в 2021 году отрасль все еще полностью не восстановилась и составила 90% от допандемийного уровня. В таблице представлены регионы Казахстана в порядке убывания количества въездных и внутренних посетителей, отдохнувших в санаторно-курортных организациях, области, в которых удельный вес в сегменте санаторно-курортного обслуживания оказался менее 2,5%, были объединены в категорию «Остальные». В целом наблюдаем положительную динамику данного показателя с 2019 по 2023 годы, прирост составил 132%. Примечательно, что в период пандемии количество отдохнувших в санаторно-курортных учреждениях сократилось на 30%, тогда как общее количество въездных и внутренних туристов снизилось на 40%, при этом количество посетителей санаторно-курортных организаций превысило соответствующий допандемийный показатель уже в 2021 году.

Лидерами отрасли санаторно-курортного обслуживания являются Туркестанская область (39,5%), Акмолинская область (13%), город Алматы (11%), Кызылординская область (6,7%), Жамбылская область (4,3%), что в сумме составляет около 75% от общего числа обслуженных в санаторно-курортных учреждениях страны. Следует подчеркнуть, что соотношение удельных весов областей в санаторно-курортном обслуживании оставалось практически неизменным в течение всего рассматриваемого периода, за исключением 2019-2020 годов, когда имело место изменение в распределении удельных весов, в частности, увеличилась доля Туркестанской области с 28% в 2019 году до 36%

в 2020 году, при этом Кызылординская, Павлодарская и Костанайская области потеряли свои позиции на 2-3%.

Развитие лечебно-оздоровительного туризма неразрывно связано с наличием курортных зон и их потенциалом. В Таблице 4 представлены данные по туристскому потоку в разрезе курортных зон РК.

Таблице 4
Туристский поток по курортным зонам РК, чел.

По областям	2019 год		2020 год		2021 год		2022 год		2023 год	
	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях	Количество въездных и внутренних посетителей	Из них в санаторно-курортных организациях
По курортным зонам	3 992 357	150 525	2 724 673	112 576	4 268 048	161 623	5 740 059	190 570	6 361 619	212 255
Сарыагашская	62 527	50 973	45 608	38 201	74 956	62 247	92 011	75 014	110 888	87 859
Щучинско-Боровская	890 838	32 476	623 011	21 415	877 482	39 116	1 049 057	49 202	1 201 262	53 866
Алматинский горный кластер	1 005 151	35 087	1189 922	28 501	2 066 849	42 375	3 021 612	43 264	3 418 266	47 115
Костанайская	22 505	16 044	7 869	6 021	14 628	9 578	17 447	9 908	16 728	11 062
Алтайская	92 510	8 532	64 898	6 694	52 691	3 500	88 924	3 980	73 229	4 083
Балхашская	49 395	142	45 437	5 883	64 685	740	85 064	4 811	109 944	3 902
Катон-Карагай	5 522	73	7 708	21	12 705	1 538	16 013	2 704	20 663	3 200
Туристская зона Туркестан			34 274	1 479	94 037		124 746	493	121 417	619
Мангистауская	223 884	1 085	144 532	115	273 758	149	282 670	479	357 298	549
Остальные	1 640 025	6 113	561 414	4 246	736 257	2 380	963 427	715	931 924	0

Примечание: составлено авторами на основе источника [19].

Для облегчения восприятия данных таблицы все курортные зоны были проранжированы от наибольшего количества туристов к наименьшему. Курортные зоны, в которых количество въездных и внутренних туристов, пребывавших в санаторно-курортных учреждениях, оказалось мало или вовсе отсутствовало, были объединены в категорию «Остальные». В целом необходимо отметить, что на долю санаторно-

курортных организаций пришлось лишь 3,3% от общего количества внутренних и въездных туристов, пребывавших в курортных зонах в 2023 году. К числу лидеров по количеству, прибывших в санаторно-курортные организации, относятся Сарыагашская курортная зона (более 41% от всего количества отдохнувших в санаторно-курортных учреждениях), Щучинско-Боровская – более 25% и Алматинский горный кластер разместил 22%. Таким образом, на долю трех названных курортных зон пришлось около 90 процентов от общего количества туристов в санаторно-курортных организациях.

Всего по состоянию на 2023 году в стране функционировали 175 санаторно-курортных организаций с неравномерным распределением по регионам (Рисунок 4). Республика Казахстан, обладая многообразием туристско-рекреационных ресурсов оздоровительного туризма, отличается неравномерным распределением организаций восстановительного лечения и медицинской реабилитации. Большинство учреждений является наследием советского периода. Лидером по количеству санаторно-курортных учреждений является Туркестанская область, где в 2023 году насчитывалось 75 таких организаций или 43% от общереспубликанского количества. При этом следует отметить, что в целом наблюдается положительная динамика в течение всего рассматриваемого периода, прирост с 2018 года составил более 42%. Вторым регионом по количеству организаций восстановительного лечения и медицинской реабилитации является город Алматы, где расположены 12 учреждений (около 7% от общего количества), при этом в течение рассматриваемого периода не наблюдалось значительных изменений по их количеству.

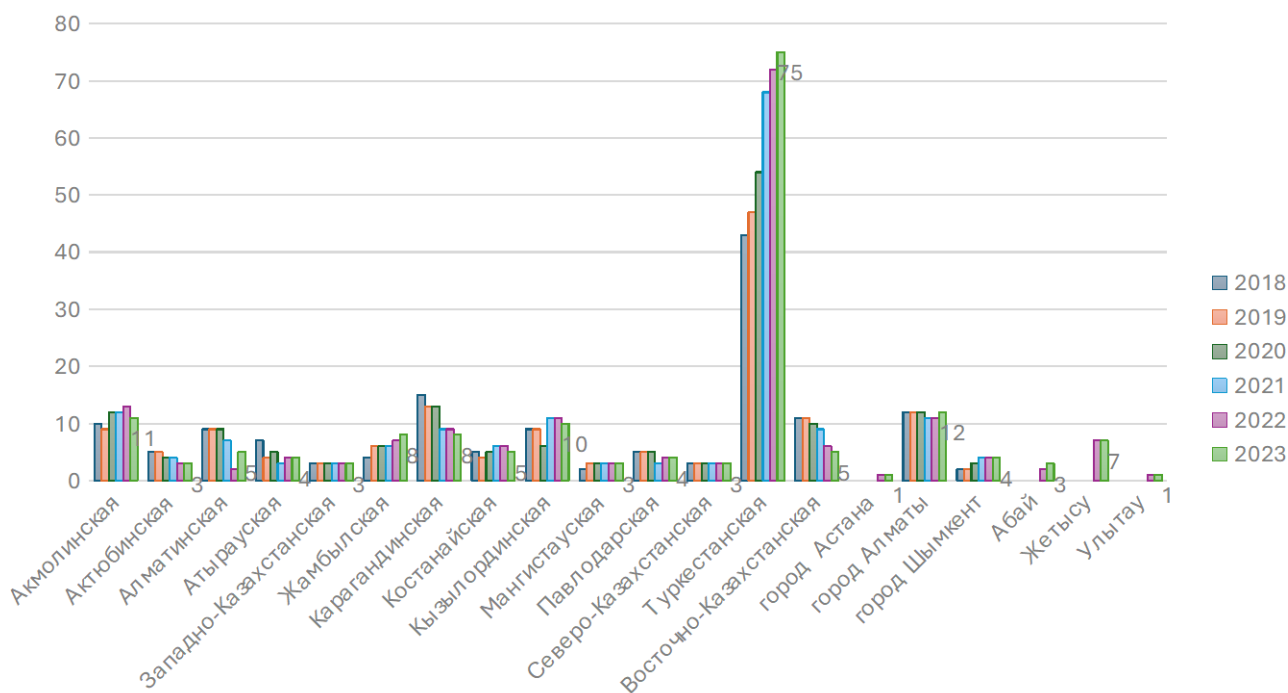

Рисунок 4. Количество организаций восстановительного лечения и медицинский реабилитации.

Примечание: составлено авторами на основе источника [20].

На третьем месте Акмолинская область с 11 санаторно-курортными организациями, что составляет 6.3% от общего количества по стране, также без весомых изменений.

Ряд регионов отличается тенденцией к сокращению количества организаций восстановительного лечения и медицинский реабилитации, а именно: Карагандинская область (с 15 организаций в 2018 году до 8 в 2023 - 47%), Атырауская (с 7 до 4 или 43%), Восточно-Казахстанская и Алматинская области потеряли часть санаторных организаций ввиду административной реорганизации и выделения областей Абай и Жетысу.

К областям с двухкратным приростом по количеству организаций восстановительного лечения и медицинский реабилитации относятся Жамбылская область (с 4 до 8) и город Шымкент (с 2 до 4). Такие изменения количества организаций санаторно-курортного сегмента туризма связаны с наличием особенных ресурсов самих регионов, а также свидетельствуют о потребительских предпочтениях отдыхающих.

Заключение

Лечебно-оздоровительный и медицинский туризм представляет собой один из быстроразвивающихся сегментов туризма. Проведенный анализ указывает на недостаточное его развитие в Казахстане.

Лечебно-оздоровительный и медицинский туризм неразрывно связан с формированием конкурентоспособного сектора здравоохранения и его интеграцией в мировую систему медицинского туризма. Учитывая имеющийся потенциал для развития медицинского туризма, ориентированного как на внутреннего, так и на въездного туриста, необходимо формировать и продвигать современные санаторно-курортные и медицинские услуги. Для успешного формирования конкурентоспособного сегмента лечебно-оздоровительного и медицинского туризма необходимо развитие кооперации санаторно-курортных учреждений и медицинских организаций с игроками туристского рынка, туроператорами для формирования и продвижения качественных услуг для туристов, путешествующих с целью лечения и оздоровления.

Ряд факторов обуславливают потенциальную привлекательность Казахстана как дестинации лечебно-оздоровительного и медицинского направления, включая политическую стабильность, инвестиционную деятельность государства в развитие инфраструктуры здравоохранения, количество и оснащение медицинских организаций, имеющих международную аккредитацию.

К стратегическим направлениям повышения привлекательности лечебно-оздоровительного и медицинского туризма в стране относят:

1. Упрощение визовых формальностей.
2. Обеспечение безопасности туристов.
3. Инвестиционную политику.
4. Повышение качества оказываемых услуг.
5. Развитие инфраструктуры, в том числе для людей с ограниченными возможностями.
6. Международную аккредитацию лечебно-оздоровительных и медицинских учреждений.

7. Разработку комплексного туристского продукта.

8. Сотрудничество и кооперацию основных стейкхолдеров, включая представителей органов власти, поставщиков лечебно-оздоровительных и медицинских услуг, индустрии питания, размещения, развлечений, транспорта, туроператоров и турагентств.

9. Внедрение передовых достижений науки и техники, включая электронное здравоохранение, телемедицину, отслеживание жизненно важных показателей в режиме реального времени, искусственный интеллект и так далее.

На основе проведенного анализа можно сделать вывод, что распределение санаторно-курортных организаций является неравномерным в стране. Так, наиболее привлекательными и перспективными регионами для развития лечебно-оздоровительного туризма выделены следующие ключевые регионы:

1. Туркестанская область – лидер в сфере лечебно-оздоровительного туризма благодаря санаториям в Сарыагаше, которые славятся своими минеральными источниками, используемые при лечении различных заболеваний. Дальнейшее развитие туристской инфраструктуры могут способствовать превращению данного региона в место притяжения как внутренних, так и международных туристов, включая Узбекистан, Кыргызстан.

2. Алматинский регион (Алматинская область и г.Алматы) – привлекает туристов благодаря наличию многочисленных курортов, мест для оздоровления, уникальных климатических условий. Данный регион пользуется популярностью не только летом, но и зимой, что способствует развитию круглогодичного лечебно-оздоровительного туризма.

3. Восточно-Казахстанская область – знаменита своими термальными радоновыми источниками в Катон-Карагае, которые используются в терапевтических целях, а также при лечении эндокринных заболеваний. В связи с этим регион привлекает туристов не только благодаря наличию природных богатств, но и возможностью оздоровления в местных санаториях.

4. Акмолинская область – одной из самых известных курортных зон страны по праву является Щучинско-Боровская курортная зона, привлекающая туристов своим природно-рекреационным потенциалом в виде лесов, озер, а также развитой санаторной инфраструктурой. В связи с этим отмечается высокая посещаемость данного региона как внутренними, так и въездными туристами.

Оздоровительный и медицинский туризм имеет ряд преимуществ, по сравнению с другими видами туризма, ввиду возможности его развития вне зависимости от сезонности. Кроме того, конкурентоспособный лечебно-оздоровительный и медицинский туризм способствуют развитию туристской отрасли в целом.

Вклад авторов

Мусина К.П. – концептуализация исследования, руководство, сбор данных, анализ, интерпретация и обсуждение результатов, критическая доработка рукописи.

Омарова К.А. – дизайн исследования, обзор литературы, сбор данных, анализ, интерпретация результатов.

Тукибаева К.Б. – обзор литературы, интерпретация и обсуждение результатов, обеспечение точности общей работы и соответствия требованиям журнала.

Благодарности: проведенное исследование стало возможным благодаря участию авторов.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

1. World Travel & Tourism Council: Travel & Tourism Economic Impact 2024. [Электрон. ресурс] - URL: <https://wtcc.org/research/economic-impact>
2. Putting health at the heart of tourism development in small countries of the WHO European Region. Policy brief. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Электрон. ресурс] - URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/363672/WHO-EURO-2022-6156-45921-66177-eng.pdf?sequence=2>
3. The 2023 Global Wellness Economy Monitor. Data for 2019-2022. January 2024. [Электрон. ресурс] - URL: <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2023-global-wellness-economy-monitor/>
4. WMA statement on medical tourism. Adopted by the 69th WMA General Assembly, Reykjavik, Iceland, October 2018. gional Office for Europe; 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-medical-tourism/>
5. Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211 “О туристской деятельности в Республике Казахстан”. [Электрон. ресурс] - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_
6. Правила оказания медицинской реабилитации. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 7 октября 2020 года № ҚР ДСМ-116/2020. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 9 октября 2020 года № 21381. [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021381>
7. Zhong L., Deng B., Morrison A. M., Coca-Stefaniak J. A., Yang L. Medical, Health and Wellness Tourism Research: A Review of the Literature (1970–2020) and Research Agenda // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2021. – V. 18, № 20. – P. 10875. – DOI: 10.3390/ijerph182010875.
8. American Express Travel’s 2024 Global Travel Trends Report. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.americanexpress.com/en-us/travel/discover/get-inspired/global-travel-trends>
9. Shalini N., Sathish R., Divya Rao B.J., Mamatha H.K. Future Prospects for Growth of the Medical Tourism Industry // In: Chaudhary B., Bhatia D., Patel M., Singh S., Sharma S. (eds) Medical Tourism in Developing Countries. Springer, Singapore, 2024. https://doi.org/10.1007/978-981-99-8909-6_17
10. World Tourism Organization and European Travel Commission (2018), Exploring Health Tourism, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420209>
11. Medical Tourism CDC Yellow Book 2024. Health Care Abroad. Author(s): Matthew Crist, Grace Appiah, Laura Leidel, Rhett Stoney. [Электрон. ресурс] - URL: <https://wwwnc.cdc.gov/travel/yellowbook/2024/health-care-abroad/medical-tourism>
12. Travel and Tourism Development Index 2024. Published: 21 May 2024. Interactive data and economy profiles. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.weforum.org/publications/travel-tourism-development-index-2024/interactive-data-and-economy-profiles-afaa00a59c/>

13. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 2 сентября 2024 г. «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>

14. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023–2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262. [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262>

15. The Global Wellness Economy: Country Rankings Data for 2019-2022. January 2024. [Электрон. ресурс] - URL: <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2024-the-global-wellness-economy-country-rankings/>

16. Оздоровительный туризм становится все более популярным в Казахстане. [Электрон. ресурс] - URL: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1695011944>

17. Концепция развития медицинского туризма в Республике Казахстан (одобрена на заседании Экспертного совета РЦПЗ МЗ РК от 3 октября 2019 года протокол № 42). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35872922

18. Аликулова А.Ш. Санаторно-курортный комплекс Казахстана: особенности и перспективы развития. Вестник КазНУ. Серия экономическая. №6 (88). 2011. [Электрон. ресурс] - URL: https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/download/826/801/1652&ved=2ahUKEwiSyO70qbCIAxWqIhAIHVbjNbAQFnoECBUQAQ&usq=A0vVaw2ywwKU4_0FsTE1xD28lyBb

19. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика. Статистика туризма. [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/>

20. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Социальная статистика. Статистика здравоохранения и социального обеспечения. [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/>

Mussina K.P.^{1*}, Omarova K.A.², Tukibayeva K.B.³

^{1,2,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ^{*}kamshatmussina@mail.ru, ²omarova820204@mail.ru,

³kuralay_bazarbekkyzy@mail.ru)

Analysis of trends in the development of medical and health tourism in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Health tourism is one of the most dynamically evolving segments of tourism in the world, especially in the post-pandemic COVID-19. Kazakhstan, which has the potential for further development of health tourism, is poorly represented both in the domestic and international markets. The purpose of the article is to identify the key directions and trends in the development of medical and health tourism in the Republic of Kazakhstan. The scientific significance of this study is determined by the in-depth analysis of the industry, which makes it possible to identify the prospects for its development and increasing the competitiveness of Kazakhstan as an attractive destination for medical and health tourism. In this work, the analysis of global modern trends in the development of medical and health

tourism is carried out, its role in the general structure of the tourism industry is shown on the basis of statistical and content analysis. In addition, a comparative characteristic of various approaches to the interpretation of the category of medical and health tourism is presented. Based on the data of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan, an assessment of the current state of medical and health tourism in the country is made. As a result, conclusions are drawn about the unevenness of the development of medical and health tourism, the regions of Kazakhstan are identified and ranked depending on the degree of development of the type of tourism under study.

Keywords: health tourism, Republic of Kazakhstan, trends, dynamics, development.

Мусина К.П.^{1*}, Омарова К.А.², Түкібаева Қ.Б.³

^{1,2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
(E-mail: ^{*1}kamshatmussina@mail.ru, ²omarova820204@mail.ru, ³kuralay_bazarbekkyzy@mail.ru)

Қазақстан Республикасында медициналық-сауықтыру туризмінің даму үрдістерін талдау

Андатпа. Денсаулық сақтау туризмі әлемде туризмнің әсіресе, КОВИД-19-дан кейінгі пандемияда ең жылдам дамып келе жатқан сегменттерінің бірі болып табылады. Денсаулық сақтау туризмінің әлеуетті Қазақстанның ішкі және халықаралық нарығында одан әрі дамуы төмен деңгейде. Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасында медициналық-сауықтыру туризмін дамытудың негізгі бағыттары мен үрдістерін анықтау болып табылады. Ғылыми маңызы саланы терең зерттеуімен айқындалады, бұл оның даму перспективаларын анықтауға және Қазақстанның медициналық-сауықтыру туризмі үшін тартымды бағыт ретіндегі бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл жұмыста медициналық-сауықтыру туризмін дамытудың қазіргі заманғы әлемдік үрдісіне талдау жүргізіледі, оның туристік индустрияның жалпы құрылымындағы рөлі статистикалық және мазмұндық талдау негізінде көрсетіледі. Бұдан басқа, емдеу-сауықтыру туризмі санатын түсіндіруге әр түрлі тәсілдердің салыстырмалы сипаттамасы ұсынылған. Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде республикадағы емдеу-сауықтыру туризмінің қазіргі жай-күйіне бағалау жүргізіледі. Нәтижесінде емдеу-сауықтыру туризмінің дамуының біркелкі еместігі туралы қорытындылар жасалады. Зерттелетін туризм түрінің даму дәрежесіне қарай Қазақстанның өңірлері айқындалып, сараланды.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау туризмі, Қазақстан Республикасы, трендтер, динамика, даму.

References

1. World Travel & Tourism Council: Travel & Tourism Economic Impact 2024. Available at: <https://wtcc.org/research/economic-impact>
2. Putting health at the heart of tourism development in small countries of the WHO European Region. Policy brief. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2022. License: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. Available at: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/363672/WHO-EURO-2022-6156-45921-66177-eng.pdf?sequence=2>

3. The 2023 Global Wellness Economy Monitor. Data for 2019-2022. January 2024. Available at: <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2023-global-wellness-economy-monitor/>
4. WMA statement on medical tourism. Adopted by the 69th WMA General Assembly, Reykjavik, Iceland, October 2018. Regional Office for Europe; 2022. License: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. Available at: <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-medical-tourism/>
5. Zakon Respubliki Kazahstan ot 13 ijunja 2001 goda N 211. O turistskoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan. [Law of the Republic of Kazakhstan No. 211 dated June 13, 2001. On tourist activity in the Republic of Kazakhstan] Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_ [in Russian]
6. Pravila okazaniya medicinskoj reabilitacii. Prikaz Ministra zdavoohranenija Respubliki Kazahstan ot 7 oktjabrja 2020 goda № ҚР DSM-116/2020. Zaregistrovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 9 oktjabrja 2020 goda № 21381 [Rules for the provision of medical rehabilitation. Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated October 7, 2020 No KR DSM-116/2020. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on October 9, 2020 No 21381]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021381>[in Russian]
7. Zhong L., Deng B., Morrison A. M., Coca-Stefaniak J. A., Yang L. Medical, Health and Wellness Tourism Research: A Review of the Literature (1970–2020) and Research Agenda // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2021. – V. 18, № 20. – P. 10875. – DOI: 10.3390/ijerph182010875.
8. American Express Travel's 2024 Global Travel Trends Report. Available at: <https://www.americanexpress.com/en-us/travel/discover/get-inspired/global-travel-trends>
9. Shalini N., Sathish R., Divya Rao B.J., Mamatha H.K. Future Prospects for Growth of the Medical Tourism Industry // In: Chaudhary B., Bhatia D., Patel M., Singh S., Sharma S. (eds) Medical Tourism in Developing Countries. Springer, Singapore, 2024. https://doi.org/10.1007/978-981-99-8909-6_17
10. World Tourism Organization and European Travel Commission (2018), Exploring Health Tourism, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420209>
11. Medical Tourism CDC Yellow Book 2024. Health Care Abroad. Author(s): Matthew Crist, Grace Appiah, Laura Leidel, Rhett Stoney. Available at: <https://wwwnc.cdc.gov/travel/yellowbook/2024/health-care-abroad/medical-tourism>
12. Travel and Tourism Development Index 2024. Published: 21 May 2024. Interactive data and economy profiles. Available at: <https://www.weforum.org/publications/travel-tourism-development-index-2024/interactive-data-and-economy-profiles-afaa00a59c/>
13. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana 2 sentjabrja 2024 g. «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm» [Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan on September 2, 2024 «A Fair Kazakhstan: Law and Order, Economic Growth, Public Optimism»]. Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588> [in Russian]
14. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023 – 2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 262 [On approval of the Concept for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No 262]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> [in Russian]

15. The Global Wellness Economy: Country Rankings Data for 2019-2022. January 2024. Available at: <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2024-the-global-wellness-economy-country-rankings/>

16. Ozdorovitel'nyj turizm stanovitsja vse bolee populjarnym v Kazahstane [Health tourism is becoming more and more popular in Kazakhstan]. Available at: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1695011944> [in Russian]

17. Konceptija razvitija medicinskogo turizma v Respublike Kazahstan (odobrena na zasedanii Jekspertnogo soveta RCRZ MZ RK ot 3 oktjabrja 2019 goda protokol № 42) [Concept for the Development of Medical Tourism in the Republic of Kazakhstan (approved at the meeting of the Expert Council of the RCRH of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan dated October 3, 2019, Minutes No 42)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35872922 [in Russian]

18. A.Sh.Alikulova. Sanatorno-kurortnyj kompleks Kazahstana: osobennosti i perspektivy razvitija. Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. No6 (88). 2011 [Sanatorium-resort complex of Kazakhstan: features and prospects of development. Bulletin of KazNU. Economic series. No6 (88). 2011]. Available at: https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/download/826/801/1652&ved=2ahUKEwiSyO70qbCIAxWqIhAIHVbjNbAQFnoECBUQAQ&usq=A0vVaw2ywwKU4_0FsTE1xD28lyBb [in Russian]

19. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Otrasleyvaja statistika. Statistika turizma [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics. Tourism statistics]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/> [in Russian]

20. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Social'naja statistika. Statistika zdravoohranenija i social'nogo obespechenija [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Social statistics. Health and Social Security Statistics]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/> [in Russian]

Сведения об авторах:

Mussina Kamshat Pazilbekovna – Candidate of economic sciences, Associate Professor of Tourism Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University.

Omarova Kenzhegul Akmyshevn – PhD student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, Kazhymukan str., 13.

Tukibayeva Kuralay Bazarbekovna – Doctor of Philosophy (PhD), Acting Assistant Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, Kazhymukan str., 13.

Мусина Камшат Пазилбековна – к.э.н., доцент кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Кажымукана, 13, Астана, Казахстан.

Омарова Кенжегуль Акмышевна – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Кажымукана, 13, Астана, Казахстан.

Тукибаева Куралай Базарбековна – доктор философии (PhD), и.о. доцента, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Кажымукана, 13, Астана, Казахстан.

Мусина Камшат Пазилбековна – э.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, туризм кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан.

Омарова Кенжегүл Акмышевна – PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көшесі, 13, Астана, Қазақстан.

Тукибаева Құралай Базарбековна – Философия докторы (PhD), доцент м.а. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГРНТИ 15.21.45

Научная статья

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-275-283>

Теоретические и методологические основы психологии управления в ресторанном и гостиничном бизнесе

Р.Б. Исмаилова*¹, А.А. Амандосов², С. Кузекбаева³, А. Калабаев⁴

^{1,2,3,4}Алматынський технологический университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: neelsvisser999@gmail.com, sm4505752@gmail.com pen_taylor@mail.ru)

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы психологии управления в контексте ресторанного и гостиничного бизнеса. Особое внимание уделяется таким аспектам, как мотивация сотрудников, лидерство и эмоциональный интеллект. В статье приводится анализ основных психологических моделей, включая теории мотивации Маслоу и Герцберга, а также их практическое применение для повышения эффективности работы команд и уровня удовлетворённости клиентов. Исследуются методологические подходы к управлению персоналом, такие, как использование методов оценки поведения сотрудников, внедрение тренингов и мотивационных программ. Рассматриваются различные стили лидерства и их влияние на производительность, а также способы их адаптации в индустрии гостеприимства. В статье подчеркивается важность использования психологических подходов для повышения конкурентоспособности и создания позитивной рабочей атмосферы.

Ключевые слова: теоретические и методологические основы, ресторанный и гостиничный бизнес, мотивация, сотрудники, лидерство, производительность, эффективность.

Введение

Современный ресторанный и гостиничный бизнес требует от менеджеров не только знаний в области управления, но и глубокого понимания психологических аспектов взаимодействия с персоналом и клиентами. В условиях высокой конкуренции, растущих требований к качеству сервиса и необходимости постоянного совершенствования, умение правильно мотивировать сотрудников, поддерживать эффективные коммуникации и развивать лидерские навыки становится ключевым фактором успеха [1].

Психология управления как отрасль психологической науки, рассматривает процессы, связанные с организацией и руководством групп людей, мотивацией, эмоциональной компетентностью, лидерством и конфликтологией [2]. Эти аспекты особенно важны в ресторанном и гостиничном бизнесе, где эффективность работы команды и удовлетворённость клиентов напрямую зависят от грамотного управления персоналом [3]. Различные психологические модели и методологические подходы позволяют менеджерам не только лучше понимать потребности своих сотрудников, но и создавать оптимальные условия для их работы, что в конечном итоге отражается на качестве обслуживания [4].

Важным направлением исследований является внедрение практических методов психологии управления в ресторанном и гостиничном бизнесе. Это включает разработку программ, направленных на улучшение межличностных отношений в команде, повышение уровня удовлетворённости сотрудников и минимизацию конфликтных ситуаций [5]. Также значительное внимание уделяется тому, как различные стили лидерства и подходы к мотивации могут быть адаптированы в контексте индустрии гостеприимства для создания устойчивых и успешных команд [6].

Цель настоящего исследования

Цель исследования заключается в изучении теоретических и методологических основ психологии управления и их применении в контексте ресторанного и гостиничного бизнеса. Основная задача исследования – проанализировать ключевые психологические модели, такие, как теории мотивации, лидерства и эмоционального интеллекта, и выявить, каким образом эти подходы могут быть использованы для повышения эффективности работы команд, улучшения качества обслуживания и повышения удовлетворенности клиентов [3][4].

Этапы и методы исследования

Исследование проведено с использованием комплексного подхода, включающего несколько этапов и различных методов анализа, с целью изучения теоретических и методологических основ психологии управления в контексте ресторанного и гостиничного бизнеса.

Этапы исследования

Теоретический этап. На этом этапе проводился обзор литературы и анализ существующих теорий и концепций психологии управления. Были изучены ключевые работы, посвящённые мотивации, лидерству и эмоциональному интеллекту с акцентом на их применение в управлении персоналом в индустрии гостеприимства [1][4]. Этот этап позволил выделить основные концептуальные подходы и определить теоретические основы исследования.

Методологический этап. На данном этапе было осуществлено изучение различных методологических подходов к управлению персоналом и анализ применяемых на практике методов мотивации и лидерства в ресторанном и гостиничном бизнесе. Основное внимание было уделено моделям мотивации и методам оценки эффективности персонала [2][5]. Этот этап включал разработку инструментов для оценки психологических факторов, влияющих на эффективность работы команды.

Практический этап исследования включал сбор и анализ эмпирических данных. На основе разработанных методологических подходов были проведены наблюдения и интервью с менеджерами и сотрудниками ресторанов и гостиниц. Цель этого этапа заключалась в выявлении реальных проблем в управлении персоналом и оценке эффективности применяемых подходов к мотивации и лидерству [3][6].

Методы исследования

Анализ литературы. Для теоретической части исследования был проведен глубокий анализ научной литературы, включая работы по психологии управления, мотивации и лидерству. Основными источниками стали труды Маслоу, Герцберга, Гоулмана и других авторов, чьи идеи нашли применение в управлении персоналом в ресторанном и гостиничном бизнесе [1][2][4].

Метод интервью. Для получения эмпирических данных использовался метод интервью с руководителями и сотрудниками гостиничных и ресторанных предприятий. Вопросы касались их опыта в управлении персоналом, мотивации и лидерства, а также проблем и вызовов, с которыми они сталкиваются в работе [3][5].

Наблюдение. Метод наблюдения был применен для оценки взаимодействия сотрудников в рабочей среде, их поведения в различных ситуациях и эффективности работы команды в целом. Это позволило сделать выводы о влиянии различных стилей управления на результаты работы и удовлетворённость сотрудников [4][6].

Анкетирование. В рамках исследования также было проведено анкетирование сотрудников для оценки их уровня удовлетворённости работой, мотивации и восприятия руководства. Полученные данные были проанализированы для выявления корреляций между методами управления и психологическим климатом в коллективе [5].

Результаты исследования

Исследование позволило выявить несколько ключевых аспектов, влияющих на эффективность управления в ресторанном и гостиничном бизнесе. На основе анализа литературы, интервью и наблюдений, а также результатов анкетирования были получены следующие результаты:

Мотивация сотрудников

Одним из ключевых факторов, влияющих на производительность и удовлетворённость сотрудников, является мотивация. Результаты исследования подтвердили, что применение теорий мотивации Маслоу и Герцберга в ресторанном и гостиничном бизнесе положительно сказывается на эффективности работы команды. Внедрение систем бонусов, признания достижений и карьерного роста способствует улучшению психологического климата и повышению уровня удовлетворённости сотрудников [1][3].

Ниже приведена таблица, отображающая результаты анкетирования сотрудников по ключевым показателям мотивации и удовлетворённости.

Таблица 1. Результаты анкетирования сотрудников по ключевым показателям мотивации и удовлетворённости

Показатель	Высокий уровень (%)	Средний уровень (%)	Низкий уровень (%)
Удовлетворённость зарплатой	70	20	10
Признание достижений	65	25	10
Возможности карьерного роста	60	30	10
Удовлетворённость рабочими условиями	75	15	10
Уровень стресса на рабочем месте	20	50	30
Вовлечённость в работу	80	15	5

Примечание: составлено на основании данных опроса авторами.

Таблица демонстрирует, что большинство сотрудников удовлетворены зарплатой, признанием достижений и рабочими условиями, однако уровень стресса остаётся высоким для значительного числа работников.

Рисунок 1. Результаты анкетирования сотрудников по ключевым показателям мотивации и удовлетворённости

Примечание: составлено на основании данных анкетирования.

Эти результаты подтверждают необходимость дальнейшего улучшения управления мотивацией [2][4].

- **Лидерство и его влияние на эффективность работы**

Различные стили лидерства по-разному влияют на эффективность работы в индустрии гостеприимства. Демократический и трансформационный стили показали наилучшие результаты, так как они стимулируют инициативу сотрудников и способствуют их активному вовлечению в процесс принятия решений. Эти стили управления значительно повышают мотивацию и качество обслуживания клиентов, что подтверждается результатами анкетирования [2][4].

- **Эмоциональный интеллект менеджеров**

Эмоциональный интеллект играет важную роль в управлении персоналом. Исследование показало, что менеджеры с высоким уровнем эмоционального интеллекта лучше справляются с управлением конфликтами, поддерживают позитивные взаимоотношения в команде и способствуют созданию благоприятной рабочей атмосферы. Это, в свою очередь, положительно отражается на результатах работы команды и её устойчивости к стрессовым ситуациям [3][5].

- **Практическое применение методов мотивации и лидерства**

Внедрение практических методов мотивации, таких, как регулярное проведение тренингов, программы профессионального роста и системы поощрений, доказало свою эффективность в увеличении производительности и снижении уровня текучести кадров в ресторанном и гостиничном бизнесе. Программы по развитию лидерских

навыков у менеджеров также способствовали улучшению взаимодействия с персоналом и повышению общей удовлетворённости клиентов [4][6].

- Улучшение коммуникации внутри команды

Эффективные методы управления персоналом способствовали улучшению коммуникаций внутри команды, что напрямую отразилось на качестве обслуживания клиентов и результатах работы предприятия. В результате наблюдений было отмечено, что команды с хорошей коммуникацией демонстрировали более высокие результаты и меньшую склонность к конфликтам [5][6].

Обсуждение результатов

Результаты исследования подтвердили важность применения теорий и методологических основ психологии управления для эффективного функционирования ресторанного и гостиничного бизнеса. В ходе исследования было выявлено несколько ключевых аспектов, которые заслуживают особого внимания в контексте управления персоналом.

Мотивация сотрудников

Как показали результаты анкетирования, большинство сотрудников удовлетворены своей работой в аспектах зарплаты, признания достижений и возможностей карьерного роста. Тем не менее высокий уровень стресса остаётся значимой проблемой, несмотря на положительные аспекты мотивации. Это указывает на необходимость дальнейшего развития стресс-менеджмента в рамках мотивационных программ [1][2]. Программы, ориентированные на снижение стресса, такие, как улучшение условий труда и предоставление поддержки со стороны руководства, могут способствовать не только снижению уровня стресса, но и повышению общей продуктивности сотрудников [3].

Заключение

В ходе исследования были раскрыты теоретические и методологические основы психологии управления и их значимость для ресторанного и гостиничного бизнеса. Психологические аспекты управления, такие, как мотивация, лидерство и эмоциональный интеллект, играют ключевую роль в повышении эффективности работы персонала и улучшении качества обслуживания клиентов. Внедрение данных аспектов в практику управления способствует не только улучшению внутренней атмосферы на предприятии, но и повышению удовлетворённости сотрудников и гостей, что, в свою очередь, способствует успеху бизнеса. Полученные результаты подчёркивают важность применения комплексного подхода к управлению персоналом с акцентом на психологические факторы для достижения высокой конкурентоспособности в индустрии гостеприимства.

Источник финансирования исследований. В данной работе источник финансирования не был предусмотрен.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов, требующего раскрытия в данной статье. Все результаты исследования были получены объективно, без влияния заинтересованных сторон и представляют собой независимую

оценку теоретических и методологических основ психологии управления в контексте ресторанного и гостиничного бизнеса.

Вклад авторов:

Амандосов А.: поиск литературы, обсуждение, обработка данных.

Садыкова М.Ф.: исследования для статьи, список литературы.

Калабаев А.: обсуждение результатов, обработка данных.

Список литературы

- 1 Маслоу А. Мотивация и личность. - СПб: Питер, 2009. – 432 с.
- 2 Герцберг Ф. Работа и природа человека. Нью-Йорк: Wiley, 1968. – 368 с.
- 3 Гоулман Д. Эмоциональный интеллект: Почему он может значить больше, чем IQ. - М.: Альпина Паблишер, 2019. - 544 с.
- 4 Yukl G. Leadership in Organizations. - Boston: Pearson, 2012. - 676 p.
- 5 Bass B. Transformational Leadership. - London: Routledge, 2006. – 234 p
- 6 Locke E. Motivation, Leadership, and Organization: Do Leadership Styles Matter? // Journal of Applied Psychology. - 1997. - № 82. - P.100-111.
- 7 Robbins S. Organizational Behavior. - New York: Pearson, 2018. – 688 p.
- 8 Northouse P.G. Leadership: Theory and Practice. - Los Angeles: SAGE Publications, 2021. - 528 p.
- 9 Avolio B.J. Full Range Leadership Development. - Los Angeles: SAGE Publications, 2011. - 360 p.

Р.Б. Исмаилова*¹, А.А.Амандосов², С.Кузекбаева³, А.Калабаев⁴

^{1,2,3,4}*Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан*

Мейрамхана және қонақ үй бизнесіндегі басқару психологиясының теориялық және әдістемелік негіздері

Андатпа. Бұл мақалада мейрамхана және қонақ үй бизнесі контексінде басқару психологиясының теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Қызметкерлерді ынталандыру, көшбасшылық және эмоционалдық интеллект сияқты аспектілерге ерекше назар аударылады. Мақалада Маслоу мен Герцбергтің мотивация теорияларын қоса алғанда, негізгі психологиялық модельдерге талдау, сондай-ақ олардың команда жұмысын жақсарту және тұтынушылардың қанағаттануын арттыру үшін практикалық қолдану қарастырылған. Қызметкерлердің мінез-құлқын бағалау әдістерін қолдану, оқыту және ынталандыру бағдарламаларын енгізу сияқты персоналды басқарудың әдістемелік тәсілдері зерттеледі. Әртүрлі көшбасшылық стильдерді және олардың өнімділікке әсерін, сондай-ақ оларды қонақжайлылық индустриясында қалай бейімдеуге болатынын талқылайды. Мақалада бәсекеге қабілеттілікті арттыру және жағымды жұмыс ортасын құру үшін психологиялық тәсілдерді қолданудың маңыздылығы көрсетілген.

Түйін сөздер: теориялық және әдістемелік негіздері, мейрамхана және қонақ үй бизнесі, мотивация, қызметкерлер, көшбасшылық, өнімділік, тиімділік.

R.B.Ismailova*¹, A.Amandosov², S.Kuzekbaeva³, A.Kalabaev⁴

^{1,2,3,4}Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

Theoretical and methodological foundations of management psychology in the restaurant and hotel business

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of management psychology in the context of the restaurant and hotel business. Particular attention is paid to such aspects as employee motivation, leadership and emotional intelligence. The article provides an analysis of the main psychological models, including Maslow's and Herzberg's theories of motivation, as well as their practical application to improve team performance and customer satisfaction. Methodological approaches to personnel management are explored, such as the use of employee behavior assessment methods, implementation of training and motivational programs. Various leadership styles and their impact on productivity are considered, as well as ways to adapt them in the hospitality industry. The article emphasizes the importance of using psychological approaches to improve competitiveness and create a positive working atmosphere.

Keywords: theoretical, methodological foundations, restaurant, hotel business, motivation, employees, leadership, productivity, efficiency.

References

- 1 Maslow A. Motivaciya i lichnost'. [Motivation and personality]. (Saint Petersburg, 2009, 432 p.) [in Russian]
- 2 Gercberg F. Rabota i priroda cheloveka. [Work and human nature] (N'ju-Jork, 1968, 368 p.) [in Russian]
- 3 Goulman D. Jemocional'nyj intellekt: Pochemu on mozhet znachit' bol'she, chem IQ. [Emotional Intelligence: Why It May Matter More Than IQ] (Moscow, 2019. 544 p.) [in Russian]
- 4 Yukl G. Leadership in Organizations. (Boston, 2012, 676 p.)
- 5 Bass B. Transformational Leadership. (London, 2006, 234 p.)
- 6 Locke E. Motivation, Leadership, and Organization: Do Leadership Styles Matter? // Journal of Applied Psychology. 82, 100-111(1997)
- 7 Robbins S. Organizational Behavior. (New York, 2018, 688 p.)
- 8 Northouse P.G. Leadership: Theory and Practice. (Los Angeles, 2021, 528 p.)
- 9 Avolio B.J. Full Range Leadership Development. (Los Angeles, 2011, 360 p.)

Сведения об авторах:

Исмаилова Р.Б. – доцент, профессор, Алматинский технологический университет, Толе би, 100, 050012, Алматы, Казахстан.

Амандосов А. – обучающийся, Алматинский технологический университет, Толе би, 100, 050012, Алматы, Казахстан.

Кузекбаева С. – обучающийся, Алматинский технологический университет, Толе би, 100, 050012, Алматы, Казахстан.

Калабаев А. – обучающийся, Алматинский технологический университет, Толе би, 100, 050012, Алматы, Казахстан.

Исмаилова Р.Б. – доцент, профессор, Алматы Технологиялық университеті, Төле би 100, 050012, Алматы, Қазақстан

Амандосов А. – білім алушы, Алматы Технологиялық университеті, Төле би 100, 050012, Алматы, Қазақстан

Кузекбаева С. – білім алушы, Алматы Технологиялық университеті, Төле би 100, 050012, Алматы, Қазақстан

Калабаев А. – білім алушы, Алматы Технологиялық университеті, Төле би 100, 050012, Алматы, Қазақстан

Ismailova R.B. – associate professor, Almaty Technological University, Tole Bi, 100, 050012, Almaty, Kazakhstan.

Amandosov A. – student, Almaty Technological University, Tole Bi, 100, 050012, Almaty, Kazakhstan.

Kuzekbaeva S. – student, Almaty Technological University, Tole Bi, 100, 050012, Almaty, Kazakhstan.

Kalabaev A. – student, Almaty Technological University, Tole Bi, 100, 050012, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.35.31
Research article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-284-299>

SWOT and PEST analysis as a marketing audit tool for a company

G. Amanova*¹ , G. Tussibayeva² , G. Sagindykova³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

^{2,3}K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹*agd65@mail.ru, ²igulmira_80@mail.ru, ³gsmaktobe1@mail.ru)

Abstract. The scientific article is devoted to the use of SWOT and PEST+M analysis as tools for conducting a marketing audit, which allows to form the most complete and clear picture of the current situation. Every company should reassess its overall approach to the market from time to time. The relevance of the problem of organizing an audit of an enterprise's marketing activities is due to the direct relationship between the effectiveness of enterprise management and the periodic critical assessment of its activities, so internal analysis of all the main components of the business, including marketing, as the most important component of such an assessment. The authors note that the marketing audit allows to identify "bottlenecks" and focus on eliminating them. An audit of marketing activities is an effective tool that allows to analyze the current situation of an enterprise from a marketing point of view, identify opportunities and threats, strengths and weaknesses, and most importantly, develop practical recommendations for improving marketing activities. It is determined that in modern conditions, marketing audit should become an integral part of the marketing activities of any enterprise. Its holding should not be reduced to a one-time action. The audit should be systematic - it consists in an orderly sequence of diagnostic measures aimed at the external and internal marketing environment for a given organization and individual marketing functions, periodic and independent. It is proved that the use of SWOT and PEST analysis in the audit allows to talk about the effectiveness of the marketing department and develop a system of practical recommendations for improving marketing activities.

Keywords: marketing audit, analysis, evaluation, strengths and weaknesses, market, threat, opportunity.

Received 23.08.2024. Revised 22.11.2024. Accepted 17.12.2024. Available online 31.12.2024

Introduction

The idea of marketing audit originated in the early 1950s. In the 1960, marketing audit was increasingly mentioned in the list of marketing services specializing in management problems of consulting firms. However, it was only at the beginning of the crisis of the 1970 that the management of many companies finally began to perceive it as a possible answer to their needs.

Marketing audit is understood as a systematic, objective, periodic and independent study of the state of the external economic environment of an enterprise, its goals and strategies in the field of marketing, certain types of marketing activities in order to identify problems and hidden potential, as well as to develop an action plan to improve the situation of the enterprise [1]. It should be noted that the concept of marketing audit has relatively recently gained the right to exist, so its unambiguous interpretation has not yet been established. There are also no generally accepted principles of marketing audit yet, but there is agreement on many issues. Many authors single out marketing audit as an integral part of an operational audit.

In the scientific literature, SWOT and PEST analysis are distinguished as the main method of conducting marketing audits.

PEST analysis helps to identify and describe the parameters of the external environment that can affect the success of an organization. The name of the instrument is an abbreviation, where each letter means one of four groups of factors: P - political, E - economic, S - socio-cultural and T - technological [2].

The PEST analysis method was introduced in 1967 in the publication "Scanning the Business Environment" by Professor Francis Aguilar. He was the first to come up with the idea of dividing all the influence of the external environment into four groups of factors. Initially, the tool was called ETPS analysis, but for convenience and memorability, the letters were swapped. The results of this method are often also used for SWOT analysis.

SWOT analysis is a tool for identifying weaknesses and strengths, as well as threats and opportunities that come from its immediate environment (external environment) [3].

SWOT analysis is a strategic tool that evaluates the strengths and weaknesses of a company, opportunities and threats to evaluate the business and develop a plan for moving forward. It plays an important role in an effective marketing audit

The purpose of the study is to consider the main ways of conducting analysis in a marketing audit in order to develop recommendations for adjusting the company's marketing strategy.

In the course of the research, such methods and sources of research as observation, the method of analysis and generalization of theoretical factual material, and the method of comparative analysis were used.

Research methods

Research methods

The study utilized various methods of scientific research, which ensured a comprehensive approach and depth of analysis. First of all, the data collection method was used, including both primary research (surveys, interviews with experts) and secondary analysis of existing data,

which allowed us to obtain relevant information for further analysis. The statistical analysis method was used to process the quantitative data obtained during the study, which made it possible to identify statistically significant patterns and trends in the field of marketing activities. The synthesis method was used to integrate various aspects of the study, such as internal and external factors, into a single system, as well as to develop recommendations for improving marketing strategies.

The methods of interpretation and comparison played a key role in the evaluation of scientific approaches, as well as in the analysis of the effectiveness of SWOT and PEST analyses in the context of a marketing audit. These methods made it possible to establish relationships between theoretical concepts and practical aspects, as well as to identify differences in the application of these tools in different companies.

Despite the theoretical significance of the study, its results do not have direct practical application within one specific company, since they are based on the general principles of using SWOT and PEST analyses in marketing audits, rather than on specific data of a specific enterprise. However, the results obtained may be useful for organizing marketing audits in other companies, as well as for developing training materials and guidelines for the application of these methods in various industries.

To improve the effectiveness of marketing audits in the future, it is recommended to update the research methodology by including elements of deeper quantitative analysis, such as the use of machine learning and big data analysis methods to study consumer behavior and the external environment. The introduction of new technologies will improve the accuracy and predictive power of the results, which will significantly improve the practical value of marketing audits. It is also advisable to offer a more integrated approach that combines SWOT and PEST+M analysis with other strategic analysis tools, such as competitor and consumer trend analysis, which will provide a more comprehensive and comprehensive assessment of marketing activities.

Discussion and results

Making a profit is one of the most important goals of a commercial enterprise. In a free market, when production opportunities are limited, when it is necessary to look for the most profitable suppliers and customers, with constant increased competition, frequent changes in the legislative framework, one of the most important tasks for a modern enterprise becomes the task of identifying and stopping potential threats, which involves a set of actions: from setting goals, tasks, monitoring of the structural elements of economic security before developing a variety of tools to ensure the economic security of the enterprise and adjusting the business development strategy.

Potential threats affect such important indicators for an enterprise as competitiveness, revenue, profit and profitability, reputation and image, market coverage, etc., therefore, the analysis of these indicators comes to the fore when making management decisions. Analysis of potential threats to the enterprise, identification of strengths and weaknesses, opportunities and threats to the internal and external environment of the enterprise, development of a strategy to mitigate and minimize potential threats to economic security are the main tasks of business preservation and development [4].

The analysis of the internal and external environment of the organization allows to assess the state of the company, its position in the industry, identify the main risks and threats, while revealing answers to the following questions [5]:

1. What is the degree of effectiveness of a functioning strategy?
2. What are the company's strengths, weaknesses, opportunities and threats?
3. How competitive are the main factors of the enterprise: costs, prices, quality, etc.?
4. What is the degree of strength of the competitive position of the organization?
5. What are the main strategic problems of the company?
6. What is the ratio of the company's capabilities to its resources?
7. What strategic measures should be developed and implemented to minimize and mitigate risks and threats to use their strengths and capabilities?

In the search for answers to these questions, can use situational and strategic analysis tools (SWOT analysis, environment profile, SNW analysis, PEST analysis, SSP- balanced scorecard, the "five forces" model Porter's method, the "5×5" method, the four-question method, the method of developing the matrix "probability of factor amplification- factor impact", the "PDS" method, analysis of the BCG matrix (Boston Consulting Group), the McKinsey model "7C", assessment of the competitive position of the organization [6].

SWOT analysis studies both the external and internal business environment, and is a matrix analysis of the functioning of the system, integrating the study of its capabilities in the context of environmental challenges and business responses. Its tasks are to assess competitive positions. The results of the analysis are the definition of the basic strategic vector of development.

SWOT analysis is a tool for identifying weaknesses and strengths, as well as threats and opportunities that come from its immediate environment (external environment) [7].

- (Strengths) Strengths-advantages of the enterprise;
- (Weaknesses) Weaknesses-disadvantages of the enterprise;
- (Opportunities) Opportunities are environmental factors, the use of which will create advantages in the market;
- (Threats) Threats are factors that can potentially worsen the situation in the market.

The analysis of the strengths and weaknesses of the organization is carried out according to the defining indicators of management – culture and philosophy, goals and strategies, employee motivation system, personnel composition and structure of fixed assets and finances. Potential opportunities and "threats" are identified based on the analysis of quantitative and qualitative factors: the volume and range of products, the growth rate of the market, the stability of market needs, price dynamics, the development of a communication system, the structure of consumer needs and motivation, ways to disseminate information.

Conducting a SWOT analysis allows to establish, as it were, a new picture of the vision of the world and form strategic goals. They enable management to answer the following questions [8]:

1. At what stage of development is the company?
2. In which direction is the market developing?
3. What benefits does the company bring to society and what can it give it in the future?
4. What are the immediate and global goals?

SWOT analysis is one of the most important diagnostic procedures used by consulting firms around the world. In addition, it should be considered as a business technology, a technology for assessing the initial state of the research subject, unused resources and threats to activity. SWOT analysis in relation to the company's activities is used everywhere and has a standard appearance. In general, SWOT analysis consists in filling in the matrix shown in table 1.

Table 1– SWOT Analysis Matrix

Parameters	Opportunities – favorable environmental factors that contribute to improving the well-being of the organization	Threats – unfavorable environmental factors that increase the risks of disrupting the economic well-being of the organization
Strengths are the internal elements of an organization that allow it to achieve its goals (resources, accumulated experience, partnerships, etc.). Getting the maximum effect by effectively applying the strengths of the organization and using favorable opportunities. Threat prevention through the use of reserves of the organization's strengths.	Getting the maximum effect by effectively applying the strengths of the organization and using favorable opportunities.	Threat prevention through the use of reserves of the organization's strengths
Weaknesses are internal elements of an organization that hinder the achievement of set goals	Using the opportunities of the environment to strengthen the weak positions of the organization	Strengthening the weak positions of the organization in order to prevent external threats

Note: compiled on the basis of the source [9]

Weaknesses and strengths, as well as market threats and opportunities, must be introduced into the appropriate cells of the matrix.

Strengths are what the company has succeeded in or some feature that provides additional opportunities. The strength may lie in the available experience, access to unique resources, the availability of advanced technology and modern equipment, highly qualified personnel, high quality of services, the fame of the enterprise, etc.

Weaknesses are the absence of something that is also important for functioning, or something that the organization has not yet succeeded in comparison with other competitors and puts it in an unfavorable position. As an example of weaknesses, one can cite: lack of funding, low level of service, etc.

For example, among the strengths (i.e. advantages over competitors) can be distinguished [10]:

- approach to marketing;
- successful geography or modern equipment;
- financial resources and investments;
- professionalism and team cohesion;
- the quality of goods or services.

And here are some examples of weaknesses:

- lack of funding;
- modest size of the target audience;
- high production costs;
- customer outflow;
- high staff turnover.

Market opportunities are favorable circumstances that an enterprise can successfully use to gain an advantage. As an example of market opportunities, one can cite: the deterioration of competitors' positions, a sharp increase in demand, an increase in the level of income of the population, etc. It should be noted that opportunities from the point of view of SWOT analysis are not all the opportunities that exist on the market, but only those that the enterprise under study can use.

Market threats are events whose occurrence may have an adverse effect. Examples of market threats: the entry of new competitors into the market, tax increases, changes in consumer preferences, a decrease in the volume of consumption of the hrsh product by the customer, etc. It should be noted that the same factor for different enterprises can be both a threat and an opportunity. For example: market trends, economic dynamics, funding and financial resources, customer demographics, political, environmental and economic norms [11].

SWOT analysis is used in the development of various types of strategies (development strategies, anti-crisis and innovation strategies, economic security strategies, etc.), allows to create predictive scenarios for the development of an enterprise and use them in making strategic and tactical management decisions. With the help of SWOT analysis, it is possible to identify factors of the external and internal environment of an organization, determine the degree of their impact on the results of its work, assess potential threats to economic security and the possibility of preventing a crisis (strategic, financial, etc.) and subsequent intensive or extensive development.

Each element of the SWOT method is analyzed in terms of its impact on the organization's strategy. To assess the possibilities, the method of positioning each specific opportunity in the matrix of the same name is used.

The fields of opportunity obtained within the matrices have different meanings for the organization – strong, moderate or insignificant.

Threats are evaluated in an appropriate matrix in terms of the likelihood of implementation and consequences for the organization (table 2).

Table 2 - The matrix of opportunities and threats

The matrix of opportunities				The matrix of threats				
The probability of using the opportunity	Influence			Probability of threat realization	Possible consequences			
	Strong	Average	Minor		Decision	Critical condition	Serious	A slight shock
High	HS	HA	HM	High	HD	HS	HL	HL
Average	AS	AA	AM	Average	AD	AS	AL	AL
Low	LS	LA	LM	Low	LD	LS	LL	LL

Note: compiled on the basis of the source [12]

On the business screen of the SWOT analysis, all the factors of the external and internal environment are presented in an unstructured form, so they are not divided into subgroups. As noted above, one of the main goals of SWOT analysis is to identify factors that significantly affect the enterprise in order to develop a strategy.

Let's take an example of the strengths and weaknesses of Lira LLP.

Table 3 - Strengths and weaknesses of Lira LLP

Evaluation parameters	Strengths	Weaknesses
1. Organization	<ol style="list-style-type: none"> Experienced staff of the company Skilled workers Competent management 	<ol style="list-style-type: none"> Weak interest of ordinary employees in the development of the enterprise. A low degree of interaction between senior management and workers.
2. Products	<ol style="list-style-type: none"> A wide range of products High quality products. The products are used at the leading enterprises of the country. Product compliance with standards. 	<ol style="list-style-type: none"> Some types of products have outdated production technology. Not the entire range of products for the market is produced.
3. Finance	<ol style="list-style-type: none"> Product orders by state corporations. High solvency of customers. Additional financial support. Additional financing through participation in various projects. 	<ol style="list-style-type: none"> Prices are above average in the market.
4. Innovation	<ol style="list-style-type: none"> Application of own developments. Having your own research institute Participation in innovative projects. 	<ol style="list-style-type: none"> A significant proportion of outdated equipment requiring replacement.

5. Marketing	1. Brand awareness. 2. Positive reputation. 3. The possibility of production "on order"	1. Ineffective advertising companies. 2. The lack of non-standard solutions to attract customers.
--------------	---	--

Note: compiled on the basis of company data [13]

Then, as in the first case, the table is filled in. An example is shown in table 4.

Table 4 - Opportunities and threats of Lira LLP

Evaluation parameters	Strengths	Weaknesses
The demand factor	Reduction of prices for the company's products.	The appearance of alternative products on the market.
Competition factors	Opening of a new workshop for the production of rubber compounds.	The appearance of Chinese products on the market.
Economic factors	Attracting government funding.	Reducing the solvency of customers.
Scientific and technical factors	Introduction and development of innovative technologies.	The lack of demand for the results of scientific research.
Socio-demographic factors	Development and implementation of additional methods for attracting private clients.	Reduction of the total number of customers.

Note: compiled on the basis of company data [13]

Comparing strengths and weaknesses with market opportunities and threats allows to answer the following questions regarding the further development of the enterprise:

1. How can you take advantage of the opportunities that open up, using your strengths?
2. What weaknesses can prevent this?
3. What strengths can be used to neutralize existing threats?
4. Which threats, aggravated by weaknesses, should be most feared?

The next logical step is to structure the selected factors, so break them into groups. Any classification, of course, must have a purpose. SWOT analysis is detailed in the PEST+M analysis format, in which all environmental factors are divided into five groups: political (P), economic (E), social (S), technological (T) and market environment factors.

PEST analysis is a tool for strategic long-term planning. With it, the company can analyze the external environment. PEST analysis is a tool designed to identify political, economic, social and technological environmental factors affecting the company's activities and to assess this impact. PEST analysis is usually used to study the internal environment of an enterprise more deeply after a SWOT analysis [14].

The main factors of PEST analysis:

1) P (Political) – factors of the political and legal environment of the company.

Analyzing political factors, it is necessary to answer questions concerning political stability in the country and legal regulation.

The first questions in this series are: can there be changes in the legislative framework of the country, the market, and the industry in which the company operates in the near future? Is this or that change able to affect the operation of the enterprise (profit)?

Examples may be: the introduction of a law limiting the margin on products; a change in the taxation system in the area where the company operates, the introduction of new tariffs; the adoption of a law restricting advertising or distribution of products; stricter requirements for product certification.

Secondly, it is necessary to determine how much the state intervenes in the company's business processes. Thirdly, to understand the level of corruption in the industry and its impact on the company's activities.

And finally, it is important what kind of relations the country has with other States and international organizations. Will the foreign policy situation change?

1) E (Economic) – factors of the economic state of the market.

Considering the factors of PEST analysis included in this group, it is necessary to identify 6 main parameters by which it is possible to assess the economic essence of the state / market environment in which the organization operates.

So, it is necessary to consider:

- the dynamics of the development of the economic sphere (decline, growth, stagnation);
- changes in exchange rates, capital prices;
- changes in the unemployment rate;
- changes in the inflation rate;
- dynamics of changes in GDP per capita;
- development of the banking industry.

3) S (Social) – factors of the social state of the market.

Considering the factors of the PEST analysis of this group, should focus on 5 key factors:

- changes in the demographic environment: the level of population growth or decline, the gender and age structure of the market, changes in race;
- the level of education of the society, the qualifications that the staff have;
- peculiarities of mentality, important cultural values;
- changes in the social strata of the population;
- changes in the tastes and preferences of society, well-established prejudices and myths.

4) T (Technological) – factors characterizing technological progress in the industry.

These PEST analysis factors allow to track the development of technologies in a particular area and evaluate or undertake technological changes. Attention should be paid to the following aspects [15]:

- possible changes in the main technologies used in the market environment (innovations in equipment and materials, business model, ways to organize and conduct business);
- the impact of the Internet on the development of the market environment;
- the impact of mobile technologies on the development of the market environment;

– innovations in information technologies that ensure effective competition in the market sphere.

PEST analysis is carried out for a long-term perspective (at least 3-5 years), with an annual update of information. Each of the four analysis factors is divided into several main parameters.

When conducting a PEST analysis, it is necessary not only to describe the current state of the factor, but to make a forecast of its changes in the coming years. Only in this case it will be possible to apply the results obtained to form a company development strategy.

Next, it is necessary to describe in detail the key trends for each of the factors for 3-5 years. Next, of all the factors, leave only those that can affect the company's profit. Let's call these factors significant.

Having identified significant factors, it is necessary to proceed to the development of measures that will help reduce the impact of negative factors.

Thus, the PEST analysis can be divided into a number of stages [16]:

1. first, it is necessary to identify factors that can affect the level of sales and income of the organization;

2. next, it is necessary to collect information on the dynamic development and changes in each factor;

3. it is necessary to analyze the purpose of each factor and what degree of influence it has;

4. in conclusion, it is necessary to compile a summary table of PEST analysis.

Let's consider the PEST+M analysis of the factors affecting Lira LLP in table 5.

Table 5 – PEST+M-analysis of factors affecting Lira LLP

Characteristics of the external environment				
Politics	Economics	Social sphere	Technology	Market environment
1. All products are subject to certification.	1. High solvency of customers.	1. Positive reputation.	1. The lack of demand for the results of scientific research.	1. The appearance of alternative products on the market.
2. Some of the customers are state corporations.	2. Additional financial support	2. Brand awareness.	2. The use of products in leading enterprises.	2. The appearance of Chinese products on the market.
	3. Reducing the number of customers.	3. Experienced staff of the company.	3. Not the entire range of products is produced.	
	4. Lowering the solvency of customers.	4. The weak interest of employees in the development of the enterprise.	4. Participation in innovative projects.	
	5. Product prices are above average in the market.			

Note: compiled on the basis of company data [13]

As a result of the PEST+M analysis, it was found that all groups of factors were taken into account. This was confirmed by the absence of blank columns in the PEST+M-analysis table.

Based on the information provided above, a number of conclusions can be drawn:

- the products of Lira LLP are used at leading enterprises, which is confirmed by the high quality of products;
- great attention is paid to scientific research and participation in innovative projects;
- the company's products are recognizable, in demand and have a positive reputation;
- all products comply with strict standards and have quality certificates;
- despite the positive reputation, the number of customers of the company is decreasing;
- there is a tendency for sales to decline in underdeveloped industries;
- the bulk of the products sold are accounted for by several large customers;
- the problem of weak employee interest in the development of the enterprise acts as an aggravating factor.

The crisis state of customers, a decrease in the solvency of customers, the appearance of alternative products and Chinese goods on the market negatively affects the company's activities. In such a situation, a marketing audit suggests that the main threat to Lira LLP at the moment is a decrease in the number of customers.

An audit of the marketing of Lira LLP using SWOT and PEST+M analysis revealed this problem. As a result of the above analysis, it can be concluded that one of the priorities of the marketing department for the future should be the development of a program to attract new customers.

Conclusions

Thus, SWOT analysis studies both the external and internal business environment, and is a matrix analysis of the functioning of the system, integrating the study of its capabilities in the context of environmental challenges and business responses. Its tasks are to assess competitive positions. The results of the analysis are the definition of the basic strategic vector of development. SWOT analysis is one of the most important diagnostic procedures used by consulting firms around the world. In addition, it should be considered as a business technology, a technology for assessing the initial state of the research subject, unused resources and threats to activity.

PEST analysis allows to soberly assess how the company's decisions or guidelines relate to objective factors of the outside world. It will help identify threats before they turn into real problems, and will tell how not to start projects that are doomed to failure under the influence of external factors. PEST analysis is useful where it is need to make an objective decision about a new project, especially if you have to explore a new country, region or market.

So, PEST analysis deals only with external factors (although they are related to individual aspects of the business), whereas SWOT analysis takes into account both external and internal aspects.

Therefore, the use of SWOT and PEST+M analysis as tools for conducting marketing audits allows us to form the most complete and clear picture of the current situation. And based on this, it is already possible to talk about the effectiveness of the marketing department and develop a system of practical recommendations for improving marketing activities.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Authors' contributions.

Gulnara Amanova – analysis, interpretation of the results of the work, writing the text, design of the article, approval of the final version of the article for publication.

Gulmira Tussibayeva – writing the abstract of the article, writing the text, conducting a SWOT analysis, proofreading the article, approving the final version of the article for publication.

Gulnara Sagindykova – data collection, data interpretation, literature review, translation into Kazakh and English.

References

1. Панкова С.В. Сущность аудита маркетинга и процедуры его проведения: учебное пособие / С.В. Попова – М.: Инфра, - 2020. – 137 с.
2. Карасев А.П. Маркетинговые исследования и ситуационный анализ: Учебное пособие / А.П. Карасев - М.: Юрайт, 2018. – 322 с.
3. Филобокова Л.Ю. SNW-, STEP- и SWOT-анализ в системе стратегического управления малым предпринимательством [Текст] / Л.Ю. Филобокова // Экономический анализ: теория и практика. – 2018. – № 17 (98). – С. 36-39.
4. Basova M.M. Strategic Analysis of Sustainable Development of Enterprises at the Present-Day Stage// Accounting. Analysis. Auditing.- 2017.- Vol. 5. - P.56-63. - URL: <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2017--5-56-63>
5. Тюрин Д.В. Маркетинговый аудит: учебник. –М.: ВО – Бакалавриат. -2022.- 285 с.
6. Brownlie D. T. The marketing audit: A methodology and explanation // Marketing Intelligence and Planning. - 1993. - Vol. 11. - P. 4-12.- URL: <https://doi.org/10.1108/02634509310024128>
7. Lipnická D., Ďaďo J. Marketing Audit and Factors Influencing Its Use in Practice of Companies (From an Expert Point of View) // Journal of Competitiveness. - 2013. - Vol. 5(4). - P. 26-42. - URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2013.04.02>.
8. Андреева И.Г., Павлов К.В. Использование SWOT-анализа малого предпринимательства региона при разработке сценариев его развития [Текст] / И.Г. Андреева, К.В. Павлов // Экономический анализ: теория и практика. – 2020. – № 19 (100). – С. 18-23.
9. Schildge G. Marketing Audits // Journal of Promotion Management. - 2006. - Vol. 12(2). - P. 49-52. - URL: https://doi.org/10.1300/J057v12n02_05.
10. Pimenta da Gama A., Martínez Ruiz M. P., Aurélio Casaca J. Marketing audits: The forgotten side of management? // Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing. - 2022. - Vol. 20(3). - P. 212-222.
11. Loya A. Marketing audit- an important tool to determine // Excel International Journal of Multidisciplinary Management Studies. - 2021. - Vol. 1(2). - P. 92-108.
12. Wenjie Fu, Hongtao Shen, Bo Feng, Rui Zhang, Jing Liang, Chong Sun, Kalra Anurag. Management of Power Marketing Audit Work Based on Tobit Model and Big Data Technology// Mobile Information Systems.- 2022.- Vol. 1.- P. 108-120. - URL: <https://doi.org/10.1155/2022/1375331>
13. Финансовая отчётность ТОО «Lira».

14. Douglas Brownlie The conduct of marketing audits: A critical review and commentary// Industrial Marketing Management.- 1996.- Vol. 25 (1).- P. 11-22. - URL: [https://doi.org/10.1016/0019-8501\(95\)00036-4](https://doi.org/10.1016/0019-8501(95)00036-4)

15. Piotr Hadrian The Various Models Of Marketing Audit// Marketing Of Scientific And Research Organizations.- 2020.- Vol. 37(3). P. 51–72. - URL: <https://doi.org/10.2478/minib-2020-0022>

16. Ashimova Aitolkyn and Alzhanova, Aigerim, Swot and Pest Analysis of Current State and Prospects for the Development of Artificial Intelligence in Kazakhstan (February 22, 2023). Proceedings of the International Conference on Innovative Computing & Communication (ICICC) <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.436672>

Г.Д Аманова*¹, Г.С.Тусибаева², Г.М.Сагиндыкова³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

^{2,3}Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан

SWOT және PEST талдауы компанияның маркетингтік аудит құралы ретінде

Андатпа. Ғылыми мақала маркетингтік аудит жүргізу құралы ретінде SWOT және PEST+M талдауын қолдануға арналған, бұл қазіргі жағдайдың ең толық және нақты көрінісін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Әрбір кәсіпорын мезгіл-мезгіл нарыққа деген жалпы көзқарасын асыра бағалауы керек. Кәсіпорынның маркетингтік қызметіне аудитті ұйымдастыру мәселесінің өзектілігі кәсіпорынды басқарудың тиімділігі мен оның қызметіне мерзімді сыни бағалау арасындағы тікелей тәуелділікке байланысты, яғни. мұндай бағалаудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде бизнестің барлық негізгі компоненттеріне, соның ішінде маркетингке қатысты ішкі талдау алынады.

Авторлар маркетингтік аудит "қиындықтарды" бөліп көрсетуге және оларды жоюға назар аударуға мүмкіндік беретінін атап өтеді. Маркетингтік қызмет аудиті – бұл кәсіпорынның қазіргі жағдайын маркетинг тұрғысынан талдауға, мүмкіндіктер мен қауіптерді, күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, ең бастысы-маркетингтік қызметті жақсарту бойынша практикалық ұсыныстар жасауға мүмкіндік беретін тиімді құрал. Қазіргі жағдайда маркетингтік аудит кез-келген кәсіпорынның маркетингтік қызметінің ажырамас бөлігі болуы керек екендігі анықталды. Оны өткізу бір реттік акцияға дейін азайтылмауы керек. Аудиттің жүйелігі бір ұйым үшін сыртқы және ішкі маркетингтік ортаға және мерзімді және тәуелсіз маркетингтің жеке функцияларына бағытталған диагностикалық іс-шаралардың реттілігінен тұрады.

Аудитте SWOT және PEST-талдауды қолдану маркетинг бөлімінің тиімділігі туралы айтуға және маркетингтік қызметті жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар жүйесін жасауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: маркетингтік аудит, талдау, матрица, күшті және әлсіз жақтар, нарық, қауіп, мүмкіндік.

Г.Д.Аманова*¹, Г.С.Тусибаева², Г.М.Сагиндыкова³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

^{2,3}Казахский университет технологии и бизнеса им. К.Кулажанова, Астана, Казахстан

SWOT и PEST-анализ как инструмент маркетингового аудита компании

Аннотация. Научная статья посвящена использованию SWOT и PEST+M-анализа как инструментов проведения аудита маркетинга, который позволяет сформировать наиболее полную и четкую картину существующего положения. Каждое предприятие должно время от времени переоценивать свой общий подход к рынку. Актуальность проблемы организации аудита маркетинговой деятельности предприятия, обусловлена прямой зависимостью между эффективностью управления предприятием и периодическим проведением критической оценки его деятельности, т.е. внутреннего анализа относительно всех главных составляющих бизнеса, в том числе маркетинга как важнейшей составляющей такой оценки.

Авторы отмечают, что аудит маркетинга позволяет выделить «узкие места» и сосредоточиться на их устранении. Аудит маркетинговой деятельности является эффективным инструментом, позволяющим анализировать существующее положение предприятия с точки зрения маркетинга, выявлять возможности и угрозы, сильные и слабые стороны, а самое главное – разрабатывать практические рекомендации по улучшению маркетинговой деятельности. Определено, что в современных условиях маркетинговый аудит должен стать неотъемлемой составляющей маркетинговой деятельности любого предприятия. Его проведение не должно сводиться к разовой акции. Аудит должен быть систематическим - заключается в упорядоченной последовательности диагностических мероприятий, направленных на внешнюю и внутреннюю среду маркетинга для данной организации и отдельные функции маркетинга, периодичным и независимым.

Обосновано, что применение SWOT и PEST-анализа в аудите позволяет говорить об эффективности работы отдела маркетинга и выработать систему практических рекомендаций по совершенствованию маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: маркетинговый аудит, анализ, оценка, сильные и слабые стороны, рынок, угроза, возможность.

References

1. Pankova S.V. Sushchnost' audita marketinga i procedury ego provedeniya [The essence of the marketing audit and its procedures] (Infra, Moskva, 2020,137 p.). [in Russian]
2. Karasev A.P. Marketingovye issledovaniya i situacionnyj analiz [Marketing research and situational analysis] (Yurajt, Moskva, 2018, 322 p.). [in Russian]
3. Filobokova L.Yu. SNW-, STEP- i SWOT-analiz v sisteme strategicheskogo upravleniya malym predprinimatel'stvom [SNW, STEP and SWOT analysis in the strategic management system of small business], Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika [Economic analysis: theory and practice], 17, 36-39 (2018). [in Russian]

4. Basova M.M. Strategic Analysis of Sustainable Development of Enterprises at the Present-Day Stage, Accounting. Analysis. Auditing. 2017;(5):56-63. Available at: <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2017--5-56-63> (accessed: 28.01.2024).
5. Tyurin D.V. Marketingovyj audit [Marketing audit] Bakalavriat (Bachelor course, Moskva, 2022, 285 p.) [in Russian]
6. Brownlie D. T. The marketing audit: A methodology and explanation, Marketing Intelligence and Planning, 11, 4-12 (1993). Available at: <https://doi.org/10.1108/02634509310024128> (accessed: 30.01.2024).
7. Lipnická D., Ďaďo J. Marketing Audit and Factors Influencing Its Use in Practice of Companies (From an Expert Point of View), Journal of Competitiveness, 5(4), 26-42, (2013). Available at: <https://doi.org/10.7441/joc.2013.04.02> (accessed: 02.02.2024).
8. Andreeva I.G., Pavlov K.V. Ispol'zovanie SWOT-analiza malogo predprinimatel'stva regiona pri razrabotke scenarijev ego razvitiya [The use of SWOT analysis of small business in the region in the development of scenarios for its development] Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika [Economic analysis: theory and practice], 19 (100),18-23 (2020). [in Russian]
9. Schildge G. Marketing Audits, Journal of Promotion Management, 12(2), 49-52, (2006). Available at: https://doi.org/10.1300/J057v12n02_05 (accessed: 02.02.2024).
10. Pimenta da Gama A., Martínez Ruiz M. P., Aurélio Casaca J. Marketing audits: The forgotten side of management?, Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing, 20(3), 212-222, (2022)
11. Loya A. Marketing audit- an important tool to determine, Excel International Journal of Multidisciplinary Management Studies, 1(2), 92-108, (2021)
12. Wenjie Fu, Hongtao Shen, Bo Feng, Rui Zhang, Jing Liang, Chong Sun, Kalra Anurag. Management of Power Marketing Audit Work Based on Tobit Model and Big Data Technology, Mobile Information Systems, (2022). Available at: <https://doi.org/10.1155/2022/1375331> (accessed: 03.02.2024).
13. Finansovaya otchyotnost' TOO «Lira» [Financial statements of Lira LLP]
14. Douglas Brownlie The conduct of marketing audits: A critical review and commentary, Industrial Marketing Management, 25(1), 11-22, (1996). Available at: [https://doi.org/10.1016/0019-8501\(95\)00036-4](https://doi.org/10.1016/0019-8501(95)00036-4) (accessed: 03.02.2024).
15. Piotr Hadrian The Various Models Of Marketing Audit, Marketing Of Scientific And Research Organizations, 37 (3), 51-72, (2020). Available at: <https://doi.org/10.2478/minib-2020-0022> (accessed:04.02.2024).
16. Ashimova Aitolkyn and Alzhanova, Aigerim, Swot and Pest Analysis of Current State and Prospects for the Development of Artificial Intelligence in Kazakhstan, Proceedings of the International Conference on Innovative Computing & Communication (ICICC), February 22, (2023) [Electronic resource]. Available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.436672> (accessed: 04.02.2024).

Information about authors:

Amanova G. – corresponding author, candidate of economic sciences, Associate Professor, Department of Accounting and Analysis, L.N.Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Tussibayeva G. – PhD, associate professor, K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, 37A, Kaiym Mukhamedkhanov Street, Astana, Kazakhstan.

Sagindykova G. – candidate of economic sciences, associate professor, K.Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, 37A Kaiym Mukhamedkhanov Street, Astana, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Аманова Г.Д. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, кафедра «Учет и анализ», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Тусибаева Г.С. – PhD, ассоциированный профессор, Казахский университет технологии и бизнеса имени К. Кулажанова, ул. Кайыма Мухамедханова, 37А, Астана, Казахстан.

Сагиндыкова Г.М. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Казахский университет технологии и бизнеса имени К. Кулажанова, ул. Кайыма Мухамедханова, 37А, Астана, Казахстан.

Аманова Г.Д. – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «есеп және талдау» кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті., Сәтбаев көшесі 2, Астана, Қазақстан.

Тусибаева Г.С. – PhD докторы, Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университетінің қауымдастырылған профессоры, Қайым Мұхамедханов көшесі, 37а, Астана, Қазақстан.

Сагиндыкова Г.М. –экономика ғылымдарының кандидаты, Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университетінің қауымдастырылған профессоры, Қайым Мұхамедханов көшесі, 37А, Астана, Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.52.41
Research article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-4-300-313>

Problems and prospects of audit of the efficiency of state policy in the field of development of small and medium entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan

T.B. Mukushev*¹ , B.A. Alibekova² , E.Zh. Syzdykova³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

(E-mail: ¹tolegen1986@mail.ru, ²alibekova_ba@enu.kz, ³elmira5as@mail.ru)

Abstract. This article discusses the regulatory and methodological support for the audit of the effectiveness of public policy in the field of small and medium business development, which plays a special role in the audits. The methodological basis of the article includes the methods of observation, generalization, comparison, synthesis, induction and deduction. The information basis of this study consists of the existing regulatory, legislative and methodological framework, as well as scientific data from international organizations and statistical agencies. The article identifies the main problems associated with the assessment of the qualitative development of SMEs, notes the need to take into account its contribution to replenishing the budget with taxes, creating jobs and paying wages to employees. Additionally, attention is paid to the formation of high-quality methodological support that will take into account the indicators of achieving the indicators of SME development programs as criteria for auditing the effectiveness of government support measures for small and medium-sized businesses. The materials of the article can be used in the preparation of lecture materials on the subject of the relevant discipline.

Keywords: audit, criteria, condition, effects, performance audit, state audit, economic development.

Received 07.11.2024. Revised 27.11.2024. Accepted 20.12.2024. Available online 31.12.2024

Introduction

The audit of the effectiveness of public policy measures for small and medium-sized businesses begins with an analysis of the availability of public policy documents in the field of entrepreneurship, plans and activities that meet its goals with the definition of responsible executors. The result of the audit of the effectiveness of public policy in the field of small and medium-sized businesses should be an assessment of the effectiveness of the use of funds, as well as obtaining confidence that the activities in the field of small and medium-sized businesses are carried out in accordance with legislation, standards and strategies, both at the national and international levels, as well as in ensuring the cost-effective, efficient and effective implementation of program documents. The complexity of conducting audit procedures and their planning, as well as ensuring the quality of the performance audit, require full regulatory and methodological support. At the same time, the regulatory and methodological framework requires periodic improvement, addition and change, taking into account the influence of various macroeconomic factors. It should be noted that to date, the degree of research in this area among Kazakhstani scientists does not find a sufficient level of study. In addition, among the published works there are no comprehensive provisions for the regulatory and methodological development of the audit of the effectiveness of public policy in the field of SMEs in Kazakhstan. Finding such important issues of development of audit of efficiency of state policy in the field of development of small and medium business actualizes the necessity of conducting corresponding researches.

Purpose of the research

The purpose of the article is to reveal the problems and prospects of audit of efficiency of state policy in the field of development of small and medium business.

Methodology

To conduct a deep and systematic study, general scientific and special research methods in the field of audit of the effectiveness of state policy for the development of SMEs were used. General scientific methods include data analysis and their synthesis, induction and deduction, generalization of the studied material and abstraction, comparison of various phenomena and objects. Within the framework of the study, a systematic approach was used, which provides for the study of many constituent aspects of the audit of the effectiveness of state policy for the development of SMEs of an object as a complex system. Special methods included content analysis, analysis of regulatory legal acts, economic analysis, and statistical research methods. The information base included national and foreign legislation, ISSAI standards, procedural standards, statistical data of the authorized body, Internet materials, and scientific publications.

Findings

The issue of auditing the effectiveness of public policy in the field of SMEs is widely covered in the scientific literature. Authors analyze key aspects such as evaluation methods, factors

affecting the success of state support, and the role of audit in improving the effectiveness of programs.

International studies, such as the work of the OECD and INTOSAI, emphasize the importance of performance audit in the management of government programs. For example, OECD studies (OECD, 2021) note that systemic audit helps optimize the use of resources and increase public confidence in government initiatives.

The work of A. Morrison (2018) focuses on the need to combine quantitative indicators (e.g., growth in the number of enterprises, the share of SMEs in GDP) with qualitative ones (assessment of entrepreneurs' satisfaction). This provides a more comprehensive assessment of programs.

The scientific literature presents various approaches to assessing the effectiveness of government support. For example, the Cost-Benefit Analysis model is used to assess the economic return on investments in SME support programs [1]. Research by B. James (2023) shows that the use of multivariate analysis allows us to take into account the influence of economic, social and institutional factors on program outcomes (figure 1). [2].

Figure 1. Key factors influencing the effectiveness of inspections according to various scientists

Note – compiled by the author based on the source [1-6].

Numerous studies, including those by E. Johnson (2019), show that the introduction of digital technologies, such as automated monitoring systems, significantly improves the efficiency and accuracy of performance audits [3].

Literature, such as that by L.Parker, K. Jacobs, J.Schmitz (2020), highlights the importance of exchanging experiences with international organizations to adapt best practices and audit standards [4].

In the context of post-Soviet countries, studies such as those by O.G. Zubova (2019) focus on the inadequacy of the institutional framework for auditing. O.G. Zubova notes that assessment standards should be integrated with international practices to improve objectivity [5].

According to the research by L.M. Sembieva (2020), the development of audit in Kazakhstan is limited by a number of factors, including the lack of a specialized methodology and weak digitalization in the field of performance audit. Research by M.A. Serikova (2020) emphasizes that funding for state audit remains insufficient, which affects the quality of the activities carried out [6].

Based on the conducted literature review, it should be noted that the audit of the effectiveness of state policy in the field of SME development is influenced by many factors that should be taken into account when conducting it.

Research of problems and prospects of audit of the effectiveness of state policy in the field of SME development in the Republic of Kazakhstan requires a thorough study of foreign experience.

In the PRC, the supreme audit institution (CNAO) in its work focuses on conducting inspections in the field of compliance with laws, identifying significant violations in the field of violations of them. CNAO considers the analysis of the effectiveness of the financial management system, the identification of key risks, losses, and their possible problems to be an important aspect in the audit of effectiveness.

The recommendations have played an effective role in standardizing the financing mechanism of government agencies and preventing financial risks. In our opinion, this is a positive experience. Government support for SMEs in the United States is included in the High-Risk Program.

The performance audit conducted provides necessary information to improve public reporting, to facilitate decision-making by parties responsible for supervision (table 1).

Table 1. Possibilities of using the experience of foreign countries in auditing the effectiveness of state policy in the field of small and medium business development

Country	Best practice applicable in Kazakhstan
People's Republic of China CNAO	Audit issues include investment management; risk control and management; management and control over its subsidiaries; internal management of funds.
USA GAO - Supreme Audit Institution	The performance audit provided provides the necessary information to improve public reporting and facilitate decision-making by those responsible for oversight. High Risk Program
Canada Office of the Auditor General	A list of criteria that allows you to accurately determine the presence of problems and gaps during an efficiency audit. Auditors have full access to any information they need. Auditors decide for themselves where to conduct the audit.

Germany Federal Court of Audit Bundesrechnungshof	The Federal Budget Office has the right to audit the use of public funds regardless of the form of ownership of the recipients of the funds.
Finland Audit and Audit Office of the Valtiontalouden tarkastusvirasto n VTV	The audit determines the economic efficiency of processing SME support decisions and the database for calculations describing the efficiency.

Note - compiled by the author based on the source [7].

Canada's experience in conducting a broad-based audit is interesting. A developed list of criteria that allows you to accurately determine the presence of problems and gaps in the performance audit.

The effectiveness of government agencies in fulfilling their functions and tasks aimed at supporting SMEs. During an audit in Finland, the economic efficiency of processing decisions on SME support and a database for calculations describing the efficiency are determined.

The experience of Germany shows that the Bundesrechnungshof has the right to audit the use of public funds regardless of the form of ownership of the recipients of funds. A study of foreign experience in auditing the effectiveness of state support for small and medium-sized businesses allows us to determine its improvement in the Republic of Kazakhstan based on best practices.

Foreign practice has experience in applying the following assessment methods within the framework of auditing the effectiveness of state policy for the development of SMEs:

1. The cost-benefit analysis method (the authors of the methods are famous scientists such as M. Scriven, K. Weiss) includes accounting for all costs incurred, as well as obtaining a useful effect from the implementation of state policy in the field of economic development. Additionally, human capital in monetary form is taken into account, determining reserves for the possibility of saving costs.

2. The cost-effectiveness analysis method (M. Patton) determines that within the framework of the analysis of the main costs there is no need to take into account social effects. In the process of analysis, the cost of one unit of the result is considered as an indicator confirming the effectiveness.

Using the cost-effectiveness analysis method has difficulties due to the lack of a planned standard. However, this method can be used when developing a program document to determine the effective option.

3. The integrated assessment method (scientists M. Afanasyev, I. Krivogov) involves the distribution of coefficients taking into account the significance of each in the areas of implementation of the state program, which determine the requirements for its management and the quality of development.

The assessment is of an integral nature and takes into account important indicators, starting from goals and objectives and ending with management functions - planning, forecasting, control, monitoring. An integral assessment involves consideration of efficiency and effectiveness [7].

The methods we have considered make it possible to determine, in general, the general aspects of assessing and measuring the effectiveness of budgetary funds, but do not make it

possible to conduct this assessment in a comprehensive manner in order to take into account the influence of each element. SAIs conduct a comprehensive analysis of state aid to SMEs, monitor the process of adopting legislation at the national level, plan, conduct substantive audits, and develop recommendations for authorized bodies that promote the development of SMEs.

Digitalization and data analysis facilitate control over the implementation of enterprise support measures by SAIs. Digitalization and data analysis facilitate the control of the implementation of measures to support enterprises by SAIs. SAIs abroad have one key goal - this is a comprehensive audit, analysis, assessment, and also increasing the efficiency of the development of budget expenditures aimed at the development of SMEs.

At the present stage, audit should aim to "strengthen the rule of law, maintain the well-being of people, promote reforms and promote development" as the starting point and the final goal.

We propose to conduct an audit of the effectiveness of the implementation of state support measures for SMEs in Kazakhstan according to the scheme in figure 2. The audit must begin with a deep study of the state policy in the field of SME development, and then move on to identifying its problems. Problems must be grouped by their key characteristics: financial aspects, poor advisory assistance, complaints, etc.

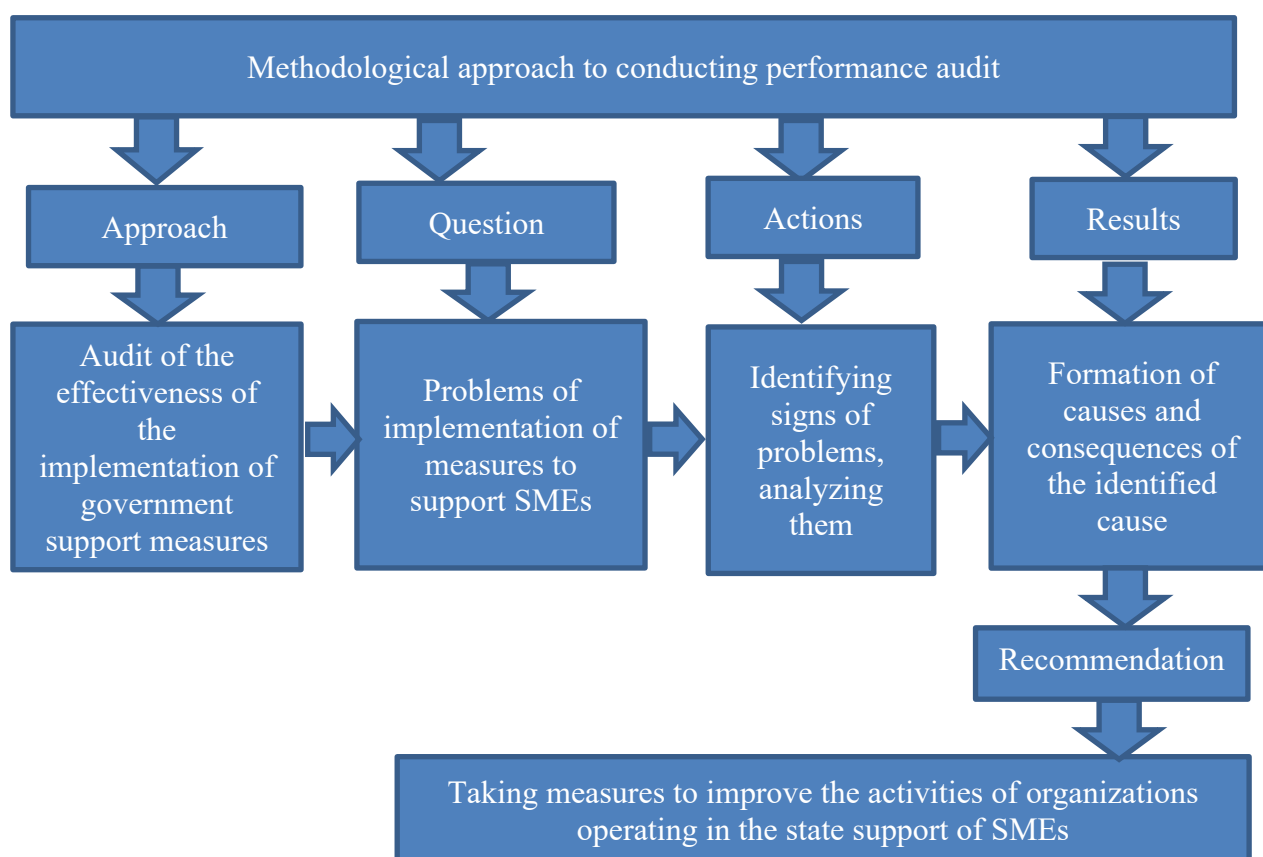

Figure 2. Proposed scheme for conducting an audit of the effectiveness of state policy of the Kazakh economy

Note – compiled by the author based on the source [8].

Next, it is important for auditors to identify important signs of problems, as well as factors influencing the formation of these problems. It requires a deep analysis of the problems themselves. After that, it is important for the auditor to study the causes of the problems and give basic recommendations. Taking measures to improve the activities of organizations in this area is the final procedure during the audit [8]. Studying problematic aspects of implementing state policy in the area under consideration requires high professionalism and a creative approach. Based on competence, professional skepticism, auditors comprehensively study problems and compare different situations. The work includes data processing and comparison, with information requested from various sources, then it is generalized in order to build assumptions. The entire process is based on the relationship with important components of the audit, the formed assumptions are additionally checked by the head of the audit group, and then during quality control. Recommendations are based on significant problematic aspects and allow to significantly increase the effectiveness of the state policy for the development of SMEs using the example of the audited object of state audit [9].

The auditor's professional opinion is based on a clear understanding of all the problems, the evidence actually obtained, which allows confirming the existing assumptions. After forming the conclusions, recommendations are made for the object of state audit.

The result of the performance audit should be an assessment of the efficiency of the use of funds, as well as obtaining confidence that activities in the field of small and medium-sized businesses are carried out in accordance with legislation, standards and strategies, both at the national and international levels, as well as in ensuring the cost-effective, efficient and effective implementation of program documents.

The performance indicators are presented in table 2.

Table 2. Key indicators of the development of SMEs in Kazakhstan for 2021-2023 yy.

Name of indicators	Unit of measurement	2021 y.	2022 y.	2023 y.
Total number of SMEs, including by industry	thousand units	1 694,7	2 026,5	2 129,8
Number of SMEs per 1000 population	unit	88,9	105,0	110,5
The share of those employed in the SME sector in the total number of those employed in the economy of the country or region	%	39,0	43,8	44,5
Jobs created by SMEs	unit	60 000	70 000	75 000
Number of people employed in SMEs	person	3 630 551	4 109 741	4 152 081
The share of tax revenues from SMEs in the total amount of budget revenues	%	11,8	12,5	13,9
Average salary in SMEs	thousand tenge	250,3	309,6	364,3
Number of entrepreneurs who received government support	person	42 650	50 513	60 182

Note: according to the authorized statistical agency [8].

In Kazakhstan, state support for small and medium-sized businesses (SMEs) is provided through various programs and initiatives. According to the Ministry of National Economy, about 60,182 business projects were supported in 2023, including 40,000 ongoing and 20,182 new SME projects [8]. One of the positive aspects of financial support measures is the increased availability of financial services to SMEs, the provision of loan deferrals, the establishment of tax incentives, etc.

Non-financial measures have a positive social effect, are aimed at providing access to free first working qualifications, affect the reduction of unemployment, have a positive effect on socially vulnerable groups of the population: unproductively employed, citizens with disabilities, disabled people, youth and other categories of citizens who need comprehensive support from the state and society, explaining to business entities and the population about the possibilities of opening and expanding a business, receiving government support measures, allows attracting foreign specialists with successful work experience to consult directly at enterprises on the implementation of new management methods, production technologies, equipment and personnel training. It is proposed to continue the implementation of non-financial measures with an expansion of coverage. Key indicators of SMEs development in various countries in comparison with our country allow us to note that it is important to take into account the qualitative indicators of SME development, which are the foundation of economic development (table 3).

Table 3. Key indicators of SMEs development in various countries, including Kazakhstan

Country	Number of SMEs per 1000 inhabitants	Share of employed in SMEs (%)	Share of SMEs in GDP (%)	Share of SMEs in the total number of enterprises (%)
United Kingdom	27	35	50	99,5
Canada	33	47	27	98
South Africa	39	60	60	93,4
Czech Republic	85	51	35	99,8
USA	20	42	62	99,7
Japan	45	77	63	99,7
Russia	39	25	21	42
Kazakhstan	105	37	38,2	99,8

Note: according to the authorized statistical agency [8].

To assess the effectiveness of state support for SMEs, a systematic and objective approach is required that allows analyzing not only quantitative but also qualitative aspects.

The basis of this approach is an efficiency audit covering key areas of support and its impact on the economy and society. Problems of auditing the effectiveness of state policy in the field of SMEs development in Kazakhstan (figure 3).

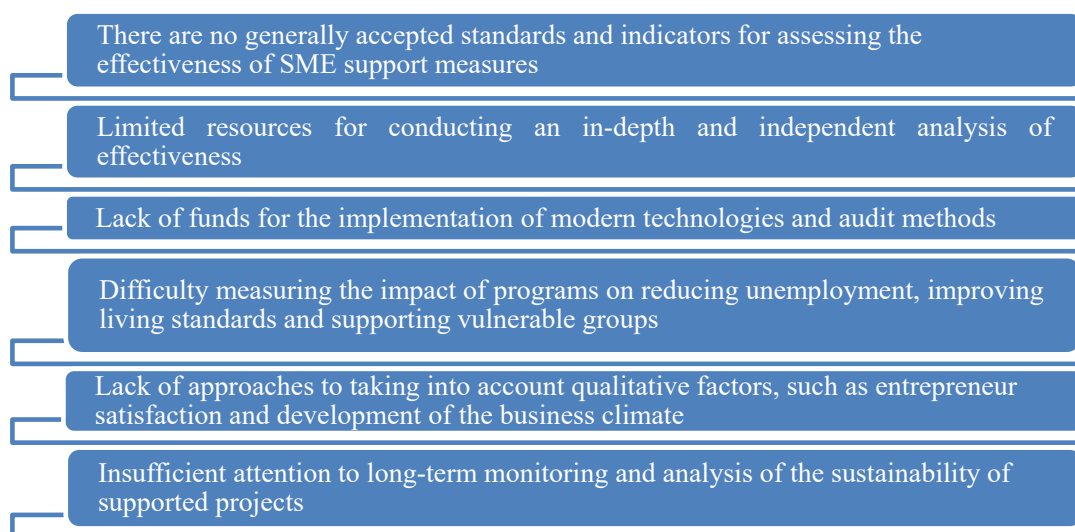

Figure 3. Problems of auditing the effectiveness of state policy in the field of SMEs in Kazakhstan

Note: according to the authorized statistical agency [9].

To solve these problems, it is necessary to modernize audit processes, implement modern technologies and unify assessment standards, which will ensure objectivity, transparency and effectiveness of the audit of state support for SMEs (figure 4.)

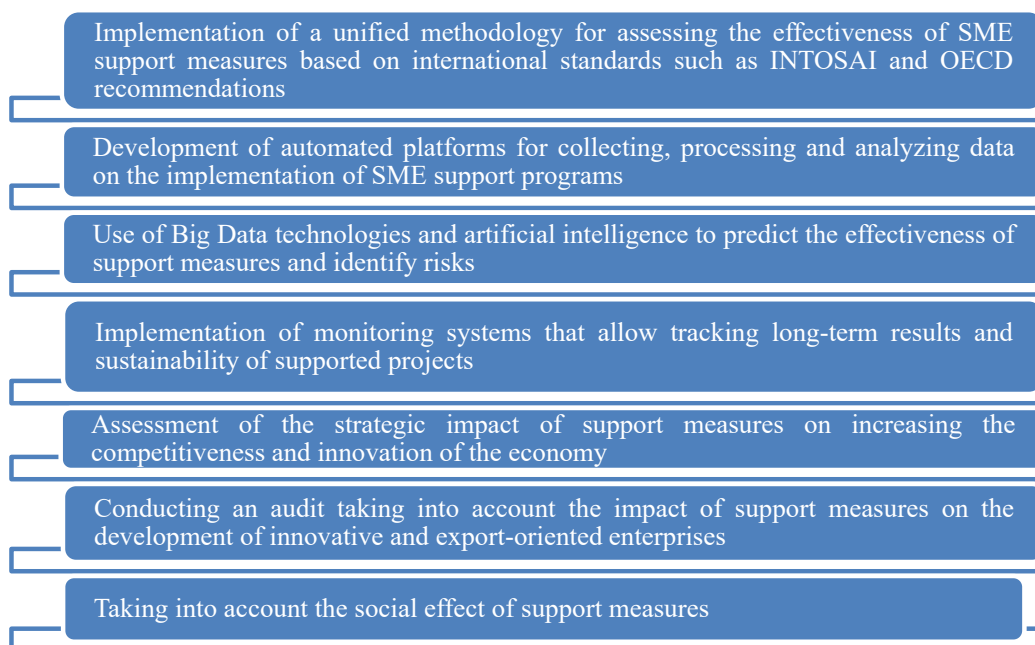

Figure 4. Solution to the problem of auditing the effectiveness of state policy in the field of SMEs in Kazakhstan

Note – Note: according to the authorized statistical agency [9].

The implementation of these recommendations will improve the quality and objectivity of the audit, strengthen the confidence of entrepreneurs and society in government support measures, and ensure the strategic development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan.

Thus, the audit of the effectiveness of state policy in the field of small and medium-sized business development in Kazakhstan is an important tool for assessing the effectiveness of the measures and programs being implemented. Performance audit allows us to determine to what extent the allocated resources and implemented initiatives contribute to the development of entrepreneurship, economic growth and improvement of the quality of life of the population. To achieve maximum efficiency, it is important to take into account key aspects aimed at assessing the economic, social and managerial effectiveness of programs.

Conclusion

Based on the studied material, the following conclusions should be made:

– When improving the audit of the effectiveness, it would be advisable to take as a basis the existing structure of documentation based on standards, guidelines, and INTOSAI publications. Additionally, it is necessary to use OECD reports and recommendations.

– To conduct an audit of the effectiveness of the implementation of state support measures for small and medium-sized businesses, it is necessary to develop a separate methodological toolkit regulating the process of conducting a state audit of measures taken by the state. A special standard will allow taking into account key aspects when conducting an audit of the effectiveness of public policy, which will allow for a more thorough identification of problem areas in the field of SMEs, its contribution to the development of important industries in Kazakhstan, employment support, etc.

*The verification criteria may be indicators of achieving indicators in accordance with regulatory acts and programs, in particular the Business Roadmap - 2020 and 2025, as well as other programs of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 and 2020-2025, which are important in the development of the economy of Kazakhstan.

– The audit program should include the main methods of its implementation, which make it possible to obtain significant evidence for the preparation of the report. The methods are based on a deep analysis of the methods of organizing the activities of the audited object, its results, study, assessment of various situations in the process of activity, analysis of information on the audit object, survey. The analysis should be creative, be intellectual, and also include important rational and irrational components. Auditors should have critical thinking, conduct discussions, use multiple approaches to the qualitative analysis of available information. Qualitative analysis methods can include content analysis, comparative data analysis, analysis with the involvement of experts.

– The assessment indicators should be divided into 4 main levels, among which the level of well-being of the population should be in the first place, the availability of government support in the second. Next comes the indicator of population satisfaction with services and in order to reflect the authorized bodies to perform their tasks, special criteria should be used, as well as their implementation.

In conclusion, it should be noted that the audit issues under consideration may be: high-quality resource planning, compliance of planned funding volumes with direct and final indicators of budget programs, justification for adjusting funding volumes, whether there are cases of restriction of entrepreneurs in receiving state support due to decisions taken, availability of program tools affecting the coverage of private entrepreneurship entities in the regions by state support measures, the presence of facts of SMEs restriction in participation in the procurement procedure carried out by government agencies and quasi-public sector entities, the impact of the provided state support on the industry, the region.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest

Authors' contribution. **Mukushev T.B.** – theoretical substantiation, interpretation of results. **Alibekova B.A.** – data collection and processing, goal setting, literature review. **Syzdykova E.Zh.** – preparation of conclusions and final provisions

References

1. Morrison A. Methods of Performance Audit in Public Policies. // Performance Auditing. – 2018. - Vol. 5. - P. 1-8.
2. James B. Multifactor Analysis of Government Support Programs// Evaluating the Costs of Government Credit Support Programs during COVID-19. - 2023. - Vol. 3. -P.63
3. Johnson E. Digital Technologies in Performance Auditing. Performance Audits and Performance Appraisals. - 2019. -Vol. 9. P. 4525- 4533.
4. Parker L., Jacobs K., Schmitz J. New public management and the rise of public sector performance audit: Evidence from the Australian case// Accounting, Auditing & Accountability Journal, 2019. – Vol. 1. – PP. 280-306.
5. Зубова О.Г. Зарубежный опыт государственной поддержки малого и среднего бизнеса // Научно-практический журнал «Вестник Университета Российской академии образования» 2020. - Т. 3. –С.86-94.
6. Сембиева Л.М., Серикова М.А. Проблемы развития государственного аудита Республики Казахстан в условиях интеграции // Сборник материалов международной онлайн-конференции. - Нур-Султан: Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, 2020.-С.712-718.
7. Бейсенова Л.З. Аудит эффективности: учебное пособие / Л.З Бейсенова, А.А.-К.Карыбаев, А.К.Жахметова; Министерство образования и науки Республики Казахстан, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2020. – 291 с.
8. Ануарбекова С., Алибекова Б.А. Роль высшей аудиторской палаты в достижении целей устойчивого развития // Мемлекеттік аудит–Государственный аудит. – 2023. – Т. 58, №1. – С. 6-15.
9. Официальное бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан – [Электронный ресурс]-// URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/> (дата обращения: 12.11.2024).

Т.Б. Мукушев^{*1}, Б.А. Алибекова², Э.Ж. Сыздыкова³

^{1,2} *Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

³ *Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан*

Проблемы и перспективы аудита эффективности государственной политики в области развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается нормативное и методологическое обеспечение аудита эффективности государственной политики в области развития малого и среднего бизнеса, которое играет особую роль при проведении проверок. Методологическая основа статьи включает методы наблюдение, обобщение, сравнение синтез, индукция и дедукция. Информационная основа данного исследования состоит из имеющейся нормативной, законодательной и методологической базы, а также материалов научных данных международных организаций, статистических органов. В статье выявлены основные проблемы, связанные с оценкой качественного развития МСП, отмечается необходимость учета его вклада в пополнение бюджета налогами, создание рабочих мест и выплату заработной платы работникам. Дополнительно уделяется внимание формированию качественного методологического обеспечения, которое будет учитывать показатели достижения индикаторов программ развития МСП в качестве критериев аудита эффективности реализации мер государственной поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства. Материалы статьи могут быть использованы при подготовке лекционных материалов по предмету по соответствующей дисциплине.

Ключевые слова: аудит, критерии, состояние, эффекты, аудит эффективности, государственный аудит, экономическое развитие.

Т.Б. Мукушев^{*1}, Б.А. Алибекова², Э.Ж. Сыздыкова³

^{1,2} *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

³ *Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан*

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділік аудитінің мәселелері мен перспективалары

Андатпа. Бұл мақалада шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділік аудитінің мәселелері мен перспективалары қарастырылған. Мақаланың әдістемелік негізі бақылау, жалпылау, салыстыру, синтез, индукция және дедукция әдістерін қамтиды. Бұл зерттеудің ақпараттық негізін қолданыстағы нормативтік, заңнамалық және әдістемелік база, сондай-ақ халықаралық ұйымдар мен статистикалық органдардың ғылыми деректерінің материалдары құрайды. Мақалада ШОК-тің сапалы дамуын бағалауға байланысты негізгі проблемалары айқындалып, оның бюджетті салықпен толықтыруға, жұмыс орындарын құруға және қызметкерлерге еңбекақы төлеуге қосатын үлесін ескеру қажеттілігі атап өтілген. Сонымен қатар, шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шараларын іске асыру тиімділігіне аудит критерийлері ретінде ШОБ дамыту бағдарламаларының

көрсеткіштеріне қол жеткізу мәліметтері ескерілетін жоғары сапалы әдістемелік қамтамасыз етуді қалыптастыруға назар аударылады. Мақаладағы материалдарды тиісті пән бойынша дәріс материалдарды дайындауда пайдалануға болады.

Түйін сөздер: аудит, критерийлер, жағдай, әсерлер, тиімділік аудиті, мемлекеттік аудит, экономикалық даму.

References

1. Morrison A. Methods of Performance Audit in Public Policies. // Performance Auditing. 5.1-8(2018). Available at: <https://doi.org/10.4324/9780203081976> (accessed: 28.12.2024)
2. James B. Multifactor Analysis of Government Support Programs// Evaluating the Costs of Government Credit Support Programs during COVID-19.(3).63 (2023) DOI: <https://doi.org/10.4236/blr.2014.54024>
3. Johnson E. Digital Technologies in Performance Auditing. Performance Audits and Performance Appraisals. (9):4525-4533(2019). DOI: <https://doi.org/10.31234/osf.io/xw5bv>
4. Parker L., Jacobs K., Schmitz J. New public management and the rise of public sector performance audit: Evidence from the Australian case// Accounting, Auditing & Accountability Journal. (1),280-306(2019) DOI: <https://doi.org/10.1103/PhysRevLett.21.562>
5. Zubova O.G. Zarubezhnyj opyt gosudarstvennoj podderzhki malogo i srednego biznesa [Foreign experience of state support for small and medium-sized businesses], Nauchno-prakticheskij zhurnal Vestnik Universiteta Rossijskoj akademii obrazovaniya [Scientific and practical journal «Bulletin of the University of the Russian Academy of Education»] 3.86-94.(2020) [in Russian].
6. Sembieva L.M., Serikova M.A. Problemy razvitiya gosudarstvennogo audita Respubliki Kazahstan v usloviyah integracii [Problems of development of state audit of the Republic of Kazakhstan in the context of integration] Sbornik materialov mezhdunarodnoj onlajn-konferencii. - Nur-Sultan: Evrazijskij nacional'nyj universitet imeni L.N.Gumileva, 712-718(2020). [in Russian].
7. Bejsenova L.Z., Karybaev A.A.-K., ZHahmetova A.K. Audit effektivnosti: uchebnoe posobie [Performance Audit: A Tutorial], Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan, Evrazijskij nacional'nyj universitet im. L.N.Gumileva, (Nur-Sultan, 2020, 291 p.) [in Russian].
8. Anuarbekova S., Alibekova B.A. Rol' vysshej auditorskoj palaty v dostizhenii celej ustojchivogo razvitiya [The role of the Supreme Audit Office in achieving sustainable development goals], Memlekettik audit-Gosudarstvennyj audit, 58.(1).6-15(2023) [in Russian].
9. Oficial'noe byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan, [Official Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/> (accessed: 12.11.2024) [in Russian].

Authors' information:

Mukushev T.B. – corresponding author, 1st year doctoral student of the educational program «State Audit», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazymukan street 11, Astana, Kazakhstan.

Alibekova B.A. – candidate of Economic Sciences, Assoc. Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazymukan street 11, Astana, Kazakhstan.

Syzdykova E.Zh. – candidate of Economic Sciences, docent, Karaganda E.A.Buketov University, st. Universitetskaya 28, Karaganda, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Мукушев Т.Б. – автор для корреспонденции, докторант 1 курса ОП «Государственный аудит», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукан, 11, Астана, Казахстан.

Алибекова Б.А. – кандидат экономических наук, ассоц.профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукан, 11, Астана, Казахстан.

Сыздыкова Э.Ж. – кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова, ул. Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Авторлар туралы мәлімет:

Мукушев Т.Б. – хат-хабар авторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Мемлекеттік аудит» БББ 1 курс докторанты, Қажымұқан көш. 11, Астана, Қазақстан.

Алибекова Б.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдаст. профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш. 11, Астана, Қазақстан.

Сыздыкова Э.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университетская көш. 28, Қарағанды, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: Б.Т. Аймурзина
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының
экономика сериясы

– 2024. – №4. – Астана: ЕҰУ. – 314 б.

Шартты б.т. – 39,25. Басуға 31.12.2024 қол қойылды

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulecon.enu.kz>

Авторларға арналған нұсқаулықтар, жарияланым этикасы журнал сайтында берілген:

<http://bulecon.enu.kz/>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды